

T. C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'IN GRAMER SİSTEMATİĞİNİN TAHLİLİ
(SARF, NAHİV VE KİRÂAT)

DOKTORA TEZİ

TAREQ ABDULQADER HUSSEİN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA 2023

T. C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN'IN GRAMER SİSTEMATİĞİNİN TAHLİLİ
(SARF, NAHİV VE KİRÂAT)

DOKTORA TEZİ

TAREQ ABDULQADER HUSSEİN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Aydın KUDAT

ANKARA 2023

ONAY SAYFASI

Tareq Abdulqader Hussein tarafından hazırlanan Kur'ân'ın Gramer Sistematiğinin Tahlili (Sarf, Nahiv ve Kırâat) ” adlı tez çalışması aşağıdaki Jüri tarafından oy birliği / ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Aydın Kudat	AYBÜ, İ. İ. FAK.	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Mehmet Ünal	AYBÜ, İ. İ. FAK.	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. M. Mücahit Asutay	AYBÜ, İ. İ. FAK.	
Kabul ☒ Red ☐		
Prof. Dr. Yakup Civelek	AHBVÜ, İ. İ. FAK.	
Kabul ☒ Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Bekir Yıldırım	ÇANKIRI KARATEKİN ÜNV. İ.İ.FAK.	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 27.07.2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

BEYÂN

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyân ederim; ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığını da beyân ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

27.07. 2023.

TAREQ ABDULQADER HUSSEİN

TEŐEKKÖR

Bu çalışmanın ortaya konulmasında emeği geçen bÖtÖn hocalarıma Özellikle tez danıőmanım Doç. Dr. Aydın KUDAT'a, Prof. Dr. Mehmet Ünâl, Prof. Dr. Yakup Civelek, Doç. Dr. M. Mücahit Asutay ve Dr. Öğr. Üyesi Bekir Yıldırım'a, bu esnada katkısı bulunan bÖtÖn akademik birimlere teőekkÖr ederim.

TAREQ ABDULQADER HUSSEİN

Ankara, 2023

ÖZET

KUR'ÂN'IN GRAMER SİSTEMATİĞİNİN TAHLİLİ

(SARF, NAHİV VE KİRÂAT)

Kur'ân-ı Kerim apaçık Arapça bir dil ile insanlıkla buluştu. Arapça'nın kadim ve fasih bir dil olduğu tartışmasızdır. Arap dilbilimi temellendirilirken referans kaynakların başında Kur'ân-ı Kerim'in fesahati yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'in kendine has bir dil üslubu vardır. Buna "Nazm-ı Kur'ân" denmektedir. Belagat ve fesahatın zirvesinde bulunan bu nazım, Hz. Peygamber'in lisanı üzere insanlıkla buluştuğu dönemden günümüze kadar asaletinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Kadim bir dil olarak Arapça, intizamlı grameri, fesahat ve belâgatını öncelikle Kur'ân'ın nazmından ve dil üslubundan almaktadır. Tilâvetindeki farklı varyantlarıyla ve kitabetindeki kendine özgü stiliyle tahrif ve tağyirden korunmuş, Arap dilbilimine de kaynaklık etmiştir. Ancak bunu Arap dilbiliminin diğer kaynakları için söylemek zordur. Başlangıçta Kur'ân dışında yer alan muhtelif metinleri ve şiir divanlarının tümünü tespit ve hıfzı elbette mümkün olmamıştır. Bu bağlamda günümüze kadar güvenilir ve sağlam kanallarla ulaşan Kur'ân âyetlerinin Arap dilbilimiyle olan sıkı ilişkisi araştırmalara mahal olmuştur. Hüccet ve istişhatta bir birini refere etmektedir.

Kur'ân grameri veya Kur'ân'daki gramer yapıları bu bağlamda önem arz etmektedir. Genel anlamda değişim ve gelişime uyabildiği oranda diller kendilerini geleceğe taşıyabilmektedir, ancak semavî dinlere ev sahipliği yapmış ve bu bağlamda samî dillerinin prototipini teşkil eden Arapça gibi kadim bir dil, otantikliğini koruyabildiği oranda kendini geleceğe taşıyabilir. Bu noktada Kur'ân gramerinin tespit ve tahlili kendi ölçüsünde bir boşluğu dolduracaktır. Elbette bahsi geçen mülahazalardan hareketle tarihi süreç içerisinde bu alanda birçok akademik çalışma yapılmıştır. Konuyu dilbilimin sarf nahiv ve kırâat bağlamında ele alan çalışmalar pek azdır. Yapılan çalışmalar da konuyu kapsamlı bir şekilde ele almamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde öncelikle başvuru kaynağı Arap dili ve onun grameri olmuştur. Günümüzde hâla bazı mevzular gramer açısından tartışmalara mahal olmakta ve bu tartışmaların yansımaları birden fazla ilmi alana da sirâyet etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim gramerini bütünüyle işlemek hem zaman açısından hem de hacim açısından böyle bir çalışma sınırını aşacağı tartışmasızdır. Bununla beraber gramer konularını işlemeyi, tartışmalı konuların tahlil ve analiz kısmını bütünlüğü sağlayacak kifayet miktarıyla sınırlandırmayı düşünmekteyiz.

Geneli itibariyle tespit ve analizden ibaret olması hasebiyle bu çalışmada, tümden gelim ve karşılaştırmalı analiz yöntemi uygun görülmekte, yeri geldikçe t me varım yöntemi de dahil edilmektedir.

Bir giriş, iki bölüm ve sonuç şeklinde planlanan bu çalışmanın söz konusu hususlar bağlamında Arap dilbilimi ve Kur'ân ilimleri çalışmalarında başvurulan kaynaklardan biri olacağı ve kendi zaviyesinde alandaki boşluğu kapatacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler, Kur'ân'ın dil  slubu, L gat, Gramer, Kırâat, Tahlil.

ABSTRACT

Analysis of the Qur'an's Grammar System

(Morfoloji, syntax and Qiraat)

The Qur'an met with human beings in the Arabic language obviously. It is indisputable that the Arabic language is the fasih language. While Arabic linguistics was grounded, the Qur'an was at the forefront of the reference sources. The Qur'an has a unique style. This is called the Nazm-i Qur'an. Being at the peak of eloquence and fluency, this nazm has not lost any of its nobility from the time it met with the language of the Prophet to the present day. With its different variants in its recitation and its unique style in its inscription, it has been transmitted through solid channels until today. However, it is difficult to say this for other sources of Arabic linguistics. At the beginning, it was not possible to identify and memorize all of them, such as the different language usages and poetry divans. In this context, the current qira'at aspects of the Qur'anic verses, which have reached the present day through reliable and solid channels, are closely related to Arabic linguistics. In Hücet and istishhat, they refer to each other.

The grammar of the Qur'an or the grammatical structures in the Qur'an are important in this context. In general, languages can carry themselves into the future as long as they can adapt to change and development, however, an ancient language such as Arabic, which hosted the Abrahamic religions and constitutes the prototype of Semitic languages in this context, can carry itself into the future as long as it preserves its authenticity. At this point, the determination and analysis of the grammar of the Qur'an are essential. Based on this, many academic studies have been carried out in this field in the historical process. However, there are very few studies that deal with the subject in the context of linguistics and qira'at. Such studies are far from covering the subject comprehensively. The primary source of reference in the interpretation of the Qur'an was the Arabic language and its grammar. Nowadays, some issues are still subject to discussions in terms of grammar, and the reflections of these discussions spread to more than one scientific field.

It is indisputable that processing the grammar of the Qur'an in its entirety would exceed the limits of such a study both in terms of time and volume. However, we are thinking of dealing with grammatical issues and limiting the analysis and analysis part of controversial issues to the amount of sufficient to ensure integrity.

Since it generally consists of determination and analysis, the deductive and comparative analysis method is considered appropriate in this study, and the induction method is also included when appropriate.

We believe that this study, which is planned as an introduction, two chapters and a conclusion, will be one of the references in the studies of Arabic linguistics and Qur'anic sciences in the context of these issues and will close the gap in the field in its own terms.

Keywords: Language Style of the Qur'an, Lughat, Grammar, Qira'at, Analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. METODOLOJİK ÇERÇEVE	2
1. 1. Çalışmanın Konusu	2
1. 2. Çalışmanın Kapsam ve Sınırları.....	4
1. 3. Konuyu Seçme Nedeni	5
1. 4. Çalışmanın Önemi.....	6
1. 5. Çalışmanın Yöntemi.....	7
1. 6. Araştırmanın Soru ve Sorunları.....	7
1. 7. Araştırmanın Güçlükleri.....	8
1. 8. Araştırmada Karşılaşılan Olumsuzluklar	9
1. 9. Çalışmanın Amacı	10
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	12
2. 1. Kur'ân Grameri, Sistematiği ve Arap Dilbilimi	12
2. 2. Dil ve Dilbilim	14
2. 3. Kur'ân'ın Dilsel Özelliği ve Arapça Dili	17
2. 4. Kur'ân Grameri ve İ'râb.....	23
2. 5. Kur'ân Grameri, İ'câm, Resm, Secâvend ve Vücûhat	24
BİRİNCİ BÖLÜM.....	34
1. NAHİV VE KUR'ÂN GRAMER SİSTEMATİĞİ	34
1. 1. Kur'ân Grameri ve Nahvin Âmil Teorisi	36
1. 2. İ'râb	39

1. 3. Arap Dilbilimi ile Ulûmü'l-Kur'ân Münasebeti	44
1. 4. Kur'ân Gramatîği ve Kur'ân'ın Dil Üslubuyla İstişad	50
1. 5. Kur'ân Grameri, İstişad ve Kırâat Vücûhatı	53
1. 6. Kur'ân Grameri Bağlamında Kırâatları Hücetlendirme	62
1. 7. Nahiv Mekteplerinin Kırâat Vücûhâtıyla İstişad Yaklaşımı	67
1. 8. Kur'ân Gramerine Göre Merfû'ât Konusu	72
1. 8. 1. Fâil ve Nâibü'l-Fâilin Mahiyeti.....	73
1. 8. 2. Kur'ân Ayetlerinde Fâilin İ'râb Halleri.....	75
1. 8. 3. Fiilin Çatısı ve Bazı Fiillerde Fâilin Tesbiti Problemi	80
1. 8. 4. Hakiki Fail ve Sözde Fail	82
1. 8. 5. Emreden ve Uygulayan Fâil'in Gramatik Sorunsallığı	83
1. 8. 6. Olumsuz Fiilde Failin Tesbiti Sorunu ve Anlamsal Karşılığı	84
1. 8. 7. Bir Fiilin Birden Fazla Fâilinin Bulunması	85
1. 9. Kur'ân Grameri Sistematiğinde Mensûbât Konusu	86
1. 9. 1. Kur'an Gramatiğinde Meful ve Örnekleri	87
1. 9. 2. Diğer Mef'ûller	89
1. 9. 3. Cümlede Yer Alan İsim ve Fiilin Hallerini Beyan Eden Mensûbât	93
1. 9. 4. Diğer Navasibler	104
Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822):.....	106
1. 9. 5. Cümlede Navasib	111
1. 9. 6. Tavabi' Mensûbât.....	114
1. 10. Nahiv Kaynaklarında Zikredilmeyen Bazı Te'kidler:.....	119
1. 11. Kur'ân Gramer Sistematiğinde Mecerûrât, Tavabi' ve Örneklerin Tahlili	125
1. 11. 1. İzafet ile Mecerûrât.....	126
1. 11. 2. Tabilerin Mecerurluğu :	126
1. 11. 3. Harf-i Cer ile Mecerûrât.....	128
İKİNCİ BÖLÜM	133
2. KUR'ÂN'DA FİİLLER VE ZAMANSAL DELÂLETLERİ	133

2. 1. Mazi Fiil ve Delâleti.....	134
2. 1. 1. Mazi Fiilin Mahiyeti.....	134
2.1.2. Mazi Fiilin Zamansal Delâleti:.....	135
2. 1. 3. Mazî Fiillerin Mazi, Muzârî ve Emir Anlamında Kullanılması	141
2. 2. Muzârî Fiil /	142
2. 2. 1. Muzârî Fiil Mahiyeti	142
2. 2. 2. Muzârî Fiilin Zamansal Delâleti ve Dönüşü	143
2. 2. 3. Muzârî Fiil Harflerindeki Değişiklik.....	147
2. 3. Emir Fiili, Sığası ve Zamansal Delâletleri	149
2. 3. 1. Emir Fiilinin Mahiyeti.....	150
2. 3. 2. Kur'an'da Emir Fiili Sığaları	151
2. 4. İsm-i Fiiller.....	154
2. 5. Bir Fiilin Hâl ve Pozisyonu Belirten Yardımcı Fiil ve Edatlar	163
d) (ظن) ve Kardeşleri:	167
2. 6. Mutâvaa (Dönüşlülük) Fiili.....	168
2. 7. Fiilin Binası ve Fâ'ilinin Gramatik Durumu	171
2. 8. Kur'an'da Fiilin Diğer Türevleri ve Sarfî Tahlilleri	173
2. 9. İsm-i Tafdîl, Mübalağa ve Tasğîr.....	177
2. 9. 1. İsmi Tafdil	178
2. 9. 2. İsm-i Tasğîr	180
2. 10. Mastar, Mahiyeti ve Çeşitleri	181
2. 10. 1. Mastarın Vezinleri.....	182
2. 10. 2. Sarîh ve Müevvel Mastar	183
2. 10. 3. İsm-i Mekân, Zaman (Zaman ve Yer İsimleri) Anlamında Masdar.....	188
2. 11. Neseb.....	188
2. 12. Kur'ân Gramerine Göre Çeşitli Sarfî Yollar	189
2. 12. 1. Gayri Munsarif İsimler ve Tenvin Alma Gerekçesi	189
1. 13. Harflerin İbdali ve Örnek Ayetlerin Tahlili (Harflerin Yer Değiştirmesi).....	194

SONUÇ	206
KAYNAKÇA	209

KISALTMALAR

Bkz	:	Bakınız
Çev	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
İSAV	:	İslami Araştırmalar Vakfı
Nşr	:	Neşreden
Sos. Bil	:	Sosyal Bilimler
S.s	:	Sayfa sayısı
S.	:	Sayı
Thk	:	Tahkik
Trc	:	Tercüme eden
Ts	:	Tarihsiz
v.b.	:	Ve benzerleri
v.	:	Vefat tarih
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

Allah ^(cc) 'a hamd, Resûlüne, onun iyi ve temiz ailesine ve müminlerin üzerine de salat ve selam olsun.

Arap dilbilimi yüce Allah ^(cc) 'ın Kitabı'nı ve Peygamberinin sünnetini anlamak için büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle hizmet ettiği yüce hedef oranında değer kazanan büyük bir ilimdir.

Kur'ân-ı Kerim apaçık Arapça bir dil ile insanlıkla buluştu. Arap dilbilimi temellendirilirken referans kaynakların başında Kur'ân-ı Kerim yer almaktadır. Kur'ân âyetleri ve bu âyetlerin kelimelerinde mevcut olan kırâat vecihleri de Arap dilbilimiyle yakından alakalıdır. Zira gerekçelerinin ekseriyyeti dilbilimseldir. Tedvin döneminden itibaren Kur'ân'a hadim olmada birbirini destekleyen bu iki disiplin arasında meydana gelen tartışma ve tenkitler de az değildir. Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde öncelikle başvurulacak kaynak Arap grameri olmuştur.

İslamî ilimler kaynaklarının aynı olması hasebiyle kullandıkları metodolojiler açısından birbirlerinden etkilenmişlerdir. Tedvin döneminden itibaren telifatlarında aynı metodolojiyi kullandıkları ve genel kaide manzumelere göre kayda geçirdikleri görülmektedir. Kur'ân etrafında oluşan birden fazla ilmi disiplin tarafından kendi ilmi kaidelerini temellendirirken veya bazı yaklaşımları refere etmeye çalışırken Kur'ân-ı Kerim grameri diğer bir ifadeyle Kur'ân-ı Kerimdeki sarf ve nahivle alakalı gramer farklı açılardan tevil, analiz ve tartışmalara mahal olmakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân gramerini konu edinen çalışmamız, kendi zaviyesinde söz konusu tartışmalı hususları tahlil etmektedir. Bunu yaparken de Kur'ân-ı Kerim gramerini bütünüyle işlemek hem zaman açısından hem de hacim açısından böyle bir çalışma sınırını aşacağından dolayı, yeri geldikçe ve konu bütünlüğünü sağlayacak miktarda örnek ayetlerle iktifa edilmektedir.

Bir akademik araştırmada şu hususlardan biri ve bir kaç bulunmalıdır; yeni bir tespiti ortaya koymak, dağınık haldeki parçalarını bir araya getirip bütünlüğü sağlamak, eksik olan bir konuyu tamamlamak ve yine bütünlüğünü sağlamak, bir konudaki kapalı olan hususları bilimsel araştırma yöntemleriyle vuzuha kavuşturmak, çok dağınık ve hacimli olan bir konuyu özetleyip anlaşılır kılmak ve araştırmacılara kolaylık sağlamak, bir yanlış tespiti düzeltmek, karmaşık olan bir konuyu bilimsel metotlar ışığında düzenlemek ve anlaşılır kılmak.

Çalışmada bahsi geçen hususların ekseriyeti nazar-ı dikkate alınmakta, tespit ve analiz yöntemli merkeze alınmaktadır. Konunun bütünlüğünü sağlayacak oranda izahata yer verilerek fazla detay, örnek ve tablolar için, ilgili kaynaklara havale etmekle yetinilmektedir.

Çalışmada, Kur'ân gramerinin nazım ve üslubu ile yeri geldikçe, kırâat farklılıklarını da sürece katmak suretiyle Arap dilbilimine nasıl kaynaklık ettiği ortaya konulmaktadır.

Çalışmamızda mevzûumuzla alakalı, tedvin döneminden günümüze kadar zengin bir külliyyatı teşkil eden “İ'râbu'l-Kur'ân, Maani'l-Kur'ân ve kırâatü'l-Kur'ân” gibi eserleri büyük oranda elde edildi. Kur'ân'ın gramer sistematığı, dil üslubu, nazmı, belâgatı, kırâatı gibi Kur'ân etrafında telif edilen eserler, hazırlanan tezler, bu alandaki değişik dillerde kaleme alınan makale sunum, çalıştay ve sözlü, yazılı bilimsel faaliyetler gibi kaynaklardan ulaşılabilen kaynaklardan istifade edildi. Bunu yaparken de akademik çalışmalarda göz önünde bulundurulması gereken tezin ana konusunu fazla dağılmaması gerektiği hususuna da riayet edildi. ¹

Tezin başlığı da içeriğini yansıtmaması ve onunla uyumlu olmasının akademik çalışma bağlamında önem atfedilen hususu da dikkate alındı. ² Çalışma bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç halinde planlandı. Giriş bölümünü metodolojik çerçeve ve kavramsal çerçeve olmak üzere iki ana başlıkta ele alındı.

1. METODOLOJİK ÇERÇEVE

1. 1. Çalışmanın Konusu

Kur'ân'ın (bu) gramerlik sistematığı bir mühendislik ameliyesi gibi tanımlamak da mümkündür. Bunun bir etimolojik, epistemolojik ve aksiyolojik boyutu vardır. Bunun yanında edebi, belâgat ve uyum gibi çok boyutu vardır. Nitekim başta Arap alemi olmak üzere hem İslam aleminde hem de batı akademisinde dil mühendisliği veya dilbilim

¹ Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseyinî, ebü'l-Feyz, Murtazâ'z-Zebîdî (1205/1790) . *Tâcü'l-Arûs min-Cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk: Mecmua Mhkkın. Neşr: Daru'l-Hidaya, ts. c. 35, s. 417.

² Bin İsa Mehdiye, *el-Ehtâü'l-Menheciyyetü's-Şâyi'a İnde't-Telebeti fî-Resâili'l-Mâcester*, Mecelletü'l-Mumarasati'l-Luğaviyye, c, (10) . A, (2) . 2019, s. 183; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitabatü'l-Behsi'l-İlmî, Şiğeten Cadide*, 9. Bsk., Mektebetü'r-Ruşd. Beyrut, 1423, s. 53; Âmir Kandilci, *el-Behsü'l-İlmî ve İstihdamu Mesadiri'l-Ma'lûmat*, 1. Bsk., Amman: Dârü'l-Yazurî el-İlmiat lin-Neşri ve't-Tevzi', 1418/1999, s. 38.

mühendisliği gibi bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. ³ Kur'ân nazminin bir sistemi vardır. Erbabı tarafından mülâhaza edildiğinde onun nazmında bu sistem görülebilmektedir. Nitekim Kur'ân'ın dilsel nazmı Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) tarafından bu şekilde tanımlanmaktadır. ⁴

Gramatik söz dizimin ve ondan ne kastedildiğinin karşı taraf açısından anlaşılması hususu, organize yapı ile dilbilgisel cümle yapısında somut bir gerçekliğe sahiptir. ⁵

Böyle kapsamlı bir araştırmanın konu çerçevesi ve muhtevası hususunda şunlar söylenebilir. Kur'ân'ın söz diziminin nazmı üslubu, grameri bir tez mevzûunu aşacak genişlikte bir derya misali olduğunun farkındayız.

Kur'ân gramerinin birkaç açıdan tahlili gibi bir konuyu ele alırken şunların da sürece katılması düşünülmektedir. Dilbilgisi, dili konuşmadaki hatalardan koruyan yasal bir araçtır. ⁶ Dilbilgisi birçok bölüm üzerinden mantıkla ilgilidir ve iç içedir ve herhangi birinde sunulan konular kanıtı ihtiyaç duyar. Sistem, mantık ve dilbilgisine yakın kuralları olan, ispata dayalı bir bilimdir. ⁷ Dilbilgisi, özellikle bir kelimenin veya toplamının bir cümlede birden fazla sözdizimsel görüntüsü olduğunda, disiplinli kanıt gerektiren mantıksal, sistemli bir bilimdir. Gramatik tahlil konuşmanın ve ondan ne kastedildiğinin bilindiği somut bir gerçekliğe sahiptir. ⁸

Dilbilgisel sistem, Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1078) tarafından da dile getirilen bir konudur. ⁹ Gramatik sistem ve bu sistemin temellendirildiği âmil teorisi, Kur'ân-ı Kerim'i hatadan korumak için temellendirilmiştir, Dilbilgisinin önemi, anlam sözdizimine

³ İbrahim Mustafa, Hâmid Abdülkâdir, Ahmed ez-Zayât, Muhammed Ali en-Neccâr. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Beyrut, ts, c. 2, s. 997.

⁴ el-Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed (ö.471/1078) . *Delâilü'l-İ'câz fî-İlmi'l-Me'ânî*, Thk: Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî ez-Zahirî (ö.456/1063), *Resâilü İbn Hazm el-Endülüsiyyun*, Thk: İhsan Abbas, el-Muessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr: Beyrut, 1983, c. 2. s. 120; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya, ebû'l-Abbâs et-Tilimsanî (ö.1041 /1631) . *Ezhârü'r-Riyadi fî-Ehbâri'l-Kâdî İyazi*, Thk: Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-İbyârî Abdülazîm Şelebî, Matbaatü lecneti't-Te'âlif ve't-Tercemati ve'n-Naşr, Kâhire, 1358 /1939, c. 3, s. 34.

⁵ Leyla el-Ubeydî, *Devrû't-Terkibi fî-Binâ'l-Hendeseti'l-lügaviyye Kırâaten Lisaniyye Nahiviyye*, Mecelletü'd-Dirâsâti's-Sekafiyyati ve'l-lügaviyye ve'l-Feniyye, el-Merkezü'd-Dimukratiyyetü'l-Arabiyye, Berlin, Almanya, A, (15) . 2020, s. 396.

⁶ Muhammed Rizâ el-Müzeffer, *el-Mantık*, Beyrut, ts., s. 6.

⁷ Abdülmelik ebû'l-Me'âlî Rüknuddîn b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nisâbü'rî İmâmü'l-Haremeyn (ö.478/1085) . *el-Burhân fî-Usûli'l-Fıkḥ*, Thk: Sallah b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1418/1997, c. 1, s. 30.

⁸ Leyla el-Ubeydî, *Devrû't-Terkibi fî-Binâ'l-Hendeseti'l-lügaviyye*, s. 396.

⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-İ'câz fî-İlmi'l-Me'ânî*, s. 20.

göre değişir. ¹⁰ Gramerde sistem uygulama metodolojisi teknik kurallarını teoriye dahil etmek için hassas bir konudur.

1. 2. Çalışmanın Kapsam ve Sınırları

Çalışma, bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç şeklinde planlanmıştır. Buna göre giriş bölümünde dil, dilbilim, Kur'ân-ı Kerim'in dil üslubu, gramer yapısı, kırâat vücûhatı, bunlar arasındaki münasebet gibi konular ele alınmaktadır. Birinci bölümde Kur'ân'ın gramer sistematığı ile nahiv ilminde tedvin edilen kurallar manzumesinin karşılaştırmalı tahlili yapılmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde i'râb ve âmil teorisinin analizi yapılmaktadır. Yine bu bölümde nahiv ilminin ana konularını teşkil eden merfûât, mensûbât ve mecrûrât başlıkları altında Kur'ân'dan ayet örnekleri üzerinde tahliller yaparak Arap dilbiliminin temellendirilmesindeki söz konusu ayetlerin ve onlarda var olan kırâat vecihlerinin fonksiyonu ele alınmaktadır. İkinci bölümde Kur'an'da fiiller ve zamansal delâletleri ile Arap dilbiliminin temellendirilmesindeki istişhad hususları işlenmektedir; ayrıca Kur'ân-ı Kerim'den örnek ayetler muvacehesinde sarf konuları dahil edilecektir. Bütün bu mevzular işlenirken karşılaştırmalı tahliller ile yeri geldiğinde görüş ve öneriler de ifade edilecektir. Nitekim çalışmanın muhtevasında birçok yerde görüş ve kanaatlerimiz beyân edilmektedir. Araştırmamız, Kur'ân gramerinin sistematığını kapsamakta, Kur'ân âyetlerinde geçen bazı kelimelerin köken, gramer, morfoloji ve kırâat vecihleri açısından tahlillerini içermektedir. Kur'ân âyetleri bağlamında Arap dilbiliminde söz dizim, bu dizim biçimi üzerine terettüp eden gramatik ve anlamsal yansımalar araştırmamızın içeriğindedir. Dilbilimin temel kaynağını teşkil etmesi bağlamında Kur'ân'ın bütün âyetlerini işlemek tezin sınırları ve hacmini aşacağı müsellemdir. Bu nedenle dilbilim ve kırâat vecihleri açısından daha ziyade önem arz eden başlıkları ve tartışmalı bazı konularda ışıktan tutan mevzuları ele almak maksadıyla çalışmayı yüz madde civarında konu başlıklarıyla tahdit etme yoluna gidildi. Bu temel maddelerin arka planını oluşturan ve gramatik açıdan onu refere eden izahat ise tezin Arapça eklerinde yer vermekle iktifa edilecektir.

Yararlanılan temel kaynaklara gelince konuyu bütünsel ele alan ve alanda muteber sayılan belli eser ve müelliflerin yaklaşımlarıyla iktifa edilecektir. Gerekli görülen farklı görüşlere yer vermekle beraber genel olarak tezin ek kısmında bunlarda yer almaktadır. Bunların ekseriyeti kaynakçada verilmiştir. Bunlardan bazılarını zikretmek gerekirse;

¹⁰ Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ö.911/1505) . *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, Thk: Muhammed ebü'l-Fedl İbrahim, el-Heyetü'l-Mısriyye li'l-Kitâp, 1. bsk, 1394/1974, c. 4, s. 213.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrûddîn el-Endelûsî (ö.745/1344) . *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*.¹¹ ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143) . *el-Keşşâf 'an Hakâiki et-Tanzil ve uyûn el-akâvîl fi-vücûh et-Tâvil*.¹² Aziza Feval Babitî, *el-Mü'cem el-Müfessal fi'n-Nahivi'l-Arabî*.¹³ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-kırâatı*. Ahmed Mühtâr Ömer, Abdüsselam Mekrem, *Mü'cemü'l-Kraâti'l-Kur'âniyye*, Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö.370/980), *Muhtaşar fî şevâzî'l-Kur'ân Min Kitâb el-Bedî' li-İbn Hâleveyh*. Behcet Abdülvâhid Sâlih. *el-İrab elmufasal likitâb Allah* ^(cc) *elmurtali*. Dervîş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa (ö.1403/1982) . *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânühû*.

1. 3. Konuyu Seçme Nedeni

“Bütün kitaplar bir kitap anlaşılın diye okunur” vecizesinden hareketle, bundan kastedilen malum kitabın sahih bilgi ile bütüncül ve sühûletli bir şekilde anlaşılması ise o kitap etrafında teşekkül eden bütün disiplinlerde ortak payda sayılan sabiteler ve kurallar manzumesi olduğu müsellemdir. Bu da fasih dilin sistematize edilmiş hali olan dilbilimdir. Bunu refere eden temel malzemelerden biri de Kur'ân ve onun âyetlerinde mevcut bulunan kırâat Vücûhatıdır. Aynı zamanda dilbilim Vücûhat için de kıraatların sıhhati konusunda tevsik kriterlerinden biri addedilmektedir. Gerek Arap dilbilim alanında gerekse kırâat Vücûhatı alanında süreç içerisinde devam edegelen bazı soru/ sorun ve tartışmaların Kur'ân grameri açısından ele alındığında birçoğunun cevap bulabileceği kanaatinden hareketle temel bazı başlıklarda yer almıştır.

Kırâat ve dilbilimsel açıdan ilgili kaynak eserleri de sürece katarak karşılaştırmalı araştırma yapmak böylece bu alanda araştırmacılara yardımcı olmak maksadıyla bu konuyu seçmiş bulunduk. Bir konuyu seçme safhasının öneminden hareketle elbette bu girişte söz edilene ilave olarak birden fazla saik olduğunu da ifade etmek isteriz. Bunlardan bazılarını zikretmek gerekirse.

1. Arap dilbiliminin tedvin döneminden başlamak suretiyle süreç içerisinde kaidelerinin temellendirilmesinde ve bu temel kaidelerin hüccetlendirilmesinde âyet ve

¹¹ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrûddîn el-Endülûsî (ö.745/1344), *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, Thk: Sidkî Muhammed Cemîl, Dârü'l-Fikr, Beyrut. Bsk, 1420.

¹² ez-Zemahşerî, ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143) . *el-Keşşâf an-Hakâiki't-Tanzil ve Uyûnü'l-Akâvîl fi-Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, Thk: Abdurrrzâk el-Mhdi. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.

¹³ Azize Faval Babitî, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi'n-Nahivi'l-Arabî*, Şam, 2020.

âyetlerdeki farklı kırâat vecihlerinden örneklem yetersizliğinin düşünülmesi. Diğer bir anlatımla gramer çalışmalarında Kur'ân âyetlerinin temsili ve alıntı eksikliği

2. Bu maddeye ilave olarak öğrenebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili yeterli Kur'ân araştırmalarının yapılmamış olmaması.

3. Arapça dilbilgisi çalışmalarının ekseriyetle âyetlerle vücut bulması İslami ilimler öğrencilerine Kur'ân'ı anlama konusunda geniş bir ufuk sağlamaktadır.

4. Kur'ân okumalarında derleme, düzenleme ve dilbilgisi ile koordinasyon açısından akademik eksiklikler.

5. Arap lisanında mevcut dilsel kullanım ve bu dilsel kullanımda yer alan farklı lehçelerin korunmasında kırâat vucuhatının lafız, telaffuz ve anlamsal yansımalarda geniş ufuklarının açıklanması.

1. 4. Çalışmanın Önemi

Tarihi süreç içerisinde her ne kadar Arap dilbilimi ve kırâat vecihleri alanında hacimli eserler kaleme alınmışsa da bu alanda bazı konular hâla tartışmalara mahal olduğu, özellikle dilbilimsel yorumlar ve bunun üzerine terettüp eden anlamsal katkılar farklılaştığı malumdur. Yine Arap dilbilimi kodlanıp sistematize edildiğinde Kur'ân âyetleri yanında birçok malzemeye istişhad edildi, ancak başta Sîbeveyh'in(ö.180/796) kitabı olmak üzere ondan sonra gelen nahiv alimleri tarafından tedvin edilen eserlerde istişhad edilen deliller sebebiyle birden fazla farklı görüş ve yorumlar tezahür ettiği bilinmektedir. Bu durum, özellikle Basra ve Kufe merkezli iki ana yaklaşımın da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kur'ân'ın gramer sistematığına bakıldığında onun nazmı bütün istişhad kaynaklarının fevkinde bir üsluba sahip olduğu ve bazı âyetlerde var olan farklı kırâat vecihlerinin de tartışmalı görünen gramer konularına ışık tutabileceği görülmektedir. Çalışmamızda farklı gramer kurallarının istişhadı bağlamında kırâatlerde mevcut farklılıkların bu kurallara ışık tuttuğunu delilleriyle ele alınacaktır.

Çalışmanın bu açıdan öneme haiz olduğu kanaatindeyiz. Buna ilave olarak çalışmada Arap dil gramerinin temel kaideleri yanında çok önemi haiz inceliklerini toplamak, dilbiliminin zenginliğini ortaya koymak, ayrıca zengin dilsel mirasın unsuru sayılan lügat, lehçeler ve bunlara mebni olarak yenilenen anlam zenginliğini tanıtmak, bunun yanında Kur'ân âyetlerindeki farklı kırâat vecihlerinden mütevellid dilsel, gramatik ve anlamsal

katkılarının mevcudiyetini ve diğer disiplinlere yansımalarını belirtmek suretiyle dilbilimsel açıdan tahlillerle Kur'ân'ın mucizeliğini ortaya koymaktır.

1. 5. Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada öncelikle bilimsel araştırma tekniklerine bağlı kalınmıştır. Akademik çalışmalarda dikkat edilmesi gereken temel ortak kriterler yanında bağlı bulunduğum enstitünün sunduğu tez yazım kılavuzundaki prensip ve tavsiyelerine dikkat edilmiştir. Takip edilen yönetime gelince genel anlamda tespit, açıklayıcı /tanımlayıcı ve analiz yöntemi uygulanmıştır. Buradan hareketle, kodlanan dilbilimsel kaidelerin Kur'ân âyetlerinden dayanaklarını tespit etmek, kırâat vecihlerini de sürece katarak araştırma metodolojisi şu şekilde maddeleştirmek mümkündür.

Bir görüşün incelenebilmesi için tüm yönleriyle sunulması gerekir. Bu bağlamda her bir görüş ve bakış açısının temellendirilmesi, ona muhalif farklı bir görüş varsa, onun da kaynağına atıfta bulunmak ve bunlardaki dilbilimsel hüccetleri sunmak.

Görüşleri analiz ettikten sonra karşılaştırmalı değerlendirmek. Her görüşün felsefesini, gerekçelerini uygun gördüğümüz metotla izah etmek.

Son olarak da dilbilimin sarf nahiv ve belagat yönlerini belli örnekler eşliğinde sunmak. Böylece işlevsel gramer bağlamında Kur'ân dili üzerinden bir bakış açısını ortaya koymaktır.

1. 6. Araştırmanın Soru ve Sorunları

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve ondaki farklı okuyuşların Arap dilbiliminde temel referans kaynaklardan olduğu erbabının malumudur, ancak başka malzemeler de referans edilmiştir. Bidâyetten itibaren birçok konuda birden fazla görüş ve yorumlar ortaya konulmuş ve bazı hususlarda günümüze kadar soru ve sorunlar var olagelmıştır. Tedvin döneminden itibaren Kur'ân'a hadim olmada birbirini destekleyen bu iki disiplin arasında meydana gelen tartışma ve tenkitler de olmakla beraber, Kur'ân-ı Kerim'in tefsirinde öncelikle başvurulacak kaynak, Arap dili ve onun grameri olmuştur. Kur'ân-ı Kerim gramerini bütünüyle işlemek hem zaman açısından hem de hacim açısından böyle bir çalışma sınırını aşacağı tartışmasızdır. Konunun ne'liği ve nedenselliği bağlamında bütünlüğü sağlayacak miktarla yetinerek örnek babından cüz'î meselelerden bazıları şunlardır:

1. Kur'ân kelimelerinin fonolojik ve morfolojik yapısı ve bu alandaki tartışmalar. İtaat (Mütâva'a) fiilleri ve Kur'ân'daki ağırlıkları nelerdir?
2. Kur'ân gramer sistemine göre fillerin zamansal yansımaları ve anlamsal katkıları, fiil ve edatlar üzerinde bu açıdan yapılagelen tartışmalar ile farklı yorumlar nelerdir?
3. Kur'ân dil üslubuna ait gramer sistematığı bize bütüncül bir bakışı verebilir mi, bu sistem her disiplinde tatbik edilebilir mi?
4. Kur'ân nazmına göre ihbarî ve inşaî yapıların delâletleri ve bu ifadelerde var olan farklı kırâat vecihleri ile dilbilimsel açıdan mahâl oldukları tartışmalar.
5. Kur'ân âyetlerinde var olan farklı kırâat vecihleri ile dilbilimsel tahlillerin, ne gibi katkıları olduğuna benzer birçok soru ve sorunları zikretmek mümkündür. Çalışmada bu benzeri soru ve sorunlar belli başlıklar altında ele alınacaktır.
6. Kur'an'da tahzîr üslubu ve yöntemleri ile ara dilbilimiyle karşılaştırması.
7. Kur'an'da yer alan hasr ve kasr üslupları ile Ara diliminde nasıl yansıdığı.
8. Kur'an'da yer alan bazı fiil vezinleri ile sarf imi bağlamında analizi.
9. Nakıs fiillerin tam veya nakıs olarak gelmesi ile Kur'ân'daki farklı dilbilimsel tevil ve anlamsal yansımaları.
10. Kırâatın farklı Vücûhatı ile sarf ilmindeki aksam-ı seb'a ilişkisi.

1. 7. Araştırmanın Güçlükleri

Burada araştırma zorluklarından kastedilen şey, bu konudaki farklı yaklaşım, bakış açısı veya zıt görüşler ise araştırmacının görevi bunları ortaya koymak, karşılaştırmalı analiz etmek ve bilimsel kritik sonucunda vardığı sonuçları ortaya koymak olacaktır ki, zaten bilimsel araştırmalar da bunu gerektirir. Dolayısıyla bu başlıkta genel te'âmül şeklinde dile getirilen bu husus kanaatimizce uygun değildir. Eğer kastedilen şey kaynak ve bilimsel çalışmalara ulaşma zorluğu ise küreselleşen günümüz dijital dünyasında her türlü bilimsel kaynağa ulaşmak uzak sayılmamaktadır.

Bizim tarafımızdan bu başlıkta söylenecek bir husus varsa o da şu olmalıdır. Bir araştırmacı ve yazarın, “kısa yazacak kadar zamanım yoktur.” dediği gibi derya misali olan Ulûmü'l-Kur'ân alanında ve yine ihatasız bir alan olan kadim bir dil, onun dilbilimi ve ona kaynaklık eden Kur'ân ve onun kırâat olması hasebiyle karşılaştığımız zorluk, çalışmanın

büyük hacme ulaşması ve geleneksel anlamda bir tezin sınırlarını aşmış olmasıdır. Biz bunu bir ana tez ve iki ciltlik ek şeklinde programladık.

1. 8. Araştırmada Karşılaşılan Olumsuzluklar

Kur'ân'ın kendine has bir üslubu ve bir söz dizim sistemi vardır. Bunu dilbilimsel sistemle ele almaktayız. Mana, ahkam, belâğat gibi boyutu, alanımız dışındadır. Bilgi bütünlüğü gerektiren bir alan olması hasebiyle Kur'ân gibi bir metni sadece gramatik ve farklı okunuş biçimleri açısından araştırmak, ayrı bir titizlik ve ayıklama çabası gerektirmektedir. Nitekim mütekaddimin telifatına göz atıldığında konu karma bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu açıdan bir zorluktan söz edilebilir. Kırâat vecihleri bağlamında âdâb merkezli bir yaklaşımla meseleye bakıldığında Kur'ân'ın gramatik sistemini ortaya koymak için bir tercihte bulunma zorluğu da bir olumsuzluk sayılabilir.

Tedvin döneminden itibaren temellendirilen dilbilim kaideleri ve bu konuda mevcut ekoller, farklı görüş ve yorumlar arasında tercih yapmak da tarihe mal olmuş bazı kaidelerin hâlel görmesi veya tezyif edilmesi gibi endişelerin de zikredilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Burada ifade edilmesi gereken diğer bir husus ise şudur. Kur'ân gramerinin sistematiğini çalışırken kırâat vecihleriyle beraber ele almak ve bunlarla hüccetlendirme yoluna gidilmesine dönük muhtemel itirazlar gelebilir. Hakikatte farklı kırâat vecihleri arasında bir veçhi öne çıkarmak diğerlerini ihmal anlamında ayrı bir olumsuzluk sayılabilir, ancak Kur'ân öncelikle bir sözdür ve bu sözün de bir telaffuzu vardır. Dolayısıyla dilsel gramer ele alınırken mutlaka söz ve onun kelime ve dizimi gündeme gelmektedir. Bu da kaçınılmaz bir gereklilik aynı zamanda beraberinde bazı olumsuzlukları da getirmektedir.

Teze ve metodolojisine bazı itirazlar yapılabilir. Bu husus, alanın erbabı olan bilim insanları için tabii ve meşru bir hak olduğu gibi, araştırmacı için önemli bir bilimsel değerdir. Onurlu benliklerin eserle etkileşime girdiğinin ve araştırmacının kusurlarını araştırmacıya sunduğunun kanıtıdır. Bu nedenle çalışmanın seyri içerisinde bazı itirazları önceden yanıtlıyor ve tez çalışmasının gerekçelerini açıklıyor olacağız. Her araştırmacı veya bilimsel kanaat sahibi kendi görüşlerini savunur ve onlardan ne beklediğini netleştirmesi isabetli olmaktadır.

1. 9. Çalışmanın Amacı

Çalışmamızın temel amacı Kur'ân'ın gramer sistematüğini ortaya koymaktır. Kur'ân âyetlerindeki farklı vecihleri de nazar-ı dikkate almak suretiyle Kur'ân nazmının dilbilimsel tahlillerini, bütünsel bir yaklaşımla yaparak, başta Arap dilbilimi ve kırâat ilimleri olmak üzere Kur'ân etrafında teşekkül eden diğer disiplinlere, birden fazla açıdan yansımalarını ortaya koymaktır; ayrıca bu çalışmada şunları hedeflemektedir.

Dilbilimsel kaidelerin temellendirilmesinde Kur'ân'ın âyetlerinin müspet rolünü ortaya koymak, Kur'ân âyetlerinden iktibas edilen istişhad ve hüccetlerin Arap dilbilimi ve belâgat ilimlerini zenginleştirdiğini göstermek. Özellikle tezin ekleriyle beraber kapsamlı bir Kur'ân grameri sistematüğini ortaya koymak. Bu bağlamda alanda araştırmacılara dilbilim ve kırâat Vücûhatı karşılaştırmalı analizleriyle bir başvuru kaynağını hazırlamayı ve bu alanda tartışmalı görünen hususlarda bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Akademik marifetle ortaya çıkarılan bu tür bilimsel ve beraberinde getirdiği olumlu gelişmeler, şu özelliklerle dilbilim ve Kur'ân araştırmalarında yararlı olabilir.

Bir akademik araştırmanın; yeni bir tespiti ortaya koymak,

Dağınık haldeki parçalarını bir araya getirip bütünlüğü sağlamak,

Eksik olan bir konuyu tamamlamak ve yine bütünlüğünü sağlamak,

Bir konudaki kapalı olan hususları bilimsel araştırma yöntemleriyle vuzuha kavuşturmak,

Çok dağınık ve hacimli olan bir konuyu özetleyip anlaşılır kılmak ve araştırmacılara kolaylık sağlamak,

Bir yanlış tespiti edip düzeltmek,

Yukarıda maddeleştirdiğimiz bu hasletleri ortaya koymak için karmaşık olan böyle bir konuyu bilimsel metotlar ışığında düzenlemek ve anlaşılır kılmak gibi amaç ve gerekçelerle teşebbüs edildiğinden biz de bu çalışmamızda konunun bütünlüğü sağlayacak oranda izahata yer vermekle yetindik. Daha fazla detay, örnek ve tablolar için kaynaklara havale etmekle yetinmeye çalıştık.

Âmil teorisi Kur'ân'ın gramerine tatbik etmek mümkün mü, şeklindeki bir sorudan hareketle, evet mümkündür, denilebilir. Kur'ân'ın nazmı fasih Arapça grameriyle

uyumludur. Onunla_zabt-u rabt altına alınmış tahrif ve tağyire karşı korunmuştur. Âmil teorisi fasih Arapça'nın bütün alanlarında mihenktir. Şiir, edebiyat müdevvenat gibi her alanda ortak payda olduğu ve bu sayede dili koruduğu bilinmektedir, ancak Kur'ân üslubunun hepsi dilimizde âmil teorisine harfiyen uyar denilemez. Zira Kur'ân üslubu bu teoriyi ve dahasını ihtiva etmektedir. Îcâz ve i'câzının gereğidir bu.

Amacımız Kur'ân gramerinin nazım ve üslubu ile yeri geldikçe kırâat farklılıklarını da sürece katmak suretiyle Arap dilbilimine nasıl kaynaklık ettiğini tanıtmak, âmil teorisiyle tahlil etmek, zikri geçenler arasında bazı noktalarda var olan, olabilen veya var gibi görülen tartışmalı hususları yine zikri geçen disiplinler ışığında tahlil edip varılan akademik kanaatleri ortaya koymaktır.

Bu bağlamda gramer ve kırâat farklılıklarını da sürece kattığımızda farklı açılardan tartışmalara mahal olan/ olabilen yüz altı husus tarafımızdan ortaya konuldu ve bu hususlarla alakalı farklı görüşlere yer vererek karşılaştırmalı analizler gerçekleştirildi.¹⁴

Bu tespitler yapılırken Kur'ân'ın eda (fonetik/ sesbilim boyutunu, kelimelerinin sarfi boyutunu yani biçim bilim tarafını ve söz dizimini de tahlillerde yer aldığını ifade etmek isteriz.

1. 10. Önceki çalışmalar

Araştırma alanımızla alakalı araştırıp tespit edebildiğimiz bazı akademik çalışmalar mevcuttur. Aşağıda zikredilen örnek eserlerde olduğu gibi söz konusu çalışmalar mevzuu ya başka çalışmalar içerisinde ele aldıkları veya sadece bir boyutunu ele aldıkları görülmektedir. Bu ve benzeri eslerden yararlandığımız çalışmamız ise mevzuu, sarf, nahiv ve kıraat disiplinleri ışığında bütünsel bir yöntemle ele almaktadır. Önceki çalışmalardan bazı örnekler şunlardır.

Udeyme, Muhammed Abdulhâlık (ö.1404/1984), Dirâsâtün li-Üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Thk.: Mahmûd Muhammed Şakir, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, ts.

Mahmud Süleyman Yâkût, en-Nahvü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî fî'l-Kur'âni'l-Kerîm, Mektebetül-Manar el-İslamiyye, Küveyt, 1417-1996.

el-Ensârî, Ahmed Mekkî, ed-Difâ'u anî'l-Kur'an dide'n-Nahviyyîn ve'l-Müsteşrikîn, Kahire, Mısır, 1973.

¹⁴ Kâdir Kınar, Arap Gramerinde Amil Teorisi, Bilimname XI, 2006/2, 157-179, s. 155-159.

Kevâş Azîz. Nazariyyetü'n-Nahvi'l-Kur'ânî, Beyne'd-Delâleti'l-Luğaviyye ve'd-Delâleti'd-Diniyye, Câmiatü Muhammad Hıdır, Beskra, Cezayir, el-Adedü'l-Hâmis, Yenayir, 2009.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Akademik çalışmalarda kavramların, teorilerin ve kuralların belirlenmesi ve sınırlanması önemli konular arasındadır. Her disiplinin kendine has kavramları ve kuralları bulunmaktadır. Bu kavramları ve kuralları başlangıçta ele alarak içeriğin anlaşılmasını ve muhtemel yanlış anlamalara yer vermemeyi hedefleyen bu bölümde, Kur'ân grameri sistemi,¹⁵ nahvî kurallar, âmil teorisi, i'râb, sarfî kurallar ve bunlara dayalı yapılar ile kırâat vecihleri¹⁶ hakkında bazı tanımlar ve açıklamalar sunulacaktır.

2. 1. Kur'ân Grameri, Sistematiği ve Arap Dilbilimi

Arapça dilbilimi, Kur'ân'ın nazmını birincil referans olarak kabul etmektedir. Kur'ân, İslam'ın doğuşu sırasında Arap dilinin yazılı bir grameri henüz yokken gelmiştir, ancak o dönemdeki muhataplar tarafından kullanılan dil, köklü bir gelenek ve baskın bir yapıya sahipti. Arap dilbilimi, bu yapı üzerinde geliştirilmiştir. İslam âlimleri bu yapıyı kodlayarak ve sistemleştirerek dilbilimini oluşturdular, ancak burada şunu belirtmek gerekir ki, Kur'ân'ın nazmı olağan dilin üzerinde bir seviyededir. İlk bakışta Kur'ân'ın kullandığı bazı ifadeler ve tabirler Arap dilbilimine aykırı gibi görünebilir; ancak Kur'ân'ın dili, Arapça'nın saf ve fasih şeklini tam anlamıyla içermektedir. Kur'ân'ın dilindeki olağanüstü fasihlik, tüm lehçe ve yapıları kapsamaktadır.

Dilbilim âlimlerinin tüm lehçe ve yapıları yüzde yüz derlediğini söylemek zordur, çünkü bazıları kaybolmuş veya ulaşılamaz olabilir. Örneğin, Arap cahiliyye dönemi şiirleri ve deyimleri, dua ve beddua gibi kullanımların bir kısmı bu gün bizler için kayıp olabilir. Nitekim Hz. Ömer Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî (ö.23/644) döneminde cahiliyye şiirinin bir kısmının kaybolduğu belirtilmiştir. Bu konu, ileride “şiir, belagat, lügat ve hüccet” başlığı altında ele alınacaktır.¹⁷

¹⁵ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö.400/1009'dan önce) ya (ö.393/1003) . *Tâcü'l-luğa. Sihâhu'l-luga, es-Sihâh fi'l-luga*, Thk: Ahmed b. Abdülğafûr el-Attâr. Bsk., 14, Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987. c. 3, s. 992; Halil b. Ahmed, Kitâbü'l-ayn, 7/325; Murtazâ'z-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, c. 17, s. 45, 86.

¹⁶ İbrahim Mustafa, Hâmid Abdülkâdir, ez-Zayât, en-Neccâr. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. c. 2, s. 997.

¹⁷ el-Ensârî, Ahmed Mekki, *ed-Difâ'u ani'l-Kur'an did en-Nahiviyyîn ve'l-Müsteşrikîn*, Mısır, 1973, s. 2.

Bu nedenle Kur'ân grameri asıldır ve Arap dilbiliminin kuralları ona tabidir. Örneğin; nahiv biliminde bir fiilin sadece bir öznesi olabilir ve fiil cümleinin başında olduğunda daima tekil gelir, ancak Kur'an'da bir fiilin iki özneli öğeleri bulunan yapılar mevcuttur. Örneğin Enbiya Sûresinde geçen şu ayette bu durum bulunmaktadır: (لَا هِيَّةَ قُلُوبُهُمْ) 18 bu ayette yer alan (أَسْرُوا) fiili cem-i müzekker olup, gizli fâili (هم) müstetir zamiri ve onun işareti ise fiilin sonundaki (و) harfidir; ayrıca bu fiile fâil olarak (الَّذِينَ) kelimesi de kullanılmıştır. İlk bakışta bir fiil için biri gizli, biri açık olmak üzere iki fâil olduğu görülmektedir. Bu durum, Arap dilbilimi ile çelişen bir durum gibi görünmektedir. Bu çelişkiyi gidermek için dilbilimciler ve tefsir âlimleri birden fazla görüş ortaya atmışlardır. Sîbeveyhi'ye (ö.180/796) göre, (أَسْرُوا) fiilindeki zamir fâil/özne konumunda olup, (الَّذِينَ) kelimesi ona bedel olmaktadır. 19 Bu görüşe göre, bu örnekte bir

yerine iki fâil bulunmaktadır.

Ebû Ubeyde'nin (ö.209/824) de içinde yer aldığı bir grup, (أَسْرُوا) fiilindeki (و) harfinin fâil/fâil işareti olmadığını düşünmektedir. Bu görüşe göre, bu harf sadece gelecek fâilin çoğul olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla müstetir zamir yoktur ve (الَّذِينَ) kelimesi asıl fâildir.

Diğer bir grup ise (أَسْرُوا) kelimesinin fiil ve fâilden oluşan iki kelime olduğunu düşünmektedir. (الَّذِينَ) kelimesi ise mef'ûldür. Devamında yer alan (الَّذِينَ) kelimesi, mahzuf olan bir mübteda için haberdur. Bu da (هم) zamiriyle ifade edilir. 20

Dördüncü bir görüş daha var ki, bu görüşe göre (الَّذِينَ) kelimesi mahzuf olan bir fiile mef'ûl konumundadır. Bu mahzuf fiilin (أَعْنِي الَّذِينَ) şeklinde olduğu düşünülmektedir.

Diğer örnek Maide sûresinde bulunmaktadır:

21 (فَعَمُّوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُّوا وَصَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ)

bu ayette de (فَعَمُّوا وَصَمُّوا) fiilleri çoğul şeklinde olup, dolayısıyla fiil ve fâilden oluşmaktadır. (كَثِيرٌ) kelimesi ise bu iki fiilin fâilidir. Bu örnekte de benzer yorumlar

18 (Kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler) Enbiyâ sûresi, 21/3.

19 Udeyme, Muhammed Abdülhâlık (ö.1404/1984), *Dirâsâtün li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Thk: Mahmûd Muhammed Şakir, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, ts., c. 8, s. 432.

20 Udeyme, Muhammed Abdülhâlık, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, c. 8, s. 432.

21 (Sonra yine onlardan çoğu (gerçekleri görmeyerek, duymayarak kör ve sağır kesildiler) Maide sûresi, 5/71.

geçerlidir. Bu ayette diğlerinden farklı olarak İbn Ebî Able ait bir kırâat veçhi bulunmaktadır. (كثيرا) şeklinde okunan bu vecihe göre söz konusu kelime merfu değil, mensuptur.²²

Kanaatimize göre; Kur'ân, nazil olduğu dönemde dilbilgisi denetimi olmamakla birlikte, Arap dili zenginliği ve çeşitliliği sayesinde belirli bir dil yapısına ve kurallarına sahipti. O dönemden sonra Kur'ân, Arap dilinin kaynaklarından biri olarak kabul edildi, ancak kendi dilbilgisi kurallarını ve okunuşunu belirlememiştir. Bunun yerine, Kur'ân kırâatlarının ve dilbilgisi yöntemlerinin, Arap dilbiliminde mevcut olan dil kuralları ve yapıları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Kur'ân ve dilbilim arasındaki ilişki tamamlayıcıdır; her ikisi de Arap dilinin zenginliği ve çeşitliliğini yansıtmaktadır. Kur'ân'daki tekil ifadelerin dilbilgisel uyarlaması, edilgen ve dilek kipi arasında değişebilir ve farklı okumalar, bu ifadeleri farklı şekillerde yorumlayabilir. Bu durum, Kur'ân'ın dilbilgisi yöntemlerinin dilbilimle uyumlu olduğunu ve birbirlerini tamamladığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Kur'ân dilbilimi alanında önemli bir kaynaktır ve Arap dilinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte, Kur'ân kendi dilbilgisi kurallarını belirlememiş, Arap dilbilimindeki mevcut kurallar ve yapılar ile uyumludur. Bu nedenle, Kur'ân ve dilbilim arasındaki ilişki, birbirlerini tamamlayan ve Arap dilinin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan bir ilişki olarak görülebilir.

2. 2. Dil ve Dilbilim

Dil, insanların düşüncelerini ve fikirlerini ifade etmek için harfleri, kelimeleri ve cümleleri anlamlı bir şekilde bir araya getirme sürecidir.²³ Arapça'da dil kavramını ifade etmek için el-lügâ ve el-lisân terimleri kullanılır, ancak her ikisi de Türkçe'ye dil olarak çevrilir. Oysa bu iki terim, anlam açısından farklılık gösterir.²⁴ el-Lisân, bu olgunun icrâ

²² Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelûsî (ö.541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi, Dâru'l-kitâbi'l-ilmiyye, I-VI, Beyrut 2001, c. 2, s. 221.

²³ ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî (ö.392/1002) . *el-Hasâis*, 4. Bsk., s, c, 1, s. 33; Amayır, Halil Ahmed, *Arabic Language Structures and Syntax*, Cidde, 1983, s. 1-15.

²⁴ Aydın Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, Ankara, 2020, s. 203.

edildiği organ olması hasebiyle dil anlamında kullanılırken,²⁵ el-Lüğa ise bu sürecin uygulanmasıdır.²⁶

Dilbilimi, dil hatalarına karşı toplumun kendi dil ve kültürünü koruma ve lahne karşı çıkma amacıyla ortaya konan dilsel kurallardır.²⁷ Bu durum, Arap dilbilimi için de geçerlidir. Çalışmamızda, “dilbilim” terimini, modern anlamda dilin tüm yönleriyle ilgilenen değil, tedvin döneminde oluşan klasik anlamda yani edâ, sarf ve nahiv kuralları anlamında kullanmaktayız. İslam fetihlerinin yayılmasıyla farklı toplumların İslam’ı kabul edip Müslüman toplumla karışması sonucunda, insanlar tedrici olarak fasih dilden ve Arapça’nın konuşulduğu yerlerden uzaklaşmıştır. Bunun sonucu olarak, fasih Arapça’nın orijinal edâ, dizim ve kelimelerinin biçim ve yapısında hatalar ortaya çıkmış, bir süre sonra bu dilin ana kaynağını oluşturan dinin kutsal kitabı Kur’ân’ın tilâvetine sirayet etmeye başlayan “dil hatalarına” karşı dil kuralları da geliştirilmiştir.

Arap dilbilimi ile “*lahn ve ucme*” denilen yanlışlara karşı münasebeti vurgulamak adına önemlidir. Arap dilinin en belirgin özelliklerinden biri, sadece bir ırkın dili değil, İslam gibi yüce bir dinin ve medeniyetin dili olmasıdır. Bunu en net ortaya koyan unsur da Arap olmayan Müslümanların bu din diline olan katkılarının Arap olanlardan daha fazla olmasıdır. Arap dilinin en önemli özelliklerinden biri de kendine özgü ve genel olarak kıyas yapılan bir dilbilimi olmasıdır. Bu nedenle kırâat yöntemlerinin özellikle edâ ile ilgili olanlarının delillendirilmesinde temel malzemelerden olmuştur.²⁸

İslam’ın doğuşundan, hicri üçüncü asra kadar oluşumunu tamamlayan ve dördüncü asrın sonlarına doğru İbn Cinnî’ye Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö.392/1002)kadar sınırları bakımından belirginleşen Arap dilbilimi, hem kırâat yöntemlerinin hem de dil kullanımlarının düzenlenmesi alanında yapılan çalışmalarda belirleyici rol üstlenmiştir.²⁹ Aslında dördüncü halife Hz. Ali Ebü’l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib

²⁵ Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev vural Ülkü, Ankara, 1985, c, 1, s. 99-100; Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Marmara Ün, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2008, s. 36.

²⁶ Küllî mahreç, harflerin çıkış yerleri demektir; ayrıca buna, *hayyiz* (bölge), *medrec* (boğumlanma noktası) da denmiştir. Arapçada yirmi dokuz harf vardır. Bunların yirmi beş tanesi mahreci sağlam harftir. İşte bunların belirli bölgeleri (*hayyiz*) ve boğumlanma noktaları (*medrec*) söylediğimiz noktalardır. Dört har ise boşluktur. Bunlar vâv, yâ, elif-i leyyine ve hemze’dir. Bunlar boğaz ile ağız boşluğundan çıktığı ve dil, boğaz veya küçük dildeki boğumlanma noktalarının herhangi birinde yer bulmadığı için *cevf* diye isimlendirilmiştir. Daha fazla bilgi için bkz. Halil b. Ahmed, *el-Ayn*, Beyrut, ts, c, 1, s. 57; Dayf, Şevkî *Tecdîdû’n-Nahivi*, Kâhire, Mısır, 2013, s. 48-50.

²⁷ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c, 1, s. 34.

²⁸ Aydın Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 215.

²⁹ Çakır, Mehmet Şirin, “İlk Dönem Arap Dilbilmi”, *Kur’ân ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu* van Üniversitesi, 2001, s. 255-256.

el-Kureşî el-Hâşimî (ö.40/661) ve onun öğrencisi Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö.69/688), temellerini attıkları dilbilim çalışmaları, Kur'ân'ı lahn'dan korumak ve fasih Arapçayı muhafaza etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.³⁰

Dilin grameri, insanlar tarafından üzerinde anlaşmaya varılan faydalı cümleler oluşturmak amacıyla uzmanlar tarafından geliştirilen o dildeki genel kurallardır. Dolayısıyla dilbilim, dilsel iletişimde anlamayı ve yürütmeyi sağlayan araçtır ve yasaların, sözleşmelerin, antlaşmaların, tüzüklerin, görevlerin ve hakların dilidir; bir harf çıkarıldığında veya bir harf eklendiğinde, tamamen veya kısmen anlam değişebilir.³¹

İster konuşmanın doğrudan anlatımında ister çeviride kaynak dilden hedef dile aktarımda olsun, sorunlu bir dilbilgisi, işin sonunda uluslararası düzeyde çözülmesi zor sorunlara yol açabilmektedir. Örneğin: Birleşmiş Milletlerin 1967 tarihli 242 sayılı güvenlik konseyi kararı, elli yıldan fazla süre boyunca devam eden bir sorundur.³²

Diller, Cenâb-ı Hakk'ın ayetlerinden biridir.³³ Her milletin bir dili vardır ve bu, o milletlerin şiarlarından sayılır. Dilbilimciler ise bu dili tahrif ve tağyire karşı korumak ve kendi kültürlerini bu dil aracılığıyla sağlam bir şekilde diğer milletlere ve gelecek nesillere aktarmak için o dil hakkında genel kurallar oluşturmaktadırlar.

Bu bağlamda, fazla detaylara girmeden, dilbilimin genel karakterini ve bütüncül bakışını sağlayabilecek oranda temel kurallarını ele alarak konuyu dildilbilim, bütünsel

³⁰ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 215-20.

³¹ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 215-20.

³² Dünyayı (el) (the) meşgul eden siyasi konulardan biri de uluslararası kamu hukukundaki tanımıdır. 22 Kasım 1976 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı Kararı yayınlamış ve bu, Devletler dengesindeki ciddi dengesizliğin bir ifadesi olarak gelmiştir. Arap-israil çatışmasındaki güç ki bu şüphesiz Arapların üçüncü Arap-israil savaşında (Haziran 1967) uğradığı yenilginin sonucuydu. Madde 1, Paragraf A'da "İsrâ il güçlerinin son çatışmada işgal edilen topraklardan çekilmesi" belirtilmektedir. İngilizce (tümü) kelimesinden dikkatle kaçınıldığına dikkat edilmelidir: 242 sayılı Kararın birinci fıkrasının (i) bendinin yorumlanmasında bir farklılık var. İngilizce metin şöyle diyor: (*Withdrawal of Isra's-Sarmed forces from territories occupied in the recent conflict*) . (İsrâ il silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen bölgelerden çekilmesi) . Fransız (resmi) karar metni şöyle diyor: *Retrait des forces armées israéliennes des territoires occupés au cûrs du récent conflit*. İsrâ il silahlı kuvvetlerinin son çatışma sırasında işgal ettiği topraklardan çekilmesi. İngilizce (tümü) kelimesinden dikkatle kaçınıldığına dikkat edilmelidir. (Withdrawal from territories) "withdrawal from (all) the territories". İngilizce (tümü) kelimesinden dikkatle kaçınıldığına dikkat edilmelidir (sic) . Bu, İsrâ il yorumunu doğrulamaktadır. Fransızca, Rusça, İspanyolca ve Çince metinlerde ise arazi kelimesinin tanımına "al" girmiştir, böylece artık herhangi bir muğlaklık veya muğlaklık kalmaz. Açıklığı artırmak için, Fransa, Sovyetler Birliği, Mali, Hindistan ve Nicerya gibi birçok ülkenin delegeleri-Karar üzerinde oylama yapmadan önce-Hükümetlerinin bu paragrafı İsrâ il güçlerinin geri çekilmesi olarak anladığını beyan etmek için inisiyatif aldı. 1967'de işgal edilen tüm topraklar. İsrâ il kararı uyguladı ve Arap topraklarının bir kısmından kimse olmadığı gerekçesiyle çekildi. Abdülvehhâb el-Kayyali. *Mevssuâetü 's-Siyaset*, el-Müessetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşri. Dârü'l-Hudâ. Beysut, Lübnan, 1974, c. 4, s. 773.

³³ (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَالْوَاكِنُكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ) Rûm sûresi, 30/22.

bakış ve i'râb olmak üzere üç ana başlıkta çalışacağız. Bu şekilde, dil ve dilbilimin önemini ve işlevini daha iyi anlamak, dilin insan hayatındaki değeri ve dilbilimin önemi hakkında daha kapsamlı bir bilgi sunmayı amaçlamaktayız.

2. 3. Kur'ân'ın Dilsel Özelliği ve Arapça Dili

Allah ^(cc), yaratma eylemini, dilin doğası üzerine kurarak, insana her varlığı adlandırma ve ifade etme yetisi vermiştir. ³⁴ Bu bağlamda, dilin üretme yetisinin başlangıçtan itibaren bir düzen ve sistem içinde geliştiği söylenebilir. Kur'ân-ı Kerim, sadece insanların değil, tüm canlıların kendi dillerini kullandığını ifade eder. ³⁵ Buna göre, tüm diller Allah ^(cc) 'ın birer ayeti olarak değerli ve saygındır. ³⁶

Arapça dilinin diğer dillerden üstün kabul edilmesi, son peygamber Hz. Muhammed'in dili olması ve onunla gelen Kur'ân-ı Kerim'e ev sahipliği yapması nedeniyledir. ³⁷ Arapça, İslam ümmetinin temel dili olarak, sahabe ve tabiin kuşakları arasındaki iletişimi sağlar ve İslam kültür ve tarih mirası ile bağlantıyı güçlendirir.

Arapça dilinin öğrenilmesi ve kullanılması, İslam dünyası için önemli bir görevdir. Kitap ve Sünnet'in anlaşılması her Müslüman'ın sorumluluğu olup, bu iki temel kaynağın doğru anlaşılması Arap dil ve dilbilim kurallarına bağlıdır. Bu nedenle, Arap dilinin en azından bu temel kaynakları sahil bilgiyle anlayacak düzeyde öğrenilmesi gerekmektedir.

Bu teoriler ve görüşler, dillerin ortaya çıkışı ve gelişimi üzerine farklı düşünceler sunmaktadır; fakat tüm bu yaklaşımlar, dilin insanlar ve diğer canlılar için önemli bir iletişim aracı olduğu ve yüce Allah ^(cc) tarafından verilen bir yetenek olduğu temelinde birleşir.

Kur'ân-ı Kerim'in dilsel özelliği ve Arapça dili, İslam kültürü ve inancının anlaşılması ve aktarılması açısından büyük önem taşır. Arapça dilinin korunması ve öğrenilmesi, İslam âlimleri ve düşünürlerinin üzerinde önemle durduğu bir konu olup, bu dilin doğru anlaşılması ve kullanılması, İslam dünyası için hayati bir öneme sahiptir.

Dil, her insanın düşüncesini ifade ettiği araçtır. ³⁸ Dil, duygu ve ihtiyaçları ifade eden kelimelerle, anlamı olan ve fikir alışverişinde bulunulan sözlü kelime hazinesi olarak

³⁴ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) Bakara sûresi, 2/31.

³⁵ İsrâ sûresi, 44.

³⁶ (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّبْطِ وَالْوَاكُفُّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ) Rûm sûresi, 30/22.

³⁷ (وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ السِّبْطِ وَالْوَاكُفُّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِلْعَالَمِينَ) Rûm sûresi, 30/22.

³⁸ ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî. (ö.816/1413) . *et-Ta'rifât*. Thk: Komisyon. 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983, s. 139.

anlaşılabilir. ³⁹ Bir grubun üyeleri tarafından konuşma ve fikir alışverişinde bulunmak için kullanılan sembollerden oluşan temel bir ses sistemidir. ⁴⁰

Her organizmanın duygu, düşünce ve fikir alışverişinde bulunabileceği bir ortama ihtiyacı vardır ve bu ihtiyaç, ses veya sinyal yoluyla gerçekleşir. Organizma doğası gereği sosyaldır ve her birinin içgüdüleri ve ihtiyaçları farklıdır. Dil, arzunun veya ihtiyacın ifadesidir ve insanın konuşulan dil ve ifade edici bir ifade ile ayırt edilmesidir. ⁴¹

Dil, bir fonetik semboller sistemi ve herhangi bir sembolün değeridir ve bu değer onunla ilgilenen taraflar arasındaki anlaşmada yatmaktadır. Dilsel sembolün değeri, etkileyici olan bir konuşmacı veya yazar ile onu dinleyen muhatap veya okuyucu arasındaki ilişkiye dayanır. ⁴²

Dillerin ortaya çıkışı konusunda birçok teori ve varsayım bulunmaktadır. Üç temel yaklaşım öne çıkmaktadır, diğerleriyle birlikte bunları da kısaca ele almakta fayda vardır.

- 1- Dil, yüce Allah (cc) 'ın bir armağanıdır ve insanın bununla hiçbir ilgisi yoktur. Bunu söyleyenlerin en ünlüsü, Yunan filozofu Herakleitos, isimlerin ilahi bir güç tarafından verildiği görüşündedir. ⁴³ Aslında bunun doğrudan bir katkısı yoktur. Nitekim İncil de şöyle bir söz vardır [Yuhannâ], “*Başlangıçta söz vardı ve söz Allah indinde vardı.*” ⁴⁴ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö.395/1004)der ki; “*Arapların dili bir duraktır.*” ⁴⁵ Denildi ki; “*Bu, Âdem'in (a. s) dilidir.*” ⁴⁶ Nitekim Allah (c. c) şöyle buyurmaktadır: (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) ⁴⁷ “*Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti...*”

³⁹ Fida Yasir el-Cundî, *Luğatu'l-Arabiyyetu, Luğatü'l-Ulum ve't-Takniye*.

<https://pbayik.blogspot.com/2019/09/blog-post.html> (Erişim: 11. 12. 2022) .

⁴⁰ Mübârek Mübârek, *Mu'cemu Mustalahati'l-Lisaniyyât*, Dâru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1995, s. 161.

⁴¹ Can Cak Rusu, *Mühaveletün fî-Asli'l-Luğâti*, Tearib: Muhammed Mehcûb, Takdim: Abdüsselâm el-Mesdî-Dâru's-Şu'ûn-Sekâfiyye, Bağdat, ts. s. 34.

⁴² Mahmûd Fehmî el-Hicâzî, *İlmü'l-Lüğatü'l-Arabiye*, Dâru'l-Ğarib li't-Tibâ'âti ve'n-Neşri ve't-Tevzi', ts, s. 10.

⁴³ Muhammed el-Antâkî, *el-Veciz fî-Fikhi'l-Luğa*, 2. Bsk., Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut, ts, s. 56.

⁴⁴ Yuhannâ, el-İncil, (*İncil Yuhnnâ*), Camiatu'l-Kitâbü'l-Mükeddsi'l-Mütthidet, Beyrut, c. 1, s. 1. ts.

⁴⁵ İbn Fâris, ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvînî er-Razî, (ö.395/1004) *sâhibî fî fikhi'l-luğa ve süneni'l-Arab fî kelâmihâ*, Nşr. Muhammed Ali Beydûn. 1. Bsk.,1418/1997, c. 1, s. 13.

⁴⁶ Ebû Ömer, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habib b. Salim, (İbn Abdürabbih el-Endülüsî) (ö.328/939) . *el-Ikdü'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Bsk., 1404. c. 4, s. 239.

⁴⁷ (Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti) Bakara sûresi, 2/31.

dilsel durumdan sorumlu olanlar ile toplum arasında bir anlaşmaya varılır, dolayısıyla adlandırılmış şey ile isim arasında hiçbir bağlantı yoktur.⁵⁵

Araplar, şiir ve edebiyat alışverişi için kültürel ve bilimsel mevsimleri benimsediler. Bu alışverişler, Kâbe'nin duvarında⁵⁶ yayınlanan “*el-afşâ*” ve Arap pazarlarında Ukaz (عكاظ)⁵⁷ gibi farklı şekillerde onurlandırıldı ve tercih edildi. Arap dili divanı, dildeki kuralları ve kullanımları barındırması nedeniyle, dil araştırmalarında şiir, Kur'ân'dan sonraki en önemli kaynak olarak kabul edilir. Dil kurallarının temellendirilmesindeki önemine ilişkin Hz. Ömer'in (r. a) (ö.23/644), “*Şiir bir toplumun ilmi idi ve ondan daha sahih bir ilim yoktu,*” şeklindeki vurgusu anlamlıdır.⁵⁸ Mirbed (المربد), Habâşa (حباشة)⁵⁹, Sana'a (صنعاء), Aden (عدن), Sahar (صحار), Devmetü'l-Cendel (دومة الجندل), eş-Şahr (الشحر), er-Rabiye (الرابية) gibi önemli merkezlerde şiir ve edebiyat etkinlikleri düzenlenmiştir.

Arap dili, anavatanı Arap yarımadası olan ve 28 harf içeren geniş bir dildir. Kur'ân-ı Kerim bu dil ile nazil olmuştur.⁶⁰

Dilbilim terimi, günümüzde birçok alt dalları içeren bir şemsiye kavram olarak anılmaktadır. Arap dilbilimi için de bu farklı anlam yüklemesi söz konusudur. Klasik kaynaklarda genellikle sadece sarf ve nahiv kastedilirken, bazen buna belagat ilmi de dâhil edilmiştir. Kapsamlı bir şekilde Arap dilbilimi ele alındığında, ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân (ö.1206/1792) gibi âlimler, lügat, sarf, ıstikak, nahiv, Maânî, beyân, aruz, kafiye karz, şiir, hatt, inşâ, resâil, muhatara, tarih ve bedi' gibi çeşitli alanları içeren bir yapıyı ifade ederler.⁶¹

⁵⁵ Subhî İbrâhîm es-Sâlih (ö.1407/1986) . *Dirâsât fî-Fıkhi'l-Lüğa*. Dâru'l-İlim ilmelayini, 1. Bsk., 1379/1960.s. 31.

⁵⁶ İbn Abdî Rebbih el-Endülüsî, *el-Ikdü'l-Ferid*, c. 6, s. 118; (Araplar Kâbe'nin perdelerine asılan yedi şiiri yorumladılar) İbn Haldûn, *Mükedimetu İbn Haldûn*, [http://www. Alwarraq. com](http://www.Alwarraq.com). (Erişim: 5. 10. 2020) . Ebû Ali el-Hasan b. Rüşik el-Keyrevânî el-Azdi (ö.463/1071) . *el-Umde fî-Mehâsini's-Şiiri ve Âdabihi*. Thk: Muhammed Muhyieddin Abdülhamîd, Dârü'l-Ceyl, 5. Bsk., 1401 /1981, c. 1, s. 96.

⁵⁷ Saîd el-Efgânî, *Esvâku'l- 'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 4. Bsk., ts. s. 7.

⁵⁸ İbn Sellâm, Ebû Abdullâh Muhammed el-Cumahî, *Tabakâtü's-Şu'arâ*, Thk: Ömer Fâruk et-Tabbâ', Dâru'l-Erkam, Beyrût, 1997, s. 24; İbn Reşik, Ebû Ali el-Hasan el-Kayrevânî, (ö.456/1064), *el-Umde*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1981, I, 28; Ebû Abdillâh (ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210), *el-Mahşûl fî 'ilmi 'uşûl'l-fıkḥ*, Nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Riyad 1399-1401/1979, I, 63; Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö.911/1505), *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-lüğa*, Nşr. M. Ahmed Câdelmevlâ v.dğr., Kahire, ts. c. 1, s. 196.

⁵⁹ Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî (1909-1997), *Esvâku'l- 'Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 4. Bsk., s. 209.

⁶⁰ Ahmed b. İshâk (Ebi Yakûb) b. Ca'fer b. Veheb b. Vâdeh el-Yakûbî (ö.292/906) . *Târîhü'l-Yakûbî' ez-Zehabiyye*, c. 1, s. 105.

⁶¹ es-Sabbân, ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî (ö.1206/1792) . *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî li-Elfiyyeti İbni Mâlik*. 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1997, c. 1, s. 24.

Dilin, insanlar arasında gerçekleşen uzlaşma ve anlaşma sonucu ortaya çıktığını savunan görüş de Ebû Hâşim el-Cübbâ'î (ö.321/933) ve Mu'tezîleye bağlı bazı âlimlere atfedilmektedir.⁶²

Konu bütünlüğü sağlayacak oranda batı dil teorisinde öne çıkan iki dilbilimcinin nazariyesine kısaca değinilecek, ardından öne çıkan mütekaddim dil âlimlerinin dil nazariyesiyle karşılaştırmalı analiz ile bu mevzu sonlandırılacaktır.

Fredinand de saussure, yapısal dilbilimsel analitik yöntemi benimser.⁶³ Ona göre dilbilimde rastgele örgütlenme teorisi, bu bilimde tutarlı ve yararlı değildir; çünkü dil, satranç gibi kendine has bir düzeni olan bir sistemdir. Satrançta dışsal olan, içsel olandan kolaylıkla ayrılabilir. Satrançta tahta yerine fildişi parçalarını kullanırsak, bu değişikliğin satranç sistemine hiçbir etkisi olmaz, ancak satrancın kısımlarını küçültürsek veya ona ekleme yaparsak, bu değişikliğin oyun üzerinde önemli bir etkisi olur, burada her müdahâle sistemde herhangi bir şekilde değişiklik yapabilir.⁶⁴

Bu teori Naum Chomsky'e aittir. Chomsky'ye göre, her insan doğuştan, tüm dillerin temel yapılarını içeren ve insanların dil öğrenmelerine olanak sağlayan zihinsel bir yapıya sahiptir. Bu yapı, chomsky'nin evrensel dilbilgisi olarak adlandırdığı şeydir. Evrensel dilbilgisi, tüm dillerin ortak dilbilgisi kurallarını içerir ve insanların doğuştan gelen dil öğrenme yeteneğinin temelini oluşturur.

Chomsky'nin yaklaşımı teorik, açıklayıcı ve tümdengelimcidir. Dilin zihinde saklı, sınırsız sayıda cümle oluşturabilen hayati bir yaratıcı süreç olduğunu savunur. Bu süreç, dilin yapılarını ve kurallarını kullanarak yeni ve anlamlı cümleler oluşturmayı sağlar. Dilbilgisi kuralları, dilin yaratıcı yeteneğine bağlıdır ve sınırlı sayıda kurallarla sonsuz sayıda cümle üretebilme yeteneğini ifade eder.

⁶² İbn Fâris, *es-Sâhibî fî-Fıkhi'l-Luğa*.s. 5.

⁶³ Âmir Şetûh, *en-Nahivü'l-Küliyi inde Çüşumiski ve Felsefete hü'l-lügaviyye*, Mecelletu Ulumi'l-Lisan, c. 6, s. 57.

⁶⁴ Ferdinand de Saussure, *İlmü'l-Lügati'l-Âm*, Tercümet: Yoiyl Yûsuf Azîz, Dâr Âfak Arabiye, Bağdat, 1985, s. 41; Meryân Ebû Necim, *Te'ârifü'l-Lüğet inde Çüümiskî*, <https://www.almrsal.com/post-/954751>. (Erişim: 10. 11. 2019) .

Chomsky'nin teorisi, dilin etkilenme, taklit,⁶⁵ ezberleme, hatırlama ve tekrarlama⁶⁶ gibi süreçlerle öğrenilebildiğini kabul ederken, aynı zamanda insanların doğuştan gelen dil öğrenme yeteneğine sahip olduğunu ve dilin insan zihninde temel ve evrensel yapılarla ilişkili olduğunu vurgular.⁶⁷

Öncelikle, analiz etmeye çalışacağımız konuyu netleştirecek olursak, üretimsel dil ve iştikak teorisi bağlamında batı bilimcilerinden, dil kökeni hakkında meşhur dilcilerden, Ferdinand Saussure ve Noam Chomsky ile İslam dilbilimcileri el-Halil b. Ahmed (ö.175/791) ve Ebû Amr Cemâlüddîn İbn Hâcib'in (ö.646/1249) gibi alimlerin görüşlerini karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

İbn Hâcib (ö.646/1249), dilde iştikak yani üretkenlik yönüne dikkat çekerken, aynı zamanda eş-arî ile başlayan ve dilin kesin olarak tevkîfliliğini savunan görüşü de göz önünde bulundurur. İbn Hâcib'in (ö.646/1249), bu iki görüş arasında kesin bir tercih yapmanın zor olduğunu belirttiği söylenebilir, yani dilin uzlaşısı ve üretkenlik yetisi boyutunu vurguladıktan sonra, zann-ı galip ile Eş'arî'nin görüşünü tercih ettiği düşünülebilir.

Kur'ân-ı Kerim, Arap dilbilimi olgusuna ayrı bir önem atfeder ve Arapça olarak nazil olmuştur. Bu nedenle, dilbilim kaideleri bağlamında tereddütleri gidermek adına, Kur'ân'ın Arapça dilbilgisine uygun bir şekilde ele alınması önem taşır.

İnsanın coğrafi ve hayvansal çevresini taklit etmesi ve bir dizi ses ile tanışması olan etkileşme ve karışım teorisi, toplum arasındaki iletişim için iyi bilinen ve üzerinde anlaşılmaya varılmış kavramlar oluşturmak amacıyla. el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Tamîm el-Farâhîdî Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö.175/791) ve Sîbeveyhi Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasen, Ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö.180/796), bu görüşü savunan dilbilimcilerdendir.⁶⁸

Arap dilbilimi, İslam ümmetinin Kur'ân-ı Kerim'in ilk muhatap kitlesi olan sahabe ve onların feyzinden payidar olan tabi'în kitlesiyle ilişkisi ve sünnet-i mütteba'a olan

⁶⁵ Asiye Bilmehnûf, *Eserü'n-Nezeriye't-Tüşumiskiye fi-Te'alimi'l-Lüğe*, Yüksek Lisans Tezi İşrâf, Faysal el-Ahmer, Câmîatü Muhammed es-Sidiyk b. Yahyâ, Câmîatü Cicil, Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Lügât, el-Cazayir, ts.

⁶⁶ Suhaymâ Hânî. Zühre Hebiyteh. *İktisâbü'l-Lüğa Beyn İbn Haldûn ve Ne'aûm Çüşumiski*. Muzakire Mastar. İşraf: Ferid Helfavî, Câmîatü's-Şehid Hemeh Lehdürü'l-Vâdî. Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Lügât 2017. el-Cazayir, s. 27.

⁶⁷ Esriyândî. *Te'âlimü'l-Lügati'l-Arabiyye fi-Dav'i Nezeriyeti'l-Fitreti'l-lugaviyye li-Na'om Chomsky*. İşraf: Muhammed Abdülhamîd, Keribullah Ebû bekir Mustafâ. Câmîatü Mevlânâ Mâlik İbrâhim el-İslâmiye, Kuliyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2014, s. 14.

⁶⁸ Murad Kâfi-Mehmet Şirin Çıkar-*Arapça Ses Biliminde Taklit, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Güz 2017/8 (2) . s. 76.

aktarımların korunmasında önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda, Arap dilbilimi, İslam ümmetinin zengin tarihinin kapılarını açan bir anahtar ve dini mirasıyla onları buluşturan bir şifre niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, Arap dilbiliminin ve dilin kökeni ile yapısal özellikleri üzerine yapılan tartışmaların, İslam düşüncesinin derinliklerini ve dini metinlerin doğru anlaşılmasını sağlamak açısından büyük öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

2. 4. Kur'ân Grameri ve İ'râb

Kur'ân grameri ve i'râb, Arap dilbilimi ve dil felsefesinin temel yapı taşlarından biridir. İ'râb, fasih Arapça'nın merkezinde yer alır ve âmil teorisine dayanmaktadır. Bu teoride, cümlelerin anlamsal akışı ve yapıları, dildeki mevki ve mevdi (cümledeki ögelik konum) konularıyla yakından ilgilidir. Diğer dillerde bu anlamsal akış, yazı dilinde noktalama işaretleri, konuşma dilinde vurgu, nebre, tonlama ve mimik gibi dil ve beden dilleriyle desteklenir. Kur'ân dil sistematik yapısı ise bu destekleyici unsurlara daha az ihtiyaç duyar.

Kur'ân'ın dil sistematigi kendine özgü ve olağanüstüdür. İlk muhatap kitlesi olan hicaz bölgesindeki Araplar, Kur'ân'ın zengin dil üslubu ve nazmı sayesinde belâgatın zirvesine ulaşmıştır; ancak bazı durumlarda, anlam karmaşıklıklarını önlemek için yazı ve konuşmada işaret virgül ve vurgu gibi destekleyici unsurlar kullanılabilir.

Arap dilbiliminin temellerini sağlamlaştırmak ve dil felsefesini geliştirmek, dilbiliminin önem ve değerini ortaya koyar ve dini bilimlerin literatüründe Arap dilbiliminin yeri ve önemini vurgular. Bu bağlamda, Arap dilbiliminin tarihinde önemli isimlerden biri olan Abdülkâhir el-Cürcânî (ö.471/1048) anılmalıdır. O, ilahî kelâmın nazmını ve fesahatın Arap dilbilimiyle işleyerek lafız ile mana, gramer ile me'ânî arasındaki bağı mükemmel bir şekilde ortaya koymuştur.

Arap dilbiliminin temelleri, ebû'l-Esved ed-Düelî(ö.69/688) ve öğrencileri tarafından Basra'da atılmıştır. Kûfe ise, Arap dilbiliminin ikinci merkezi olarak kabul edilir. Diğer bir merkezi olan Kûfe, Basra'dan yaklaşık bir asır sonradır.⁶⁹ Kûfe'de, Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö.187/803) gibi âlimler, Basra'dan aldıkları gramer derslerinden sonra Kûfe'ye giderek gramer okutmaya başlamışlardır.⁷⁰

⁶⁹ Demirayak, Kenan-Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Genişletilmiş 3. Baskı, Erzurum, 2000, s. 175.

⁷⁰ Celâlüddîn ebû'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî (ö.911/1505), *Buğyetü'l-Vuât fî-Tabakâtî'n-Nahiviyyîn ve'n-Nuhât*, Beyrut, ts., c, 1, s. 83.

Kur'ân grameri ve i'râb, Arap dilbiliminin ve dil felsefesinin temel yapı taşlarından biridir. Kur'ân'ın dil sistematığı, anlamsal akışı ve yapıları açısından kendine özgü ve olağanüstüdür. Arap dilbilimi, İslam ümmetinin dini mirası ve tarihinin kapılarını açan anahtar olarak önemli bir yere sahiptir.

2. 5. Kur'ân Grameri, İ'câm, Resm, Secâvend ve Vücûhat

Kur'ân dil sistemi, Müzzemmil sûresindeki (أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا)⁷¹ âyetinin (تَرْتِيلًا) kelimesinin tefsirinde “harflerin hakkını vererek okumaktır ki, bu da tecvîddir ve vakfları bilmektir”⁷² denilmiştir. Bu ayet kendinde belirtilen iki temel özelliğiyle olağanüstü bir meziyete sahiptir. Birincisi; fûshâ, Arapça'nın temelini oluşturan âmil teorisi ve i'râb sistemidir. İkincisi ise; doğru anlaşılmasına ve tefekkür etmeye yardımcı olan tertil ameliyesidir.

Tarihi süreç içinde, Kur'ân'ın resm-i hattına i'câm ve tenkit gibi kolaylaştırıcı katkılar yapılmıştır; ancak bu katkılar, kolaylaştırmak ve anlamaya katkı sağlamak amacıyla yapılsa da bazı mahzurlar ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

İ'câm ve tenkit, kırâat vücûhat ihtimallerini sınırlamaya çalışırken, mütekaddim âlimlerin birçoğu buna mesafeli yaklaşmışlardır. Bu nedenle, Mushaf'ın günümüz yazım stiline göre yazılmasında üç ana yaklaşım ortaya çıkmıştır. Cumhurun görüşü, mushaf'ın resm-i'l-Hattını değiştirerek yazılmasının caiz olmadığı yönünde olmuştur.⁷³

Resmî'l-Mushaf'ın kırâat gibi bir nevi tevkifi olduğunu ve takriri sünnetten müstenid olduğunu savunan cumhurun bu görüşüne katılan imam Malik (ö.179/795), Mushaf'ın günümüz yazım stiline göre yazılmasının caiz olmadığını ifade etmektedir.⁷⁴ Zerkeşî'nin Ebû Abdillâh Bedrûddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfi'î (ö.794/1392) zikrettiğine göre imam Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) de ıstilahî resm-i'l-Mushaf'a muhâlefetin caiz olmadığını söylemiştir.⁷⁵ Bu nedenle, resm-i'l -Mushaf'a muvafakat etmek, kırâat vecihlerinin sıhhat şartlarından biri sayılmıştır.⁷⁶ Arap

⁷¹ Müzzemmil sûresi, 73/4.

⁷² İbnü'l-Cezerî Muhammed b. Muhammed b Yusuf, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr*, Kahire, 1998, c, 1, s. 225; Suyûtî, *el-İtkân fî-ulûmi'l-Kur'ân*, c, 1, s. 258.

⁷³ Abdülkeyyûm Abdülgafûr es-Senedî, *Sefehâtün fî-ilmi'l-kırâat*, Neşr. el-Mektebetü'l-İmdadiyye. 1.Bsk., Mekke, 2020.s. 109.

⁷⁴ Ebû Amr, ed-Danî, *el-Mukni*, s. 9.

⁷⁵ Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî-ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İhyai'l-Küttübi'l-Arabiyye, Mısır, 1957, c, 1, s. 317-379.

⁷⁶ Abdülkeyyûm Abdülgafûr es-Senedî, *Sefehâtün fî-ilmi'l-kırâat*, s. 112.

dilbilimin temellendirilmesinde başka kaynaklar yanında resm-i'l-Mushaf temek referans kaynaklarından biri telakki edilmiştir. Ne var ki, süreç içerisinde Arap dilbilim kaidelerine uymayan resm-i'l-Mushafın bazı yapıları nahiv alimleri tarafından tenkid edilmiştir. Bu mevzu, zamanımıza kadar değişik zaman, zemin ve gerekçeler bağlamında güncelliğini korumaktadır. Bu araştırmamız bais unsurlarından biri de buhusu olmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'in doğru telaffuz ve tilâveti konusunda belli disiplinler geliştirilmiştir. Sahih sened ve Arap dilbilimi kurallarıyla uyumlu olmanın yanında, resm-i'l-Mushaf'a uygunluk da önemli bir şart kabul edilmiştir. Kur'ân'a hizmet etmek ve kırâatını düzenli hâle getirmek istendiğinde resm-i'l-Mushaf'ın önemi ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın eda şekli, kelime düzeni ve söz düzeni eşsizdir. Farklı kırâat vecihlerine rağmen tilâvet ve mana tezâtı oluşmamaktadır. İstilahî resm-i'l hat da sünnete uygun kabul edilmektedir.

Kur'ân'ın dil sistematik yapısı, âmil teorisi temelinde i'râb kuralları ile Arap dilbilimine dayanarak, kırâat vecihlerinin destek ve tercih noktalarında olgu olarak yer alır. Kur'ân'ın dil sistematığının bir başka yönü ise kırâatın eda kısmıyla ilgili olan vakıf ve ibtida konusudur. Gramer ve kırâat Vücûhatı bağlamında en güzel tezahürlerden biri “vakıf ve ibtida” meselesidir. Bu ilişki, diğer lügat ve edebiyatlarda bulunmaz.⁷⁷ Dilbilim ile tecvit disiplininin yoğun olarak çakıştığı noktalardan biri vakıf ve ibtida'dır. Tilâvet ve mana üzerinde etkili olan vurgu, tonlama vasl ve fasl gibi uygulamalar bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁷⁸

Vakıf, meydana geldiği yer öncesinde veya sonrasında yer alan kırâat farklılığından doğal olarak etkilenmekte ve gramer açısından cümlelerin bağlamına ve dilbilim kurallarına göre farklı nitelikler almaktadır. Bu bağlamda vakıf ve ibtida konusunda her bir farklı kırâat pratiğinin dilbilimsel olarak ayrı bir önem ve gerekçesi bulunmaktadır; ayrıca ses-anlam ilişkisi ve lafız-mana uyumu yönünden Kur'ân kırâatında mevcut olan fonetik olgu hem daha zenginleşme imkânı bulmuş hem de kırâat ilmi himayesinde tarihi süreç içerisinde korunabilmiştir.

Kur'ân'ın dilsel sistemi, nazmı, ses uyumu ve kırâat Vücûhatı, tecvidin genel kuralları ile birlikte değerlendirildiğinde, günümüzde hemen bütün dillerde başvuru noktalama ve fonetik tonlama yöntemlerine gerek kalmadığı söylenebilir.

⁷⁷ Ebû Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *el-Müktefa fi'l-Vakf ve'l-Lbtidâ*, Thk: Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Beyrut 1987, s. 51.

⁷⁸ Abdurrahmân el-Kırş, *İlmü't-Tecvîd li'l-Mutakaddimîn*, Suudi Arabistan, 1425, s. 274.

Terkîm ve ikâ' yöntemlerinin belli kişiler için kolaylık sağladığı düşünülse de aslında kırâat Vücûhatı ve i'râb vücûhâtını aksatmakta, tefsir ve yorum alanını daraltmaktadır. Bu nedenle, sedd-i zaria kabilinden bu yöntemlere kapı açmamak gerektiği kanaatindeyiz. Kur'ân'ın dilsel sistemi, nazmı, ses uyumu ve kırâat ilmi tecvid kuralları ışığında ele alındığında hem tedeubbür ve tefekkürüne hem de anlamının tam olarak ortaya çıkmasına yeterli olduğu görülmektedir.

Sahih bilgi, doğru i'râb'a bağlıdır ve doğru i'râb da sahîh tilâvete dayanır. Hz. Ali' (r. a) nin (ö.40/661) tanımından da anlaşılacağı üzere, doğru tilâvetin bir kanadı maharici hurûf ve sıfatı hurûftur. Diğer kanadı ise pratiğinin altyapısı Arap dilbilimi ile ilişkili olan vakıf ve ibtidadır. Aynı zamanda ünlü bir dilbilimci olan Ebû Câfer Ahmed b. Nehhâs (ö.338/950) vakıf ve ibtida ilmi ile Kur'ân'ın dil sistemi i'râb ve nazmı arasındaki ilişkiyi şöyle ifade etmektedir: “Ancak nahiv ilminin kaidelerini bilen, kırâat ilmine vakıf ve Kur'ân'ın onunla nazil olduğu dili iyi bilen kişi vakıf ve ibtida işini hakkıyla yapabilir.”⁷⁹

Bu nedenle, Kur'ân kırâatı eğitimi almadan önce Arap dilbilimi eğitiminin alınması, kırâatta ki tertîl ve tedeubbür açısından önemli bir husus olduğu düşünülmektedir. Dilbilim kuralları, dilin formlarını tedeubbür ve tefekkürün külli formlarına uyumlu hâle getiren araçlardır.

Kur'ân'ın vurguladığı tedeubbür ve düşünme sürecinin analizinin temel malzemesi olan dilbilim, İslam medeniyetinin doğuşundan itibaren gelişen bilimlerin aktarım kanallarından ayrı değildir. Şifahi versiyonda mesajın yanlış anlamlara yer vermemesi, sağlamlık ve düzenin sağlanması için büyük hassasiyet gösterilmiş ve süreç içinde bu konuyla ilgili disiplinler geliştirilmiştir. Adiy b. Hatim'den (ö.67/686) bir rivayette: “Allah (cc) ve Peygamberine itaat eden doğru yolu bulmuştur, ikisine isyan eden,” deyip, cümlelerin devamını getirmeden konuşmasını sonlandıran birisine Peygamberimiz: *بئس الخطيب أنت* “*Sen ne kötü bir hatipsin.*” demiştir.⁸⁰ Bu ifade, hatibin maksadını tam olarak anlatması için sözünün doğru kullanılması gerektiğine işaret etmektedir. Bu rivayet, terkinin gerekli yerlerinde vakıf ve ibtida'nın önemi açısından özellikle gelecek nesillerin dilbilimin söz

⁷⁹ Nahhas, Maâni'l-Kur'ân, s. 17.

⁸⁰ Başka bir kayıta ise Hz. Peygamber'in (ومن عصاهما) “Kim de ikisine isyan ederse” şeklinde Allah c. c. ile Peygamberi aynı zamirle ifade etmesine sinirlenerek “Sen ne kötü hatipsin. ”...Kim Allah ve Resulüne isyan ederse...” de şeklinde buyrulmuştur. Müslim, Cum'a 48, (810) ; Nesâi, Nikah, 40, Ebû Davud, Edeb, 85; ayrıca bkz. Ebû't-Tayyib el-Lügavî, Abdülvâhid b. Ali. *Merâtibü'n-nahviyyîn*. thk. Muhammed ebû'l-Fadl İbrahim. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2009., s. 5.

konusu kaidelerinden hareketle manaya ulaşmak için mesai harcaması gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Bu bağlamda, Kur'ân kırâatı eğitiminin yanı sıra Arap dilbilimi eğitiminin de önemli olduğu düşünülmekte olup, bu sayede hem dilbilimsel kuralların hem de Kur'ân'ın nazım ve ses uyumu gibi özelliklerin daha iyi kavranabileceği ve anlamının tam olarak ortaya çıkarılmasına katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Kur'ân kırâatı ve Arap dilbilimi eğitimi, Müslümanların tedebbür ve tefekkür sürecine katkı sağlayarak, Kur'ân'ın mesajının daha doğru ve etkili bir şekilde anlaşılmasına da yardımcı olacaktır.

Vakf ve ibtidâ bir ilimdir. Senet boyutu olmakla beraber ekseriyetinin gerekçeleri dilbilimseldir. Tanım ve taksimatı da ağırlıklı olarak bu cihetten gerçekleşmektedir. Bazı vücühât da bununla ilişkilidir. Bu bağlamda elimizdeki çalışma bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz. Vakıf ve ibtida ilmi, Kur'ân'ın indirildiği Arap dilbilimi kurallarına uygun olarak, cümlelerin i'râb ve anlam açısından tamamlanmasına yardımcı olur. Âyetlerin belirli yerlerinde durup başlamayı bilen kişilerin yanlış anlamalara düşme ihtimalini azaltır. İbnü'l-Cezerî Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), bu konuda şöyle der: “Bizim imamlarımız da kendi şeyhlerinden aldıkları bir gelenek olarak bizi her bir lafızda durdururlar ve parmakları ile bunları bize gösterirlerdi.” Ayrıca, döneminin hocalarının vakf ve ibtidâ ilmini öğrenmeden kimseye icazet vermemelerini şart koştuklarını belirtir.⁸¹

Muhammed b. Kâsım İbnü'l-Enbârî'nin (ö.328/940), “İzâhü'l-Vakf ve'l-İbtidâ” adlı eserinde vakf ve ibtidâ'nın önemi ve yeri hakkında şu bilgilere yer verir: “Kur'ân; vakf ve ibtidâ ilmi bilinmeden anlaşılır. Gramer ve anlam açısından nerede durup nereden başlanacağı bilinmeden de vakf ve ibtidâ mevzûu anlaşılır.”⁸² Vakf ve ibtidâ'nın temeli, Kur'ân, hadis ve icmâ'dır. Kırâat ve Arap dilbilimi ile tefsir ve diğer dinî ilimlerle de ilişki ve etkileşim içerisinde olan⁸³ vakf ve ibtidâ ilmi, kırâat ve Arap dilbilimini bilenlerin daha iyi anlayabileceği önemli bir konudur.⁸⁴

⁸¹ İbn Cezerî, *e-Neşr fi'l-Kırâatü'l-Aşr*, c, 1, s. 225.

⁸² İbn Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr, *İzâhu'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Thk: Muhyiddin Ramazan, *Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1971, c, 1, s. 23.

⁸³ el-Kırşî, *İlmü't-Tecvid li'l-Mutakaddimîn*, s. 274; Tetik, İbrahim *vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*, Erzurum, 2012, s. 17.

⁸⁴ ed-Dânî, *el-Müktefa fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, s. 58; Suyûtî, Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut, 1993, c, 1, s. 89.

Kur'ân kırâatı ve tecvîd ilminde vakf, “Nefesle birlikte sesin kesilmesi” anlamına gelirken,⁸⁵ ibtidâ ise; “Bir şeye ilk defa başlamak, ilk defa yapmak,” anlamında kullanılır.⁸⁶ Kırâat ve tecvîd ilminde ibtidâ; “kırâata ilk defa başlamak veya vakf yapıldıktan sonra kırâata devam etmek için tekrar başlamak,” anlamında kullanılır.⁸⁷ Vakf ve ibtidâ ilminin kuralları ve uygulamaları dilbilimsel temellere dayanır.⁸⁸

Kehf Sûresindeki (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا)⁸⁹ âyetinde, Âsım (ö.127/745) (عِوَجًا) kelimesini, kendinden sonra yer alan (قِيمًا) kelimesinin sıfat olma ihtimalini ortadan kaldırmak için “ihfâ yapılmadan, tenvîn yerine geçen elif üzere nefes almadan hafif “sekte” yaparak durur”. Bu durumda, Âsım (ö.127/745) kırâatına göre (قِيمًا) mukadder bir fiilin mef'ûlü ya da muttasıl zamire hâl [açıklayıcı zarf tümleci] olmaktadır. Sekte yapmayan imamların kırâatına göre ihfâ gerçekleşmektedir.⁹⁰ Bu âyette birden fazla kırâat vechi bulunmakta ve bu vecihlerin tevcihinde dilbilimsel kaideler göz önünde bulundurulmaktadır. Vakf işleminin; tâm, kâfî, Hasan veya kabîh gibi sıfatlarla nitelenmesi dilbilim gramerine göre olmaktadır. Vakf, bir i'râba göre tâm olabilir; başka bir i'râb veya tefsire göre ise kâfî veya kabîh olabilir.⁹¹

Kırâatın farklı vecihlerinin hüccetlendirilmesi, tevcih ve tercihinde söz konusu olan mülâhazalar vakf ve ibtidâ için de geçerlidir. İbnü'l-Cezerî(ö.833/1429), bu konuda Âl-i İmrân, 7. âyetini örnek göstererek “Vakf işlemi, bir tefsire, i'râba ve kırâata göre tam olurken, diğerine göre tam olmayabilir,” der. Örneğin; (وَمَا يَعْزِمُ تَأْوِيلُهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ)⁹² “Onun tevilini Allah'tan başka kimse bilemez. İlimde derinlik sahibi olanlar. . .” âyetinde, (والراسخون) kelimesi ile başlayan cümle, yeni bir kelâm ise tâmdır, şâyet atfedilmişse tâm değildir. “ilmü'l-mebde'i ve'l-makta” (علم المبدء والمقطع) adını alan bu ilmin esasları temellendirilirken, Arap dilbilimi ile birlikte, kırâat ve tefsir ilimlerinden istifade edilmiştir.⁹³ Diğer bir ifade ile “vakf ve ibtidâ” ilmini ortaya çıkaran unsur, dilbilim ve Kur'ânî

⁸⁵ Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid, eş-Şerîf, *et-Ta'rifât*, Beyrut, ts., s. 274; Abdülfettah İsmâil b. Şibli, *Resmu'l-Mushafî'l-Usmânî ve Evhâmu'l-Müsteşrikîn fî-Kırâatî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru's-Şurûk, Cidde 1983, s. 77.

⁸⁶ el-Yesû'î, Luvîs Ma'lûf el-Yesû, *Müncid, fi'l-Luğa ve'l-A'lâm*, Beyrut, ts., s. 30.

⁸⁷ Ebû Amr Osman bin Saîd Dâni, *el-Müktefâ fi'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, thk: Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Beyrut 1987. s. 47-48; el-Kırş, Abdurrahmân, *İlmü't-Tecvîd li'l-Mutakaddimîn*, Suudi Arabistan, 1425, s. 275.

⁸⁸ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Beyrut, 1972, c, 1, s. 416-418.

⁸⁹ Kehf sûresi. 18/3.

⁹⁰ Safakûsî, Ali Nuri, *Ğaysu'n-Nef' fi'l-Kırâatî's-Seb'*, İst., 1886, s. 95.

⁹¹ Uşmûnî Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ fî-Beyânî'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Thk: Muhammed b. İd eş-Şa'bân, Dâru's-Sahâbe, Tanta 2008, s. 11.

⁹² Âl-i İmrân sûresi, 3/7.

⁹³ el-Kırş, *İlmü't-Tecvîd li'l-Mutakaddimîn*, s. 274-275.

ilimlerdir.⁹⁴ Daha önce de belirtildiği üzere ilk tefsir çalışmaları dilbilimsel ağırlıklı olduğu malumdur. Dolayısıyla vakf; okumada nefes alıp durma ve başlama işlemi, gramer ve mânaya tabidir. Bu bağlamda kârî, durmak istediği zaman önce gramer ve mânayı düşünür, sonra nefes alır. Nitekim İbnü'l-Enbârî'nin tanımına benzer, *kırâat-i seb'a'yı* temellendiren kişi olarak bilinen Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî (ö.342/936) de: “*Vakf işlemini, ancak kırâat ilmine vukûfiyeti olan ve nahiv bilgisi iyi olan kişi tam ve mükemmel olarak yerine getirebilir.*” demiştir.⁹⁵ Burada akla şöyle bir soru gelebilir. Okuyucu vakf ve ibtidâ işaretlerine dikkat ederek mi mânaya ulaşır, yoksa mânadan hareketle mi vakf ve ibtidâ yapar? Bu sorunun cevabı, meseleye hangi açıdan bakıldığına göre değişebilir. Şöyle ki; tecvîd kaynaklarına veya elimizdeki secâvendli Mushaflara bakıldığında, okuyucu vakf ve ibtidâ işaretlerinden mânaya ulaşır⁹⁶ ve âyetin i'râbın ı da ona göre yapar; ancak tecvîd kitabını yazan, secâvend işaretlerini koyan zevat açısından bakıldığında, mâna ve gramerden hareketle vakf ve ibtidâyâ karar verildiğini söyleyebiliriz. Bilinçli olarak vakf ve ibtidâ işlemini gerçekleştiren kişi aslında bir açıdan âyetin tefsirini yapmış olmaktadır. İşte bu nedenle kırâat, gramer ve vakf arasında sıkı bir bağlantı mevcuttur.

Ebû Amr Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö.444/1053), bir kırâat âlimidir ve Kur'ân tilâveti konusunda eser kaleme alan bir isimdir. ed-Dânî(ö.444/1053), Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etme çalışmalarında erken dönem tefsir kaynaklarından yararlanmıştır. Örneğin; (لَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى) ⁹⁷ âyetindeki (الحسنَى) kelimesi hakkındaki vakfı, kelimenin dilbilimsel olarak mübtedâ konumunda olması ve terkip içinde gizli bir haberi bulunması gerekçesiyle “vakf-ı tât” olarak nitelendirmiştir.⁹⁸

Ayrıca, Ra'd Sûresinin 17. âyetindeki (الامثال) kelimesi üzerindeki vakf, “vakf-ı tât” olarak nitelendirilemez. Çünkü 18. âyette yer alan (الحسنَى) sıfatı mevsuftur. Bu durumda vakf yapmak, cümlelerin dizim ve akışını bozduğu için kabul edilmez.⁹⁹

⁹⁴ Kur'ânî ilimlerden kastedilen, "Kur'ân'ın vahyi, nüzulü, yazımı, okunması, tertibi, toplanması, çoğaltılması, resm-ı hattı, kırâatı, tefsiri, i'cazi, nâsih ve mensûhu, i'râbı, dilbilim, üslûb ve belagatı, âyet ve sûrelerinin birbiriyle ilişkisi, muhkem ve müteşâbihi... gibi ilim dallarıdır.

⁹⁵ el-Kırş, *İlmü't-Tecvîd li'l-Mutakaddimîn*, s. 274-275.

⁹⁶ Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ*, s. 431.

⁹⁷ Ra'd sûresi, 13/18.

⁹⁸ ed-Dânî, *el-Müktefa fi'l-Vakf ve'l-İbtida*, s. 355.

⁹⁹ Arap dilbiliminde sıfat kendinden önce gelen ismi niteleyerek onu tamamlayan bir cüzdür. Aralarında mâna açısından da sıkı bağlantı olmasından olacak ki, i'râb açısından ma kabli ile en fazla uyumu gerektiren, (ma'rife-Nekre, müfred-Tesniye-cemî, müzekker ve müennes) tevabi'tendir. Dolayısıyla sıfat mevsufun ayrılmaz tamamlayıcısı olduğundan araları vakf edilerek ayrılmaz. Bkz. Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İst., 2007, s. 347.

Kırâat ihticâcî, tecvîd ve vakf işlemi gibi alt ilimlerinde de Arap dilbilimi önemli bir faktör olarak görülür. Bir âyette yapılan vakf ve ibtidâ işlemleri, o âyetin farklı kırâat vecihlerine göre nitelik kazanır. Kur'ân'ın harekelemesi, noktalaması, âyet fasılları ve secâvendleri, İ'râb'ının ve anlamının doğru anlaşılmasına yardımcı olan araçlar olarak görülür. Âyet numaraları fasıla, secâvendler de fasıl ve vasil işaretleridir.¹⁰⁰ Günümüz yazım versiyonlarına yansımalarına da "îkâ" denir.¹⁰¹

İçeriğin neticesinde noktalama işaretleri, aksanlar ve noktalama işaretleri kelime ile ilgilidir. Dolayısıyla kelime ve örneği farklıdır. Örneğin, Hucurat ve Nisâ Sûrelerinde yer alan¹⁰² (فَتَبَيَّنُوا) âyetini, Hamza Ebû Umâre Hamza b. Habîb b. Umâre ez-Zeyyât et-Teymî el-Kûfî (ö.156/773), Kisâ'î Ebû'l-Hasen Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâ'î el-Kûfî (ö.189/805) ve Halef Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb (Tâlib) el-Esedî el-Bağdâdî el-Bezzâr (ö.229/844) (فَتَبَيَّنُوا) şeklinde okumuşlardır.¹⁰³ Bazı durumlarda, sadece durak yerleri günümüzdeki karşılığıyla noktalama yerleri değiştirildiğinde anlam da değişmektedir.

Örnek olarak, şu iki cümleyi ele alabiliriz:

- "فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي، عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ"
- "فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ، قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ"

Birinci durumda, nihâyet kızlardan biri utana utana yürüyerek ona gelip; "*Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor,*" dedi.¹⁰⁴ İkinci durumda ise, nihâyet kızlardan biri yürüyerek ona gelip, utana utana şöyle dedi; "*Bizim için koyunlarımızı sulamanın ücretini vermek üzere babam seni çağırıyor.*"¹⁰⁵ Bu gibi durumlar, cümleleri birbirinden ayırmakta ve anlamlarını açıklığa kavuşturmaktadır. Ayrıca, Arap şiirinden ve Kur'ân'dan birkaç örnek daha vererek konuyu daha iyi anlaşılabilir hâle getirebiliriz. Örneğin, el-Yezidi (ö.202/817) ve el-Kisâ'î (ö.189/805), şu şiirde hata olup olmadığını tartışılar: لا يكون العير مهرا... لا يكون المهر مهرا

¹⁰⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 12, s. 249.

¹⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 12, s. 249.

¹⁰² (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَى إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا.) Nisâ sûresi, 4/94.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ) Hucurât sûresi, 49/6. ¹⁰³ ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, Thk: Ali Muhammed ed-Debâa, (1380/1960) .-Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, c. 2, s. 251.

¹⁰⁴ Kasas sûresi, 28/25.

¹⁰⁵ Kasas sûresi, 28/25.

İkinci mısradaki yer alan “لا يكون” fiili ile cümle bitiyorsa, devamında yer alan “المهر” cümlesi mübtada haber olur. Bu durumda şiirin anlamsal akışı, “Eşek tay olamaz. Tay taydır.” şeklinde olur. Eğer ikinci mısradaki “لا يكون” fiili ile cümle son bulmazsa ve “المهر” kelimesi “يكون” fiilinin ismi, “مهر” kelimesi ise haberi olursa, bu takdirde şiirin anlamsal akışı, “Eşek tay olamaz. Tay tay olamaz.” şeklinde olacaktır.¹⁰⁶

Vakf ve ibtidâ, nağme ve tonlama gibi fonetik uygulamalar, özellikle Kur’ân-ı Kerim kırâatı, şiir, dua, beddua, deyim ve hitap gibi edebi çalışmalarda önemli bir yer tutar. Sözel alandaki sanatın gelişimi, edebiyat ve belagat alanındaki ilerlemelerle birlikte sesbilim de ayrı bir bilim haline gelmiştir.¹⁰⁷ Teorik olarak dilbilim kaynaklı olan edâ (fonolojik sesbilim) Kur’ân’ın kırâat pratiğinde daha yoğun bir şekilde yer almaktadır.¹⁰⁸ Bu bağlamda kırâatın tanımında da önemli bir unsur olarak yer alan edâ, genel olarak vücûhâtın usûl kısmını teşkil etmektedir.¹⁰⁹

110 (وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ إِلَهَةً لِيُكَفُّوا عَنْهُمْ عَذَابَ)

Kur’ân’dan iki örnek verecek olursak,¹¹¹ Meryem sûresinde yer alan ayet ile alakalı olarak Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî el-Keyravânî el-Endalûsî el-Kurtubî el-Malikî (ö.437/1045), şöyle der: “Bu ve gelecek misal ayette (كَلَّا) lafzı üzerine yapılacak vakf işlemi kırâat âlimlerine göre vakf-ı tâm olur.” Bazı kırâat âlimleri ise burada (كَلَّا) lafzının, “Mesele böyle değil, şöyledir. . .” Anlamında olduğunu ve kendinden önceki kelimelere reddiye olduğu için bağlantılı olduğundan üzerinde vakfedilirse, bunun hükmünün “vakf-ı kâfi” olacağını belirtirler.¹¹²

(كَلَّا) bu âyetlerde (أَلَا) veya (حَقًّا) mânasına gelmektedir, diyenlere göre ise (كَلَّا) lafzıyla ibtidâ edilebilir. Mü’minun Sûresindeki (كَلَّا) فيما تركت;

¹⁰⁶ Şihâbuddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö.626/1228) . *Mu’cemü’l-Udebâ, İrşâdû’l-Erib İlâ-Marifatü’l-Adib*. Thk: İhsân Abbas. Dâr el-Ğerbû’l-İslamî, Beyrut, 1. Bsk, 1414/1993, c. 4. s. 1743.

¹⁰⁷ Ömer Mühtâr, Ahmed, *el-Bahsü’l-Luğavî İnde’l-Hunûdi ve Eseruhu ale’l-Luğaviyyîn el-Arab*, Libya, 1972, s. 45-48.

¹⁰⁸ Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1972, c, 1, s. 317-318.

¹⁰⁹ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 279.

¹¹⁰ Meryem sûresi, 19/78-79.

¹¹¹ Ebû’l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbûrî (ö.518/1125) . *Mecma’ü’l-Emsâl* Thk: Muhammed Mühiyiddin Abdulhemîd, Neşr: Dâru’l-Marife, Beyrut, Lübnan, c, 1, s. 88; Bu deyim kendisinde bir şeyin var olması hususunda zanneden; fakat netice zannettiği gibi çıkmayan ve güven duygusu sarsılan adam hakkında ifade edilir.

¹¹² Mekkî, *el-Vakfu alâ Kellâ ve Belâ*, s. 20.

113 âyetinde (لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّهَا كَلِمَةٌ هُوَ قَائِلُهَا وَمِنْ وَرَائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ) (كَلَّا) lafzı üzerinde vakf edilirse bunun hükmü, “vakf-ı tām” olur.

Bunun hükmü “vakf-ı kâfi”dir, diyenler ile (الَّا) mânasında yorumlayanlara göre, “buradaki (كَلَّا) lafzı ile ibtidâ da etmek caiz olur” denilebilir.

Bu âyette, (كَلَّا) lafzını (حَقًّا) mânasında yorumlayanlara gelince, her ne kadar bazı tefsir âlimleri bu mânayı vermiş olsalar da bu yorum diğer âlimler tarafından sadece vehimden ibaret bir görüş olarak kabul edilmiştir; çünkü (كَلَّا) burada (حَقًّا) mânasında vârid olmuş olsaydı, sonrasında gelen (إِنَّ) lafzının hemzesi meftûh olacaktı. 114

Bu tespitimizi destekler mahiyette Sîbeveyhi(ö.180/796), şöyle bir misal vermektedir: “ (أَمَّا أَنْتَ مَنْطِقٌ) diye bir cümle ifade ettiğinde, bu cümlede geçen (أَمَّا) lafzını (حَقًّا) mânasında kullanırsan, mâ ba’dındaki (إِنَّ) kelimesindeki hemze’yi meftûh yapar, (الَّا) mânasında yorumlarsan (إِنَّ) ’nin hemze’sini meksûr yaparsın. ”115

(وَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) 116

. (فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ) 117

Bu iki âyette قَوْلُهُمْ kelimesi üzerinde durmak gereklidir. Aksi durumda âyetin anlamı bozulabilmektedir.

Kur’an’da noktalama işaretlerinin eklenmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu ameliyenin caiz olduğunu savunanlar, bunun Kur’ân’ın daha iyi ve kolay şekilde anlaşılmasına vesile olabileceği düşüncesindedirler. Bu görüşü savunanlardan biri de Yûsuf el-Karadâvî’dir. 118 Onun görüşü şöyledir: “Ben bunda bir sakınca görmüyorum. Aksine bunu güzel ve iyi bir girişim olarak düşünüyorum. Zira söz konusu noktalama, insanların Kur’ân’ı daha iyi anlamalarına vesiledir. ”119

113 (Ta ki boşa geçirdiğim dünyada iyi iş (ve hareketler) yapayım. Hayır! Bu onun ağzından çıkan (boş) bir laftan ibarettir. Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır. ” Mü’minûn sûresi, 40/100.

114 Abbas, Hasan, *en-Nahivü’l-Vâfi*, Beyrut, ts., c, 1, s. 647.

115 Sîbeveyhi, *el-Kitab*, c, 1, s. 136, c, 2, s. 212.

116 (Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah ’ındır; O her şeyi duymaktadır, bilmektedir) Yûnus sûresi, 10/65.

117 (Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açığa vurduklarını da elbette biliyoruz) .Yâsîn sûresi, 36/76.

118 Noor, kalemasawa, *Tenkitü’l-Müşâf*, 2. https://noor.kalemasawaa.com/islamics4web/5_73.htm (Erişim: 5. 10. 2020) .

119 Yûsuf el-Keradavî, *Alamatü’t-Tarkîm li’l-Müşâf*, <https://www.Al-Karadawi.com> (Erişim: 14. 10. 2022) .

Çağdaş yazarlardan Sami ed-Dib, Kur'ân âyetlerinin insanlar tarafından anlaşılabilmesi için ilave noktalamaların yapılmasını zaruri olduğunu savunmaktadır.¹²⁰ Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî (1903-1980), ise şöyle demektedir: “bizim en muhtemel olduğunu düşündüğümüz ve onun gaybını Allah (cc) bilir, Kur'an'da nokta ve rakamları tanıttığı gibi, insanlar için de noktalama işaretlerini getirecekleri bir zamanın geleceğidir. ” Soru işaretleri, tırnak işaretleri ve sevgi işaretleri, Kur'ân'ın çabuk anlaşılmasına yardımcı olan unsurlardan ve yazının gelişmelerinden biri olduğu için, harflerin ve kelimelerin özü ile ilgisi yoktur ve değişmez; yani onu Kur'ân'a sokmak, kelimelerin üzerine nokta ve şekiller koymak ve kelimelerin üzerine ünlem işaretleri ve onlardaki akort işaretleri koymak gibidir.¹²¹

Konu içeriğinde varılan kanaat şu şekildedir: Kur'ân-ı Kerim, özel bir metodolojiyle yazılmıştır ve birden çok anlam taşıyan üslubu, kutsal metni olduğu gibi koruma düşüncesini bünyesinde barındırır. Bilimsel eğitim ihtiyacı için âyetlerden alıntı yapılabilir ve Kur'ân'a herhangi bir retorik veya gramer yöntemi uygulanabilir. Kur'ân'ın okuyucusunun nerede durduğunu bilmediğini söylemek, kolay bir meseledir; çünkü Kur'ân ezberlenir. Eğer bir âlim, Bakara Sûresinin başını (elif, lam, mim) daha önce duymamış veya öğrenmemişse, okuyamaz. Tefsir, okuma ve okuma tarzı olduğu sürece, dillerde güvenilir ve iyi bilinen, Kur'ân-ı Kerim'i numaralandırmaya gerek yoktur, ayrıca doğrudan fakihlerin fikrî tasavvurlarına göre muhakeme, eğer metin numaralandırma ile sınırlandırılmışsa, tek bir fikhî düşünceye tümdengelim olmaksızın bağlı kalmamız gerekirdi.

Fahreddin Kabava, noktalama işaretlerini öğrenmenin gerekliliğine ve pratik uygulamasına değinir. Noktalama işaretlerinin kullanımının kişiden kişiye, hatta yazarın kendisine bile değişiklik gösterdiğini belirtir. Bu noktalama işaretlerinin sıradan yazılardaki kullanımındaki farklılıklar, Kur'ân'ın doğru anlamını nasıl bulacağımız konusunda önemli bir soru işaretidir.¹²²

¹²⁰ Sâmî ed-Dib, *Ûrid Naşrû'l-Kur'ân Me'a Alamati't-Terkîm el-Hadise*, el-Hivarü'l-Mutamadini. A, 4873, 21, 7, 2015.

¹²¹ Muhammed Tahir b. Abdülkâdir el-Kürdî el-Makkî eş-Şafî, *Târîhü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatü'l-Feth, Cidde, 1365 /1946, c. 1, s. 120.

¹²² Fahreddin Kabava, *Elamatü't-Terkîm Fi'l-Luğeti'l-Arabiyye*, Darü'l-Mültekâ, Heleb, 1. Bsk., 1428/2007, s. 60-64.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. NAHİV VE KUR'ÂN GRAMER SİSTEMATİĞİ

Bu bölümde, Arapça gramerinin mahiyeti, doğası, önemi ve faydalarına değinilerek analizler doğrultusunda görüş ve kanaatlar ele alınacaktır.

Nahiv; sözdizimi için üzerinde anlaşmaya varılan kurallar manzumesidir. Amacı, sözdiziminde yanlış düzenlemeler yapmamak ve dolayısıyla yanlış anlamlara yol açmamaktır.¹²³ Bu disiplinin referansları araştırma, çıkarımlar, analitik ve önermeler şeklinde ifade edilebilir.¹²⁴ Kaynakları ise başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere dini metinler, Arap şiiri, nesir, hutbe ve nutuk gibi sözlü ve yazılı dil malzemeleridir. Dilbilimciler, bu kaynakları derlemek amacıyla seyahatler gerçekleştirmişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'in nazmı ve kırâat farklılıklarından yararlanılarak sarf ve nahiv kuralları oluşturulmuştur. Bununla birlikte, sadece Kur'ân-ı Kerim referans alınmamıştır; kadim Arap şiiri ve fasih Arapça'nın lehçeleri ve şiveleri de göz önünde bulundurulmuştur;¹²⁵ çünkü Arap dilbiliminin sözcük, biçim ve sözdizimi ilkeleri, Kur'ân-ı Kerim'in indirilmesinden binlerce yıl önceki medeniyetlerde de bilinmekteydi.¹²⁶ Fonetik, sözcük, biçim ve sözdizimi açısından semitik diller arasında en az değişime uğrayan Arap dili, Kur'ân-ı Kerim'in indirildiği dildir.¹²⁷

Dilbilim, dilin korunması ve tahriften korunması için en etkili önlemdir. Nahiv, konuşma yapılarının ürettiği anlamları korumak ve üzerinde anlaşmaya varılan konuşma kurallarını benimsemek amacıyla yapılan bir çalışmadır.¹²⁸ Bu bölümde, öncelikle nahiv'in

¹²³ es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Ali el-Hârizmî (ö.626/1228) *Miftâhu'l-Ulûm*, Thk: Naim Zerzûr, 2. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987, s. 75.

¹²⁴ Abdülhüseyn el-Mübârek, *Zahiratü'l-İ'rabi fi'l-Arabiyye*, s. 161, 175; <http://almerja.com/reading>. (Erişim: 30. 5. 2020).

¹²⁵ Bkz, Abd, Muhammed *el-İstîşâdu ve'l-İhticâcu bi'l-Luğa*, s. 10-25.

¹²⁶ Eşref Muhammed Zeydan, “*Kur'ân-ı Kerîm ile Olan Bağlılığı Işığında Arap Dilinin Yeri*”, Mecerletü Medâdi'l-Edep, (Arapça) 1, Sayı, (tarihi tespit edilemedi), Malaya Üniversitesi, Malezya, s. 2-10.

¹²⁷ (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) “Düşünüp mânasını anlamanız için onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik” Yûsuf, 12/2; Ayrıca bu gerekçeyi teyit eden âyetler için bkz. Ra'd, 13/37, Nahl, 16/103, Meryem, 19/97, Tâhâ, 20/113, Şu'ârâ, 26/192, 195, Zümer, 39/27-28, Fussilet, 41/3, 44, Şu'ârâ, 42/7, Zühuf, 43/2-3 Duhan, 44/58, Ahkaf, 46/12.

¹²⁸ Kudat, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 2015-2020.

mahiyetini ele alacak, ardından önemi ve faydalarını inceleyeceğiz ve son olarak diğer disiplinlerle olan ilişkilerini değerlendireceğiz.

Nahiv kelimesinin tanımında;¹²⁹ taraf, niyet, atasözü, kader, tür, örnek, köken ve bölünme¹³⁰ gibi anlamlar yer almaktadır. ¹³¹ Nahiv, dili hatadan koruyan kurallar bütünüdür ve kişiyi konuşurken hata yapmaktan korur. ¹³² Nahiv, sözdiziminin kurallarını ve buna bağlı olarak dizimin anlamsal akışını ele alan bir disiplindir. Faydası ise, Arapça iletişimin doğru ve açık olmasını sağlamak, anlatımın düzgünlüğünü ve güzelliğini korumak, anlam karmaşasını ve yanlış anlamaları önlemek ve dilin bütünlüğünü korumaktır. ¹³³

Nahiv'in önemi, Arapça metinleri doğru bir şekilde anlamak ve yorumlamak için büyük bir öneme sahiptir. Özellikle dini metinlerin, öğretilerin ve kavramların doğru anlaşılması, bu alandaki çalışmaların önemini daha da artırmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in anlamını ve içeriğini doğru bir şekilde kavramak için nahiv bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır.

134

Nahiv'in faydaları ise; Arapça öğrenen ve öğretenler için temel dil bilgisi kurallarını vermek, sözcük ve ifadelerin doğru kullanımını öğretmek ve bu sayede dilin doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır; ayrıca Arapça metinleri inceleyenler için, metinleri doğru ve eksiksiz bir şekilde analiz etme ve yorumlama yeteneği kazandırır.

¹²⁹ Muhammed el-Hüderî eş-Şâfi, *Hâşiyetü'l-Hüderî alâ-Şerhi İbni Akîl*, Thk: Yûsuf Muhammed el-Bikâeî. Dâru'l-Fiker, 1. Bsk., Beyrut, Lübnân, 1424/2003, c. 1, s. 23.

¹³⁰ Ebû'l-İrfân es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî li Elfiyeti İbni Mâlik*, c. 1, s. 24; Ahmed el-Hâşmi, *el-Kevâidü'r-Riyse lilğeti'l-Arabiet*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., s. 6.

¹³¹ Abdülhüseyin el-Mübârek, *Zahîratü'l-İ'rabi fi'l-Arabiyye*, s. 161, 175.

¹³² Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö.626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm*, (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983 s. 75.

¹³³ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö.337/948), *el-İzâh fi 'ileli'n-nahiv*, Thk: Mâzin el-Mubârek. Dâru'l-Nefais, Beyrut, 5. Bsk., 1406 /1986.s. 99.

¹³⁴ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, eş-Şhir, İbn Rüşd el-Hefid(ö.595/1198), *Bidayatü'l-Müctehid ve Nihâyet Muktesid*. Neşr: Dâr el-Hedis, Kâhire c. 3, s. 95; Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Hasanî, el-Kahlanî es-Sanânî, (ö.1182/1768), *İrşâdü'n-Nükâd İlä Tîsiri'l-İctihadı*, Thk: Salahüddin Mekbûl Ahmed, Neşr: ed-Dâru's-Selefiyye, Küveyt, 1. Bsk., 1405, s. 9; Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed el-Cüveynî, Ebû'l-Ma'alî, Ruknddin, (İmâmü'l-Haremeyn (ö.478/1085), *el-İctihad (Min-Kıtabi't-Telhis li'l-İmâmi'l-Haremeyn)* Thk: Abdülhamid Ebû Zeneîd, Dâru'l-Kalam, Beyrut, 1. Bsk., 1408, 124; Ali b. Nayef eş-Şahûd, *el-Hulasat fi-Ahkam el-İctihad ve't-Taklid*, 13; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yamanî (ö.1250/1834), *İrşâdü'l-Fuhûl İlä-Tahkiki'l-Hak Min'İlmi'l-Usûl*, Thk: Ahmed Azzo İnayya, Dimeşk, Thk: Halil el-Meys ve Veliddin Sâlih Ferfur, Neşr: Dâru'l-Kitabü'l-Arabi, 1. Bsk., 1419/1999, c. 2, s. 208; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdi el-Hatib el-Bağdâdî (ö.463/1071), *el-Câmi' li-Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sami'*. Thk: Mahmud et-Tahhan, Riyad, Bağdadı, İsmâil Paşa, 1995, c. 2, s. 29.

1. 1. Kur'ân Grameri ve Nahvin Âmil Teorisi

Sağlam mantık, sağlam olan bir fikre dayanır. Bunun esası da şudur. Her bir hadesin; yani varlığın bir var kılını mutlaka vardır. Sebepsiz veya tesadüfe mahal yoktur. Buradan hareketle Arap dilbiliminde de söz diziminde tesadüfe mahal olmadığını savunan âmil teorisi vardır. Mantık, felsefe ve dilbilimde de bu teoriden söz edilir. Nahivin bu bağlamda harekete geçiren ilk muharriki Hz. Ali' (r. a) dir(ö.40/661), O, nahivi kısa, öz ve bütün detaylarını etrafında toplayabilecek veciz temelleri vazetmiştir. Amil teorisi Arapça nahvinde cümle içinde yer alan kelime sonlarının başlarında yer alan âmil sebebiyle-lafzen, mahallen veya takdire-değişmesi temeline dayanmaktadır. Söz dizimde yer alan kelimelerin bu değişikliği, cümle içinde yer alan isim, fiil ve harf aralarında meydana gelen gramatik ilişkileri sonucu meydana gelmektedir. Buna amil teorisi denmektedir. Cümlede fiil, isim ve harfler diğer bazı isim ve muzari fiillerden önce gelmekte ve onların aralarındaki gramer ilişkilerini, irablarını ve sığa yapılarını değiştirmektedir.

Bu teorinin esası üç türüyle kelimedir. Söz diziminde kelimenin mevki ve mevzi denilen konumuna göre sonunun alacağı şekilleri merfu, mensub ve mecrûr olmak üzere üç konumla veciz bir surette tanımlamıştır. Her biri için prototip örnek vermiştir. Bu sayede sözdizimin parçaları arasında dizimsel ilişki ve anlamsal bağlantı kurulabilmektedir.

Türkçe dili için eklemeli dil nitelemesi yapıldığı gibi fasih Arapça için de etkileşimli dil nitelemesi yapılmaktadır. Buna göre bazı kelime türleri daima kendinden sonrakini etkilemektedir. Buna i'râb denmektedir. Âmil nazariyesine göre fiil ve türevleri birer etken olmakla beraber, edat ve harfler de etkenlerdendir. İsimlerden de âmil yani etken olanlar vardır; mesela muzâf ve mübhem isimler de birer âmil olarak görülmüş ve kendinden sonraki isimlerin sonunun şeklini değiştirmede rol oynamıştır. Bunun yanında manevi âmillerden de söz edilir ki, bu da lafzi bir âmilin olmayışı anlamında âmil nazariyesinin mütemmimi babından takdire şayan bir yaklaşımdır.¹³⁵ Âmil teorisinin anlaşılması bağlamında bunları biraz açıklamada fayda mülahaza edilmektedir.

Arap dili nahivinin âmil teorisine göre lafzi ve manevi olmak üzere âmiller iki başlık altında değerlendirilmiştir; ancak Kur'ân dil sistematğinde mevzu biraz daha tafsilat ve taksimata tabi tutulduğu görülmektedir. Buna göre lafzi âmil vardır ki, bu lafız ve yazıda

¹³⁵ Abdülhamîd Mustafa es-Seyid, *Nezeryatü'l-Aâmil fi'n-Nahivi'l-Arabî ve dirâsâtî't-Terâkib*. Məcəlet Câmîatü Dimeşk, 18, A, (3+4) . 2002, s. 47.

bulunan ve kendinden sonraki kelimenin sonunu şekillendiren edatlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nasb ve cezm edatları gibi.

Kur'an'da bulunan bir ayette (Bakara Sûresi, 68. Ayet) asli âmil ve zaid âmil arasındaki farka örnek verilmiştir. Ayette, “ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ” şeklinde yer alan “ادْعُ” kelimesinin başına “ف” harfi getirildiğinde bu harfin söz dizimdeki gramatik bir etkisi yoktur ve bu durum asli i'râbdan söz edilmesine neden olur. Dolayısıyla;

(فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا)

Şeklinde okunduğunda ise ilave bir etkiden söz edilemez ve burada zaid âmil kullanılmıştır.

Birçok tefsir kaynağında da belirtildiği üzere, bazı edatlara zaid nitelemesi yapılması yaygın bir yaklaşımdır.¹³⁶ Ayrıca, şübh-i zaid âmil de bulunmaktadır. Bu durumda, zaide benzer olan âmil bir kelimeyle bağlantılı olması gerekirken, bu âmil için böyle bir zorunluluk yoktur. İlk bakışta söz konusu âmil kaldırıldığında söz diziminde bir değişiklik olmaz, ancak söz diziminin anlamsal boyutunda bu âmilin etkisi vardır.

Bu konuda Hicr Sûresi, 2. âyet örnek olarak verilebilir:¹³⁷ (رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا)¹³⁸ . Bu âyette (رُبَمَا) kelimesi kaldırıldığında âyette gramer olarak i'râbında herhangi bir değişiklik olmamaktadır; ancak (رُبَمَا) kelimesinin varlığı elbette ki, anlam üzerinde bir değişikliğe yol açmaktadır. Buna benzer örneklerle, “zaide benzer âmil” nitelemesi yapılmaktadır.¹³⁹

Manevi âmil ise Mübteda-bir görüşe göre-haberde ve nasb ve cezm edatlardan hali olan muzârî fiil âmilleri olarak bilinmektedir.¹³⁹ Mesela Fatiha Sûresinde, (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) âyetinde yer alan (الْحَمْدُ) kelimesinin son harfini ref/ötre ile okutan etken manevi/görünmezdir.

Nahiv'de âmil teorisi, her ne kadar Kur'an dil sistematüğinde tam olarak geçerli olduğu söylene de başta Kuzey Afrika merkezli olmak üzere farklı görüşler de ortaya atılmıştır. Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Kâsım, Ebû Ca'fer) Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Lahmî el-Kurtubî (ö.592/1196) gibi bazı dil âlimleri; bunun her yerde tatbik

¹³⁶ Her iki örnekte de âyetin anlamsal akışı şöyle olmaktadır: “(O hâlde, bizim için Rabbine yalvar da, o bize yerden biten sebze, kabak, sarımsak, mercimek, soğan versin)” demiştiniz) Bakara sûresi, 2/61.

¹³⁷ “Keşke müslüman olsaydık” diye çok arzu edeceklerdir... Hicr sûresi, 15/2.

¹³⁸ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, Neşr: Dâru'l-Fikr, Amman, 2. Bsk, 1418, c. 6, s. 62.

¹³⁹ Ahmed, İbn Madâ, İbn Umeyr el-Lehmî el-Kurtubî, Ebü'l-Abbâs (ö.592 /1196) . *Kitâbü'r-Red 'ale'n-nühât*. Şevkî Dayf (Kahire 1366/1947, 1977, 1982) ve Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kahire 1399/1979), c. 1, s. 79.

edilmesinin bir nevi zorlama olduğunu, bu teori yerine tenasüb ve uyum gibi söz dizim öğeleri arasındaki ahengin öne çıkarılmasının uygun olacağını iddia etmişlerdir.

Diğer bir ifadeyle, lafzi bir âmilin olmayışıdır. (يشعرُ ينصرُ) ve benzeri fiillerde de muzârî fiilin son harfini ref/ötre ile okutan âmil, nasb ve cezm harflerinin olmayışıdır.¹⁴⁰ Dolayısıyla âmil teorisinde lafzi âmilin olmayışı dahi birer âmil olarak kabul edilmiştir ki, bu teorinin en çok tartışmalara konu olan taraflarından biridir.¹⁴¹

Kanaatimize göre, Ahmed b. Abdurrahmân İbn Meda'nın "*er-reddu ala'n-nuhât*" adlı eserinde ortaya koyduğu nazariye, Kur'ân dil sistemi açısından geçerli olmakta zorluklar barındırmaktadır. İlgili konuda yapılan diğer açıklamalarda da benzer şekilde görüşler öne sürülmüş olsa da "*I'râbü'l-Kur'ân*", "*Ma'âni'l-Kur'ân*" ve "*Hüccetü'l-Kirâat*" gibi birçok eser, âmil teorisini esas almıştır. Bu teori, Kur'ân kelimelerinin i'râbü için bir sigorta görevi üstlenmektedir ve Kur'ân'ın apaçık Arapça bir dille nazil olması sebebiyle, diğer dillerde olduğu gibi tenasüb ve telaüm gibi yaklaşımlara gerek duyulmamaktadır. Dolayısıyla âmil teorisi, Kur'ân dilindeki uyum ve ahengin teminatıdır.¹⁴²

Âmil teorisi birçok özelliği barındırır da burada öne çıkan iki temel özellik talim ve mevki/mevzi özellikleridir.

Talim özelliği, kişinin gramatik kaideleri bilerek kelime telaffuzunu doğru yapabilmesini ve kendinden emin bir şekilde cümleler kurabilmesini sağlar.

Mevki ve mevzi özelliği ise, kelimenin cümledeki ögelik konumunu gramere uygun olarak tespit ederek doğru anlamın kolayca ortaya çıkmasına olanak tanır.

Arap dilinde nahiv ilminde yüz âmil bulunmaktadır ve âmil, mamul ve amel/i'râb müvacehesinde hangi kelimenin merfu, hangi kelimenin mensub veya mecrur olacağı bilinmektedir. Bu bilgi, anlamın daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Çalışmamızın ileriki safhâlarında Kur'ân'ın dil sistemi bağlamında, âmil teorisi ile ilgili daha detaylı açıklamalar ve örnekler sunulacaktır. Dolayısıyla bu aşamada bu kadar izahatla yetinmek isteriz.

¹⁴⁰ Sadûn Ahmed Ali er-Rabbakî, *et-Talilü'n-Nahivü Neşatühü ve Tetavurühü*. www.uobabylon.edu.iq.. www. uobabylon. Edu. iq. Http. //www. uobabylon. Edu. iq/uobColeges/lecture. Aspx?fid (Erişim: 20. 10. 2020) .

¹⁴¹ Sa'dûn Ahmed Ali er-Rabbakî, *et-Tealilü'n-Nahivü Neşatühü ve Tetavurühü*.

¹⁴² Şu'ârâ sûresi, 42/195.

Amil Teorisi'ni Kur'ân'ın gramerine tatbik etmek mümkün mü? şeklindeki bir sorudan hareketle, “Evet mümkündür,” denilebilir. Kur'ân'ın nazmı, fasih Arapça grameriyle uyumludur. Onunla zabt-u rabt altına alınmış, tahrif ve tağyire karşı korunmuştur. Amil teorisi; fasih Arapça'nın bütün alanlarında mihenktir, ancak Kur'ân üslubunun hepsinde Amil teorisine harfiyen uyar denilemez

1. 2. İ'râb

Arapça'da i'râbın lügat açısından üç temel anlamı vardır: Açıklamak (beyân etmek), aktivize etmek¹⁴³ ve kelimenin sonuna ya da başına gelen edata göre değişikliğe uğraması. İstilâhî anlamı ise; kelimelerin sonunun cümledeki yerine göre ya da başlarına gelen edata göre değişikliğe uğramasıdır. Nahivciler, isim ve fiillerin sonundaki hareketleri beyân etmek için “i'râb” terimini kullanmışlardır. İbn Mâlik (ö.672/1273), i'râbı kelimenin anlamındaki değişikliği açıklayan hareke, sukûn ve onların yerine geçen şeyler olarak tanımlamıştır. ¹⁴⁴ İbn Hişam (ö.761/1360) ise mütemekkin isimlerin ya da te'kit ve cemi müennes nûn'u bitişmemiş muzârî fiillerin sonunda âmilden kaynaklanan etkinin i'râb olduğunu belirtmiştir. Mustafa el-Galâyînî (1885-1944) de âmilin kelimenin sonuna meydana getirdiği etkinin i'râb olduğunu¹⁴⁵ söylemiştir.

Arapça 'da müsemmânın anlamları farklı olduğunda i'râbı da farklılaşmaktadır. Kelimenin i'râbı farklılaştıkça anlamı da farklılaşacaktır. Bu ilim sayesinde fâil, mef'ûl, nefy, ta'accüb, istifham gibi konular bilinir. ¹⁴⁶ İ'râb, anlamı belirleyen unsurdur. Örneğin, “ما أحسن زيد” cümlesindeki anlamı belirleyen tek unsur i'râbdır. “ما أحسن زيد” dediğimizde “Zeyd güzel yapmadı,” manası verilirken, “ما أحسن زيداً” dediğimizde “Zeyd ne güzel adamdır.” manası verilmektedir.

Bu nedenle, Arap dili öğrenirken i'râbın öğrenilmesi, kelimenin anlamını doğru şekilde kavrayabilmek için oldukça önemlidir. İ'râbın öğrenilmesi, hem kelimenin cümle içindeki işlevinin anlaşılmasını hem de cümledeki diğer kelimelerle olan ilişkilerinin doğru bir şekilde tespit edilmesini sağlar. Bu sayede Arap dilindeki yazılı ve sözlü iletişimde, kelimenin doğru şekilde kullanılması ve anlamın tam olarak ifade edilmesi mümkün olur.

¹⁴³ Ahmed b. Fâris b. Zekerîyye İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn el-Kazvînî (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, Thk: Abdüsselâm Muhammed Harun Beyrut, Dâru'l-Fikr. 1399 /1979, c. 4, s. 299.

¹⁴⁴ Nâsır, Betül Nâsır, *Delâletü'l-İ'râb lede'n-Nuhâti'l-Kudemâ*, Bağdat 1999, s. 21.

¹⁴⁵ el-Ğalâyînî, Mustafa. b. Muhammed b. Salim (ö.1364/1944), *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 28. Bsk, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993, s. 30.

¹⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, c. 3, s. 53.

İ'râb durumları dört şekildedir ve şu şekillerde gerçekleşir:

1. **Ref'**: Ref durumu, kelimenin sonundaki zamme ile belirtilir. İsimler ve fiiller ref durumuna gelebilir. Örneğin, "مُحَمَّدٌ ذَهَبَ إِلَى الْمَسْجِدِ" (*Muhammed camiye gitti.*) cümlesinde "مُحَمَّدٌ" (*Muhammed*) kelimesi ref durumundadır.
2. **Nasb**: Nasb durumu, kelimenin sonundaki fetha ile belirtilir. İsimler ve fiiller nasb durumuna gelebilir. Örneğin, "قَرَأَ مُحَمَّدٌ الْقُرْآنَ" (*Muhammed Kur'an'ı okudu.*) cümlesinde "الْقُرْآنَ" (*Kur'an*) kelimesi nasb durumundadır.
3. **Cezm**: Cezm durumu, kelimenin sonundaki cezm ile belirtilir ve yalnızca fiillere aittir. İsimlerde cezm yoktur. Örneğin, "لَمْ يَقْرَأْ مُحَمَّدٌ الْقُرْآنَ" (*Muhammed Kur'an'ı okumadı.*) cümlesinde "يَقْرَأُ" (*okumadı*) fiili cezm durumundadır.
4. **Cer**: Cer durumu, kelimenin sonundaki kesrâ ile belirtilir ve yalnızca isimlere aittir. Fiillerde cer yoktur. Örneğin, "مُحَمَّدٌ فِي الْمَسْجِدِ" (*Muhammed camide.*) cümlesinde "الْمَسْجِدِ" (*camide*) kelimesi cer durumundadır.

Âmil nazariyesine göre, bir âmilin/etkenin gerektirdiği şekilde kelimenin sonunda veya son hükmünde olan harfin lafzi veya takdiri olarak değişime uğraması, i'râb durumlarının temelini oluşturur.¹⁴⁷ Bu durumlar, Arapça dilindeki kelimelerin ve cümle yapılarının anlamını ve işlevini belirlemeye yardımcı olur.

Arapça'nın i'râb özelliği, dilin aslî özelliklerini koruyarak günümüze kadar gelmesine büyük katkı sağlamıştır. Diğer dillerde ise i'râb özelliği genellikle kaybolarak dildeki kelime ve cümle yapıları zamanla değişime uğramıştır.¹⁴⁸ Bu sebeple Arapça, dilbilimciler tarafından en eski dillerden biri olarak kabul edilir ve i'râb özelliği, dilin yapısal özelliklerinin korunmasında önemli bir rol oynamıştır.

İ'râb, muzârî fiil ve isim kelimelerin sonlarında görülen zahir ve mukadder etkilerdir.¹⁴⁹ İ'râb, lügatın anlamları doğrultusunda ortaya çıkan hareketlerle ilgilidir.¹⁵⁰ Kendinden önce yer alan âmil sebebiyle, kelimenin sonunda bulunan harf üzerinde gerçekleşen değişimdir. Cümledeki ögelik konumuna göre hem lafızda hem de lafzın telaffuzunda

¹⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, Burhâneddin İbrahim b. Muhammed (ö.767/1365), *İrşâdu's-Sâlik ilâ Halli Elfiyyeti İbn Malik*, Thk: Muhammed b. İvâd b. Muhammed es-Sehlî, 1. Bsk., Riyad: Dâru Edvâu's-Selef, 1373/1954, c. 1, s. 86.

¹⁴⁸ Ömer Ferrûh, *Tarihü'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrut 1981, I, s. 35.

¹⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdu's-Sâlik*, c. 1, s. 86.

¹⁵⁰ Betûl Kasim Nâssir, *Delâletü'l-İ'râbi ledâ'n-Nühâtü'l-Küdemâi*, Dâru's-Şüûn es-Sekafiyye, Bağdat 1999, s. 21.

meydana gelen değişikliklerdir. Bu değişiklik, kelimenin başında yer alan âmil sebebiyle oluşur. Bu değişiklik, ref', nasb, cer ve cezim şeklinde gerçekleşir.¹⁵¹

İ'râb ile ilgili iki önemli kavram vardır: âmil ve ma'mûl. Bir kelimenin sonundaki harekeyi değiştirene âmil [etki eden] denir. Cümle içindeki bir âmil aynı zamanda ma'mûl de olabilir. Cümlelerin doğru bir şekilde anlaşılması, öğelerinin tespiti ve i'râb kurallarına uygun olarak tahlili ile mümkün olur. Âmilin etkisiyle sonu hareke, harf ve hazf açısından değişen kelimeye ise ma'mûl [etkilenen] denir. İ'râb örnekleri incelenirken âmil ve ma'mûldeki özellikler göz önünde bulundurulmalı ve ona göre i'râb yapılmalıdır.

İ'râbın amacı: Haberi isnâd durumları, müsnedün ileyhın durumları, müsnedin durumları, fiille ilgili olan öğelerin durumları, kasr üslubu, inşâ [dilek, istek ve temenni] üslubu, fasl [atıf edatı ile bağlamama] ve vasl [cümleyi atıf harfiyle bağlama] durumları, icâz [az lafızla çok anlam ifade etme], itnâb [bir anlamı çok lafızla ifade etme] ve musâvât [anlama göre lafız söyleme] gibi unsurları içerir. Âmil teorisi çerçevesinde, i'râbın temel amacı, öncelikle hata yapmamak¹⁵² ve dili cümle kurmada hata yapmaktan korumaktır.¹⁵³

İ'râb hem hatibi hem de dinleyiciyi hatadan korur. Doğru anlama ve anlatma, i'râb sayesinde gerçekleşir. Hatip, zihnindeki anlamları sözcük ve cümlelere dökerken i'râb kaidelerine göre dizilimi sağlar.¹⁵⁴ Dinleyici de bu dizime göre sözcüklere anlam yükler ve aralarındaki ilişkiyi kurmaya çalışır.¹⁵⁵

İ'râbın çeşitleri; lafzi,¹⁵⁶ mahalli ve takdiri olmak üzere üç kısma ayrılabilir.¹⁵⁷ Alametleri ise hareke, harf ve haziftir.¹⁵⁸

İ'râb, sözlükte “izah” anlamına gelir ve [a-ra-be] kökünden türetilmiştir. İstılahta ise, cümle içerisindeki yerine göre kelimenin son harfine hareke verilmesi şeklinde

¹⁵¹ Ahmed Muhtar Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemü 'l-Lüğatü'l-Arabiyye'l-Mü'aâsiret*, Âlemü'l-Kütüb, Kâhire, 1. Bsk., 1429 /2008, c. 2, s. 1476.

¹⁵² Hâlid b. Ali el-Müşikeh, *Şerh Metinü'l-Varakât, Mühadtrat Mekruat Müfreğâ*. audio.islamweb. Net/audio. (Erişim: 5. 3. 2020) .

¹⁵³ İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn ebü'l-Bekâ b. Ali İbn Ya'îş b. Ebi Serâyâ Muhammed b. Ali el-Esdî el-Mevslî (İbn Ya'îş, İbn Saniâ) (ö.643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001, c. 1, s. 149; Ömer Ferrûh (1904-1987), *Tarihü'l-Adabü'l-Arabî*, c. 1, s. 35.

¹⁵⁴ İbn Ya'îş el-Meuslî, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, c. 1, s. 149; Ömer Ferrûh, *Tarih el-Adabü'l-Arabî*, c. 1, s. 35.

¹⁵⁵ Ömer Ferrûh, *Tarih el-Adabü'l-Arabî*, c. 1, s. 35.

¹⁵⁶ Muhammed Samir Necib el-Lebedi, *Mü'cemu'l-Müstalahati'n-Nahiviyye ve'Sarfıyye*, Müessesetü'r-Risâle, Dâru'l-Furkân, Beyrut, Amman, 3. Bsk., 1409/1988, s. 150.

¹⁵⁷ Muhammed Samir Necibü'l-Lebedi, *Mü'cemu'l-Müstalahati'n-Nahiviyye ve'Sarfıyye*, s. 150.

¹⁵⁸ el-Ğalâyînî. *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, c. 1, s. 23, 27; Ahmed Ebû Sa'd Husseyn Şerâra, *Delil el-İ'râbü ve'l-İmlâ*, Dâru'l-İlim lilmalayin, Beyrut, Lübnan, 8. Bsk., 1985. s. 12.

tanımlanabilir. İ'râb olgusunun üç boyutu vardır: i'râbın ontolojik olgusu, i'râbın epistemolojik olgusu ve i'râbın aksiyolojik olgusu.

İ'râbın ontolojik olgusu: i'râbın var ve zahir olmasını ifade eder. İ'râb hayali değildir; gerçekliği vardır.

İ'râbın epistemolojik olgusu: i'râbın tarihi ve felsefî arka planını içerir. Sahih bilgi, fikir, söz ve davranış üretirken hata yapılmaması anlamına gelir. Sahih bilgiye ulaşmak için bütün lügatçiler, aynı dili aynı anlamları yükleyerek kullanmalıdır. Bu sayede dil, herkes için bağlayıcı olur. Fasih Arapça'da i'râb, donuklaşmış, tarihe mal olmuş, nakli ve dogmatiktir. Bu nedenle eklemeyi kabul etmez. Bu durum, ilk asırda yaşayan biri ile günümüzde yaşayan birinin metinleri aynı şekilde anlamasını mümkün kılar.

İ'râbın aksiyolojik olgusu: i'râbın disiplinlerarası boyutunu ifade eder. Tüm bilim dalları, metinleri anlarken İ'râb'a bağlı kalmışlar ve i'râb çerçevesinde düşünce üretmişlerdir. İ'râb olgusunu etkileyecek hem teorik hem de pratik bazı gelişmeler¹⁵⁹ olmuştur. Teorik olarak üretilen “İsnad” ve “Telaum” (sözdizimdeki kelimeler arasındaki uyum) teorileri ile pratikte uygulanmaya çalışılan “İslahu'l-luğa” ve “Teshilu'l-luğa” çalışmaları, i'râb olgusunun ehemmiyetini ortadan kaldırmaya yönelik girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen teori ve hareketler, Arapça'nın en temel ilkesi olan nedensellik ilkesini reddetmeye dayanmaktadır. Arapça, batı dillerinin aksine, nedenselliği temele almış bir dildir. Öyle ki bir neden/gerekçenin olmayışı bile gerekçe olarak kabul edilmiştir. Bu ilke, Arap dilinin sıklet noktalarından biridir.

Fasih Arapça, evrensel bir dildir. İ'râb olgusu, Arapçaya her zaman ve mekânda geçerli olan ilkeler sunmaktadır. Böylece sahîh bilgiye ulaşmanın imkânı olan i'râb, dinî menşeli İslam medeniyetinin geleceğe aktarılmasının yegâne anahtarı olmuştur. Dolayısıyla i'râbın önemini kültürü geleceğe taşımak ve geçmiş/sahîh bilgiye ulaşmak şeklinde özetlemek mümkündür. Bu nedenle i'râb, sahîh bilginin sigortası ve Kur'ân etrafında şekillenen bütün ilimlerin ortak paydasıdır. Arap dilinin tarihi serüvenine gelince, Ya'rub'un soyundan gelenlerin konuştuğu dile günümüzde Arap dili denmektedir, ancak günümüze kadar Arap dili bazı merhâlelerden geçmiştir.

İ. Arabiyetu'l-baide veya arabiyetu'l-Arîbe, Ya'rub öncesi dönemde konuşulan dildir.

¹⁵⁹ Ömer Ferrûh, *Tarih el-Adabü'l-Arabî*, c. 1, s. 35.

İi. Arabiyetu'l-Müte'arribe, Hz. İbrâhîm öncesi dönemde konuşulan dildir.

İii. Arabiyetu'l-Müsta'ribe, Hz. İsmâîl'in Cürhüm kabilesinden biri ile evlenmesinin ardından gelişen dildir.

İv. Arabiyetu'l-Bakiye, cahiliye döneminde konuşulan Arap dilidir. Bu dönem Arap dilinin altın çağı olarak nitelendirilebilir.

V. Arabiyetu'l-Füşâ, Hz. İsmail döneminden itibaren gelişen ve yerleşen dildir. Kur'ân, fasih Arapçayı temele almıştır. Diğer bir deyişle sadece konuşulan mevcut lehçeyi değil bir bütün olarak Arap dilini esas almıştır. Bu nedenle mevcut lehçeleri aşmış ve ötesine geçmiştir. Arap dili sadece belli bir lehçe ile sınırlandırılmaz. Nitekim muallakat-ı seb'a Kureyş lehçesiyle yazılmamıştır; ayrıca Hz. Ömer (ö.23/644), İbn Mes'ud Ebû Abdirrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli (ö.32/652-53)ve Hz. Abbâs gibi önemli isimler Kureyşli olmalarına rağmen Kur'an'da nazil olan bazı kelimeleri anlayamamışlardır. Lahn mevzûu Arap dilbilim ile kırâat ilmi gibi eserlerde çokça yer alan bir konudur.

Her bir disiplin bu kavramı farklı tanım ve muhtevada kullanmaktadır. Lahn kelimesi zıt anlamlıdır; övgüde bulunan anlamında fasih dil, yerilen anlamında ise güzel olmayan dil anlamına gelir. Araplar şive, ağız ve lehçeye fazla takılmazlar; İ'râb'a odaklanırlardı. Şiveli ya da lehçeli konuşan birini ayıplamazlar; ancak i'râb hatası yapan kişiyi ayıplarlardı.

Rivayet edildiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'in yanında lahn yaptı ve Hz. Peygamber; "*Kardeşinize doğruyu gösterin, zira o doğru yoldan sapmıştır*, (yani konuşurken lahne düşmüştür) " buyurdu. Ömer b. Hattab bir gün kötü atıcılık yapan bir kavme rastladı ve onlara vurdu; onlar da انا قوم متعلمين dediler. Bunun üzerine Hz. Ömer (r. a) ; (ö.23/644) "*Sizin dilinizde yaptığınız hata, benim için atıcılıkta yaptığınız hatadan daha kötüdür.* " Buyurdu.

Günümüzde ise tam tersi bir durum söz konusudur; lehçeli ve aksanlı konuşan kişiler tuhaf karşılanmaktadır. Tarihte, Peygamber'in dönemi de dâhil olmak üzere, lehçe, ağız ve şive hoş karşılanmış ve yadırganmamıştır. Araplar "*söz bir, Allah bir*" mantığı ile hareket ederler; yani onlara göre söz ağızdan bir kez çıkar ve çıktığı seferde düzgün çıkmalıdır.

Kur'ân, İ'râb'a bağlı olduğunu kabul eder ve adeta, "*Ben İ'râb'a bağlıyım, beni i'râb ile anlayın...*" demektedir. Büyük sahabeler de dâhil olmak üzere sahabilerin büyük çoğunluğu Kureyşliydi; ancak yaklaşık 500 yerde Kur'an'da bu ne anlama gelir diye Hz.

Peygamber'e sorarlardı. Dolayısıyla sahabe, Kur'an'ı yüzde yüz anlamış diyemeyiz. Onlar mana olarak Kur'an'ı yüzde yüz anlayamıyorlardı; ama i'râb olarak yüzde yüz anlıyorlardı.

Araplar i'râb'ı korumak için yapılan çalışmaları önemsemiş ve âlimler bu alandaki çalışmayı ibadet olarak algılamışlardır. Nitekim i'râb olgusu, nahiv'i ortaya çıkaran birinci unsurdur. orsa Arap gibidir; kim de i'râb 'ta hata yapıyorsa Kim İ'râb'a göre konuşuy¹⁶⁰ adeta Arap değildir. Arap dilbiliminde âmil teorisi ve bunun pratiği bağlamında i'râb, geçmiş ve gelecek arasında köprü gibidir. Özellikle Kur'an ilimlerinin bütün kayıtları bu dil ile tutulmuştur. İslam kültür mirasının büyük çoğunluğu bu teoriye ve kural manzumelerine göre düzenlenmiştir. Dolayısıyla âmil teorisi ve bunun sahadaki yansıması bağlamında i'râb olgusunu ihmal eden veya sürecin dışına çıkan girişimlerin masum görülmemesi gerektiği kanaatindeyiz. İ'râbın tatbikatında en belirgin özellik nedenselliktir. İ'râb, bilimsel bilginin ilk nüvelerindendir ve neden-sonuç ilişkisi işleyen bir alandır. İ'râb, illet sayesinde kural dışı kullanımların önüne geçen bir engel olmuştur.

Süyûtî (ö.911/1505), Kur'an kırâatını “*iyi-orta-düşük-zayıf*” ifadeleri ile puanlandırmıştır. Sîbeveyhi(ö.180/796), ise bu tür bir puanlandırmayı dil için yapmıştır. İbn Hişam da bazı gramer öğelerini puanlandırmıştır. İ'râb tatbikatında İbn Hişam'ın bu puanlandırması ölçü olmalıdır. O, marifeleri yüz olarak puanlar. Marife arasında en güçlü olan zamirlerdir.

et-Takısı almış bir marifeye ise altmış puan verir. Bu puanlamaya göre örneğin: (قل هو الله أحد) âyetindeki (هو) : 100 puan, (الله) : 60 puandır. Altmış puan, yüz puanın yanında zayıf kalır; bu nedenle haber olur. İbn Hişam (ö.761/1360), bu şekilde değerlendirme yapar.

Sîbeveyhi(ö.180/796),; “*Kur'an'ın lügatler üstü bir üslubu vardır. Kur'an donuktur, en büyük illet odur.* ” demiştir, ancak öğrencileri buna sadık kalmamışlardır. Sîbeveyhi(ö.180/796),, i'râbın öncüsüydü; ancak onun ardından i'râb'ı kutsadılar ve Kur'an'ın üzerine çıkardılar.

1. 3. Arap Dilbilimi ile Ulûmü'l-Kur'an Münasebeti

İmam Zerkeşî(ö.794/1392) şöyle buyurmuştur: “*Allah'ın Kitabı'nda açığa vurulan sırları anlamak isteyen kişi, kelimenin özne mi yoksa yüklem mi olduğunu, kelimenin şeklini, yapısını ve yerini dikkate almalıdır; ayrıca cümlede bahsedilen konu veya nesne ile ilgili*

¹⁶⁰ Ömer Ferrûh, *Tarih el-Adabü'l-Arabî*, c. 1, s. 35.

eklenen diğer öğeleri de göz önünde bulundurarak, iletişim kurallarına uygun bir cevap vermeye çalışmalıdır”.¹⁶¹

Bir yandan garip kelimelerin hükümlerini, bir yandan da kompozisyonlarını bilmek, dilbilgisi biliminden alınmıştır.¹⁶² İfadenin doğruluğu şu ayette yatmaktadır:

(وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ)

“Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlü’nden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah’a ortak koşanlardan uzaktır.”¹⁶³

Birinci okuyuşta yani (وَرَسُولُهُ) şeklinde mazmum olarak okunursa manası “ve Resûlü de onlardan (müşriklerden) uzaktır.” İkinci okuyuşta ise yani (وَرَسُولِهِ) şeklinde meksur olarak okunursa manası “Allah müşriklerden ve elçisinden beridir.” şeklinde bir anlam ortaya çıkar.

Bir Arap, bu ayeti bir adamın şu şekilde okuduğunu işittiği rivâyet edilmiştir: “Eğer Allah, Resûlüne karşı masumsa, ben de ondan masumum.” Bunun üzerine adam onu Hz. Ömer (r. a.)’e (ö.23/644) götürdü, bedevi rivayet etti ve sonra Hz. Ömer (r. a.) (ö.23/644), ona Arapça öğrenmesini emretti.¹⁶⁴

Kadim bir dil olan ve kendine özgü oturmuş ilkeleri bulunan Arap dilbilimi, genel olarak kırâat ilmiyle sıkı ilişkilidir. Arap dilbilimi, Kur’ân’a hizmet eden ve çok az istisna dışında resmi’l -Hat ve sened-i sahih şartlarına aykırı olmayan bir olgu olarak, kırâatın farklı yöntemlerinin özellikle tevcih ve tercih aşamasında büyük kolaylıklar sağlayabilir. Kur’ân’a hizmet etme konusunda kırâat ilmiyle yan yana olan Arap dilbiliminin kıyas ve genel kurallarında ise neredeyse her bir kırâat yöntemi için bir şekilde delil bulunmaktadır.¹⁶⁵

Nahiv âlimlerinin çoğunluğu kırâatla meşgul olmuşlardır; Kur’ân âlimlerinin çoğunluğu aynı zamanda dilbilimci olarak bilinir. Örneğin, Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö.154/771), Arapça âlimlerinden biridir. Özellikle sarf ve nahiv

¹⁶¹ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî-‘Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 1, s. 302; Celâleddîn es-Suyûtî (ö.911/1505), *el-İtkân fî-‘Ulûmi’l-Kur’ân*, c. 2, s. 563; Muhammed es-Seyyid Hüseyin ed-Zehebî (ö.1398/1978) . *et-Tefsir ve’l-Müfessirûn*, Kâhire: Mektetebetu Vehbe. ts, c. 1, s. 189.

¹⁶² Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî (ö.1150/1737), *ez-Ziyadat ve’l-İhsân fî-‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Neşr: Merkezi, eş-Şarkah, 1. Bsk., 1427, c. 7, s. 425.

¹⁶³ Tevbe sûresi, 9/3.

¹⁶⁴ ebû’l-Berekât, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin en-Nesefî, (ö.710/1310) . *Tefsirü’n-Nesefî (Madârikü’t-Tenzîl ve Hakâikü’t-Te’vîl)*, Thk: Yûsuf Ali Badavi, Müracaat ve baskıya hazırlayan: Muhyiddin Dîb Mesto, Neşr: Dâru’l-Kelimü’t-Tayyib, Beyrut, 1. Bsk., 1419/1998, c. 1, s. 663.

¹⁶⁵ Ahmed b. Muhammed el-Baridi, *Erkânü’l-Krââtü’l-Mekbula*, s. 13; Aydın Kudat, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 17.

ilimlerinde ileri düzeyde olup, Basra'da bu alanda meşihat sahibidir. Aynı zamanda meşhur ve mütevâtir on kırâat imamlarından biridir. Hamza b. Habîb ez-Zeyyât (ö.156/773), nahiv ilminde meşihat sahibidir. Morfoloji ve fonoloji alanında da ilmi derinlik sahibi olup, meşhur ve mütevâtir on kırâat imamlarından biridir. ¹⁶⁶ el-Kisâ'î, Alî b. Hamza en-Nahavî (ö.189/805),¹⁶⁷ Sâlih bir zat olup, el-Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) talebelerindendir. Kûfe'de dil meşihatı sahibidir. Mütevâtir on kırâat imamlarından biridir. ¹⁶⁸

Kırâat ilminin tanımları tutarlı ve sabittir. Kırâat ilminin tüm kural ve prensipleri senede dayalıdır ve dayanıklıdır. Kırâat ilminin tüm yöntemleri gerekçelidir. Kırâat ilminin temeli nakle dayanır, ancak arkasında mutlaka bir gerekçesi vardır. Kırâat ilmi, bilimsel bilginin tüm kriterlerini taşımaktadır. İslam kültür mirasındaki senet, başka hiçbir millette bulunmamaktadır. Kırâat ve hadis ilimlerinde senet, merkezi bir konumda ve önemlidir. Kırâat literatüründeki tevatür tanımı, hadis usulünde farklıdır; ancak her iki durumda da tevatür, senetle merkezi konumdadır. Tevatür konusunda iki kavram öne çıkar: tahammül ve rihle kavramlarıdır.

Tahammül, aktarım anlamına gelir. Veda hutbesinde Peygamber efendimiz, “*Benden duyduklarınızı başkalarına aktarın...*” buyurmuşlardır.¹⁶⁹

Günümüz bakış açısı, tahammül ve ihlas kavramlarını tam olarak betimlemekte yetersizdir. Peygamberimiz dönemindeki sahabelerin tahammül kabiliyeti oldukça iyiydi. Genç, dinamik, güvenilir ve son derece zekâlıydılar.

Kırâatın tahammülü şifahi olup müşâfhe kanalıyla gerçekleşir. Yazılı tahammül V. ve VI. asırda ortaya çıkmıştır. Tahammül beşli kayıt sistemiyle kayıt altına alınıyordu. Bunun olmazsa olmazı müşâfhe; yazılı kayıt ise sadece bir tedbirdir. Müşâfhenin yolları ise şunlardır: 1. Fem-i muhsin, 2. Arz, 3. Sema, 4. Eda, 5. Talim.

Kırâatın dilbilimle yakından ilişkisi, her bir kırâat veçhinin arka planında gramatik bir hüccetin bulunması ve senedin süreç içerisinde öncelikli kriter olarak kabul edilmesi sebebiyledir. Bu durum, kırâatın interdisipliner nitelik taşıyan başka bir alanla benzerlik göstermediği kanaatini kuvvetlendirir. Kur’ân’ı Kur’ân yapan mütevâtir oluşudur. Bu husus Arap dilbilimi için de geçerli olsa da dilbilimde senedin çoğunluğu âhad vasıflı olduğu kabul

¹⁶⁶ Ebû’t-Tayyib el-Luğavi, *Merâtibü’n-Nahviyyîn*, s. 28.

¹⁶⁷ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd b. Amr ed-Dânî (ö.444/1053), *et-Taysîr fi’l-Kirâati’s-seb’a*, Thk: Otto pretzl-Neşr: Dâru’l-Kitâbü’l-Arabî, Beyrut, 2. Bsk., 1404 /1984, s. 7.

¹⁶⁸ Ebû’t-Tayyib el-Luğavi, *Merâtibü’n-Nahviyyîn*, s. 28.

¹⁶⁹ Tirmizî, İlim 7. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, İlim 10; İbni Mâce, Mukaddime 18; Menâsik 76.

edilen görüştür. Kur'ân'ın bu tevatürü müşâfehe ile gerçekleşir; yazılı değildir. Hafızlığın temel amacı mütevâtir senedi devam ettirmektir ve Kur'ân'ı anlamak için Arap dilbiliminin kaidelerine bağlıdır. Bu durum, hafızlığın faydasını pekiştirmektedir. Kırâatta bazı vecihler sadece müşâfehe ile anlatılır; yazılı kayıtlar sözlü kayıtlar kadar kalıcı değildir.

Tahammül, bir dava şuuru olup en çok dilbilimciler tarafından fark edilmiştir. Kurrâlar bu şuurla vücûhatı talim edip tebliğ etmişlerdir. Senet bir görevdir. Sahabe ve tabiin döneminde Kur'ân'ın Mushaf'tan okunduğuna dair bir kayıt yoktur. Yazılı kayıtlar IV. asırdan itibaren okunmaya başlanmıştır. Hz. Osmân Ebû Abdillâh (Ebû Amr) Zü'n-nûreyn Osmân b. Affân b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Ümevî (ö.35/656), Mushafları çoğaltmış, belli bölgelere muallim göndermiş ve yanında da Mushaf göndermiştir. İlk bilimsel bilgi eleştirisi, hadis ve kırâat alanlarında gerçekleşmiştir. Cerh ve tadil, ilk olarak kırâat alanında başlamıştır.¹⁷⁰

Zerkeşî(ö.794/1392), Kur'ân'ın Allah (cc)'tan indirilen bir vahiy olduğuna inanırken, okunuşuna gelince, bu vahyin sözlerinin, harflerin çizimlerinin veya bunların şeklinin farklılığıdır, demiştir. O'na göre Kur'ân okurken onu ağızdan almak gerekir ve işiterek kontrol edilir.¹⁷¹

Diğer bir görüşe göre: Kur'ân ile kırâat arasında hiçbir fark yoktur;¹⁷² kırâat, Kur'ân'ın bir şeklidir. Bunlardan en yaygın olanı ise Kur'ân-ı Kerim'dir.¹⁷³ Kur'ân-ı Kerim'in okunuşlarla ilişkisine dair araştırmacının görüşüne göre şöyle diyoruz: Resûlullah'ın hadisi, neyin caiz olduğu ve neyin yasak olduğu bağlamındadır, dolayısıyla kastedilen vahiy olarak Kur'ân'a benzeyen sünnettir.¹⁷⁴

Kur'ân-ı Kerim, apaçık ve anlaşılır bir Arapça ile nazil olmuştur. Anlaşılır olan bu dil, Arabiyye-i Mübin terkibiyle ifade edilir. Bunun kendine özgü gramer ve kırâat şekli

¹⁷⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar el-Keysî el-Keyrevânî el-Endelüsî el-Kurtubî el-Mâlikî (ö.437/1045), *el-İbânâ an Maânî el-Kirâât*. Thk: Abdulfettâh İsmâîl Şelebî, Dâru Nehdet Mısır, ts, s. 34.

¹⁷¹ ez-Zerkeşî. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 318.

¹⁷² ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), *Müncidü'l-Mükri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye-1. Bsk., 1420/1999, s. 20; Muhammed Muhammed Muhammed Sâlim Mühîsen (ö.2001/1422), *el-Kirâat ve Eserühâ Fî Ulûmi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-külliyâtî'l-ezheriyye, Kâhire, 1. Bsk., 1404/1984, s. 10.

¹⁷³ Mahmûd Ahmed es-Seyyid, *el-Kirâatü's-Şâzza ve Tevcihühâü'n-Nahivî*. Dâru'l Fikr el-Muassir, Dimeşk 1999, s. 17.

¹⁷⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Ased eş-Şeybânî (ö.241/855), *el-Müsned*. Thk: Şuayp el-Ârnâvût-Adil Mürşid, İsrâf: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1421/2001., c. 28. H. 17174, s. 410; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. Ishâk b. Beşir b. Şaddâd b. Amr el-Âzdî es-Sicistânî (ö.275/888), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Seydâ, Beyrut, c. 4, H. 4604, s. 200.

vardır. ¹⁷⁵ Kur'an'da yer alan kelimelere gelince, bunların içinde köken olarak Arapça asıllı olmayanların varlığı konusunda ihtilaf vardır.

Konu bütünlüğünü sağlamak adına bazı hususları kısaca zikredecek olursak, tarihi kökenlerini tam olarak tespit etme imkanından mahrum olduğumuz bu kelimelerin Arapça kökenli olup olmadığı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmamaktayız. Diller tarihi süreç içerisinde gelişim ve değişim arz eden dinamik birer olgudur. Bazı ifade ve tabirler anonim ve ortak olabilir; ayrıca belli bir dil içerisinde kendine yer edinen bazı ifade ve terimler zamanla o dille kaynaşır ve onun asli kelimelerinden biri gibi kabul görür.

Arapçası farklı olan bir dizi Kur'an kelimesi sunuyoruz. Kur'an'da muarreb kelimelerin dahilî konusunda üç ana yaklaşım mevcuttur:

1. Dilbilimcilerin yaklaşımı: Kur'an'da muarreb kelimelerin bulunmadığı yönünde olup bu görüşleri hararetle savunmuşlardır. ¹⁷⁶

2. Fukaha görüşü: Kur'an'da muarreb kelimenin varlığı sabittir. ¹⁷⁷ İbn Abbâs Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö.68/687-88), Said b.

¹⁷⁵ Murtazâ'z-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min-Cevâhiri'l-Kâmûs*, c. 3, s. 344; Muhammed Hecvî, *Fi-Rihabü'l-Kur'an-ı Kerimî*, Dirâsât fi't-Terkib ve'l-Beyan, Menşuratü'l-Münezzemetü'l-İslamiyye li't-Terbiyye ve'l-Ulûm ve's-Sekafeti, ISESCO, 1431/2010, 1431/2010, s. 40.

¹⁷⁶ es-Suyûtî, *el-İtkân fi'Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 125; Muhammed b. İdrîs. Şafiâ. *er-Risâletü*, s. 34; Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/824), *Mecâzu'l-Kur'an*, Thk: Muhammed Fuâd Sezgen Neşr: Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1381, c. 1, s. 17; Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Bahr el-Mühîr fi-Usûli'l-Fikh*, c. 1, s. 529; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi'Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 287; Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesir b. Ğalib el-Âmilî, Ebû Ca'fer et-Tabarî (ö.310/923) . *Camîu'l-beyân fi-Ta'vîli'l-Kur'an*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk.1420/2000, c. 1, s. 18; Ebû Bekir el-Bâklânî Muhammed b. et-Tayyib (ö.403/1013) . *İncâzü'l-Kur'an li'l-Bâklânî*, Thk: Ahmed Seker, Dâru'l-Maârif, Mısır. 5. Bsk., 1997, c. 1, s. 13; İbn Fâris. *es-Sâhibî fi-Fikhi'l-Luġa*.s. 33; Muhammed b. el-Hasan et-Tusî (ö.460/1050) . *et-Tibayân fi-Tefsîri'l-Kur'an*. Dâru'l-hya et-Tras el-Arabî, Beyrut, ts. 4, 5; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ġayb*. c. 24. s. 533; Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Farah el-Ensârî el-Hezrecî Şamsuddîn el-Kurtûbî (ö.671/1273) . *el-Câmi'a li-ahkâmi'l-Kur'an (Tefsîru'l-Kûrtubî)* . Thk: Ahmed el-Baradûnî ve İbrahim Atfiyeş. Neşr: Dâru'l-Kütübi'l-Mesrie. Kâhire, 2. Bsk., 1384 /1964. c. 1, s. 68; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) . *el-Mustasfâ fi-ilmu'l-Usûl*. Thk: Muhammed b. Sülîmân el-Eşker, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1417 /1997, c. 1, s. 200.

¹⁷⁷ İbn Atiyye., *el-Muharriru'l-Vecîz*. c. 1, s. 51; Muhammed Âmin b. Hayrallah el-Hatîb el-Ömerî, *Tiġân el-Bayân fi-Müşkilât el-Kur'an*, Thk: Hassan Muzeffar er-Rezzo,1. Bsk, Matbaatü İşbilya, Bağdât, s. 314; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö.792/1390) ve ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413), Alâ Şerhü'l-Kadî Adudü'l-Mile ve'd-Din (ö.756/1355), *Li-Muhteseri'l-Müntehâ'l-Usûlî, İbnü'l-Hâcib el-Malikî, Me'a Haşiyet Hasanü'l-Herevî alâ Haşiyeti'l-Cürcanî*, Teshih Şabân Muhammed İsmâ'il, el-külliyâti'l-Ezheriyye, 1393/1973, c. 1, s. 171; Ebû's-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdurrahmân b. Ahmed el-İsfahânî (ö.749/1349), *Beyan'el-Muht-esar Şerh Muhteser İbnü'l-Hâcib*, Thk: Muhammed Mezahir Beka, Dâru'l-Madanî, es-Suudiye, 1. Bsk., 1406/1986, c. 1, s. 239; Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö.771/1370), *el-İbhâc fi-Şerhi'l-Minhâc (Minhâcü'l-Vüsûl İlä İlimi'l-Usûl ilkadî'l-Beyzâvî)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416 /1995., c. 1, s. 374, 380; eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl İlä-Tahkiki'l-Hak Min'İlmi'l-Usûl*, c. 1, s. 91; Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî (1926-1986), *Dirâsât fikh el-Lüġat*, s. 314.

Cübeyr (ö.95/665) ve Veheb b. Münbeh (ö.114/738) gibi âlimler bu yaklaşımı savunurlar. Süyûtî ve İbn Cinnî(392/1002), gibi âlimlerin de eğilimlerinin bu yönde olduğu görülmektedir.¹⁷⁸

3. Üçüncü görüş: Zikri geçen iki görüşü cem edip bağdaştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre zikri geçen kelimelerin aslı acem olup tarihin bir kesitinde Arapça diline karışmış, Araplar bunları kullanagelmış zamanla Arapçalaşmıştır. Dolayısıyla müşterek kelimelerdir denilebilir.¹⁷⁹

Çalışmamızın ana mevzûu, Kur'ân grameri sistematîği olması hasebiyle bu kadar izahatla yetinip konuyu asıl mevzumuz olan dilbilim ve kırâat Vücûhatı açısından ele almaya çalışalım. Arap dilbilimi zikri geçen kelimelerden isim olanları gayri munsarif olarak telakki eder alem olup marife olanları gayri munsarif hükümlerine tabi tutar. Bu gramatik kaideye göre gayri munsarif hükmünü taşıyan isimler, kesrâ ve tenvin almazlar; ancak “el” takısı aldığında veya başka bir kelimeye izafe olduğunda munsarif hükmünü alır. Burada zikri geçen bazı kelimelerin munsarif olarak işlem gördüğünü de ifade etmek isteriz; ancak Kur'an'da yer alan (صن شمله) terkinde yer alan harfler ile başlayan Peygamber isimleri muarreb olup olmamasına bakılmaksızın Arapça asıllı isimler gibi i'râb alırlar, yani kesrâ ve tenvin kabul ederler.

Daha önce değinildiği üzere, bu kelimelerde gramer açısından ayrı bir i'râbının olduğunu ve bu kelimelerde kırâat vecihlerinin de yoğun olduğunu, ayrıca kanaatimize göre, muarreb kelimeler ilahi kelamın bir icazı ve i'câzının bir nişanesi olabilir ve bu kelimelerin kullanılmakta olduğu bölgelerde Kur'ân'ın hâkim olacağına, bu yörelerin zaman içerisinde feth edilip İslam coğrafyasına dâhil olacağına bir işaret de olabilir. Bir dile ait bazı tabirlerin Kur'an'da zikredilmesi o dile bir şereftir. O dili konuşanlar da bu vesileyle Allah (cc) 'ın kendilerine değer atfettiğini hissedebilirler. Nitekim günümüze yukarıda zikri geçen ve bazı

¹⁷⁸ ebü'l-Vefâ, Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Beğdâtî el-Zefrî, (ö.513/1119), *el-Vadîh fî-Usûli'l-Fikih*, Abdullah b. Abdulmühsin et-Türkî. Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1420 /1999, c. 4, s. 53; ebü'l-Hasan (Ebü'l-Kasım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî (ö.631/1233), *el-İhkâm fî-usûli'l-Ahkâm*, el-Mekteb el-İslâmî. Beyrut, ts. c. 1, s. 51; el-İsfahanî, *Beyanü'l-Muhtasar Şerh Muhtasar İbnü'l-Hâcib*, c. 1, s. 239; es-Sübkî, *el-İbhâc fî-Şerh el-Minhâc*, c. 1, s. 374, 380.

¹⁷⁹ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838), *Lügatü'l-Kebayiletü'l-Varidat fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*//shamela. ws/index. Php/author/99. (Erişim: 2. 12. 2021) ; Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö.540/1145), *el-Mu'arreb mine'l-kelâmi'l-A'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire 1361/1942, 1389/1969.s. 7; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), *İrtisafü'd-Darab Min-Lisani'l-Arab*, Thk: Receb Osman Muhammed. Thk: Ramazan Abduttevvâb. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî 1. Bsk., 1418 /1998, c. 1, s. 146; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî (ö.620/1223), *Ravzatü'n-Nazır ve Cennetü'l-Menazır fî-Usûli'l-Fikih, alâ Mezheb İmam Ahmed b. Hanbel*, Müassetü'r-Reyyan li't-Tibaatü ve'n-Neşr ve't-Tevziâ. 2. Bsk., 1423 /2002, c. 1, s. 312.

çerçevede ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Kur'ân'dan beslenen gramer, dilbilimci, tefsir âlimleri ve usul âlimleri gibi alanlarda araştırma yapanların başvuru kaynağıdır.

Kur'ân-ı Kerim'den referans alarak temellendirilen kurallar, aynı zamanda âyetlerdeki bazı kelimelerde bulunan farklı kırâat yönleriyle de istihsad edilmiştir. Bu nedenle, Kur'ân metni, i'râbı ve kırâat yönleri dilbilim kurallarıyla çelişmez, tam tersine onları destekler niteliktedir. Kur'ân gramerinin özellikleri şunlardır:

Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân okumalarından alınan Kur'ân tanıklığı şu şekilde karakterize edilmiştir:

1. Arap dilini doğru anlamak ve kabul etmek için kullanılır.
2. Kur'ân'dan alıntı yapıp, örnekler vererek anlamayı kolaylaştırmaya yardımcı olur.
3. Farklı cümle yapılarının ve kelime çekimlerinin anlamlarını ortaya çıkarmak için kullanılır.
4. Anlamanın özüne bağlı olduğunu ve bağlamın dikkate alınması gerektiğini vurgulamak için kullanılır.
5. Dilbilimciler,¹⁸⁷ yorumcular, İslam düşünürleri ve usul âlimleri için araç sağlamak için kullanılır.¹⁸⁸

Abdülkâhir el-Cürânî (ö.471/1078) tanım olarak: “*Anlamı kapalı kelimelerin var olduğu ve bu kelimelerin anlamlarının söz dizimi yoluyla çıkarılması gerektiği bilinir. Bu kelimelerin amaçlarının da içlerinde saklı olduğu düşünülür.*”¹⁸⁹ Tefsir ehli, metni tahlil etmek ve mucizelerin yönlerini açıklamak için bu temel bilgiyi kullanmışlardır. Kur'ân grameri ve onunla ilgili istihsad, Arap dilbilimi ve İslam düşüncesinde önemli bir yere sahiptir.¹⁹⁰

Arap dilbiliminin, Kur'ân'ın nazmını ve kırâat vücutlarını birinci derecede referans kabul ettiğini belirtmiştik. Kur'ân-ı Kerim insanlarla buluştuğunda, Arap dilinin mütevâtir

¹⁸⁷ Muhammed et-Tahir İbn Aşûr (ö.1973/1393), *Usûlü'l-İnşâ ve'l-Hitabet*. Thk: Yaser b. Hamid el-Mütairî. Mektebetü Dâru'l-Minhâc lilneşr ve'Tevziâ, er-Riyad, el-Memlekatü'l-Arabiyye es-Suûdiyye. Bsk., 1, 1433, s. 58.

¹⁸⁸ es-Suyûtî, *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 334.

¹⁸⁹ el-Cürânî, *Delâilü'l-İcâz fî-İlmi'l-Me'ânî*, s. 42.

¹⁹⁰ Ke'vaş Azîz. *Nazariyyetü'n-Nahivi'l-Kur'ânî, Beyne'd-Delâleti'Luğaviyye ve'd-Delâlet Diniyye*, Câmiatü Muhammad Hüdir, Beskratu. el-Aded el-Hâmis, Cvân 2009.

bir grameri henüz yoktu; ancak nazil olduğu dönemdeki muhatap kitle, köklü bir selika ve hâkim bir seciyeye sahipti. Daha sonra âlimler bu seciyeyi kodlayıp sistemleştirdiler. Burada şunu ifade etmek isteriz ki, Kur'ân'ın mütevâtir dilin üzerinde bir nazmı vardır. Bu nedenle Kur'ân'ın kullandığı bazı üslup ve tabirler, ilk bakışta Arap dilbilimine muhalif gibi görünebilir; fakat biliyoruz ki, Kur'ân dili saf ve fasih Arapçayı tam anlamıyla içermektedir. Onun olağanüstü dil fesahati bütün lehçe ve seciyeleri içermektedir. Dilbilim âlimleri, tedvin ettikleri kaideleri gerekçelendirirken bütün lehçe ve seciyeleri yüzde yüz derlediklerini söylemek zordur. Zira bunlardan bazıları kaybolmuş ya da ulaşılamamış olabilir; mesela Arap cahiliyye şiiri ve deyimleri, dua-beddua gibi kullanımların bir kısmı eksik olabilir. Nitekim Hz. Ömer (ö.23/644) döneminde Arapların divanı ve Kur'ân'ın tefsir kaynaklarından biri sayılan cahiliyye şiirinin bir kısmının heder olduğu ifade edilmiştir. Bu mevzu, ileride “şiir, belagat, lügat ile hüccet” başlığında işlenecektir.¹⁹¹ Bu nedenle Kur'ân grameri asıldır. Arap dilbiliminin kaideleri ona tâbidir. Örneğin nahiv ilminde bir fiilin bir fâili olur. Buradan hareketle fiil cümle başında iken daima tekil gelir. Oysa Kur'an'da bir fiilin iki fâili olduğu terkipler mevcuttur. Buna örnek verecek olursak Enbiya Sûresi'nde geçen (لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) ¹⁹² âyetinde yer alan (أَسْرُوا) fiili cem-i müzekker olup fâili müstetir zamir (هم) 'dür. Onun işareti ise fiilin bitişiğinde yer alan (و) harfidir. Dolayısıyla (أَسْرُوا) kelimesi fiil ve fâilden müteşekkil iki kelime sayılır, burada söz konusu fiile fâil olmak üzere (الَّذِينَ) kelimesi vârid olmuştur. Buna göre ilk bakışta bir fiil için biri gizli biri zahir olmak üzere iki fâil olduğu görülmektedir. Bu ise Arap dilbilimi ile çelişen bir durum arz etmektedir. Burada var gibi görünen çelişkiyi izale etmek üzere Arap dilbilimcileri ve tefsir âlimleri tarafından birden fazla görüş ortaya atılmıştır.

Sîbeveyhi'ye(ö.180/796) göre, (أَسْرُوا) fiilinde yer alan zamir fâil/öznedir, (الَّذِينَ) kelimesi ise ona bedel olmaktadır. Başka bir ifadeyle, bedel vardır.¹⁹³ Ebû Ubeyde'nin (ö.209/824) de içinde yer aldığı bir gruba göre, (أَسْرُوا) fiilinde yer alan (و) harfi fâil/fâil işareti değildir. Sadece bu fiilin gelecek fâilinin çoğul olduğuna öncü bir işaret olarak yer almaktadır. Dolayısıyla müstetir zamir yoktur, (الَّذِينَ) kelimesinin asıl fâil olduğu şeklinde bir yorum yapmaktadır.

¹⁹¹ el-Ensâri, Ahmed Mekki, *ed-Dıfâ' Ani'l-Kur'an Dıdde'n-Nahivyyin ve'l-Müsteşrikin*, s. 2.

¹⁹² (Kalpleri de gaflette olarak dinlemesinler) Enbiyâ sûresi, 21/3.

¹⁹³ Udeyme, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, s. 432.

Diğer bir gruba göre ise (أَسْرُوا) kelimesi fiil ve fâilden müteşekkil iki kelimedir. (لَلْجَوَى) kelimesi de mef'ûldür. Devamında yer alan (الَّذِينَ) kelimesi ise mahzûf olan bir mübteda için haber olmaktadır. O da takdiren (هم) zamiridir.¹⁹⁴

Dördüncü bir görüş daha var ki, onlara göre (الَّذِينَ) kelimesi mahzûf olan bir fiile mef'ûl konumundadır. Takdiri (أعني الذين) şeklindedir.

Diğer örnek Mâide Sûresinde mevcuttur: (فَعْمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ)¹⁹⁵

Bu âyette de (فَعْمُوا وَصَمُوا) fiilleri çoğul kalıbında olup dolayısıyla fiil ve fâilden müteşekkildir. (كَثِيرٌ) kelimesi ise iki fiilin fâilidir. Aynı yorumlar bu âyette de geçerlidir. Bu âyette diğerinden farklı olarak İbn Ebî Able ait bir kırâat veçhi var ki, (كثيرا) şeklinde okunan bu vecihe göre söz konusu kelime merfu değil, mensuptur.¹⁹⁶

Kanaatimize göre, Kur'ân indirildiğinde sadece bir dizi dilbilgisi kuralı olarak değil, aynı zamanda dil bilimlerinde dilin kaynaklarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Kur'ân kendi dilbilgisi kurallarını ve okunuş tarzını belirlemez, ancak Kur'ân okumalarının kendine özgü yönlerine sahiptir. Bu bağlamda, Kur'ân'ın dilbilgisi yöntemleri, dilbilgisi ile tamamlayıcı ve farklı olmayan bir yapıdadır. Kanıt olarak, tekil ifadelerin dilbilgisel uyarlamalarının edilgen ve dilek kipleri arasında değiştiğini ve ikinci okuma sürecinin bu ifadeleri uygun konumlara yerleştirdiğini göstermekteyiz. Bu durum, Kur'ân'ın dilbilgisi ve dil bilimlerinde önemli bir yere sahip olduğunu desteklemektedir.

1. 5. Kur'ân Grameri, İstişad ve Kırâat Vücûhatı

Kur'ân'daki gramer konusuna değinirken, kırâat vücuhları sürecin daima göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmek önemlidir. Gramerde birden fazla varyantın bulunması, kırâat varyantlarına dayandığı düşüncesiyle bir ölçüde ilintilidir. Çalışmamızın ilerleyen aşamalarında bu konu ele alınacaktır. “Kırâat” kelimesi, sözlük anlamı olarak (قرأ) fiilinden türetilmiş bir mastar olup “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamlarına

¹⁹⁴ Udeyme, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, s. 432.

¹⁹⁵ Mâide sûresi, 5/71.

¹⁹⁶ İbn Atıyye. *el-Muharrerü'l-Vecîz*. c. 2, s. 221.

gelir.¹⁹⁷ Kırâat mastarının aynı kökten diğer bir vezni, “Kur’ân” şeklindedir. ¹⁹⁸ Bu bağlamda, Kur’ân mastarı da kırâat ile eş anlamlı kabul edilebilir. Kırâat kelimesi, mastar olarak Kur’ân-ı Kerim’de yer almamakla birlikte, tilâvet anlamını veren fiil kalıplarında ve mastar olarak “Kur’ân” şeklinde birçok yerde geçer. ¹⁹⁹ Bu durum, kırâat ve Kur’ân kavramlarının dil bilimlerinde ve gramerde önemli bir yere sahip olduğunu gösterir.

Ait olduğu ilmî disiplinin bir lafzı olarak kırâatın birkaç tanımı yapılmıştır. “Kur’ân’ı Kerim lafızlarındaki edâ şekillerinde râvîlerin ittifak ve ihtilâflarını bildiren ilimdir.”²⁰⁰

Bir diğer tanıma göre: “Kur’ân kelimelerinin okuma keyfiyetlerini, ittifak ve ihtilâf cihetiyle bütün edâ yollarını, nakilcilerine nispet ederek bilmektir.”²⁰¹

Farklı bir tanımda: “Mütevâtir ve muhtelif vecihleri bakımından Allah^(cc) kelâmı olan Kur’ân-ı Kerim’in nazımının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır. ”

İbnü’l-Cezerî(ö.833/1429), ise: “Kur’ân kelimelerinin nasıl okunacağını râvîlerine nispet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir. ”²⁰² şeklinde tanımlamaktadır.

İbnü’l-Cezerî(ö.833/1429), kırâat-ı seb’a geleneğinde meşhur yedi imama, üç imam daha ilave ederek on imama çıkarmak suretiyle (kırâat-ı aşera) kaleme aldığı “Müncidi’l-Mükri’in ve Mürşidi’t-Tâlibin” adlı eserinde kırâatı tanımlarken: “*Kur’ân kelimelerinin edâ keyfiyetini (okuma biçimini) ve kelimelerdeki ihtilâfî nakledenlerine nispet ederek bildiren bir ilimdir.*”²⁰³ şeklinde tarif etmektedir.

Kur’ân-ı Kerim mihverli bir ilim dalı olarak kırâat, İbnü’l-Cezerî’ye(ö.833/1429), göre; Kırâat, öyle bir ilimdir ki; onun sayesinde insan, Kur’ân-ı Kerim’in lügat ve i’râb yönünden telaffuzuyla veya onun kelimelerinin seslendirilmesiyle, dizim biçimiyle ilgili

¹⁹⁷ İsfahânî, Hüseyin bin Muhammed, İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi’l-Kur’ân*, İst., 1986, s. 606; **el-Mes’ûl, Mu’cemu Mustalahati İlmi’l-Kırâati’l-Kur’âniyyeti**, s. 269.

¹⁹⁸ Subhî Sâlih, **Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Beyrut, 1979, s. 19; Muhammed Abdulâzîm ez-Zürkânî (ö.1367/1948), **Menâhil el-İrfân fî-Ulûmi’l-Kur’an**, Matbaatü, Issa el-Babî el-Halabî. 3. Bsk., ts. c. 1, s. 405.

¹⁹⁹ A’râf, 7/204; Nahl, 16/98; İsrâ, 17/14, 45, 106; Kıyâme, 75/17, 18; İnşikâk, 84/21; Alak, 96/1, 3.

²⁰⁰ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö.1117/1705), **İthâfu Fudalâi’l-Beşer fî’l-Kırâati’l-Erbe’a Aşera**, Thk: Ali Muhammed ed-Dabbağ, Mısır, 1359, s. 5.

²⁰¹ Abdülfettah b. Muhammed el-Kâdî (ö.1403/1982), **el-Büdûrû’z-Zahirat fî’l-Kırâat el-Aşeri’l-Mütevâtire Min el-Aşeri’l-Mütevâtire Min Tarikayi’s-Şatbiyyeti ve’d-Durre’l-Kırââtü’s-Şazat ve tevcihuha min luğat el-arap**. Dâru’l-Kitabü’l-Arabî, Beyrut, Lübnan.s. 73.

²⁰² İbnü’l-Cezerî, **Müncidi’l-Mükri’in**, s. 3.

²⁰³ İbnü’l-Cezerî, **Müncidi’l-Mükri’in**, s. 3.

olan hazf-isbât [kaldırma-koyma], tahrîk-iskân [harekeleme, sâkin kılma], fasl-vasl [ayırma-birleştirme] gibi hususları kavrar; dolayısıyla kırâatla uğraşan kişi, bu vb. ittifak ve ihtilâf noktalarını nakledenlere dayandırarak öğrenir. ²⁰⁴ Çalışmamızın ana mihverinde alması hasebiyle kırâatın mahiyeti, çeşitleri ve Azvu'n-Nakil bağlamında Kurrâ'yı biraz daha izah etmekte fayda mülâhaza edilmektedir.

Kırâat vecihlerinin her birinin sened ve resm-i'l-Mushaf gibi naklî dayanağı olmakla beraber her bir vechin dilbilimsel olarak naklî cenahıyla uyumlu ve onu destekleyici babından mutlaka bir hücceti olduğunu görebilmekteyiz. Dinin bütün manzumelerini/ilkelerini²⁰⁵ temellendirirken tanımdan hareket etmişlerdir. Dini ilimlerdeki ihtilafların ekseriyeti tanımdan kaynaklamaktadır. Mesela ribanın tanımı Şâfi'lerde ve Hanefilerde farklıdır. Kırâat ilmindeki tanımlarda ise fazla ihtilaf yoktur; çünkü kırâat ilmi nakli boyutu ağır basan bir alandır. kırâatın amacı Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunda sınırı belirlemektir. kırâatın Kur'ân'ın karmaşık boyutu olarak görülmesi yanlıştır. Karmaşık bir alan değildir, bunu ilk ortaya atan oryantalistlerdir. ²⁰⁶

Kırâat ve edânın konusu olan Kur'ân-ı Kerim, kırâat ilmi söz konusu olduğunda “Kur'ân kırâatı”, “Kırâat-ı Kur'âniye” ve “Kırâat-ı Kur'ân” gibi ifadelerle sıklıkla anılır. Kur'ân kelimesi, terkinin ana ögesi olarak kabul edilir. ²⁰⁷ Kırâat kelimesi ise, Kur'ân'ın okuma şeklini ifade eder. Bu bağlamda, Kur'ân ve kırâat arasında bir eş anlamlılık söz konusu olabilir. ²⁰⁸ Ancak, kırâat ilminde yapılan tanımlar ve çalışmalar, Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve okunması için önemli bir temel oluşturur.

Kur'ân, Allah (cc) tarafından Hz. Muhammed'e indirilen sözlerin bütünüdür. ²⁰⁹ Kırâat ise bu sözlerin tilâvet şeklidir. Zerkeşî(ö.794/1392), “el-Burhan” adlı eserinde şöyle der: “Kur'ân ve Kırâatlar, birbirinden farklı iki hakikattir. Kur'ân, beyân ve i'caz için resûlullah'a indirilen vahiydir. Kırâatlar ise mezkûr vahyin lafzı, harfleri, tahfîf ve teşdîd yönünde keyfiyeti üzerindeki ihtilâftır.”²¹⁰

²⁰⁴ Alemdar, Yûsuf, *Kırâatların Ortaya Çıkışı Meselesine Yeni (den) Bir Bakış*, s. 151.

²⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Muncid el-Mükriyn*, s. 9; Muhammed Sıddık Han el-Kanûcî. *Ebcadü'l-Ulum*, c. 1, s. 473

²⁰⁶ ez-Zürkânî, *Menâhil el-İrfân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 412.

²⁰⁷ Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî (1885-1944), *Camîü'd-Durûsi'l-Arabiyyeti*, Beyrut, 1993, c. 1, s. 15.

²⁰⁸ Subhî, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 19; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö.1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaatü, Issa el-Babî el-Halabî. 3. Bsk., ts., c. I, s. 405.

²⁰⁹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 34.

²¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'an*, c. I, s. 317-318.

Kur'ân-ı Kerim'in tevâtür vasfında Müslümanlar arasında ihtilâf ve tartışma, şekk ve tereddüt olmamıştır. Kur'ân grameri ile dilbilim kaideleri arasındaki münasebetten söz edilirken hangisinin mukaddem veya muahhar olduğu sorusu gündeme gelmektedir. Aynı soru kırâat ve Kur'ân ayetleri için de söz konusudur. Kelâmullah olan Kur'ân ayetleri kadim olduğu, ayrıca fasih Arap kelamının da seciye ve selika olarak eskiden beri var olduğu kanısından hareketle tedvin ameliyesinin aslında tanımlama ve sistemleştirmeden ibaret olduğu söylenebilir.

Kırâatta birçok farklılık vardır; ama kırâat ilminde yoktur. Sözlü olarak kırâat, Kur'ân'dan öncedir ama tanım olarak Kur'ân kırâata ev sahipliği yapmaktadır. Bu bağlamda bir bilim dalının sözlük ve ıstılâhî mana arasındaki uyum önemlidir. Kırâat ilminin konusu Kur'ân kelimeleridir. Edâ açısından ele alır. Bundaki ihtilafları ve ittifaqları da ele alır. Bunların gerekçelerinin ekseriyeti sarf ve nahiv ilmine dayanır. kırâatın konusu telaffuzdur. Lafızları da Hz. Muhammed telaffuz etmiştir. kırâatın konusu ilm-ü'l-kitap ile Mushaf arasındadır. Burada iki önemli husus vardır: mevzuen'in-nakilihi yani dayanaklar ve ihtilaf ile ittifaqlardır. Burada ihtilaf ile ittifaqlar, kelimenin ya keyfiyetinde olur ya da edasında olur. Keyfiyet biçimdir, eda nutuktur.

Kur'ân ve kırâat kavramları arasındaki ilişki, kırâat ilminin önemini vurgular. Kırâat ilmi, Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve okunması için gerekli temeli sağlar. Bu alan, sözlü ve yazılı geleneklerin birleştiği ve Kur'ân'ın doğru şekilde aktarılması için çalışan bir bilim dalıdır. Kırâat ilmi, Kur'ân'ın zaman içerisindeki değişimlerini ve farklı okuma şekillerini de inceleyerek, bu konudaki bilgi birikimini sağlamlaştırır. Bu nedenle, kırâat ilmi, Kur'ân'ı anlamak ve doğru bir şekilde okumak için önemli bir araçtır.

Kur'ân ile kırâatın aynı şey olduğunu savunanlar, *tevâtür* ve *seb'at-ı ahruf* kaydı olmak üzere iki gerekçeye dayanır. Bunlara göre, Kur'ân-ı Kerim, Allah tarafından Cebrail (a. s.) aracılığıyla Hz. Muhammed'e 23 yılda Arapça olarak indirilmiştir ve bize kadar tevâtürle intikal etmiştir. Kırâatlar da aynı şekilde mütevâtir kanallarla intikal etmiştir. Kur'ân her bölgeye dağılmış ve her nesil Kur'ân'ı kendinden öncekilerden dinleyerek öğrenmiştir. On kırâatın büyük bir kısmı hakkında ağırlıklı görüş, mütevâtir olduğu yönündedir.²¹¹

Kırâat ilmi, Kur'ân kelimelerinin nasıl telaffuz edileceğini ve uygulanacağını, râvîsinin her bir faslının desteğiyle öğrenilen bir bilim dalıdır. Kırâat ilminin konusu, Kur'ân

²¹¹ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mükri'in*, s. 15-16; es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c, I, s. 75.

kelimelerinin telaffuz durumları ve nasıl icra edileceği bakımından işlenir.²¹² Bu alanda eser kaleme alan dilbilimcilerin çoğu, dilbilim olgusunun tespitine çalışarak, kırâatın sıhhat kriterlerini, tercih ve ihtiyâr hüccetleri babından temel kriterlerden biri olarak ele alır.

Kırâat ilminin birçok disiplinle alakası vardır ve birçok alanda referans kaynağı olarak dayanaklık eder. Tefsir ve kırâat âlimleri sahih mütevâtir rivâyetlerden istifade etme imkânı sağlar. Bu bağlamda, kırâatın pratiğini yapanlar ve bu alanda araştırma yapmak isteyenler için, her bir vechin dilbilimsel olarak hücceti önem arz etmektedir. Bu alanda eser kaleme alan bazı dilbilimciler şunlardır:

1. Ebû Ubeyd el-Kasim b. Selâm (ö.224/838) .²¹³
2. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed el-Kufi (ö.258/871) .
3. Ebû İshâk İsmâ'il b. İshâk b. İsmâ'il el-Ezdî el-Cehdamî el-Mâlikî (ö.282/895) .
4. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö.310/923).
5. Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ömer ed-Daconî (ö.324/936) .
6. Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs b. Mücâhid et-Temîmî (ö.324/936), kendisini yedi okumayla sınırlayan ilk kişi.²¹⁴

Sahih ve geçerli olan kırâatın tanımı şöyledir: “*Sikâ râvîleri tarafından muttasıl senedle rivâyet edilen, kendisinde şazz ve illet bulunmayan, Arap dilbilim kâidelerine uygun ve resmi 'l-Mushaf'a muvafık olandır.*”²¹⁵ Bu üç şartı, “sağlam sened, resm-i'l -Mushaf ve Arapçaya muvafakat” şeklinde özetleyebiliriz. Kırâat âlimlerinin büyük ekseriyeti tarafından kabul edilen bu kriterler, bir kırâatın sıhhati için temel olarak kabul edilmektedir.²¹⁶ Bu tanıma göre, üç önemli husus vardır: birincisi, kırâatı rivâyet eden kişinin sikâ ve güvenilir olması; ikincisi, senedin muttasıl/bitişik olması; üçüncüsü ise kırâatın sıhhat şartlarını haiz olmasıdır.

²¹² Abdülfettah b. Muhammed el-Kâdî, *el-Büdü'rü'z-Zahirat fi'l-Kirâat el-Aşeri'l-Mütevâtire Min el-Aşeri'l-Mütevâtire* s. 7.

²¹³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838), *Fezâ'ilü'l-Kur'ân ve me'âlimuh ve edEbûh*. Thk: Ahmed b. Abdolvâhid el-Heyâtî, Fâs, c. 1, s. 130.

²¹⁴ Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö.377/987), *el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a*, Thk: Bedreddin Kahveci, Beşîr cuyicâbî-Müracât. Abdülazîz Rebah, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Neşr: Dâru'l-Mâmoûn li't-Tras, Dimaşk, Beyrut, 2. Bsk., 1413/1993, s. 9.

²¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mükri'in*, s. 16.

²¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, c. I, s. 18.

Kırâatların sıhhat ve kabulü için bu şartların ilk defa kim (ler) tarafından ortaya atıldığı tam olarak bilinmemektedir. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), gibi kırâat ilminde meşhur olan alimlerin, makbul kırâat için kendisinde üç şartın bulunması gerektiğini kaydetmişlerdir.²¹⁷ Bu noktadan hareketle, bir kırâatın sıhhati için üç şartın Mekkî b. Ebî Tâlib'ten (ö.437/1045), sonra genel olarak kabul edildiği, bu bağlamda Mekkî b. Ebî Tâlib'in (ö.437/1045), kendisine kadar olan dönemde pratikte uygulanan ve genel kabul gören bu üç esas ilk defa sistemli bir şekilde ve yazılı olarak ifade ettiği söylenebilir.²¹⁸ Zira Kur'ân Kırâatının zabtı, sonradan sistematize edilmiş dilbilime göre değil, bu dilbilime kaynaklık eden Arap diline göredir. Bu bağlamda ikisinin de kaynağı bir olduğuna göre, gramere uymaz gibi görünen bir kırâat vechi nakz edilmemelidir.²¹⁹ Bu nedenle, sahih ve geçerli kırâatlar üzerinde yapılan çalışmalar, dilbilim ve kırâat ilminin temel prensipleri dikkate alınarak yürütülmelidir.

Sıhhat ve tevâtür vasfı, haberin değeriyle alakalıdır. Kur'ân-ı Kerim'in haberi değeri tevâtür kaynaklıdır. Telakkî, sened, arz-ı semâ ve mukabele gibi kırâat kavramları, haberin değerine matuf özelliklerdir. Haberin aktarım kanalıyla alakalı bir durum olan tevâtür tanımına göre kaynağından bize doğru gelen bir haberin intikalinde yer alan kişilerin ittisal ve kesretine göre senedin vasfı değişebilmektedir. Buna göre mütevâtir haber: “*Yalan üzere birleşmesi mümkün olmayan birden çok kimsenin verdiği haber*”dir. Âhad haber ise, “*Bir kişinin naklettiği haber*”dir.²²⁰ Ahâd sened, “*Bir kişinin aktardığı haber*”e denilmektedir. İşte haberin ve senedin tevâtürlüğü buna mebnîdir.

Buna göre Kur'ân mütevâtirdir ve kırâatlar sahihtir. Öyle ki, muhtelif bölgelerde bulunan Kur'ân muallimleri günümüzdeki gibi iletişim imkânlarının müyesser olmadığı şartlarda, yalan üzere bir araya gelmeleri aklen ve naklen mümkün olmayan cem-i kebir tarafından aynı şey binlerce kişiye aktarılıyorsa bu, her açıdan tevâtür mesâbesindedir. Buna göre her bir imamın kırâatı için bütün halkalarda tevâtürün tespiti zordur; ancak her bir imamdan birçok râvî'nin aynı anda kırâatı telakki ettiklerini biliyoruz. İntikal kanalının bu

²¹⁷ Mekkî, *el-İbâne an Ma'âni'l-Kırâat*, s. 39-40.

²¹⁸ Bu tartışmalar için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, c, I, s. 9-11; Çetin, Abdurrahmân, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, İstanbul 2001, s. 91-92; Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*, s. 48-53; Baş, *Ahfeş ve Kırâatlar*, s. 72-74.

²¹⁹ Kudat Aydın, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 72.

²²⁰ İbn Hacer, ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (ö.852/1449), *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi-Mustalahi Ehli'l Eser* (trc. Talat Koçyiğit) A, Ü, İlahiyye Fakültesi, Ankara, 1971, s. 22-23.

kesiti için bu durum müspettir. İmam da birçok kişiden muhtelif zaman ve mekânlarda almış olabilir; ancak bir râvî birden fazla imamdan birden fazla kırâat vechini almış diyemeyiz.²²¹

Netice olarak Kur'ân'ın tevâtüründe ittifak vardır. Elimizdeki kırâatlarının birçoğunda da tevâtür şartları mevcuttur. Sahih kabul edilen kırâatların hepsi geçerlilik şartlarını hâvîdir; bir kısmı mütevâtirdir, bir kısmı meşhurdur. Birbirinden farklılık arz eden kırâat vecihlerinin kahir ekseriyeti, kelimenin edâ ve şekliyle ilgili olduğu için bu tarzdaki ihtilaf tevâtüre hâlel getirmez.²²²

Allah (cc)'Resûlü'nden çeşitli derecelerde alınan kırâat vecihleri ve erbabınca yapılan taksimat:²²³

a) Mütevâtir: Yalan üzere bir araya gelmeleri mümkün olmayan çoğunluktan çoğunluğa şeklinde kopma olmadan bize kadar gelen sened zinciri ile vücûhât.

b) Meşhur: rivayetleri sahih olan ancak tevâtür mertebesine ulaşmamış kırâat vücûhâtı.

c) Ahâd olan kırâatlar: rivayet zincirinin sahih olduğu, ancak resm-i'l-Mushaf veya Arapça ile çeliştiği veya pek bilinmediği okumalar.

d) Geçersiz olan kırâatlar: Bu kategoride şazz, merdud, münker, mevzu, müdrec gibi geçerlilik vasıflarını tam olarak taşımayan kırâat vücûchatıdır.²²⁴ Müdrec kırâat adında eğer bir kırâat çeşidinden söz edilecek olursa bu, özellikle sahabe devrinde tefsir kabilinde ayet kelimelerinin altında ve hamışinde düşülen açıklayıcı kelime, terki kabilinden notlar olarak değerlendirilmelidir. Nitekim kırâat ilminin temel kaynaklarının ekseriyetinde bu tür bir kırâat veçhi yer almamaktadır.

Bazı dilbilimciler,²²⁵ Arap dilbilim kâideleriyle çelişkiliymiş gibi görünen, aslında çelişki olmayan bazı kırâat vecihlerine tenkitlerde bulunmulardır. Bunlardan biri, zahir bir ismin cer harfi tekrar etmeksizin mecrûr olan bir zamir üzere atıf edilmesi mevzuudur.

²²¹ Kudat Aydın, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 73-74.

²²² Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 250.

²²³ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, c. 1, s. 267.

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Muncid el-Mükriyn*, s. 18; es-Seyyid Rizk et-Tavîl, *Medhal fî-Uluûm el-Kirâati*, el-Mektebetü'l-Feyseliyye, 1. Bsk., 1405/1985, s. 52.

²²⁵ ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), *Tehbîr et-Teyisr fî'l-Kirâat el-Aşr*, Thk: Ahmed Muhammed Müflih, el-Kudât, Daru'l-Fürkân, Ürdün, Amman, 1. Bsk., 1421/2000, s. 90, 91.

ayet-i kerimesinde olduğu gibi . Bu ayette dilbilim kâidelerine göre tartışılan nokta, on kelimesinin son ۰رحامkırâat imamından altıncı sırada yer alan Hamza (ö.156/773), harfinin harekesini esre yapmaktadır. Arap dilbilim mekteplerinden Basralılar, böyle bir cümle sentaksına cevaz vermeyip, bir kısmı bu durumu te'vil etme yoluna gitmiş bir kısmı ise gramere uymadığı için karşı çıkmıştır. Bu durumu caiz gören âlimlerin gerekçesi kısaca) harfi yemin edâtı olup onunla mecrûr (و) kelimesinin başında yer alan (وَالْأَرْحَام) şudur: zahirine matuf olduğundan (به) kelimesi kendinden önce yer alan (وَالْأَرْحَام) olmuştur; yani değil başka bir edât sebebiyle (yemin edâtı) mecrûr olmuştur, derler.²²⁷ Arap dilbilimi âlimlerinden bir gurup, “*zahir bir ismin cer harfi ile mecrûr olan bir zamire cer harfini tekrar etmeksizin atıf edilmesine cevaz vermişlerdir.*”

Tercih: Bu gibi yerlerde anılan cevaz gerekçesinden hareketle böyle bir kırâat vechinin racih (tercih edilmesi ağırlık basan) olmasıdır. Kûfe dil mektebine bağlı bütün âlimlerin görüşünün minvali olan bu kırâat vechini, Basra dil mektebine bağlı âlimlerden de bir gurup tasvip etmiştir.²²⁸

Arap dilbilim âlimlerinin Kur’ân-ı Kerim kırâatına: “Bir vecihle dahi olsa Arap dil kurallarına uyma” şartına yaklaşımları farklılık göstermektedir. Arap dilbilim mekteplerinden Kur’ân metnini kutsal görüp onu her türlü kriterin üzerinde tutan bazıları, bu metinle ilgili kırâatları bütün vecihleriyle beraber Arap dilbiliminin temellendirilmesinde hüccet ve delil kabul etmişlerdir. Kûfe mektebine mensup dilbilimcilerin çoğunluğu bu yaklaşımı benimsemiştir. Bazıları ise Kur’ân’ın kırâat vecihlerini Arap dilbilimi kurallarına uydurma çabasında bulunmuşlardır.

Kûfe mektebinin özelliği, Kur’ân kırâatını Arap dilbilim kurallarından öncelikli tanıır. Kıyası daha ziyade önemseyen Basra mektebi ise Kur’ân metnini öncelemekle beraber kırâat noktasında, Arap dilbilim kurallarını merkeze alma eğilimindedir. Aynı zamanda bir şekilde anlamı etkilemekte veya Kureyş dışında bir kabilenin kullanışını ortaya koymakta olan kırâat farkları ile Arap dili arasında tartışmaya açık olan önemli nokta, kırâatların, kendinden sonra oluşan Arap dili kurallarına göre değerlendirilip değerlendirilmeyeceğidir.

²²⁶ Nisâ sûresi,4/1.

²²⁷ Kudat, Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu, s. 124.

²²⁸ Muhammed Ahmed Müflih el-Kudat, Ahmed Halid Şukrî, Muhammed Halid Mansur, *Mukdimât Fi ilim’l-Krâât*, Dâru Ammâr, Ammân, 1 Bsk, 1422/2001, s. 229.

Nitekim Basra ve Kûfe dil mekteplerinin oluşmasının ardından bu mekteplere mensup dil âlimleri, bazı kırâatların Arap dili kurallarına uymadığı gerekçesiyle bazı kırâat vecihlerinin fasih olmadığını, bazı harflerin birbirine idğâmı gibi hususlarda yanlışlar yapıldığını ileri sürerek kırâat imamlarını eleştirmişlerdir. Örnek olarak mütekaddimîn âlimlerden Ferrâ (ö.207/822) ve müteahhirîn âlimlerden Zemahşerî (ö.538/1144) gösterilebilir. Bu âlimlerin bir kırâat vechinin sıhhati için birinci şart olarak senedi ve Mushaf'ın resmini değil de Arap dilbilim kriterini görmeleri, beraberinde birden fazla soru ve sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hüccetlendirmede birçok malzemeyi kullanan ancak en çok dilbilimi önceleyen Zemahşerî(ö.538/1143), özellikle İbn Mücâhid'in (ö.342/936), Kırâatları yedi ile sınırlandırmasına karşı çıkmakta ve bunların dışında da sahih kırâat vecihlerinin var olduğunu/olabileceğini söylemektedir. ²²⁹ Cenâb-ı Hak, Allah (cc) 'a iman eden kitap adamlarını hizmetine tâbi kıldı, böylece onların hatıraları ve tesirleri kaldı.

Hz. Osmân (ö.35/656), Kur'ân sayfalarının toplanmasını ve kapsamlı bir Mushaf halinde yazılmasını emretti ve üzerindeki nüshâlar Basra, Kûfe, Şam, Bahreyn, Yemen ve Mekke'ye gönderildi. Medine'de bir nüshayı sakladı ve bu ameliye için Zeyd b. Sabit Ebû Hârice (Ebû Saîd) Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî en-Neccârî (ö.45/665), Abdullah b. Zübeyr Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî (ö.73/692), Said b. el-As Ebû Osmân Saîd b. el-Âs b. Saîd el-Ümevî (ö.59/679) ve Ebû Muhammed Abdurrahmân b. el-Hâris b. Hişâm b. el-Mugîre el-Mahzûmî (ö.43/663-64) görevlendirdi.

Sahabeler, Kur'ân'ı Resûlullah Efendimiz'den işiterek, sözlü olarak almışlar, tâbi olanlar da sahabeden almışlar ve Kur'ân taşıyıcıları söz dizimi ve okunuşları bakımından ihtilaf etmişlerdir.

Osmân b. Affan(ö.35/656), Ali b. Ebî Talib(ö.40/661), Ubey b. Kaab Ebü'l-Münzir (Ebü't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö.33/654), Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî (ö.32/652-53), Ebû Mûsâ el-Eş'ari Ebû Mûsâ Abdullâh b. Kays b. Süleym el-Eş'arî (ö.42/662-63) ve Ebü'd-Derdâ' Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Hazrecî (ö.32/652) gibi sahabelerden okuyucular, ²³⁰ Kur'ân'ı ve onun nakil zincirini ezberlediler ve onlarla ilgili bilgi ve tecrübelerini sonraki nesillere aktardılar. ²³¹

²²⁹ Bkz, Kudat Aydın, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 254-255.

²³⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-Kirâat el-Aşr*, c. 1, s. 7.

²³¹ Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Tamimî, Ebû Bekir b. Mücâhid el-Bağdâtî (ö.324/936), *Kitâbu'es-Sebât fî'l-Kirâati*, Thk: Şevkî Dayf, Dâru'l-Meaârif, Mısır. 2. Bsk., 1400, s. 47; Muhammed Bekir İsmâîl (ö.1426/2005), *Dirâsât fî-Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Menâr, 2. Bsk., 1419/1999, s. 90; Fehd b. Abdurrahmân b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fî-Ulûmi'l-Kur'an el-Karim*, 12. Bsk., 1424/2003, s. 314.

1. 6. Kur'ân Grameri Bağlamında Kırâatları Hüccetlendirme

Hüccet, kırâat ilmiyle ilişkili bir konudur. Kırâat ilminin Kur'ân'dan aldığı feyiz miktarınca hüccet ilmi de nasibini almaktadır. Bu sebeple, kırâat âlimleri, dilbilimciler ve müfessirler tarafından bu alana özen gösterilmiş ve bziçok eser kaleme alınmıştır.²³² Tarihsel süreç içerisinde kırâat disiplini içinde gelişen hüccetlendirme faaliyetleri, zamanla kendi başına bir ilim dalı olacak kadar gelişmiştir.²³³

“Kur'ân-ı Kerim kırâatında var olan muhtelif okuyuş vecihlerinin temellendirilmesinde kullanılan ifadelerin başında “hüccet” (الحجة) kelimesi gelmektedir. Hüccet, “delil/burhan” mânasınadır. İhticâc, (الإحتجاج) hücceti/delili ileri sürmektir

(الحجة للقرآن) “Kırâatların hücceti” terkihiyle kastedilen mâna, genel olarak Arap dilbilim kâideleri başta olmak üzere tefsir ve Kur'ân'î ilimler ışığında kırâat vecihlerini tevcih (yönelmek/tercih) etmektir.²³⁴

Arap dilbilim şemsiyesi altında yer alan başlıca ilimlerden sarf ve nahiv gibi disiplinlerde, her kaidenin temellendirilmesinde hüccet kullanılmıştır. Bunların başında da Kur'ân ayetleri gelmektedir.

“Kırâatları hüccetlendirme” terkihini bu yaygın mânada kullanmaktayız; zira hücceti delil ve dayanak anlamında kullandığımızda, kırâat imamının en büyük hüccet ve delili sened ve rivâyetin sıhhatidir. Bu rivâyetin dilbilimde ve diğer ilim dallarında bir veya birden fazla vechi olabilmektedir. Bu bağlamda: “Kırâatların dilbilim ve diğer Kur'ânî ilimler ışığında gerekçelendirmek ve her bir kırâat imamının diğer imamlardan farklı olan kırâat vechinin gerekçesini açıklamak,” şeklindeki tanımdan hareketle,²³⁵ söz konusu hüccetlendirmenin gerek Kur'ân mihverli birçok ilim dalıyla olan münasebeti, gerekse her bir farklı okuyuşun tespit, tevcih ve ihtiyârı noktasındaki önemi tebarüz etmektedir. Nitekim kırâatları hüccetlendirme ilmi: “Kur'ân'ın i'caz ve mu'cizeliğinin, belâgat ve mâna derinliğinin keşfedildiği değerli bir ilim dalıdır. ” şeklinde değer ve önemi ifade edilmiştir.

Gerçekte, Arap nahivi ve kırâat disiplinleri birbirlerine karşılıklı olarak atıfta bulunmaktadır. Bu çalışmada, sarf ve nahiv ilimlerinin Kur'ân'dan örnekleri ve istişhadi

²³² ebü'l-Hüseyn b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyîsu'l-Luğa*, c. 2, s. 29.

²³³ el-Muzeynî, Abdülaziz bin Süleyman bin İbrahim, *Mebâhisü fî-ilmi'l-Kırâat*, Suudi Arabistan, Riyad, 2011, s. 155.

²³⁴ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 115.

²³⁵ Ebü Abdillâh Fahrüddin Nasr b. Alî b. Muhammed eş-Şirâzî el-Fesevî (ö.565/1170), *el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kırâati ve İlelîhâ*, c. I, s. 19; Kurtubî, *el-Câmi 'li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 58.

cihetinden olacaktır. Tarihsel süreçte bu gerekçelendirme genellikle çift taraflı olmuştur. Nitekim Ebû Ali el-Farisi'nin (ö.377/987), “*el-Hüccet*” adlı eseri, Mekkî b Ebî Tâlib'in “*el-Keşf*” (ö.437/1045), adlı eseri, ebü'l-Abbâs el-Mehdevî'nin (ö.440/1048) “*el-Hidaye*” adlı eseri gibi birçok müellifat ortaya çıkmıştır.

Âlimler, kırâatları hüccetlendirme faaliyetlerinde sadece sıhhat şartlarını taşıyan mütevâtir ve meşhur kırâatlarla yetinmemişlerdir. Sıhhat şartlarını taşımayan ve bu yüzden şazz kabul edilen kırâatları da hüccetlendirmişler ve bu alanda da hüccet adına bir külliyat oluşturmuşlardır.²³⁶

İbn Mücâhid (ö.342/936), Mekkî b. Ebî Talib (ö.437/1045) ve İbnü'l-Cezerî başta olmak üzere mütekaddimin ve müteahhirin âlimleri, başlangıçtan itibaren kabul kriteri olarak sürekli dikkate alınan hususları maddeleştirerek ifade etmişler ve kırâatın geçerli olmasının şu üç şartını sarahaten açıklamışlardır: 1) Mütevâtir olacak. 2) Arap dil bilimine (sarf-nahiv kaidelerine) bir vecihle dahi olsa muvafık olacak (uygun olacak) . 3) Resm-i Mushaf'a muvafık olacak (Hz. Osmân'ın (ö.35/656) çoğalttığı, istinsah ettirdiği Mushaflardan birine uygun olacak) . Şimdi birinci maddeyi ele alalım.

Eğer bir kırâat vechi tam mütevâtir olursa herkes için bağlayıcıdır. Bu tevatür tabirinin içeriği ve tanımı nedir? Eğer kelamcıların ve fukahânın anladığı manada mütevâtir dersek, zaten son iki maddeye gerek kalmaz; çünkü Arap dil bilimi kırâata tabidir. Kırâat, Arap dilbilimine tabi değildir; ayrıca resm-i Mushaf bir destekleyici unsurdur. Kur'ân bize sözel bir tevatür ile gelmiştir, yazılı bir tevatür ile değil. O zaman tevatür olduğu yerde yazı biçimi bağlayıcı değildir.

Kırâat vecihlerini, senedi sağlam olduktan sonra Arap dil bilimi ile değerlendirmek uygun düşmemektedir; çünkü Kur'ân indikten yaklaşık 200 yıl sonra Arap dil biliminin kuralları ve kaideleri oluşturuldu ve bu kaideler oluşturulurken Kur'ân'ı referans aldılar. Dolayısıyla Arap dil bilimi, Kur'ân'a ve Kur'ân kırâatına tabidir. Arap dil biliminin oluşturulmasının temel amaçlarından biri, Kur'ân-ı Kerim'i lahne karşı korumaktır ve temelleri de zaten Kur'ân'a göre atılmıştır. Aralarında problem, tezat, çelişki yoktur. Bu konuda hemfikiriz. Eğer buna rağmen nadir bazı yerlerde kırâat vechi Arap dil biliminin kaidelerine uymazsa, problemi kırâat vechinde değil Arap dil bilimi kaidelerinde aramak gerekir.

²³⁶ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 115-117.

Bu görüş, dilcilerin öncüsü Halil b. Ahmed(ö.175/791) ve dilbilimcilerin öncüsü Sîbeveyhi(ö.180/796), tarafından savunulan görüştür. Maani'l-Kur'ân ve İ'râbü'l-Kur'ân müelliflerinin hepsi bir şekilde tefsirle ilgilenmişler ve kırâat vecihlerini dilbilimsel açıdan işlemişlerdir. Aralarında nisbî farklar olmakla birlikte filolojik tefsir müelliflerinin hepsi az veya çok Kırâatlardan yararlanma yoluna gitmişlerdir.

İkinci olarak, Arapça gramerine bir vecihle dahi olsa uygun olması başlığı altında, sahih, meşhur, mevzu gibi herhangi bir şekilde Arap dili gramerine uymak geniş bir alan sunar; öncelikle bu birinci derecede bağlayıcı değildir.

Üçüncüsü, Hz. Osmân (r. a) 'ın (ö.35/656) çoğalttığı, istinsah ettirdiği Mushaf'tan birine uygun olması (ihtimali bile olsa) önemli bir şarttır. Bu şartlar dikkate alındığında, kırâatların akademik bir üslupla ele alınması ve değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

Alanı geniş malum, o dönemdeki Mushaflar nakt ve i'camdan yoksundu. İ'cam, bazı kayıtlarda hem noktalama hem harekeleme olarak kullanılıyor. Nakş, harekeleme ve noktalama yapılmaması anlamına gelirken, rakş ise harekeleme ve noktalama yapıldığı anlamında kullanılır. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde nakş ve rakş mevcuttu. Hz. Osmân (r. a), (ö.35/656), çoğalttığı Mushaflara bilerek rakş yaptırmadı. İbnü'l-Cezerî(ö.833/1429), buna “tecrid” der. Tecrid, yalnızlaştırmak demektir. Bu ameliye, resm-i hatta farklı vechleri yansıtmış ve ihtimalen dahi olsa Arapçaya uygunluğu sağlamaya yardımcı olmuştur.

Hz. Osmân(ö.35/656) o dönemde var olan noktalama ve harekelemeyi kaldırttı, yani “rakş yapmayın, nakş yapın” dedi. Buna da tecrid denir. Hz. Osmân(ö.35/656), (r. a) 'ın talimatıyla Kur'ân çoğaltılırken, noktalama ve harekeleme yapılmamasına İbnü'l-Cezerî(ö.833/1429), tecrid [yalnızlaştırma] der. Aslında o dönemde noktalama ve harekeleme biliniyordu, fakat Hz. Osmân (r. a) (ö.35/656), yaptırmadı. Hz. Osmân (r. a) (ö.35/656), Kur'ân'ın çoğaltılması sırasında bilerek tecrid talimatını verdi ki ihtimal dahi olsa bütün kırâat vechlerini içine alsın diye.

Sîbeveyhi'ye(ö.180/796) göre kırâatın kaynağı senettir. Arap dil biliminin kaideleri oluşturulurken, belki var olan bir lehçeyi bir kaynağı bulamamış olabiliriz, ama kırâat vechleri hepsi ezberde olduğundan, tespit edilen Arap dilbilim kaidelerine uymuyor diye kırâat vechini tenkit etmek uygun olmaz demiştir. Bunun üzerine tereddüt eden ilmi ve dini sonuçlar:

Eğer kırâat vechinde bu üç kıstas varsa, her Müslümanın bu kırâat vechinin Kur’ân olduğuna inanması vaciptir. Her Müslüman için bağlayıcıdır. Kur’ân ile mütevâtir Kırâatlar aynı hakikattir ya da mütevâtir kırâatlar ile Kur’ân aynıdır.

Sahih içindeki âhad-ı müstefaz, yaygınlık ve ümmet tarafından hüsnü kabul görmek anlamına gelir. Gayri sahih içindeki âhad-ı müstefaz ise fazla yaygınlık kazanamamış ve ümmet tarafından teveccüh görmemiş demektir. Âhad kavramını hadisler farklı anlamda kullanır, kırâat literatürü farklı manada kullanır. Âhadların hepsi aynı kategoride değildir.

Sahih kırâatlarda sayılan 3 kabulden biri hâlel gördüğünde o kırâat vechi sahih değildir. Bunun Kur’ân olduğunu düşünmek caiz değildir (Zerkeşî) (ö.794/1392) . Onunla ibadet niyetiyle kırâat caiz değil; yani namaz olmaz, namaz dışında sevap da olmaz, onunla hatim indirilmez, fakat onunla hüccet olur. Şaz Kırâatların ilmi değeri pek yüksektir. Edebiyatta, dil biliminde, tefsirde hatta fıkıhta hepsinde hüccet olur.

Mütekaddimin döneminden el-Ferrâ ve müteahhirin döneminden Süyûtî “bize intikal eden herhangi bir kırâat ister sahih olsun ister şaz olsun, bizim için hüccettir; çünkü sahabein veya tabiinin veya meşhur bir dilbilimcilerin ağzından çıkmıştır.” demiştir. Sahih olmayan kırâat tanımını daha önce sahih kırâatlar için yapılan izahat içinde mevcuttur. Onun için İbnü’l-Cezerî(ö.833/1429), tarafından yapılan tanımla yetineceğiz. Şöyle demiştir: “*Senedinin sahih olması, Arap dilbiliminin kaidelerine bir şekilde uyan, resmü-i Mushaf (lar) ’a takdiren bile olsa muvafık olan her bir kırâat vechi Kur’ân’dır. İşte bir kırâatın geçerli olması için gerekli şartlar bunlardır. Bu üç şarttan birinde hâlel meydana gelirse bu kırâatın şaz olduğunu tespit et. Velez ki yedi kırâat içinde olsa dahi.*”²³⁷ Buna göre sıhhat şartları taşıyan kırâat vechi sahih, bu şartları taşımayan kırâat vechi ise sahih değildir. Sahih olmayan kırâatlar de kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır.²³⁸

Netice olarak Ferrâ, kendi kriterlerini oluştururken sahabe kavli, dilbilim kâideleri veya kelâmî bazı mülâhazalar gibi nazar-ı dikkate almış olabilir, ancak değindiğimiz üzere dil, dilbilimden önce de vardı. Lehçelerin hepsi, dilbilimciler tarafından tespit edilmemiş olabilir. Kırâat farklılıklarının vüs’at ruhsatı dilbilim kâideleri değil dil lehçeleridir. Bu bağlamda, alanının genişliği nedeniyle dönemin Mushafları noktalama ve harekelendirmeden yoksundu ve Hz. Osmân (r. a) (ö.35/656), Kur’ân’ın çoğaltılması sırasında tecrit yöntemini bilerek uyguladı.

²³⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, c, I, s. 210.

²³⁸ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 81

Kırâatın temel kaynakları; Kur'ân, Hz. Peygamber [hadis] ve icma'dır. Sahabelere ait Mushafların yazı biçimleri, kırâat vecihlerinin tespitinde değil tercih ve ihtiyarında rol oynamışlardır. Hz. Osmân (r. a) (ö.35/656),'ın çoğalttığı Mushaflar, Kureyş lehçesiyle çoğaltılmıştır. Bunun sebebi, Kureyş lehçesinin diğer lehçelerle etkileşimde bulunurken seçici olmasındandır; rastgele bir kelimeyi kapsamına dahil etmemiştir.

İbn Mücâhid (ö.342/936), büyük külliyatı korumak için “*el-Kitap*” ***Kitâbü's-Seb'a fi'l-kırâ'ât*** adlı eseri yazarak bu zenginliği muhafaza altına almaya çalışmıştır. Kureyş lehçesi, diğer lehçelerden fasih olan kelimeleri almasının nedeni, Mekke'de yapılan şiir münazalarında ortaya çıkan şiirlerin Kureyşli Musahhihler tarafından gözden geçirilerek Kâbe duvarına asılmasıdır. Bu bir geçim yoluydu. Kırâatta ve dilbilimde istikra önemlidir. Kaynakları derleme faaliyeti çabasıdır bu. Şümullü anlamı şudur: İstikra, “*aradık, araştırdık sonuç budur,*” diye kanaat getirdik. Buradaki araştırma, bütün varyantları içine aldı mı? Elbette kesinlikle “evet” demek zordur. Arap dilbiliminin sarf ve nahiv ilimleri de böyledir. Kırâat vecihleri için de böyledir. İleride değinileceği gibi bazı kullanımlar terkedilmiş, unutulmuş veya ulaşılamamış olabilir.

İlmiye sınıfı, bedevilerin yanındaki dile dair kültürleri elde etmek için hediyelerle bedevileri ziyarete gidiyor ve onlardan derlemelerde bulunuyorlardı. Sonra bedeviler, kendilerinde olan bu sözlü kültürün para ettiğini anlayınca şehre gelmeye ve bu ellerindeki sözlü kültürden kazanç elde etmeye başlamışlardı. Bu vesile ile şehrin etrafında kamplar oluşmaya ve panayırlar kurulmaya başladı. Bu panayırlarda yapılan konuşmalar ve sözler ruvatlar tarafından kayda alınmaya başladı. Bedevilerin şehre gelip gitmelerinin sonucunda bedevilerin de dili bozulmuş ve ilmiye sınıfı aldığı karar ile hicri 150 yılları itibariyle bedevi sözleri istişhad olarak alınmamaya başlandı.

Dil bilim, kırâat vecihlerinin tevsikinde önemli bir kaynaktır; ayrıca her bir sarf ve nahiv kaidesinin de Kur'ân'dan hüccetini bulmak mümkündür. Çoğunun da onunla tevsik edildiği erbabınca malumdur. Nitekim söz konusu iki ilim alanında gerek gerek klasik gerekse moden sayılan telifat içinde buna örnek birden fazla eser bulunabilir. Kur'anın anlaşılmasında dil bilim sürece dahil edilmesiyle bilgi bütünlüğü sağlanmaktadır. Dil bilim olmadan Kur'an ilimlerinde bütünlükten söz etmek biraz zor olsa gerekir. İrabü'l-Kur'an ve Maani'l-Kur'an gibi eserlerin çokça telif edildiği merkezlerin başında gelen Basra'da temellendirilen ilk bilim, dil bilim ve kırâat ilmidir. Bu da dil biliminin Basra'da meydana gelmiş olmasıdır. Dil bilim, kırâatta var olan varyantların sınırlarını belirlemede önemli rol

oyunar. Diğer taraftan gerek Kur'ân ilimleri gerekse diğer dinî ilimler bağlamında sahih bilgi için bilgi bütünlüğü şarttır. Bunların başında kırâat ve dil bilim gelir. Zira hepsi öncelikli olarak bahsi geçen iki disilinle kendilerini refere etme yoluna gittiklerini söyleyebiliriz.²³⁹

1. 7. Nahiv Mekteplerinin Kırâat Vücûhâtıyla İstişad Yaklaşımı

Basra'nın temel özelliği dil bilim ve kırâatın ilk havzası olmasıdır. Mekke dil merkezidir, Basra dil bilim merkezidir. Mekke'de Kureyş, Basra'da Temim lehçesi vardır. Sadr-ı İsmilamda Mekke civarında on iki kabile vardı, Basra'nın civarında da kabileler vardı. Mekke'de Basra'da ticaret merkeziydi. Mekke dili olan Kureyş lehçesinin Ara dilbiliminin temellendirilmesinde ve kırâat vecihlerinin teşekkülü noktasında etkisi ve varsa bu etkinin diğer lehçelere göre oranı tartışmalara konu olan bir mevzudur. Bu husus, Basra merkezi için de söz konusudur. Kurrâ'nın hepsi aynı zamanda dil bilimcidir. Bu husus Kur'an ile Arap dilbilimi arasındaki münasebetini ortaya koymada güzel bir örnektir. Ayrıca ilk dönem dil bilimcilerin hepsi kırâat ve kırâat vecihleriyle ilgilenmişler, bu alana dair eserler vermişlerdir. İrabü'l-Kur'an türü telifat bu kabildendir. Buraya kadarki çalışmadan²⁴⁰ şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: Nahiv âlimlerinin farklı yaklaşımları bağlamında, Kur'ân ayetleri ve bu ayetlerde yer alan kırâat vecihleriyle Arap dilbilim kaidelerinin hüccetlendirilmesi çalışma mevzûumuz dahilindedir. Kırâatla istişad noktasında öncelikle nakli boyutu sağlam olan ve rivayetin tevatür derecesi üstün olana verilir.²⁴¹ Senedi olan kırâat vecihi uyulması gereken sünnet kabul edilmektedir.²⁴² Kur'an ayetleri ve kırâat vecihlerinin Arap dilbilim kaidelerinin gerekçelendirilmesinde hüccetlik durumunu sünnet-i muttabaa olarak kabul edenlerden biri, Arap dilbiliminde de aynı zamanda önemli bir isim olan Sîbeveyhi'dir.²⁴³ Sîbeveyhi(ö.180/796), nahiv kaidelerini delillendirirken en çok Kur'ân'a başvurmaktadır. Mesela, *el-Kitap* adlı eserinde Kur'ân ayetlerinden ve bu ayetlerin kelimeleriyle ilgili kırâat vecihlerinden dört yüz yirmi üç örnek getirmektedir.²⁴⁴ Sîbeveyhi(ö.180/796),, dörtyü yirmi üç yerde Kur'ân ayetlerinden ve kırâat vecihlerinden

²³⁹ Bkz. Kudat, *Kırâat ları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 250-300.

²⁴⁰ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 240.

²⁴¹ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman b. Saîd b. Amr ed-Dânî (ö.444/1053), *Camîu'l-beyân fi'l-Kirâati's-seb'a*, Neşr: Camietü's-Şârikâ, el-iimarât, 1. Bsk., 1428 /2007, c. 1, s. 51; Hişâm Sadüddin, *en-Nuhât ve'lKirâati'l-Kur'aniyye*, Câmiatü Ammar Selicî, el-Eğvatî'l-Cezâyir, s. 134.

²⁴² Abduh er-Râcihi', *el-Lehcetü'l-Arabiyye fi'l-Kirâatu'l-Kur'aniyye*, Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyye, 1996, s. 86.

²⁴³ Bkz. Kudat, *Kırâat ve Dilbilim Arasında Dengeli Konumuyla Sîbeveyhi*, Ankara, 2020, s. 10.

²⁴⁴ Se'dûn Ahmed Ali er-Rebbâkî, *Esârü'l-Kur'ân ve Kirââatu fi'd-Dirâsâti'n-Nahiviyye*, Câmiatü Babil.

istişhad etmektedir. ²⁴⁵ el-Kitap adlı eserinde yüz elli yedi yerde kırâat vecihlerine yer vermektedir. ²⁴⁶ Bu husus, bidayetden itibaren Kur’ân ayetleri ile nahiv ilmi arasındaki bağlantısının delillerindendir. ²⁴⁷ el-Kitap adlı eserinde istiştatta Kur’ana öncelik vermesi Arap dilbiliminin diğer istiştad kaynaklarına veya eünnetle istiştadı ve bunlarla tefsir ameliyesini zayıflatmamıştır. ²⁴⁸ Sîbeveyhi(ö.180/796), kitabında Kur’ân-ı Kerim’i ve Kur’ân tefsirlerini almıştır. İbn Hişâm’a (ö.761/1360), gelince, ²⁴⁹ aşağıdaki kırâatlara sahiptir ve bu kırâat, takip edilen bir sünnettir. İbn Hişâm (ö.761/1360), Şerhu Katrin-Nedâ ve Bellü’s-Sadâ adlı eserinde otuz beş civarı yerde Kur’anın kırâat vecihleriyle istiştad etmektedir. ²⁵⁰ Bunu örneklemek gerekirse İbn Hişâm (ö.761/1360), “*Katrün-Nedâ ve Bellü’s-Sada*” adlı Nahiv kitabında Benu Temim lehçesini kırâat veçhine, Yûsuf süresi 31. ayette yer alan (ما هذا بشرا) cümlesinde hüccet olarak göstermektedir. ²⁵¹ Gerek nahiv ilminde olsun gerekse tefsir ilminde olsun kaleme aldığı eserlerine bakıldığında Süyûtî de benzer yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. ²⁵² Tefsir ilmine kaynaklık etmesi: Süyûtî (ö.911/1505) müfessirin bilmesi gereken ilimleri sayarken sahabenin kırâat farklılıklarına göre yaptığı tefsirleri bilmenin zaruret ve önemine işaret etmiş, sahabenin birbirine zıtmış gibi görünen tefsirlerinin sebebinin çoğu defa bu nevi kırâat farkları olduğuna dikkat çekmiştir. Bundan dolayı müfessirler, kırâat farkları üzerinde önemle durmuşlardır. ²⁵³ Müteahhirin dilbilimci ve müfessirlerden bu bakış açısı ve konuma sahip örnek alimleri çoğaltmak mümkündür. ²⁵⁴

Kur’an ayetlerindeki kırâat vücühâtı ile Arap dilbilim ilişkisi üç merhâlede kaynağa, üstlendikleri fonksiyonda ve amaç ve gayede olmak üzere üç temel hususta sıkı irtibatı olduğu söylenebilir. Kaynak bağlamında kırâat ile dil bilimi arasındaki ilişkinin niteliği ve

²⁴⁵ Ebû Bişr (Ebû Osmân, ebû’l-Hasn, ebû’l-Hüseyin) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö.180/796), *el-Kitâb*, c. 1, s. 148.

²⁴⁶ Se’dûn Ahmed Ali er-Rebbâkî, *Esârü’l-Kur’ân ve Kirââtu fî’d-Dirâsâtî’n’Nahiviyye*.

²⁴⁷ Habib Abdullah Abdünnabî, *Hakikatü’l-Kirâatu’l-Kur’âniyye Fi Kitâpi Sîbevâyih*, Mecelletü Dirâsâtü’l-Basra, c. 16, s. 14.

²⁴⁸ Hadice’l-Hadisî, *eş-Şâhid ve Usûlü’n-Nahiv fî-Kitab sîbeveyh*, Matbaatü Câmiatü’l-Kuveyt, 1394/1974, s. 139.

²⁴⁹ İbn Hişâm, Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yûsuf, Ebû Muhammed el-Ensârî (ö.761/1360) . *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, Thk: Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, 11. Bsk., Kâhire, 1383/1964, s. 153.

²⁵⁰ Tarık Abdülkâdir Hüseyin, *el-Kirâatü’l-Kur’âniyye inde İbni Hişâm* Kitabü Mebahisün fî-Ulumi’l-Kur’ân, edit: Kudat Aydın, “”, Ankara 2022, s. 276.

²⁵¹ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Bellü’s-Sadâ*, s. 134.

²⁵² Detaylı açıklama için bkz. Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut, 1993, c. 1, s. 67-68.

²⁵³ Kudat, *Kirâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 244.

²⁵⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. et-Tiyb el-Fassî (ö.1170/1856), *Feyiz Neşrü’l-İnşrâh Min-Reud Teyi’l-İktirah (İlîsütfi)*, Thk: Mahmûd Yûsuf Fecal, Dâru’l-Bühûsi li’ld-Dirâsâtî’l-İslamiyye ve İhyâü’t-Tarasi, el-İmaratü’l-Arabiyye’l-Mütahidati, Dubî, 1. Bsk., 1421/2000, c. 1, s. 420; Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö.1069/1659), *Şifâ’ü’l-ğalîl fîma fî-Kelami’l-Arab Min-ed-Dehil*, Thk: Muhammed Kaşas, Trablûs, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1998, c. 6, s. 300.

nedenselliği önemlidir. Nahiv ilmi ortaya çıktığından beri, kırâat ilmi nahiv bilginlerinin zihnini meşgul etmiştir; çünkü nahiv'i ilk temellendiren alimler, kurrâlar idiler. Arap dil bilimi kaynak olarak ele alındığında, dayanak noktası sema' (işitme) ve rivayettir. Sema', kırâat'ın rivayeti ve Arap kelimeleridir. Arap dil bilimindeki tartışmaların çoğunluğu sema'ya ve kıyasa dayanır. Kırâat için de sema' önceliklidir; ancak bu genelleme kırâat için geçerli değildir.²⁵⁵

Dil bilimi ve kırâat arasındaki öncelik bağlamında, iki farklı ekol ortaya çıkmıştır: Basra Ekolü ve Kûfe Ekolü. Kırâat ilminde mezhep ve ekollerden bahsedilemezken, dil biliminde bu durum söz konusudur. Mezhep ve ekol kavramları içtihadı (bağımsız yargı) çağrıştıran, kırâat bu duruma uygun değildir. Bu nedenle, dil biliminde olduğu gibi mezhep ve ekol kavramları kırâat için geçerli değildir.

Basra Ekolü'nün kırâata Bakışı: Basralı dil bilimciler, kaynak bağlamında nadir durumlar dışında kırâat'le istişhad [delil gösterme] getirmemekteydiler. Öncelikli olarak Cahiliye şiiri ve deyimsele ifadelerle yer veriyorlardı.

Kûfeliler ise kaynak bağlamında öncelikli olarak kırâat yöntemlerini hüccet olarak kullanmışlardır. Kûfe ekolü, sema'ya karşı saygılı bir tutum sergilemektedir. Basra ekolü ise kıyas'a daha saygılıdır. Müfred bir kelimenin sonunda elif-i maksure bulunuyorsa, bazı imamlar imale [harfi inceltme], bazıları ise beyne [orta okuma] yapar. Basralılar (كلا) ve (كلتا) kelimelerinin lafzen müfred, manen ikili olduğunu belirtirler. Bu kelimelerin sonundaki "elif" harfinin kelimenin aslından olduğunu ve bu sebeple imale yapıldığını belirtirler.

Kûfeliler ise (كلا) ve (كلتا) kelimelerinin hem lafzen hem de manen ikili olduğunu savunurlar. Kûfeliler, bu kelimelerin okunuşunda kıyas'a gerek olmadığını, çünkü bu konuda rivayetlerin olduğunu belirtirler ve bu bağlamda imale yaparlar. Kırâat, sünnet olarak kabul edilir ve uygulanır. Kırâat konusunda Kûfeliler, Basralılar kadar titiz davranmamışlardır; çünkü Kûfelilere göre, kırâat senet ve rivayet ile ilgilidir.

Ravilerin şiarı, zabt, itkan ve dikkattir. Ruvat bir meslektir; seçkin bir tabakadır. Kıyasa uygun mu değil mi bakmaksızın, Kûfelilere göre dil bilim kaidelerini temellendirmede kırâat vecihleri bir kaynaktır. Basralılar da kırâat vecihlerini hüccet olarak kullanmışlar ancak kıyasa uyduğu ölçüde kullanmışlar.

255 Kudat Aydın, *Kur'an kırâatı ile Arap dilbilimi münasebeti üzerine*, Turkish Studies-Religion, 2020, 15 (1), 63-75, s. 65.

Buraya kadarki izahattan şunu görmek mümkündür: Tartışmanın merkezinde şu vardır: Kûfelilere göre kıyas oluşturulurken kırâat vecihlerine göre oluşturulmalı. Basralılara göre ise kırâat vecihleri daha önce oluşturulan kıyas ölçütlerine uymalıdır. Yine Kûfelilere göre kıyas ölçütleri yokken kırâat vecihleri vardı; nasıl olur da kendisinden sonra oluşturulan ölçütlere göre kırâat gibi bir hakikat değerlendirilmeye tabi tutulabilir? Sîbeveyhi(ö.180/796), Basralı olmasına rağmen bu konudaki yaklaşımı Kûfeliler gibidir; saygı merkezlidir.

Kırâat bağlamında Kûfelilerin metodu Basralılardan daha sağlamdı; çünkü kırâat vecihleri, Arap dil bilimine çeşitlilik katar ve zenginleştirir. Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu dili korumak için kırâat vecihleri, yeterli kaynak olma vasfını taşımaktadır; çünkü kaynağı, sema'dır ve sema', rivâyete dayanır. Arap şiiri ise zapt, itkan ve dikkatten mahrumdur. Bu sebeple Arap dil bilimi için kırâat vecihleri, daha sağlam bir kaynaklık teşkil etmektedir.

Kırâatları hüccetlendirmede Arap dilbilimi söz konusu edinildiğinde, bu dilin eda, sarf ve nahiv yönleriyle hüccetlendirmesi anlaşılmaktadır.²⁵⁶ Bir dilin sistematize edilip fonolojik, morfolojik ve sentaks açısından belli kâidelere göre kodlanması, harf, kelime ve cümle olarak tanımının yapıp sınırlarının belirlenmesi mânasında birden fazla isimlendirme yapılmıştır. Harfin telaffuz halleri, kelimenin biçim halleri ve cümlelerin dizim hallerini açıklayan ilim mânasında tecvîd, sarf ve nahiv ilimleri oluşmuştur. Bu üç ilim, Arap dilbilimi bünyesinde temel bölümlerdir.²⁵⁷

Eda: Sesbilim ve fonetik olarak da adlandırılır. Kırâatta usûl, fonetik, ferş ise gramatik farklılıklardır. el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (ö.175/791) "Kitâbü'l-Ayn" adlı eseri, Arap dilinin fonetiği hakkında yapılmış çalışmalardan biridir. O, sesbilime dilbilim çalışmasının önsözü olarak bakmıştır.²⁵⁸ Her yerde aynı pratiğe tabi olan bu tür kırâat farklılıkları, genelde edâ ile alakalıdır. Arap dilbilimi gibi sesbilim de kırâat ilmiyle sıkı bir münasebet halindedir.²⁵⁹ Bu ilmin tespitleri, Kur'ân-ı Kerim'in farklı okuyuşları, Arap dilinin korunması hassasiyetinin bir neticesidir.²⁶⁰

Lafızların telaffuzu için söz konusu olan tasnif, aslında kelime için de söz konusudur. Kelime biçim bilimi, genelde sarf ilmi ile gündeme gelmektedir. Buna morfoloji

²⁵⁶ el-Hasan, Ebû Ali el-Farsî, *el-Hüccetü li'l-Kurâi's-Seb'a*, s. 14.

²⁵⁷ Bkz, Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 221.

²⁵⁸ Temmâm Hassân, *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Fas, Dâru's-Sekâfe, 1994, s. 50.

²⁵⁹ Dionysios, Thraks, *Gramer Sanatı*, çev, Çoraklı Eyyup, İstanbul, 2006, s. 10-11.

²⁶⁰ Amayır, *Arabic Language Structures and Syntax*, s. 22 ve 36; Kudat, Aydın, *"Ses bilim ve Tecvîd", Denge Dergisi*, Dortmund, Almanya, 2005, s. 20.

denmektedir. Kelime biçim biliminin ağırlıklı muhtevası fiiller teşkil etmektedir. Elbette bunun içinde isim ve edatlar da vardır. Kırâatla ilgili özellikle ferşî farklılıkların ekseriyeti kelime biçim hususunda olduğunu vurgulamak isteriz. Bu da Kur’ân’dan beslenen Arap dilbiliminin fiil üretme ve türetme mekânizmasına ayrı bir zenginlik ve mevsukiyyet kazandırmıştır denilebilir.

Sarf: Sarf, dilbilimin alt dalı olan biçimbilimin konusudur ve kelimelerin şekil ve türevleri ile ilgilidir. Sarf ilminin ortaya çıkış sebepleri, dildeki bozulmayı ve Kur’ân kırâatındaki hataları önlemektir. Kırâat-ı aşere’de, büyük oranda sarfî yapıda olan vecihlerin temelini oluşturan sarf ilmine ait kurallar önemlidir. Kırâat-ı aşere vecihlerinin çoğunluğu, sarfî içerikli olup²⁶¹ hüccet hususunda sarfî kaidelerin yer aldığı söylenebilir.

Nahiv: Ferşî kısmında yer alan kırâat vecihlerinde bu tür hüccetler daha yaygındır ve i’râb olarak adlandırılır. Özellikle ihtiyar hücceti kısmında yoğunlaşan nahiv kuralları, diğerlerine kıyasla anlamı doğrudan etkiler. Nahvî tahliller, özellikle dilbilimsel ağırlıklı olan “Maâni’l-Kur’ân” ve “İ’râbü’l-Kur’ân” gibi tefsirlerde yoğun olarak yer alır. Nahiv, doğru telaffuz ve kırâat, doğru cümle kurma ve yazma şartıdır.²⁶² Nahvî hüccetler, en çok kırâatın ferşî kısmında devreye girer.²⁶³

Kanaatimize göre, kırâatları hüccetlendirme ve kırâatlar ile hüccetlendirme iki farklı alandır. “Kırâatların hücceti” terimi, Arap dilbilim kuralları ve diğer ilimler ışığında kırâat vecihlerini tevcih etmek anlamında kullanılır. Kırâat imamının en büyük hüccet ve delili, sened ve rivayetin sıhhatidir. Kırâatların dilbilim ve diğer ilimler ışığında gerekçelendirilmesi ve her kırâat imamının diğerlerinden farklı kırâat vechinin gerekçesini açıklamak, ana hedefi oluşturur. Buraya kadarki izahattan kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Olursa, i’râb, Arapçada anlamları farklı olduğunda farklı olan manayı i’râb ile isimlendirilmiştir. İ’râb anlaşılır kılmak demektir. İ’râb, ilk dönemde nahiv ile aynı anlamda kullanılmıştır. İ’râbın tarihini incelemek için nahiv ilminin tarihinden bağımsız bir yol izlemek mümkün değildir. İ’râbın doğuşuna dair değişik rivayetler bulunmaktadır. Hz. Ali’nin(ö.40/661), Kur’ân ayetlerinin harekelerinin yanlış okunmasına şahit olduğunda söylediği, “Fâil merfû’dur, mef’ûl mensûbtur, muzâfun ileyh mecrûrdur” sözleri ile i’râbın temelleri atılmıştır. Lahnin yaygınlaşması, daha çok İslam sonrası dönemle

²⁶¹ İbn Süleyman, Abdülkâdir, *el-İhtilâfû’s-Sarfî fi’l-Kırâati’l-Aşri’l-Mütevâtire*, Melezya, 2006, s. 10.

²⁶² Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İstanbul, 2007, s. 13.

²⁶³ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 221-222.

ilişkilendirilmiştir. Dilin kötüleşmesini önlemek için ebü'l-Esved ed-Düeli(ö.69/688), tarafından, Kur'ân ayetlerinin okunmasını kolaylaştırmak ve hatalı okuyuşu ortadan kaldırmak için i'râb alâmetleri olan hareke mahiyetindeki noktalama işlemi başlatılmıştır. Nitekim Hz. Ali (ö.40/661) 'den sonra i'râbın piri kabul edilen ebü'l-Esved ed-Düeli (ö.69/689) 'ye Kur'ân'a nokta şeklinde hareke koydurması, Haccac bin Yûsuf (ö.95/714) 'un da Yahya bin Ya'mer (ö.99/746) ve Nasr bin Âsım (ö.88/707) 'a Kur'ân'a noktalama işaretleri koydurması gerçekleşmiş, böylece Kur'ân-ı Kerîm kitabeti son şeklini almıştır. ²⁶⁴

Arap dilbiliminin âmil teorisine dayanan gramatik sistemi, öncelikle Kur'ân ve onun kırâat vecihlerinden istinbat edilmiştir. Diğer referans kaynakları tâlî konumdadır. Arap dilbiliminin grameri ve kırâat farklılıkları konusunda tercih ve ihtiyâr gibi ameliyelerin isabetli ve sahih bilgiye dayalı olarak yapılabilmesi maksadıyla Kur'ân mihverli ilimlerden her biri, kendine özgü bazı kavramları dilbilimsel olarak ele almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in ayetlerinin ve dilsel üslubunun birden fazla zaviyeden gerekçelendirilmesi mümkündür. Her bir kırâat vechinin Arap dilbilimi açısından mutlaka bir gerekçesi vardır. ²⁶⁵ Kur'ân ayetleri ile Arap dilbilimi arasındaki yoğun münasebetin teşvik noktasında ilerde tafsilatlı olarak ele alınacak olan örnekler önemlidir.

1. 8. Kur'ân Gramerine Göre Merfû'ât Konusu

Sîbeveyhînin (ö.180/796)el-Kitap adlı eserinin öğrencileri tarafından tevbib edilip sitemli hale getirildiği dönemden itibaren kaleme alınan eserlere bakıldığında nahiv ilmi, genelde kifayet miktarında tanım ve izahattan sonra merfûât, mensûbât, mecrûrât ve tavabî şeklinde bir sisteme göre ele alınması taâmül halini aldığı görülmektedir. Çalışmamızda bu taâmül ve geleneğe uymayı uygun görmekteyiz. Bu sistemin taksimatı temeli mevki ve mevzi denilen, günümüzde söz dizimin ögelik koumu olarak ifade bulan gerekçeye dayanmaktadır. Arap dilbiliminde önemi haiz bir husus olan ögelik konum iraba dayanmaktadır. Bu da yukarıda tafsilatı yer alan amil teorisine dayanmaktadır. İ'râb kelimesinin ıstılâhî anlamı, bu kelimenin lügavî anlamından türemiştir. Nahiv alimleri, isim ve fiillerin sonunda manaya delâlet eden hareketleri gördüklerinde bu işlemi Beyân anlamındaki i'râb ile isimlendirmişlerdir. Bu durumda i'râb, dilin anlamını açıklayan hareketler demektir. ²⁶⁶ İbn Mâlik (ö.672/1273), şöyle tarif etmiştir: “İ'râb, *terkidden dolayı*

²⁶⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlu ve kırâatı*, s. 230-231; Komisyon, MEB, *Tefsir Kitabı*, Devlet Kitapları Yayınevi, Ankara, 2010, s. 22-23.

²⁶⁵ Kudat, *Kırâatları Hüccetlendirmede Dilbilim Olgusu*, s. 197.

²⁶⁶ Nâsır, Betül Nâsır, *Delâletü'l-İ'râb lede'n-Nuhâtü'l-Kudemâ*, s. 21.

kelimenin anlamında meydana gelen değişikliği açıklayan hareke, sukûn ve bunların yerine geçen şeylerden ibarettir. ”²⁶⁷ İbn Hişam (ö.761/1360), ise: “Mütemekkin ismin ya da [te’kit ve cemi müennes nûn’u bitişmemiş] muzârî fiilin sonunda, âmilden kaynaklanan zâhir ya da mukadder bir etkidir. ”²⁶⁸ diye tanımlamıştır. Muasır dilcilerden Mustafa el-Galâyînî Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî (1885-1944) ise: “Âmilin, kelimenin sonunda meydana getirdiği etkidir; böylece kelimenin sonu âmilin gerektirdiği gibi merfû, mansûb, mecrûr ya da meczûm olur. ”²⁶⁹ şeklinde tarif etmiştir. Tanımların üzerinde terettüb ettiği ilke/usûl den söz ederken i’râb ameliyesinin olduğu temel işlevler kastedilmektedir. İ’râbın temeli nasb, ref’, hafv ve cezmdir. Bunlar i’râb konumlarıdır. Cümle içerisinde kelimenin yer aldığı ögelik konumuna göre aldığı tanımdır. Her bir konum ve tanımın da lafız ve telaffuzda karşılık bulan alamet/işareti vardır. Bir de bunu gerektiren âmil/etken vardır. Bu bölümde aşağıda tafsilatı yer alacak i’râb bağlamında konum, işaret ve etkenleri işlenecektir. Konu genel olarak merfûât, mensûbât ve mecrûrât olmak üzere üç bölüm halinde ele alınagelmıştır. Biz de bu kronolojiyi takip ederek ele almaya çalışacağız.

1. 8. 1. Fâil ve Nâibü’l-Fâilin Mahiyeti

Mevzu ile alakalı Kur’ân ayetlerinden örneklerle geçmeden önce biraz izahat vermede fayda mülâhaza edilmektedir. Fâil,²⁷⁰ fiili yapmakla görevlendirilendir ve ister Arapça ister kardeş dillerde olsun,²⁷¹ cümlenin pratik özüdür,²⁷² çünkü bu mesele meydana gelen her olay için mantıklı ve aklîdir ve bu sağlam bir düşünceye dayanır. ²⁷³ Fâil, bilinen bir isim olur. Bazen de bilinen ismin yerine geçen bir ifade ile yer alır. Fiilin isnad edildiği kelime zahir, müstetir, mahzuf, meçhul gibi birden fazla kısımlara ayırmak mümkündür. ²⁷⁴

Kur’an ayetleri ve ondaki kırâat vücûhâtı bağlamında fâil ve naibü’l-Fâil sayılan ögeler birden fazla açıdan incelemelere mahal olabildiği ve akademik çalışmalara konu

²⁶⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, c I, s. 33.

²⁶⁸ İbn Hişam, *Metnu Şuzûri’z-Zeheb*, Mektebetü’l-bâbî el-Halebî.s. 41.

²⁶⁹ el-Galâyînî, *Câmiu’d-Durûsi’l-Arabiyye*, Kahire, 2000, s. 30.

²⁷⁰ Ebû Saîd Abdülmacid, *İhtilaf en-Nuhât Fi Kedayâ’l-Fâil ve Dalalatih ve Hululih Min Hilal el-Kur’ân el-Karîm ve’l-Luğati*, el-Mecelletü’l-Ürdüniyye fi’d-Dirâsâti’l-İslamiyye, c, (5) . Adad (1) 1430/2009, s. 64.

²⁷¹ Abdurrahmân Bu Dire’a, *Binyat el-İsinad İla’l-Fâil Fi’l-Luğati’l-Arabiyye, Dirâsât Tarkibie, Nemazic Min-Kıtab Sibeveyhî*, Mecelletü Mecma’i’l-luğati’l-‘Arabiyye. Ala’s-Şebeketi’l-Alemiyye, Adad (8), 1436/Ağustos 2015, s. 47.

²⁷² Ebû Saîd Abdülmacid, *İhtilaf en-Nuhât Fi Kedayâ’l-Fâil ve Dalalatih* s. 64.

²⁷³ Abdurrahmân Bu Dire’a, *Binyat el-İsinad İla’l-Fâil Fi’l-Luğati’l-Arabiyye*, s. 47.

²⁷⁴ İbn Hişam, *Şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sedâ*, s. 180.

edindiği erbabının malumudur. Biz burada mevzuumuzla alakalı kifayet miktarınca ele almaya çalışacak ve konuyu diğer disiplinlerin alanına taşırmamaya mülhaza edeceğiz.

Çalışmada şu hususlara ulaşılmıştır: Fâil her zaman fiilin isnad edildiği şey olmayabilir. Nitekim bizzat fâil, dolaylı fâil, hakiki veya mecazi fâilden söz edilebilir.²⁷⁵ Bazen de fâile amir olan kişi de olabilir.²⁷⁶ Bir de mutavâ'at fiillerdeki fâil de ayrıca tahlil edilecektir.²⁷⁷ Fâil gramatik olarak ögelik konumu merfudur; ancak bu bazen mu'rab bazen de mebni olur. Bazen de i'râb'ı kabul etmez. Bu durumda mu'rab, mebni ve takdiri olmak üzere üç şekilde ögelik konumu belirtilebilir.

Mu'rab olan örnek:

(وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا)²⁷⁸

Mebni olan örnek:

(إِذْ أَيْدِيكُمْ بِرُوحِ الْقُدُسِ تَكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ)²⁷⁹

Çeşitlerini zikredecek olursak:

a) Kelime ve anlam olarak aktif:

(حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ)²⁸⁰

b) Anlamı olmayan telaffuzda bir fiil:

(وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَلِقَاءِ الْآخِرَةِ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ)²⁸¹

c) Telaffuz anlamında olmadan fâil:

(وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَائِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا)²⁸²

Öznenin cümledeki konumu aşağıdaki gibidir:

²⁷⁵ Âmir Abd Muhsini's-Se'd, *el-Ab'aâdü'd-Delâlet li-İzharı-Fâil fi-Surati'l-İsmi's-Sarih*, Mecerlet Dirâsâtü'l-Besre, c. 7, A, (12) . 2011, s. 4.

²⁷⁶ el-Müberred ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö.286/900) *el-Muktedab*, Thk: Muhammed Abdulhalik Uzimatu, en-Naşir. Almi'l-Kütüb, Beyrut, c. 1, s. 7.

²⁷⁷ Muhammed İsmîl Amâyre, *Kevâidü'l-Fâil Beyni'n-Nezeriet ve't-Tetbik*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf Muhammed Hasan Avâd, Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ-el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2010, s. 5.

²⁷⁸ İsrâ sûresi, 17/83; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 6, s. 314

²⁷⁹ Mâide sûresi, 5/110; Muhammed Ca'fer el-Kerbâsî, *İ'rabü'l-Kur'an*, c. 5, s. 531.

²⁸⁰ Bakara sûresi, 2/7; ebü'l-Bekâ el-Ukberî (616/1219), *et-Telkin fi'n-Nahv*. Thk: Cemil Abdullah Uvaydah, ts, s. 8.

²⁸¹ A'râf sûresi, 7/147; ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Telkin fi'n-Nahv*, s. 8.

²⁸² Nisâ sûresi, 4/45; ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Telkin fi'n-Nahiv*, s. 8.

a) Öznenin adından sonra:

283 (قَالَ أَرَاغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ)

b) Belirgin zamir:

284 (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ)

c) Gizlenmiş zamir:

285 (وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ)

d) Aktif kaynak:

286 (الَّذِي جَعَلْنَا لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ)

1. 8. 2. Kur'ân Ayetlerinde Fâilin İ'râb Halleri

a) Tekil fâil:

287 (إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَتْوَفِيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ) (الله-مفرد)

b) Çoğul (ism-i cemâ) :

288 (وَكَذَّبَ بِهٖ قَوْمُكَ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ)

c) İsm-i cins:

289 (وَقَالَ الْإِنْسَانُ مَا لَهَا)

d) İsm-i cins-cem'î: اسم الجنس الجمعي Burada kelime olarak her ne kadar müfred yani tekil olup çoğul eki almamışsa da anlam olarak tür ismi olup cemi gibidir. 290

291 (إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ)

Âyet-i Kerimesi buna örnektir. Burada الْكَلِمُ kelimesi cem'î ism-i cinstir. Arap gramerinde yaygın bir kaidedir. Tür isimleri lafzen müfred, manen cem'idir.

283 Meryem sûresi, 19/46; Muhammed Fâdıl es-Sâmerrâî, *en-Nahivü'l-Arabî, Ehkâm ve Maân*, Dârü İbn Kesîr, 1. Bsk., 1435/2013, c. 2, s. 195.

284 Bakara sûresi, 2/3; Mahmud b. Abdurrahîm-Sâfi, *el-Cedvel fi-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 36.

285 Bakara sûresi, 2/30; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 77.

286 Hac sûresi, 22/25; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-mufasal li-Kitâbi Allah elmurtali*, c. 7, s. 302.

287 Âl-i İmrân sûresi, 3/55; Deâs, Kasım Hamîdân, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 138.

288 En'âm sûresi, 6/66; Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mü'cemu el-Meusuaî lielfâz el-Kur'an-ı Kerîm ve kırâathü. Müasset Stur el-Mearifetü*, 1. Bsk., Riyad, 1423/2002, Ser, 2208, s. 382.

289 Zilzal sûresi, 99/3; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-mufasal li-Kitâbi Allah elmurtali*, c. 12, s. 503

290 Vesmiye Abdülmuhsin Muhammed el-Mensûr. *Siyeğü'l-Cümü' Fi'l-Kürân el-Kerîmi*, Mektebetü'r-Rüşd-Nâşirûn, 1. Bsk., 1425/2004, c. 2, s. 147-158.

291 Fâtir sûresi, 35/10.

e) Dişil çoğul:

292 (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ)

Âyet-i Kerimesi buna örnektir. Burada الْمُؤْمِنَاتُ kelimesi elif ve ta harflerini ek alarak cem-i münnes salim yani kurallı dişil çoğul gelmiştir. Bu ve benzeri örnekler Arap gramerinde cem-i müennes salime temel istişhadı teşkil etmektedir.

a) Meksûr:

293 (وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ)

b) Menkûs:

294 (فَقَوْلَ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نُكْرٍ)

c) Müsennâ:

295 (قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا)

d) Cemi müzekkeri salime, eril çoğul:

296 (لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ)

e) Esma-i sitte:

297 (قَالَ أَبُوهُمْ إِنَِّّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفْقِدُونِ)

Bazen fâil hafd yani mecrur halde de vârid olabilir.²⁹⁸ Bunun da birkaç versiyonu ve geliş hali bulunabilmektedir.

a) Bir mastar ve ism-i masdara izafe olan:²⁹⁹

300 (وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ)

b) Öncesinde bir edat varsa:

²⁹² Mümtetine sûresi, 60/12; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânuhû*, c. 10, s. 68.

²⁹³ Mümtetine sûresi, 7/104; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 4, s. 48.

²⁹⁴ Kamer sûresi, 54/6; Mahmud b. Abdurrahîm-Sâfi, *el-Cedvel fi-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 27, s. 65.

²⁹⁵ Mâide sûresi, 5/23; ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö.392/1002), *el-Luma' fi'l-Arbiyye*, Thk: Fayez Fares. Darü'l-Kütübi'sekâfiyye, Kuveyt, 2015, s. 32.

²⁹⁶ Âl-i İmrân sûresi, 3/28; Muhammed Ca'fer el-Kerbâsî, *İ'râbü'l-Kur'an*, c. 1, s. 455.

²⁹⁷ Yûsuf sûresi, 12/94; Mahmud b. Abdurrahîm-Sâfi, *el-Cedvel fi-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 13, s. 28.

²⁹⁸ Münevvere, *el-Faîl ve Envâ'üh fi-Sûreti'n-Nisâ*. Resalat Lilh Usûl alâ Şehadat Sircana. Câmiatiü Alâüddinü'l-İslamiyye el-Hukumiyye, Mekâsir. 2018, s. 12.

²⁹⁹ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 1, s. 346.

³⁰⁰ Bakara sûresi, 2/251.

301 (مَا يَأْتِيهِمْ مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ)

c) Önünde ünlem varsa:

302 (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا)

d) Yeterlilik anlamında yirmi sekiz yerde geçen وَكَفَى

303 (وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا)

e) Zahir fetha ile mecrur:

304 (وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا)

Burada sadece iki örnek sunarak devam edeceğiz.

305 (فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ)

• Kırâat-ı aşere imamlarından cumhur şu şekilde kırâat etmiştir: (فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ) (âdemü, kelimâtin) .

• İbn Kesîr(ö.120/738), şu şekilde kırâat etmiştir: (فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ) (âdeme, kelimâtü) . Onu onurlandırmak affın sebebidir. 306 Yani, Âdem sözleri aldı, onları kabul etti, anladı ve kabul ile aldı veya Allah (cc) 'tan kendisine gelen sözlerin anlamını yükselterek kelimeleri aldı denilebilir. 307

308 (قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ)

• Ebû Recâ' İmrân b. Teym el-Utâridî (ö.105/723-24), Ketâde Ebü'l-Hattâb Katâde b. Di'âme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö.117/735), el-Âmeş Ebû Muhammed Süleymân b.

301 Yâsîn sûresi, 36/30; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 8, s. 193.

302 Meryem sûresi, 19/38; Mahmud b. Abdurrahîm Sâfî, *el-Cedvel fi-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 16, s. 300.

303 Nisâ sûresi, 4/45; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî el-Keyravânî el-Endalûsî el-Kurtubî el-Malikî (ö.437/1045), *Müşkilü 'İrâbi'l-Kur'ân*, Thk: Hatem Sâlih ed-Damen, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, ts., c. 1, s. 198.

304 Nisâ sûresi, 4/55; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 2, s. 301.

305 Bakara sûresi, 2/37.

306 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 267; el-Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdullah el-Hüseyinî (ö.1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fi-Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'îl-Mesânî*. Thk: Ali Abdülbârî el-'Atiyye, Beyrut, Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1415/1995. c. 1, s. 238.

307 Âmir Abd Muhsini es-Sa'dî, *el-Ab'âdû'd-Delâlet li-İzhârî'l-Fâil fi-Surati'l-İsmi's-Sarîh*. c. 3, s. 465.

308 Bakara sûresi, 2/124.

Mihrân el-Kûfî (ö.148/765) şu şekilde kırâat etmiştir: (الظَّالِمُونَ) (ez-zâlimûn) .³⁰⁹ Senin soyundan kim zulmeden olursa, ahdimi çiğnemez.³¹⁰

Buraya kadarki kısaca verilen örneklere bakıldığında nahiv ilminde fâil ile alakalı kuralların temellendirilmesinde ekseriyeti, Kur'an ayetleri ve ondaki kırâat vücûhâtı ile istişhat edildiği söylenebilir. Bunu söylerken de nahvin kaidelerinde diğer istişhat kaynaklarının ihmal edildiği anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir. Bu ve benzeri örnekler, Arap gramerinde farklı kırâat yöntemlerinin incelenmesi ve detaylı analizlerle daha iyi anlaşılabilir. Özellikle ilerde tafsilatlı olarak ele alınacak olan mensûbât bölümünde ve çalışmanın eki niteliğinde olan tablolarda bu tür örnekler daha fazla bulunmaktadır.

1. 7. 1. 2. Nâib-i Fâil ve Kur'andan Örnekleri

İrab açısından fâil için soz konusu olan gramatik bütün hükümler, naibü'l-Fâil için de geçerlidir. Buna ilave olarak kendine özgü özel durumları da vardır. Özellikle Kur'an ayetlerinde ve bazı kırâat vücûhâtında bina-ı malum ve bina-ı meçhul fillerde ikisi arasındaki farklılık ve buna mebni olarak söz dizime olan anlamsal yansımaları bağlamında özellikle tefsir ve tevil ameliyesine geniş yorum sahasının açılmasına vesile olmaktadır. Aşağıda kifayet miktarınca yer verilecek olan örnek ayetlerde bu husus vurgulanmaktadır. Mevzu ile alakalı Kur'an ayetlerinden örneklere geçmeden önce biraz izahat vermede fayda mülâhaza edilmektedir. Onun adına edilgen ortaç ve edilgen için kullanılan sözde özne, öznenin yerini alır ve Kûfiler³¹¹ tarafından [öznenin adı belirtilmediği sürece]³¹² böyle anılır. Bu kategoriye giren unsurlar şunlardır:³¹³

a) Mef'ûl-ü bih:

(حَرِّمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتَكُمْ وَبَنَاتَكُمْ وَأَخَوَاتَكُمْ وَعَمَّاتَكُمْ وَخَالَاتَكُمْ)³¹⁴

³⁰⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 604; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 3, s. 465, c. 4, 37.

³¹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 604; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, c. 3, s. 465, c. 4, 37.

³¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Heşâb (ö.567/1171) . *el-Murtacil (Fi-Şarh el-Cumli)* . Thk: Ali haydar. Dimaşk, 1972, s. 117. (Kûfiler , 'Asim, Hamza,Kisâ'î, Halef).

³¹² Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (Şevki Dîf) (ö.1426/2005), *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dârü'l-maârif, 1965, s. 200.

³¹³ AbdulLatif es-Saîd. *Kavâ'idü'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Mübesete*. s. 50.

³¹⁴ Nisâ sûresi, 4/23; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânuhû*, c. 8, s. 193.

b) Câr, mecrûr:

315 (وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقَصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ)

c) Zarf:

316 (وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ)

d) Masdar:

317 (وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عِلٌّ)

e) Müevvel masdar:

318 (قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ)

Özne/Fâil ile ilgili nahiv kaynaklarında zikredilen temel kaideler ve usuller burada ele alınacaktır. Başta gerçek fâil ve sözde fâil/sözde özne olmak üzere, her ikisinin hükmü öncelikle kendilerinden önce zikredilen fiilin çatı biçimine bağlı olduğu bilinmektedir.

Çalışmamızda gramatik bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de tespit edilebildiği kadarıyla; bin dört yüz seksen sekiz civarı yerde fail, ism-i zahir olarak yer almaktadır; Takriben bin iki yüz altmış bir yerde etken fail ve açık merfu olarak, yetmiş civarı yerde edilgen fiil ile merfu, ondört yerde ise menkus isim olarak yer aldığı söylenebilir. Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla, bir yerde mastarın fâili olarak zahir bir şekilde merfû halde, ism-i failin faili ve zahir olarak yer aldığı ayet adedi yirmi civarıdır. Elli civarı yerde fail mecrur, mehallen merfu halde yer alırken, zahiren fetha üzere mecrur iken konum olarak merfu konumda fail olarak varid olduğu bir yer, bu son versiyonun naibü'l-fail halde varid olduğu yer ikidir. Normal bina-ı meçhul fiilin naibü'l-faili olarak yer aldığı ayet sayısı takriben dokuzyüz yirmidir. Anılan sayılar, bazı ayetlerde mevcut kıraat vucuhatına binaen takriben olarak ifade edilmiştir.

³¹⁵ Fâtîr sûresi, 35/11; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli kitâb Allah elmu-rtali*, c. 9, s. 386.

³¹⁶ Sebe sûresi, 34/54; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 8, s. 567; Behcet Abdülvahid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 9, s. 371.

³¹⁷ Bakara sûresi, 2/123; Abdullatif es-Saîd. *Kavâ'idü'l-Luğati'l-Arabîyye'l-Mübeseta.*, s. 50.

³¹⁸ Cin Sûresi, 72/1; Udeyme, Muhammed Abdulhâlîk, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, 564; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 12, s. 196 .

1. 8. 3. Fiilin Çatısı ve Bazı Fiillerde Fâilin Tesbiti Problemi

Her bir fiilin mutlaka bir fâili bulunmaktadır. Görünür veya görünmez, bilinir veya bilinmez bir fâil olması gerekmektedir. Gramatik olarak, genel kaidede de bazı istisnalar bulunmaktadır.³¹⁹ Kur'ân-ı Kerim'de ve başka dilsel kaynaklarda fazladan yer alan “kane” (كان) fiili buna örnektir.

a) Kâne ez-zâide (كان الزائدة)

b) Ne kadar çok (tâlîma, طالما), nadiren (pek az, kaleme, قلما), çoğu kez (çok deve, kesüremâ, كثيرا)

c) Hâşâ (حاشا)

d) Pekiştirmektir (التوكيد)

1. Kâne ez-zâide (كان الزائدة) : dikkate alınması gereken ilke, Kur'an'da ilavenin olmadığı, mutlak olaya işaret ettiği için bir tasdik olduğudur.³²⁰ Örnek ayetler:

³²¹ (فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا)

Bu durumda, ayetin ifade ettiği anlam şudur: Onunla çocukken nasıl konuşuruz? Eğer onun beşikte bir şeyler yapması söz konusuysa,³²² bu bir mucizeye işaret eder. Konuşma bağlamında ise, bu durum merak ve şaşkınlığa sebep olmaktadır.³²³

³²⁴ (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ)

³²⁵ (قَالَ وَمَا عَلَّمِي بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)

Aşağıdaki örneklerde ekstra (Kâne, كان oldu) veya eksik (hâliye) olabilir:

³¹⁹ Ali b. Muhammed eş-Şehri. *et-Teşbih bi'l-Fâil İnden-Nahiviyn*. Mecelletü Câmiatü Um el-Kurâ li'l-Ulumi el-Luğat ve Âdâbhâ. adad (19), Şaban 1438/Mayıs 2017, s. 287; Ebû Bekir Muhammed b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö.316/929), *el-Usûl fi'n-Nahiv*, c. 1, s. 58; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. el-Heşâb. *el-Murtacil Fi-Şarh el-Cumli*, s. 117; Takıyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim et-Teymî (İbn Nâzırî'l-Ceyş) (ö.786/1384) . *Şerhü't-Tashil (Tamhidü'l-Kavâid bi-Şerh Tashili'l-Fevâid)*, Thk: Ali Muhammed Fâhir. Neşr: Dâru's-Selâm, Kâhire, 1. Bsk., 1428, c. 3, F. 754, s. 1158.

³²⁰ Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö.686/1287), *Şerhü'r-Radi ala'l-Kafiye*, Thk: Yûsuf Hasan Ömer, Camiet Kareunus 1398/1978, c. 4, s. 190.

³²¹ Meryem sûresi, 19/29.

³²² Ebû Ali el-Farîsî (ö.377/987) . *el-Mesâ'ilü'l-Halebiyyât*, Thk: Muhammed eş-Şâtir Ahmed Muhammed Ahmed, Matbaatü'l-Madanî. 1. Bsk., 1405 /1985, c. 2, s. 875.

³²³ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 25.

³²⁴ Şuarâ sûresi, 26/8, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190.

³²⁵ Şuarâ sûresi, 26/112; Udeyme, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, s. 342.

326 (إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ)

327 (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ)

Buraya kadarki araştırmadan varılan kanaat şudur: burada eksik bir fiil söz konusudur. Mesela fiil söz konusu olduğunda beraberinde ne zaman ve nerede sorularını gündeme getirir. Oysa adı geçen örnekte bu husus mülahaza edilmemektedir. Nakıs fiillerin bu noktada incelenmesi ve tartışılmasında fayda mülahaza edilmektedir; ayrıca örnekte geçtiği üzere “hâşâ” kelimesi fiil olarak ele alındığında bu kelime masumiyeti, yani fiilin gerçekleşmediğini ifade eder.³²⁸ Fiil olarak mazi zamanı içerir. Bu kelime edat olarak değerlendirildiğinde zaten edatın fâili olmaz. Sorun kalmaz; ancak fiil olarak varsayıldığında mazi zamanı içermesi gerekir. İstisna edat olmakla fiilin gerçekleşmediğinin edatı demektir. Böyle bir kelimeye fâil aramak, tanımlamak ancak lafzen ve mecazen olabilir.³²⁹ Nitekim “hâşâ” bu anlamda değerlendirilmiştir. Zira masumiyeti ifade eder,³³⁰ el-Farr’a ya göre nehiy, yani yasak koyma fiilinde fâil olmaz. Zira hakikatte fiil gerçekleşmez.³³¹

Örnek ayet:

332 (وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ)

Sözlü onaylama: sözü tekrar etmek veya manaya uygunluğu ile pekiştirmektir.

Örnek ayet:

333 (هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ)

³²⁶ Sâffât sûresi, 38/35; Süleymân el-Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî (ö.1204/1790), *Hâşiyetü'l-Cemel ala'l-Celaleyn el-Musemmâ Fütuhâtü'l-İlahiyye bi Tevdihi Tefsiri'l-Celâliyn lid-Dekâiiki'l-Hefiyye*, Beyrut, ts, c. 3, s. 535.

³²⁷ Kâf sûresi, 50/37; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*. Thk: Mâzin el-Mubârek-ve Muhammed Ali Hamdallah. 6. Bsk., Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1985., c. 1, s. 617.

³²⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî (ö.761/1360), *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Cil, 5. Bsk, Beyrut, 1979, c. 2, s. 221.

³²⁹ Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasan b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî (ö.749/1348), *el-Cenâ'ddânî fi-Huruf el-Me'ânî*, s. 558.

³³⁰ Mutiullah b. Avâd es-Silmî. *el-Ef'âl elti la Hez lehâ fi'l-Fâil İnd en-Nahiviyn*. Mecelletü'l-Ulumi'l-İnsaniyyeti ve'L-İctima'iyye, Adad (1) . c. (3) .Yanayir 2019. www. Ajsrp. com, s. 72.

³³¹ Ebû Saîd el-Hasan b. Abdillâh b. Merzübân es-Sîrâfî (ö.368/979), *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, Thk: Ahmed Hasan Mehdî ve Ali Seyyid Ali. Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008, c. 3, s. 99.

³³² Yûsuf sûresi, 12/31.

³³³ Mûminûn sûresi, 23/36; İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Şarhü't-Tashil (Tamhidü'l-Kevâid bi Şarh Tashili'l-Feuâyid)*, c. 9, F, 3107, s. 3304.

İkinci heyhât kelimesi, ilk kelimeyi güçlendirmek ve vurgulamak içindir. Bir nevi te'kit olarak düşünülebilir. ³³⁴ Bu yüzden gramatik olarak, yani fâil alma hususunda etkili değil; daha ziyade güçlendirmek ve birincisini vurgulamak içindir. ³³⁵

1. 8. 4. Hakiki Fail ve Sözde Fail

Bu bölümde, fiili bizzat işleyen fâil ile başka birinin emri ile fiili işleyen fâilin durumu analiz edilecektir. Bu konu, sarîh ve dolaylı, fâil ve muharrik gibi birden fazla ifade biçimiyle ele alınır ve hukuki yansımaları oldukça detaylıdır. Fâil, fiili gerçekleştiren veya gerçekleştirecek olan kişidir.

Emir fiili, bir başkasına bir şey yapması için yönlendirilen bir fiil olarak tanımlanır. Emir fâili, yönlendiren kişidir ve işi yapan kişi ile ilgili temel ilke, kişinin kendisine emretmesinin caiz olmadığı için gizli kalmaktadır. ³³⁶

İstisna menşei, konunun muhataba hitap etmesi gerektiğidir. İstisna, Kur'ân okumalarında, emir konuşanın kendisine aittir ve bunlar şu şekildedir:

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ ⁽³³⁷⁾

a) İbn Kesir (ö.120/738), Ebu Amr, Nâfi (ö.169/785), ve Hafs (ö.180/796) ve diğerleri okuyuşu: (liyesû'u-لِيَسُوءُوا) şeklindedir. ³³⁸

b) İbn Âmir Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö.118/736), Hamza (ö.156/773) ve Kur'ân-ı Kerim'de Enes'te (ö.93/711-12) ve diğerleri okuyuşu: (liyesû'â-لِيَسُوءَ) . ³³⁹

c) Hz. Ali (ö.40/661), Zaid b. Ali ve el-Kisâ'î (ö.189/805) okuyuşu: (linesûân-لِنَسُوءَ) . ³⁴⁰

³⁴¹ (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ)

³³⁴ İbn Nâzır el-Ceyş, *Şarhü't-Tashil*, c. 8, s. 3873.

³³⁵ ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekir el-Vakkâd el-Ezherî (ö.905/1499), *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh, 'av't-Tasrîh bimedmun altavdih fi'n-Nahiv*, 1. Bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1421/2000. c. 2, s. 290.

³³⁶ Mahmud ebü'l-Me'âtî Ahmed Ūkaşe. *el-Fâilü'n-Nahvî ve'l-Fâilü'l-Muneffiz fi-Nezariyyeti'l-Hâli'l el-İ'rabiyye, Dirâsâtü'l-Fâil*. Mecelletu Külliyyeti'l-Âdab, Câmiatü Binhâ, adad (38) . Uktubar 2014, s. 418.

³³⁷ İsrâ sûresi, 17/7.

³³⁸ Abdullatif el-Hatîb, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 5, s. 19.

³³⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 16.

³⁴⁰ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*. c. 3, s. 126.

³⁴¹ Ankebût sûresi, 29/12.

Hiz. Ali'nin rivayetine(ö.40/661) göre okuyuşu şöyledir: (velinehmil **وَلْتَحْمِلْ**).³⁴²

1. 8. 5. Emreden ve Uygulayan Fâil'in Gramatik Sorunsallığı

Amir, memuruna bir fiilin yapılmasını emrettiğinde, iki fâil söz konusu olur. Bu durum, özellikle sonuçların tahlili ve hukuki neticelerle de ilgilidir. Söz, emir şeklindedir ve “Yapan, söyleyen veya uygulayan kim olarak kabul edilir?” diye bir soru beraberinde getiren bir durum söz konusudur. Bunu bazı ayetler üzerinde örneklendirebiliriz:

344 (قُلْ يَتُوقَاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ) 343 (وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتُوقَاكُمْ)
(حَتَّى إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا) 345 (حَتَّى يَتُوقَاهُنَّ الْمَوْتُ) 346

Bu ayetlerde fiil, emredene isnat edildiği gibi, uygulayana da atfedilebilir. Allah^(cc), ölümün hükmüdür ve ölüm meleği ona emanet edilmiştir. Ya da Allah^(cc)’ın emriyle onunla melekler hem de ölüme atfedilir.³⁴⁷ Burada iki husus gündeme gelmektedir. Birincisi, (söyleyen konuşan) emrinin konusudur, “Bunu kim yapar?” sorusu. O emrediyor, ama kim uyguluyor? Kur’ân’daki her emir yerine getirildi mi? Tabii ki hayır! İkincisi ise, emri yapan (de ki), kim yapar? O emrediyor, ama onu kim idame ediyor? Kur’ân’daki her emir yerine getirildi mi? Tabii ki hayır! Burada özneyi kavramada eksikliklerimiz var.

Kanaatimize göre, emir eyleminin iki fail tarafından tartışıldığıdır; birincisi emir veren ve ikincisi emir yerine getirilirse, aşağıdakilere göre uygulanır:

yani söyleme fiilinin icrası, eğer (قُلْ) ise verilen emrin eylemini yürüten bir öznedir ve eğer reddederse, o zaman yeni bir fiilin de öznesi olur. Bu da yürütmeyi reddetmedir ve bu, bir problemin üzerine inşa edildiği şeydir; Şeytan’ın itaatsizliği.

348 (وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ)

Secdeyi emreden Cenâb-ı Haktır, emrolunan ise meleklerdir (secde ettiler) . Şeytan’a gelince, emri yerine getirmedir! Onu bir fâil (secde fiilini yapan) olarak nasıl tanımlanabilir,

³⁴² es-Semîn el-Halebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 7, s. 317.

³⁴³ Kehf sûresi, 10/104.

³⁴⁴ Secde sûresi, 32/11.

³⁴⁵ (Nihâyet birinize ölüm geldiği vakit (görevli) elçilerimiz onun canını alır ve onlar görevlerinde asla kusur etmezler) ” En’âm sûresi, 6/61.

³⁴⁶ (o kadınları ölüm alıp götürünceye) Nisâ sûresi, 4/15.

³⁴⁷ Talal Yahyaa İbrahim et-Tupcî, *el-Fâil Fi Deu'l-İstiemâli'l-Kur'ânî*. Mecelatü' t-Tarbiyye ve'l-İlmiyye, c. (16) . adad (4) . 2009, s. 216.

³⁴⁸ Bakara sûresi, 2/34.

halbuki o hakikatte bu fiili yapmaktan imtina etti? Bu misalde olduğu gibi, bazen gramatik bağlamda fâil olarak nitelenen isim, hakikatte gerçek fâil olmayabilmektedir. Netice olarak amel teorisine mebni olan irab ve tanımlamaları öncelikle söz dizimin lafzına ve terkinin lafzına dönüktür, mana ise bunun üzerine terettüp eder. Ancak her zaman anlamsal yansıma ile gramatik anlatım aynı maksadı ifade etmeyebilir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 89. Maddesinde geçtiği üzere, “Zorlama ve cebir olmadıkça, fiil emir verene değil, fiili gerçekleştirene atfolunur.” Dolayısıyla, burada secdeden imtina etme eylemi İblis’e aittir. Zira burada herhangi bir cebr ve zorlama söz konusu değildir.³⁴⁹

1. 8. 6. Olumsuz Fiilde Failin Tesbiti Sorunu ve Anlamsal Karşılığı

Amel teorisine mebni olarak temellendirilen irab teorisi, bazı durumlarda pratikle çelişir gibi sonuçlara da yol açtığı söylenebilir. Bu nedenle her zaman irab anlatımı fiiliyatta gerçekle uyuşmayabilir. Bunu doğal karşılamak gerekir. Nazariyat, her noktada fiiliyatla uyuşması şart olmadığı gibi, dilsel ve anlatımsal nazariyelerde bu durum prob teşkil etmediği kanaatini ifade ederek konuyu ele almaya çalışalım. Fiil, olumlu ya da olumsuz olarak gerçekleşebilir. Olumlu eylem, bir özne tarafından yapılmış ve eylem ona atfedilmiştir; ancak olumsuz eylem söz konusu olduğunda, özne eylemi gerçekleştirmemiştir; bu nedenle neden özne olarak adlandırıldığını sorgulayabiliriz. Bu durum, olumsuz eylemin bir tür eksikliği olarak kabul edilir ve aşağıdaki örnek ile temsil edilebilir:

(وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ) ³⁵⁰

Bu ayetten alınan örneklerle inceleyelim: (ve o inkâr etmedi وَمَا كَفَرَ (el-Vav الواو) (hâlî veya Temyîz استئنافیة أو حالیه) ve (وما mâ) inkâr edenleri (Süleyman سُلَيْمَانُ) (Kefere fâil (فاعل مرفوع بالضممة 'Fâil ile yüklem merfû) (سُلَيْمَانُ سُليمان) ³⁵¹ (فاعل كفر ³⁵²).

Kanaatimize göre konu şu şekilde değerlendirilebilir: Cümlemin söz dizimi, sadakatsizliği atfetme veya inkâr etme açısından eksikliklere sahiptir. Bunu ifade etmek için daha iyi bir yapı şöyledir: (وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ) . Süleyman'ı küfürden muaf tutar. ³⁵³ (وما), (نافیه),

³⁴⁹ Lecnet-i Ulemâ ve Fukahâ el-Hilâfet el-Usmâniyye. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. Thk: Necib Hevavinî. Neşr, Nur muhamad, Karhanh Tcart kutub, Aram bağ, Karatşî, s. 35.

³⁵⁰ Bakara sûresi, 2/102.

³⁵¹ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 158.

³⁵² Mehmûd Süleymân Yakût, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, c. 1, s. 174.

³⁵³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 523.

(كفر) fetih temelli olumsuz bir geçmiş zaman kipidir. Süleyman, (اسم علم) küfrün tesirini inkâr ediyor.

1. 8. 7. Bir Fiilin Birden Fazla Fâilinin Bulunması

Bir fiili paylaşan iki öznenin var olma ihtimali durumunda, bu konu tartışmalıdır ve iki isim veya zarfın fiilde harf kısmı dışında bulunmaması nedeniyle ilke olarak bunun doğru olmadığı düşünülür.³⁵⁴

355 (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا)

Kur'ân'daki bu örnek, sözdizimsel açıdan çalkantılı bir yapıyla karşılaştırılmış ve birden fazla fâil içermesinin neden doğru olmadığını açıklamak için, bir yaratma ve birlik meselesi olmadığı belirtilmiştir. Bu durum, açıklayıcıdır ve istisnaları olan birçok kuralı korumaz. Gramerciler,³⁵⁶ Allah (cc) 'ın şu sözlerinde ihtilaf etmişlerdir:

357 (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)

a) Sîbeveyhi(ö.180/796), (أَسْرُوا) zamiri fâildir ve onun yerine (الَّذِينَ) bedel bulunur.

b) Ebu Ubeyde(ö.209/824), (vav+elif) işaretli fâil toplantısı ve (الَّذِينَ) tek bir fildir.

c) Gizli bir takdir haberi diyenlerin mezhebi, haksızlığa uğrayanlardır. Mensub olanların takdirinden dolayı (yani onları kastediyorum) .³⁵⁸

359 (فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ)

a) (كثير) zımniden yerine merfû, ya da fâil üzerinde.³⁶⁰

b) Silinen yeni başlayanlar haberleri.

İbn Ebi 'Able İbrâhîm el-Mekdisî(ö.152/770), (كثيراً) (mensub) şeklinde okumuştur.³⁶¹

³⁵⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Heşâb. *el-Murtacil*, s. 117.

³⁵⁵ Bakara sûresi, 2/127.

³⁵⁶ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 4, s. 74.

³⁵⁷ Enbiyâ sûresi, 21/3.

³⁵⁸ Udeyme, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 8, s. 432.

³⁵⁹ Mâide sûresi, 5/71.

³⁶⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 328.

³⁶¹ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 2, s. 221.

³⁶² (مِنْ) موصول في محل رفع بدل من الواو (يملكون) (لا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا)

Kimi gruptaki (sahip oldukları) yerine bağılı bir isim olarak kullanılır. ³⁶³

³⁶⁴ (ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا)

³⁶⁵ (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ) (النساء: 63)

أُولَئِكَ: أولاء: اسم إشارة مبني على الكسر في محل رفع بدل من واو الجماعة في (جاءوك) في الآية الكريمة السابقة.

1. 9. Kur'ân Grameri Sistematîğinde Mensûbât Konusu

Nasb, bir şeyi ikame etmektir ve i'râbın bir kısmıdır. Cümledeki nasb olgusu, nesnel olan ögeye delâlet eder. Mu'rab olan fiil ve isimlere mahsustur; mef'ûlleri fâillerden ayırt eder. Temel alametleri fetha, kesrâ, elif, ya ve nûn'un hazfıdır. ³⁶⁶

Bu bölümde mebni kelimeler ve tabiler diye ifade edilen cümlede kendinden öncekine tabi olanlar ele alınmaktadır. Mebni cümle içinde ögelik konumu ne olursa olsun i'rabı değişmeyen diğer bir ifadeyle mebni kelimenin sonunun şeklinin değişmemesi demektir. Tabi ise; i'rabı yani sonunun alacağı şekil kendinden önceki kelimeye tabi olunmasıyla ifade edilir.

Kelam, (tazammun ettiği mananın tam olarak fahmedilmesi için) genellikle sıyakî veya Nahivî bir tabir vasıtasıyla manasının beyan edilmesine ihtiyaç duyar. Kelamın farklı vasıtalarla açıklanmasındaki esas gaye ise anlamda meydana gelebilecek karışıklıkları izale etmek suretiyle kelamın belîğ bir hale gelmesini teMin-etmektir. Bu ise bazen cümledeki şahısların (fiil tahakkuk ederken ki) ahvâlini belirtmekle; temyiz, hal, istisna, şart-cevap isteyen edatlar getirmekle ve kasem üslubuyla (cümlelerin manasını tekit etmek suretiyle) yapılır. Aynı şekilde Arap gramer ve belâğatında yer alan nida, tenazu, medih gibi üslupları zikretmekle veya kasr, istifham ve taacüb gibi cümlelerin manasını tekit eden edatları ve tevabileri getirmek ile yapılır.

³⁶² Meryem sûresi, 19/87.

³⁶³ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 67.

³⁶⁴ Nisâ sûresi, 4/62.

³⁶⁵ Nisâ sûresi, 4/63.

³⁶⁶ Muhammed Hîr el-Helavanî, *el-Vazih fi'n-Nahivi ve's-Sarf*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâsi, Beyrut, Dimaşk, 6. Bsk, 1421/2000, s. 23.

Burada mensûbâtı ele alırken çeşitlerini, her birinin mahiyetini tarif ve gramatik kaidelerini, mef'ûlleri, Kur'an'da istatistik adedini, mef'ûl yerine geçebilen kelimeleri/kalıpları gibi hususları, Arap dilbiliminde mensûbât ve geliş biçimleri, buna bağlı olarak mef'ûlleri ve bunlara tabi olan ögeler olmak üzere üç alt başlıkta ele almaya çalışacağız.

1. 9. 1. Kur'an Gramatiğinde Meful ve Örnekleri

Mef'ûller özelinde mensûbât “*fadla*” ögeler olup, cümlelerin anlamsal bütünlüğünü sağlayan önemli sözdizimi parçalarıdır. Bu bağlamda, Kur'an'da örnekleri ışığında bunların tahlili önem arz etmektedir.

1. Fetha ile mansub olan mef'ûl-ü bih:

(وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ) ³⁶⁷

2. Açık kesrâ ile mansub olan Mef'ûl-ü bih:

(وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) ³⁶⁸

3. Gizli kesrâ ile mansub olan mef'ûl-ü bih:

(وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنذِرُوا هُزُوًا) ³⁶⁹

Bu şekilde, mensûbât ve mef'ûller üzerine yapılan bu çalışma, Kur'an'daki örnekler ışığında daha iyi anlaşılabilir hâle getirilmiştir. Bu çalışma, Kur'an dilbilgisi ve sözdizimi açısından önemli bir konuyu ele almaktadır ve bu konuda yapılan analizler, Kur'an'ın daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

a) İkinci mef'ûl-ü bih ile mef'ûl-ü mutlak arasındaki çelişmenin (*tenâzu*) uyumlu hâle gelmesi:

İkinci nesne ile mutlak nesne (kaynak) arasındaki çatışmayı uyarlamak:

(وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا) ³⁷⁰

³⁶⁷ Bakara sûresi, 2/3.

³⁶⁸ Bakara sûresi, 2/25.

³⁶⁹ Kehf sûresi, 18/56.

³⁷⁰ Nisâ sûresi, 4/95.

• (أَجْرًا) kelimesi sözsüz mastar; çünkü anlamı (tercih ettikleri mükâfat فَضَّلَهُمْ (أَجْرَهُمْ)³⁷¹

• (Ecrâ mükâfat) mef'ûl-ü Mutlak.³⁷²

b) İkinci mef'ûl-ü bih ile hal arasındaki çelişmenin (*tenâzu*) uyumlu hâle gelmesi:

Örneğimiz aşağıdaki âyettir:

(تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ)³⁷³

Bu âyette yer alan دَرَجَاتٍ kelimesi masdar olarak mensuptur, yani mef'ûldür. الدَّرَجَةُ kelimesi الرِّفْعَةُ anlamına gelmektedir. Ya da دَرَجَاتٍ kelimesi mahzuf olan bir kelimeye mahzûfun ileyh olup terkîb halinde durum zarfı yani hal ögesi olur. Bu durumda ذَوِي دَرَجَاتٍ şeklinde bir dizim olur. Üçüncü bir ihtimal ise söz konusu kelimenin ikinci mef'ûl olmasıdır. Diğer bir ihtimal ise bedel-i iştim'âl olmasıdır.

Görüldüğü gibi gramatik bağlamda bir kelime en az dört veçhi muhtevi olabilmektedir. Her bir veçhe göre anlamsal yansıması da bir şekilde farklılaşabilmektedir. Bu durum Arap dilbiliminin temellendirilmesinde önemli referans kaynağı olmuştur.

c) İkinci mef'ûl-ü bih, Temyîz, hal ve bedel arasındaki çelişmenin (*tenâzu*) uyumlu hâle gelmesi:

(وَلَا تَمْدَنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)³⁷⁴

(Dünya hayatının süsü زهرة الحياة الدنيا) Arap dilbilimciler ifadelerini genişletti.³⁷⁵

Arap dilbilimcileri bu âyette vârid olan زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا terkibi üzerinde çok detaylı gramatik yorumlar yapmışlardır.³⁷⁶ Mesela أعطينا fiilinin اَعْطَيْنَا anlamında yorumlamışlardır. Buna göre (أَزْوَاجًا) kelimesi söz konusu fiil için mef'ûl, terkip ise ikinci mef'ûl konumunda olmaktadır. Diğer bir yoruma göre زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا terkibi, (أَزْوَاجًا) kelimesine bedel olmaktadır. Buna göre âyetin anlamsal akışı “.... Onlar için dünya hayatının çiçekleri olan eşler vardır...” gibi bir hal almaktadır.³⁷⁷

³⁷¹ ebü'l-Bekâ el-Ukberî, *et-Tibyan fî-i'râbi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 383.

³⁷² Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 2, s. 357.

³⁷³ Bakara sûresi, 2/253.

³⁷⁴ Tâhâ sûresi, 20/131.

³⁷⁵ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 6, s. 269.

³⁷⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 400.

³⁷⁷ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 400.

- a) Hal, Temyîz, bedel ve ma-i mevsûla üzere mansub olması.
- b) Üzerine (مَتَّعْنَا) kelimesinin delâlet ettiği gizli bir fiil ile mansub olması. Aslı (جَعَلْنَا لَهُمْ زَهْرَةً) .³⁷⁸
- c) İhtisas veya zem üzerine mansub olması.³⁷⁹
- d) (بِه) deki zamirden hal veya bedel olmak üzere mansub olması.³⁸⁰
- e) İkinci mef'ûl veya mef'ûl-ü lieclih

(وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ) ³⁸¹

[Müjde hariç] yapılması gereken ikinci bir nesne ve bunun bir nesnesi olabilir. Bu bağlamda, Arap dilbilimi ve grameri, bu tür kelimelerin ve ifadelerin nasıl kullanılması ve anlaşılması gerektiğini anlamak için detaylı analizler ve yorumlar sunar.

1. 9. 2. Diğer Mef'ûller

Arap dilbilgisinde, Türkçe’de olduğu gibi “nesne ve tümleçler” kategorisine karşılık gelen “Mef'ûller” grubu bulunmaktadır. Bunlardan biri, doğrudan veya dolaylı nesne olarak adlandırılan mef'ûldür. Diğerleri ise buna bağlı mef'ûllerdir. Kur’ân dil gramatiğine göre bu mef'ûller, ayetlerle örnekler ışığında ve ayrı başlıklar altında incelenecektir. Bu konuyu işlerken önce her birinin özünü, ardından gramatik boyutunu ve sonrasında anlamsal yansımalarını Arap dilbilimi bağlamında ele alacağız.

a) Mef'ûlün Mutlak

Mef'ûl-ü mutlak, aynı kökten fiilin tekrarını/pekiştirmesini, türünü veya sayısını belirtmek için kullanılan fazladan (ek) bir ögedir. Çoğunlukla cümlede fiille aynı kökten olan mastardır. Bazen lafızları ayrı, anlamları aynı olabilir. Öge durumu daima mansub’dur. Üç amaç için kullanılır:

1. Fiilin anlamını pekiştirir.
2. Fiilin çeşidini bildirir.
3. Fiilin sayısını belirtir.

³⁷⁸ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 401.

³⁷⁹ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 177.

³⁸⁰ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 6, s. 269.

³⁸¹ Âli İmran sûresi, 3/126.

Âmilini te'kid eden, türünü ve adedini açıklayan fazla mastardır. Fiil veya şibih fiilin kendisiyle zikredilip lafzından olması üzerine fiil veya şibih fiilin kendisinde amel ettiği mansub bir mastardır.³⁸²

Bu Mef'ûl Türünün Anlamsal Katkısı

Sözdiziminde ve gramatik konum bağlamında kendinden önce yer alan fiilin anlamsal açıdan pekiştirilmesi vurgu katması söz konusudur. Söz dizimi ve kelime biçimiyle bağlantılı olarak, nitelik ve aldığı sıfatlara göre farklı tanım ve içerikte kullanılmaktadır.

a. Vasıf (nitelik) ile

(وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً)³⁸³

b. İzafet ile

(إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا وَعْدَ اللَّهِ حَقًّا)³⁸⁴

kelimelerin , gramatik ve anlamsal katkısı bağlamında birden fazla çeşit ve formu bulunmaktadır. Mutlak tabirinin mükayyede (sınırlı) karşılığı olmaması veya başka bir anlamda olması hususu, mef'ûlün tanımında geçen “*Fâilin fiilinin üzerine vaki olduğu şey*” veya “*Fâilin fiilinden etkilenen*” tanımının mef'ûl-ü mutlak için tam olarak söylenemeyeceği düşüncesini ortaya çıkarır. Kanaatimize göre, mutlak ve diğer mef'ûllerin bu isimle anılması daha çok gramatik bağlamda değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, anlam açısından mef'ûl-ü bih için yapılan tanım, diğer mef'ûller için yeterli olmamaktadır. Bu kabilden Kur'an-ı Kerim'de takriben dört yüz elli dokuz örnek mevcuttur.

b) Mef'ûlün li-Eclih

Fiilin sebep ve nedenini açıklayan bir ögedir. Ek bir ögedir ve konumu mansubdur. Sadece masdar olup “niçin” veya “neden” sorularının cevabını verir. Âmil, lafız dışında yer alır. Mef'ûl-ü li eclih'de asıl olan, “*lam*” harfi ile gelmesidir.³⁸⁵

³⁸² Muhammed Hîr el-Helavanî. *el-Vazih fi'n-Nahivi ve's-Sarf*, s. 205.

³⁸³ Bakara sûresi, 2/55. Hal ifade edilebilir. Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 1, s. 66.

³⁸⁴ Yûnus sûresi, 10/4; Mâcid Gays el-Hüceylî, *el-Mef'ûlû Mutlak Beyne Nezeriyyeti ve't-Tetbik*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, İsmâil Umâiyrâ, Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2005, s. 5.

³⁸⁵ Alî b. Muhammed b. Sâlih b. Abdilfettâh b. Muhammed el-Cârim (1881-1949), *en-Nahivu'l-Vâzih fi'l-Kavâ'idü'l-Luğati'l-Arabiyye*, c. 1, s. 239.

Mef'ûl-ü li eclih'in çeşitliliği ve birden fazla gelip gelmediği konusu tartışılmıştır. Gramatik bağlamda söz konusu mef'ûlün sayısı ve çeşitliliği ile anlam açısından bir fiilin birden fazla gerekçesinin olup olmayacağı meselesidir. Dilbilimde olduğu gibi kelam, fıkıh ve felsefe gibi disiplinlerde de tartışılmıştır. Kur'ân ayetleri ışığında bu konu incelenmektedir.³⁸⁶

Örneğin, şu ayette söz konusu mef'ûlün sayısı bulunmaktadır:

387 مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى * إِلَّا تَذَكُّرَةً لِّمَنْ يَخْشَى

Bu ayette (أَنْزَلْنَا) fiilinin mef'ûl-ü li eclih'i iki tane olup birisi (لِتَشْقَى), diğeri ise تَذَكُّرَةً olabilir.³⁸⁸

Diğer bir örnek şu ayettir:

389 (يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ)

Bu ayette yer alan يَجْعَلُونَ fiilinin birinci mef'ûl-ü li eclih'i (من الصواعق) kelimesi, ikincisi ise حَذَرَ الْمَوْتِ olmaktadır.³⁹⁰

c) Mef'ûlün Fih (Zarflar)

Fiilin gerçekleştiği zamanı ve mekânı belirten mansub isme mef'ûlün fih denir. “Ne zaman?” ve “nerede?” sorularına cevap verirler. Fiilin ne zaman gerçekleştiğini gösteren mef'ûlün fih, zaman zarfı; nerede gerçekleştiğini gösteren mef'ûlün fih ise mekân zarfıdır. Herhangi bir zarftan sonra gelen isim daima mecrurdur; çünkü zarflar muzâf, sonraki isimler ise muzâfun ileyhtir.

Gramatik olarak söz konusu mef'ûl, zarftır. Öge konumu mansubdur. Cümle açısından ek bir ögedir. Fiilin gerçekleştiği mekân veya zamandır.³⁹¹

Mef'ûl-ün fih'te âmil, fiil, masdar ve sıfattır. Hakikaten ve te'vilen olarak iki şekilde gelir. Hakikaten: mübalağa, sıfat-ı müşebbehe, ism-i Mef'ûl ve ism-i Fâil şekilleri ile görünür. Te'vilen ise; Câmid isim olarak görünür.³⁹²

³⁸⁶ Muder Mahmûd Yahya Ahmed, *İşkalietü'l-Mef'ûlü Lieclih*, Mecceletü Midâdü'l-Edeb, A, 2.

³⁸⁷ Tahâ sûresi, 20/2, 3.

³⁸⁸ Mustafa Şaban. *Hel Yecuz Teadi'l-Fülü'l-Vehid li'l-Mef'ûli Li-Eclihî?* <http://www.ma-arabia.com/vb/showthread.php?t=18878> (Erişim: 23. 9. 2021).

³⁸⁹ Bakara sûresi, 2/19.

³⁹⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 141.

³⁹¹ el-Fâkihî, Abdullah b. Ahmed (ö.972/1564). *Şerhu Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahiv*, Thk: Ramazan Ahmed ed-Dümeiryî. Kâhire, 2. Bsk., Mektebetü Vehbe, 1414/1993. F, 136, s. 218.

³⁹² Muhammed Vaked Ali ed-Daks. *el-Mef'ûl fih fi'l-Kur'ani'l-Karim*. Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Muhammed Hasan İvaz. Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye. 2013/1434. s. 11.

Masdar, zaman ve mekân zarfları yerine kullanılır.³⁹³ Bu tür zarflar, fiilin gerçekleştiği zaman ve mekânın detaylarını ifade etmeye yardımcı olur ve cümleye ek anlam katmaktadır.

d) Mef'ûl-ün Me'ah

Mahiyeti: (ile)³⁹⁴ anlamındaki “و” harfinden sonra gelen ve ondan önce fiil ve fâil bulunan her isimdir.³⁹⁵ Önceki fiil tarafından yönlendirilir. İsm-i fazl, (ile) anlamında³⁹⁶ olan “و” harfine bağlıdır. İbn Hişam (ö.761/1360), şöyle demiştir: “Mef'ûl-ü ma'a vav'ı Kur'an'da kesin olarak gelmedi.”³⁹⁷ Sîbeveyhi(ö.180/796),³⁹⁸ ve İbn Yaiş Kur'ân'dan örnek vermemiştir.³⁹⁹

Belirtmek gerekir ki, Mef'ûl-ün bih ile ilgili şeyin temeli; “و” harfinin (ile) anlamında olmasıdır ve bunlar arasındaki fark şöyledir:

a. (إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ) (Bakara:153) (إِنَّ اللَّهَ) zaman ve mekânı ifade eder, (مع) demek doğru değildir.⁴⁰⁰

b. (قَالَ لَا تَخَافَا) (Taha:46) ve (قَالَ لَا تَخَافَا إِنِّي مَعَكُمْ أَسْمَعُ وَأَرَى) (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَخَافُوا قُلُوبَهُمْ إِنِّي مَعَهُمْ أَسْمَعُ وَأَرَى) yardımcı ifade eder (مع) doğru değildir.⁴⁰¹

Örnekler:

- Nasb üzere mef'ûl-ün meah.

³⁹³ Amâr İlyas el-Büûalise. *el-Mensûbât Fi Kitâb İhyâ en-Nahiv li'İbrâhîm Mustafâ*, Dirâset Vesfie Tehlilie, Yüksek Lisans Tezi, İşrâf, Muhammed Hasan Avâd. Kuliyet ed-Dirâsât el-Ülûyâ. el-Câmiatü'l-Ürdüniyye. 2007, s. 55.

³⁹⁴ Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Mürâd el-Mısırî el-Malikî (ö.749/1348) *Tevdihü'l-Mekasid ve'l-Mesalik bi-Şerhi Elfiet İbn Malik*. Dâru'l-Fikri'l-Arabî. 1. Bsk, 1428/2008. c. 2, s. 663.

³⁹⁵ Cihad Yûsuf İbrahim el-Arca, *Mütalikatü'l-Fieliât fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dirâset Tarkibiyye, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Kemal Muhammed Bîşr, Câmiatü'd-Duvelü'l-Arabiyye, Meahedü'l-Bühûs ve'd-Dirâsetünü'l-Arabiyye, 1421/2000. s. 117.

³⁹⁶ el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh*, c. 1, s. 528.

³⁹⁷ İbn Hişam, *Muğni'l-Lebîb*, c. 1, s. 471.

³⁹⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. 1, s. 103.

³⁹⁹ İbn Ya'îş, Muveffikuddin ebü'l-Bekâ b. Ali İbn Ya'îş b. Ebi es-Serâyâ Muhammed b. Ali el-Esdî el-Mevslî (İbn Ya'îş, İbnü'Saniâ) (ö.643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*. 1. Bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001. c. 1, s. 392.

⁴⁰⁰ Mehmûd b. Hemzat el-Kermânî, *Tâcu'l-Kürâ, Ğerâiybi't-Tefsir ve Acayibu't-Te'vil*, Neşr: Daru'kiblat ilsekafeti el-İslamiyye, Ceda, Mûasasat Ulumu'l-Kur'ân, Beyrut, ts. c. 1, s. 248.

⁴⁰¹ Muhyiddin Dervîş, *I'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 497.

402 (فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ)

- Yedi kıraat imamı da “م” harfini fethalı olarak kıraat ettiler.

403 (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ)

1. 9. 3. Cümlede Yer Alan İsim ve Fiilin Hallerini Beyan Eden Mensûbât

Bu bölümde mebni kelimeler ve tabiler, yani cümlede kendinden öncekine tabi olanlar ele alınmaktadır. Mebni, cümle içinde ögelik konumu ne olursa olsun i'râbı değişmeyen kelimeyi ifade eder. Tabi ise; i'râbı yani sonunun alacağı şekil kendinden önceki kelimeye tabi olunmasıyla ifade edilir.

Kelam, genellikle siyâkî veya nahivî bir tabir vasıtasıyla manasının tam olarak anlaşılması için açıklamaya ihtiyaç duyar. Kelamın farklı yollarla açıklanmasındaki esas amaç, anlamda meydana gelebilecek karışıklıkları gidererek kelamın belîğ bir hâle gelmesini sağlamaktır. Bu, bazen cümledeki şahısların ahvalini belirtmekle; Temyîz, hal, istisna, şart-cevap isteyen edatlar getirmekle ve kasem üslubuyla [cümlelerin manasını tekit etmek suretiyle] yapılır. Aynı şekilde Arap gramer ve belâgatında yer alan nida, tenâzu, medih gibi üslupları zikretmekle veya kasr, istifham ve ta'accüb gibi cümlelerin manasını tekit eden edatları ve Tevâbileri getirmek ile yapılır.

Bu bahiste ele alacağımız mansub mamuller (Temyîz, hal, istisna, kasem) cümlede yer alan isimlerin, [fiil tahakkuk ederken ki] hâl ve vaziyetlerini beyân etmek için kullanılır.

a) Temyîz ve Örnek Ayetlerin Tahlili

Temyîz, cümlelerin mücmel manasını veya cümlede manası kapalı olan bir kelimeyi izah eden ve cümlelerin asli öğelerine ziyade olarak gelen (*fadla*) nekire bir isimdir. Temyîz, min-i beyâniyye manasında olup cümledeki kapalılığı veya adet ve miktar bakımından cümlede yer alan bir kelimedeki kapalılığı giderir. Temyîz, Temyîzül zat ve Temyîzül nisbe olmak üzere ikiye ayrılır. Temyîz nahiv ilminde bilindiği üzere müfredin Temyîzi ve cümlelerin Temyîzi olmak üzere genel manada iki kısma ayrılır.

1. Kelimenin Temyîzi

402 Behcet Abdülvâhid, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 2. s. 155; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 2, s. 61; Muhammed Hasan eş-Şerif, *Mü'cem Hürufü'l-Me'a'ani fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Muessesetü'r-Risalât, 1. Bsk, 1417 /1996. s. 1170; Âli-İmrân sûresi, 3/20.

403 Bakara sûresi, 2/214.

Bu başlıktaki Temyîzi birkaç alt başlıkta ele alacağız.

a) Müfred Temyîz: Ölçü, tartı ve sayı bildiren kelimelerden sonra gelen Temyîzdir. Müfredin Temyîzi denilince miktar ve adet bildiren kelimelerden sonra gelen kelime kastedilir. Müfredin Temyîzi kendi içinde üç kısma ayrılmaktadır.⁴⁰⁴

Bunlar: müfredin Temyîzi mansup, izafet halindeyken mecrûr ve harf-i cer ile kullanıldığında mecrûr olmak üzere üç forumda gelebilmektedir.

Buna; (إِشْتَرَيْتَ كَيْسًا مِنْ تَفَاحٍ، إِشْتَرَيْتَ كَيْسًا تَفَاحًا إِشْتَرَيْتَ كَيْسًا تَفَاحًا) gibi cümleler örnek olarak verilebilir.

b) Mürekkep Temyîzi: Mürekkep sayıları belirtmek için gelirler. Bu durum on bir ile on dokuz sayıları [ve arasındaki sayılar] için söz konusudur.⁴⁰⁵ Bunların kendine has bazı gramatik kaideleri bulunmaktadır. Mürekkep sayının birinci tarafı ile Temyîz olan kelimenin cinsiyette ters orantılı olması, on bir ile on iki sayıların ise her iki tarafın da Temyîzle cinsiyette aynı vasfı taşıması gerekir. Buna şu âyet örnek olarak verilebilir: Bu kabilden temyiz örneği Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık yirmi dört yerde geçmektedir. Mürekkep sayılardan sonra gelen mensub ve müfred temyizi için aşağıdaki ayet verilebilir.

(إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا)⁴⁰⁶

Arapça dilbilgisinde karmaşık gibi görünen sayılar ve sayılanların grameri, (aded-madûd) yani sayıların Temyîzi kadim ve fasih Arapçaya dayanmaktadır. Bu genel geçer olan sayılar ve Temyîz forumları Kur'an'da çokça yer almaktadır. Nahiv ilmi tedvin edilirken bunlarla istişhad edildiği bilinmektedir. Bu bağlamda önemine binaen Kur'an'da sayılar başlığında bir çok çalışmalara bulunmaktadır.⁴⁰⁷

c) Ukûd Temyîzi: Ukûd olarak adlandırılan sayıları belirtmek için kullanılır (burada ukûd sayılar tabirinden her ne kadar ondalık sayılar akla gelmekte ise de on sayısı nahiv ilminde ukûd sayılardan değil müfred sayılardandır) . Buna şu âyet örnek olarak verilebilir: Kur'an-ı Kerim'de ukûd temyizi yaklaşık yetmiş beş ayette yer aldığı görülmektedir.

⁴⁰⁴ Hâzım Zanûn İsmâil es-Sabavî, *et-Tamyiz fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dirâsât Nahiviyye Dalaliyatun*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Hazeal Fathî Zidan, Câmiatü'l-Musûl Kiliyatü't-Terbiye, 1424/2004, s.26.

⁴⁰⁵ Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, c. 2, s.347.

⁴⁰⁶ Yûsuf sûresi, 12/4.

⁴⁰⁷ Örnek olarak bkz., Gezer, Süleyman (2015), “Kur'an'da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 8, Sayı 2, Aralık 2015, s.477-492.

408 (وَإِذْ وَاعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً)

d) Cümlelerin Temyîzi

Burada cümle Temyîzi, nisbetteki ibhamı kaldıran Temyîz demektir. Cümlede ibhamın kendisinden kaynaklandığı sebebi gideren Temyîzdir. İbhamın kendisinden kaynaklandığı bu sebebin (*mübhemun anhu*) aslı, mübteda, fâil veya mef'ûlün bih olabilir.

409

Mübtedâdan muhavvel olan Temyîz. 410 Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

411 (فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً)

‘Gasveten’ kelimesi, mübtedadan menkul olan ism-i tafdilden sonra gelen mansup temyîzdir.

Fâilden muhavvel olan Temyîz. 412 Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

413 (فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا)

‘Nefsen’ kelimesi, Temyîz olması hasebiyle mansub olup fâilden menkuldür. 414

Temyîzin nasb ve cer olma durumu

a. Temyîz iki durumda mansub olur:

1. İzafe ile mecrûr olmasının mümkün olmaması halinde.
2. Harf-i cer ile mecrûr olmasının mümkün olmadığı halde. 415

Buna şu âyet örnek olarak verilebilir:

416 (لَا يَرْجِي لِلْبَشَرِ)

408 Bakara sûresi, 2/51.

409 Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmi‘ fi-Şerhi Cem‘i’l-Cevâmi‘*, c. 2, s. 340.

410 Hâzım Zanûn İsmâîl es-Sabavî, *et-Tamyiz fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 47.

411 Bakara sûresi, 2/74.

412 Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Senyye bi-Şerhi’l-Mukeddimeti’l-Acrumyye*, s. 155

413 Nisâ sûresi, 3/4.

414 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhîr fi’t-Tefsîr*, c. 3, s. 512.

415 Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivî Ders Notları* vakfı Dâr’ü’l-Erkam İslami İlimler İman ve Takva Medresesi, 1979, s. 159; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Behr el-Muhîr fi’t-Tefsîr*, c. 10, s. 336; De‘âs, Kasım Hamîdân, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dımeşk, Dâru’l-Munîr, 1425/2004, c. 3, s. 400; Hâzım Zanûn İsmâîl es-Sabavî, *et-Tamyiz fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 104.

416 Müddessir sûresi, 74/36.

Yüce Allah^(cc)'ın şu sözü: (نَذِيرًا لِلْبَشَرِ) (*insanlar için bir uyarıcı*) üzerinde çeşitli yönler bulunmaktadır:⁴¹⁷

1. İçinde büyüklük anlamı taşıyan **جَدِي** ile yapılan belirleme (*Temyîz*) olarak kabul edilir.
2. Aynı zamanda uyarı anlamında bir isim olan masdar, örtülü bir fiil tarafından yönlendirilir. Bu, el-Ferrâ(ö.207/822), tarafından söylenmiştir. ⁴¹⁸
3. Fe'îl, mef'ûl anlamında olup, Zeccâc Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö.311/923) tarafından **إِنِّهَا** içindeki zamirle ilgili bir durum (hâl) olarak kabul edilir.

b. Temyîz, iki halde mecrûr olarak gelir:

1. Kendisinden öncekine izafeti mümkünse. ⁴¹⁹ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(يُذَبِّرُ الْأُمَرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ أَلْفَ سَنَةٍ مِّمَّا تَعُدُّونَ) ⁴²⁰

2. (*Min*) ile cer olmasının mümkün olması. ⁴²¹ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(وَمَا تَقْدِمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ) ⁴²²

Aslolan Temyîzin nekire olmasıdır. Bununla beraber, istisnai olarak bazı yerlerde marife olarak gelebilir. Kur'ân-ı Kerim'de Temyîzin marife olarak kullanıldığı bazı âyet-i Kerimeler şunlardır:⁴²³

(وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ) ⁴²⁴

b) Hâl ve Kur'ân Ayetlerinden Örneklerin Tahlili

⁴¹⁷ es-Semîn el-Halebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 10, s. 552.

⁴¹⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fî't-Tefsîr*, c. 10, s. 336. 140: De'âs, Kasım Hamîdân, İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm, c. 3, s. 400.

⁴¹⁹ Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, c. 2, s. 339.

⁴²⁰ Secde sûresi, 32/5.

⁴²¹ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 167.

⁴²² Bakara sûresi, 2/110.

⁴²³ Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fî-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, c. 2, s. 337.

⁴²⁴ Bakara sûresi, 2/130 ; Mef'ul bih olma ihtimali var. Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 1, s. 166.

Ögelik konumu zarf olan ve sözdiziminde genellikle umde denilen temel öğelerden sonra yer alan, cümlede yüklem-özne arasındaki ilişkinin gerçekleştiği o andaki durumu belirten ögedir. Başka bir deyişle, bu öge fâil veya mef'ûl-ün bih açıklaması veya durum, konum, pozisyon bildiren ögedir. Hâl ögesi nekra, yani belirsizdir. İzahını yaptığı, yani o andaki durumunu belirttiği durum sahibi öge ise marife, yani belirli olmalıdır.⁴²⁵

a) (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ فِيهِ يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ)

"أَمْرًا" kelimesi için 12 yorum bulunmaktadır:

1. (أَنْزَلْنَاهُ) fiilinin fâilinden bir durum (hal) olarak yönlendirilir.

2. Onunla ilgili bir durum (hâl) olarak yönlendirilir, yani; “Biz onu emredenler olarak indirdik” ya da “onunla emredildi”.

3. Onunla ilgili bir durum (hâl) olarak yönlendirilir ve yönlendiren: (أَنْزَلْنَاهُ) ya da (أَنْزَلْنَاهُ، مَنْذِرِينَ، يَفْرَقُ) 'dur. (يُفْرَقُ) ya da (مُنْذِرِينَ)

Sonuç olarak, yönlendirmesi dört şeye dayanır: nesne, onun için yapılan nesne, kök ve durum (hâl) . Çoğalma, olasılıklara göre değişir.⁴²⁶

Bu durumun doğru bir şekilde uygulanabilmesi için şartlar:⁴²⁷⁴²⁸ واو الحال

a. Durum cümlesi isim olmalı ve onu sahibine bağlayan bir zamir içermemelidir:.

(قَالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَخَاسِرُونَ)⁴²⁹

Durum cümlesi, sahibinin zamiriyle bir isim (مصدر) olmalıdır, örnek:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى (430)

Nahivde “cümlede fâilin veya mef'ûlün durumunu bildiren kelime veya cümleye hâl denir” denilmektedir. Hâl'in durumunu açıkladığı kelimeye zi'l-hâl (sâhibu'l-hâl) denir. Sâhibu'l-hâl marife olur. Hâl ögesi tekil veya cümle olarak gelebilir.⁴³¹

⁴²⁵ İbn Cinnî, *el-Lüma' fi'l- 'Arabiyye*, s. 62.

⁴²⁶ es-Semîn el-Helebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 9, s. 617.

⁴²⁷ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 3, s. 298.

⁴²⁸ Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Muradî el-Masrî el-Malikî (ö.749/1348), *el-Cenâ'ddânî fi-hurufi'l-Me'aînî*. Thk: Fahrüddin Kebâveh, Muhammed Nadim Fadel, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1, 1413/1992. s. 164.

⁴²⁹ Yûsuf sûresi, 12/14.

⁴³⁰ Nisâ sûresi, 4/43.

⁴³¹ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*, s. 135.

Hâl türleri

Kur'ân-ı Kerim'de (*hâl*) ögesi tekil veya cümle olarak gelebilir; her birinin farklı formlarda yer aldığı örnekler çoktur. Bunları ayrı başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

a. Müfred / Tekil Olarak Gelen Hâl

Hâl ögesinin müfred gelmesi, tekil isim olarak gelmesidir.⁴³² Bunun da müştak, yani fiilden türetilen ism-i Fâil, ism-i Mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe gibi bir isim olması gerekir. Bunun da Kur'ân-ı Kerim'den istişhad edildiği görülmektedir. Örnek olarak şu âyet getirilebilir:

(وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا)⁴³³

b. Cümle Olarak Gelen Hâl

Cümle olarak yer alan hâl/durum zarfı, tıpkı haber ve sıfat çeşitleri gibi her türlü cümleden oluşabilir. Aslında onlar için geçerli olan tanım ve şartlar hâl cümleleri için de söz konusu olabilir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de bunların örnekleri mevcuttur. Bu çeşitleri kısaca açacak olursak:

a. İsim cümlesi

Aşağıdaki âyet buna örnek olarak verilebilir:⁴³⁴

(وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ)⁴³⁵

(بَعْضُكُمْ) kelimesi mübtedadır. (عَدُوٌّ) kelimesi ise mübtedânın haberidir. Bu cümle ise, isim cümlesi olup, kendinden önceki fiil cümlesinin mealen mensup olan hâl cümlesidir.⁴³⁶

b. Fiil cümlesi

Buna örnek olarak şu âyet getirilebilir:

(وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى)⁴³⁷

Bu âyette yer alan (أَبَى) ögesi, mazi fiildir, müfred olmakla beraber fiil cümlesidir. Her bir fiilin zorunlu olarak bir fâili olması gerektiğinden hareketle, fiil olarak yer alan hâl

⁴³² Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 157; İbn Cinnî, *el-Lumâ fi'l-Arabiye*, s. 62.

⁴³³ Nisâ sûresi, 3/28.

⁴³⁴ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 86.

⁴³⁵ Bakara sûresi, 2/36.

⁴³⁶ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 86.

⁴³⁷ Bakara sûresi, 2/34.

ögesi daima cümledir denilebilir. Hem mazi fiil olarak hem de zımnin cümle olarak mebnidir, i'râbı ise mahallen mensuptur. Diğer bir ifade ile ögelik konumu nasptır. Secde etmemesi durumunu bildirir, Allah ^(cc) 'ın emrini reddederek, büyüklük taslayarak ve inkâr ederek secde etmedi. Allah ^(cc) 'ın emrinden imtina ederek inkâr ettiğı bir hâlde secde etmemesi gibi bir anlam akışı olmaktadır. ⁴³⁸

a. Şibh-i cümle hâl

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:⁴³⁹

(وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ) ⁴⁴⁰

(بِغَيْرِ الْحَقِّ) terkibi şibh-i cümle olup, mahallen mensuptur ve hâl cümlesidir. ⁴⁴¹

c. Hâl/Durum Zarfının Söz Dizimine Anlamsal Katkısı Açısından Kısımları

a. Hâl'in âmili tekidin teyit etmesi

Bu da hâl'in ya manen ya da hem lafzen hem de manen onun âmili olan ögeye ittifak etmesi ve onu pekiştirmesi demektir. ⁴⁴² Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(فَتَبَسَّ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا) ⁴⁴³

Bu örnek âyette “ضَاحِكًا” kelimesi lafzen olmasa da manen eş anlamlı gibi olan فَتَبَسَّ fiilini teyit etmekte ve pekiştirmektedir.

b. Sâhibü'l-hâli teyit etmesi

Burada âmili yani yüklemi değil sâhibü'l-hâli yani özneyi teyit etmesi söz konusudur. ⁴⁴⁴ Kur'an'da buna örnek olarak şu âyet gösterilebilir:

(وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا) ⁴⁴⁵

c. Cümlelerin muhtevasını teyit etmesi

⁴³⁸ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 8.

⁴³⁹ Yavuz selim. *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 157.

⁴⁴⁰ Bakara sûresi, 2/61.

⁴⁴¹ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 114.

⁴⁴² Hâlid el-Ezherî el-Vakkâd, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tevdîh*, c. 1, s. 602.

⁴⁴³ Neml sûresi, 27/19.

⁴⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 3, s. 286.

⁴⁴⁵ Âl-i İmrân sûresi, 3/103.

Burada müfredi değil cümleyi teyit etmesi ve izah etmesi söz konusudur. ⁴⁴⁶ Bu anlamdaki hâl çeşidinin delili olarak aşağıdaki âyet gösterilebilir:

(شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) ⁴⁴⁷

Bu âyete bakıldığı zaman قَائِمًا بِالْقِسْطِ ögesi sadece bir kelimeyi değil cümlelerin muhtevasını açıklar ve teyit eder.

Bu örnek âyetlerden şunu da çıkarabiliriz: durum zarfı, denilen hâl, gramatik olarak hâl sahibinin fiilinin gerçekleştiği andaki durumu şeklinde tanımlanmakla beraber aslında aynı zamanda bir pekiştirme işlevi de mevcuttur. ⁴⁴⁸

c) İstisna ve şart

Ögelik konumu mansup olup fazla bir öge sayılanlardan biri de müstesnadır. İstisna ameliyesi olduğu yerde müstesna da vardır. İstisna lafzı sözlükte benzerlerinin dışında olma, benzerlerinin dışında bırakma, kural dışında bırakma gibi anlamlara gelmektedir. Bir dilbilgisi terimi olan istisna ise Arapça'nın temel konularından birisidir. Arapça bir cümlede, bir hüküm verildikten sonra bazen o hükümden birtakım hususlar hariç tutulur. Bu da verilen hükmün peşinden uygun bir edat kullanılmasıyla meydana gelmektedir. İstisnanın üç temel ögesi vardır. Bunlar:

İstisna: İstisna, لا ve benzeri kelimelerin ardından gelen ifadenin, bu kelimelerden önce yer alan ifadelerin sahip olduğu hükümden çıkarılmasını ifade eder.

Müstesna: İstisna edatının [kelimesinin] ardından gelen isme müstesna denir.

Müstesna minhü: İstisna edatından önce gelen zamire denir. İstisna edatları şunlardır: ⁴⁴⁹

. (إلا، غير، سوى، خلا، ما خلا، عدا، ماعدا، حاشي)

Bunlarla ilgili gramatik bazı kurallar vardır. Bu kuralların ekseriyeti Kur'an âyetleriyle istişhad edildiği görülmektedir.

⁴⁴⁶ Hâlid el-Ezherî el-Vakkâd, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh*, c. 1, s. 611.

⁴⁴⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/18.

⁴⁴⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 3, s. 61.

⁴⁴⁹ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 80.

1. Çalışma sürecinde Kur’ân ayetlerinde istisna anlamında bir çok örnek kelimeler olduğu görüldü. Bunların ekseriyeti Arap dilbilgisi kaynaklarında mevcuttur. Bu nedenle burada fazla detaylarına girmeyi gerekli görmedik. den ez çalışmasında, davanın âyetlerinin bir tablosunu ve okumalarının bir tablosunu koyduk. İstisna için birden çok edat vardır. Genel olarak kullanılan (لَا) istisna edatı ve (غَيْرِ) istisna edatı. Bu istisna edatları da müstesna minhunun durumuna göre ya muttasıl olarak veya munfasıl ya da müferriğ olarak gelir.⁴⁵⁰

2. Dilbilimciler, (لَا) harflerinin anlamını açıklarken, bu harflerin anlamı için “ancak” anlamına gelen (لَكِنْ) harflerini kabul ederler. Bu, genel bağlamla uyumlu olmayan ve faydalı bir cümle oluşturmeyen bir anlamdır. Faydalı bir cümle için bu anlamın kullanılmadığı görülür.⁴⁵¹ Buna aşağıdaki ayet örnek olarak verilebilir:

⁴⁵² (قَالَ لَا عَصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ)

• (Ama kim merhamet etti) cümle nerede? Aşağıdaki âyet buna işaret edercesine:

⁴⁵³ (فَإِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ)

. (لَكِنْ رَبَّ الْعَالَمِينَ)

• (Fakat âlemlerin rabbi) buradaki kapsayıcı anlam değildir.

d) Kasem

Kasem, her dilde kullanılmaktadır. Arapça’da hem yazı hem de konuşma dilinde sözü pekiştirmek amacıyla sıkça başvurulmuş bir üsluptur. Yeminin Arapça karşılığı “kasem”dir. “ka-se-me” fiili, taksim etmek, pay vermek ve dağıtmak gibi anlamlara gelir.⁴⁵⁴ Buradaki münasebet, taksim ve pay anlamı barındıran haberi, yani anlatımsal bir cümleyi, bir yargıyı pekiştirmek için getirilen inşaî, yani eylemsel bir cümledir. Kasem eden kişi, sanki bir borç almakta veya yemine mahal olan cümleye bir pay vermekte, taksim etmektedir. Bu durum, lügat anlamı ile gramatik tanım arasındaki münasebeti oluşturmaktadır.

⁴⁵⁰ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Senyye bi-Şerhi’l-Mukedimeti’l-Acrumyye*, s. 117.

⁴⁵¹ ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *Nüzheüt’l-A’yînü en-Nevâzir fi-İlimi’l-Vücûhi ve Nezâir*, s. 125.

⁴⁵² Hûd sûresi, 11/43.

⁴⁵³ Şuâra Sûresi 26/77.

⁴⁵⁴ Arapçada "yemin" (يَمِين), "half" (حلف), "ahd" (عهد), "akd" (عقد), "ilâ" (إيلاء) (gibi kelimeler de "kasem" kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Yemin, inşâî bir cümle olup, bu cümleyle haber cümlesi vurgulanır. Burada payın manası yazılıdır ve taksim de paydır. ⁴⁵⁵ Kim yemin ederse, borcunu almış veya vermiş gibi olur. Arapçada (يمين), (حلف), (عهد), (عقد), (إيلاء) gibi kelimeler de “kasem” kelimesi ile eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. ⁴⁵⁶

Burada “hilf” (الحلف) geçmiş bir şeyle tartışmayı, husumeti kesmektir. ⁴⁵⁷

i) Yemin Edatları

Kasem (yemin) edatları (اللام، الواو، التاء، الباء) olarak bilinmektedir. Dilbilimciler, kasem harflerini (اللام، الواو، التاء، الباء) olarak sınırlamıştır; ancak burada bir de (الواو) harfine eşlik eden (الفاء) harfi vardır. Bu yüzden (الفاء) harfi kasem unsurlarından sayılır. Görüşümüzün gerekçeleri ise aşağıdaki gibidir. Bunu aşağıdaki âyetlerle delillendirebiliriz:

⁴⁵⁸ (قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقُولُ)

Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö.149/766), her ikisini (فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ) mecrûr okumuştur. İbn Hâleveyh (ö.370/980) : “Doğrusu, onu kasem yapıp, ikincisini mecrûr yapmaktır”, dedi. ⁴⁵⁹ Çünkü kasem, “vav” ile olur, “fa” ile olmaz. ⁴⁶⁰

⁴⁶¹ (وَالذَّارِيَّاتُ ذُرُوءًا * فَالْحَامِلَاتُ وُجُوهُنَّ * فَأَلْجَارِيَّاتُ بُسْرًا * فَالْمُقْسِمَاتُ أَمْرًا)

(وَالذَّارِيَّاتُ) buradaki “vav” harfi kasem içindir; sonrasında gelen “fa” harfi ise “فَالْحَامِلَاتُ” atıf harfidir. Sorumuz ise, Allah (cc) onlar üzerine yemin etti mi, etmedi mi?

Yemin, Kur’an’da yemin edatı olmaksızın geçmektedir ve okumalar üzerinde birden fazla örnek verdik. Aşağıdaki âyette buna örnek olarak verilebilir:

⁴⁶² (رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا)

ii) Yemin Hükmünü Alan Terkipler

Kur’ân-ı Kerim’de bazı âyetler var ki içinde sözü geçen yemin edatları olmamasına rağmen, yemin cümlesi olarak addedilmektedir. Buna bazı örnekler verilebilir. (Söz vermek)

⁴⁵⁵ Ebû Hilal el-Askerî. *Mü’cemu el-Füruk’ü l-Luğaviyye*, s. 428.

⁴⁵⁶ Ebû l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Maliki, el-Kerâfî (ö.684/1285), *el-Fürûk = Envârü l-Burûk fi’nvâ el-Fürûk*. Neşr: Alemü l-Kütüb, ts., c. 1, s. 26.

⁴⁵⁷ Ahmed Ubeyd el-Kübeisî. *Mevsûatü l-Kelime ve Ehvatîha fi l-Kur’âni l-Kerîmi*, Dâru l-Mearifa. Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1438 /2017, c. 3, s. 481.

⁴⁵⁸ Sâd sûresi, 38/84.

⁴⁵⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü l-Muhît fi t-Tefsîr*, c. 9, s. 176.

⁴⁶⁰ el-Hüseyn b. Hâleveyh, *Muhtasar Min-Şevâzi l-Kur’ân*, Mektebetü l-Mütenbî, Kâhire. s. 131.

⁴⁶¹ Zâriyât sûresi, 51/1-6.

⁴⁶² Müzzemmil sûresi, 73/9.

gibi yemin durumunu ifade eden kelimeler vardır. Aşağıdaki âyet buna örnek olarak verilebilir:

463 (وَلَقَدْ كَانُوا عَاهِدُوا اللَّهَ مِنْ قَبْلُ لَا يُؤْلُونَ الْأَدْبَارَ) .

(لا يؤلون) Allah (cc) 'a söz vermek anlamına gelen ifade, kasem gibidir ve (لا يؤلون) dönüp kaçmayacakları anlamına gelen ifade ise kasemin cevabıdır. 464

(لا أُقسِمُ) ifadesi, bize söz konusu emrin büyük bir delâletinin olduğunu, hakikat olduğunu vurgulandığını ve apaçık olduğu için herhangi bir yemine ihtiyacı olmadığını gösteriyor. Bizler de buna karşılık “baş göz üstüne” diyoruz. 465

Aşağıdaki âyet buna örnek olarak verilebilir:

466 (لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ)

Kırâat vücûhatı bağlamında, hemzenin kasem edatına ivaz olarak yer alması da söz konusudur. Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

467 (وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَتَمِينَ)

H.z Ali ve Hasan el-Basrî'den (ö.110/728) rivâyet edildiğine göre; 468 (شهادة) tenvinle, (الله) lafzı ise kasem harfinden dönüşüp لله şeklinde olmaktadır.

Burada kaseme yorumlamanın maksadı, yemin edenlerin gönüllerinde geçirdiklerini ikrar etmek veya muhatapların algılarını tevkif etmek ve tutmak denilebilir. Yemin edenlerin kendilerine veya onların muhatap aldıklarına tevkif ve takrir olarak girerek istifham hemzinde medle [uzatmayla] okunur. 469

463 Ahzâb sûresi, 33/15.

464 Kemâlelddinü'l-Enbarî. *el-Beyân fi Ğeribi l-Rabi'l-Kur'an*, Thk: Tâhâ Abdülhamîd Tâhâ. Nuraca'ata. Mustafâ es-SeKâ. el-Heyyat el-Mesrie'l-âme lilkitabi. 1400/1980, c. 2, s. 265.

465 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 8, s. 468.

466 Kiyâmet sûresi, 75/1, 2.

467 Mâide sûresi, 5/106.

468 ebû'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî (ö.392/1002), *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzî'l-kirâati ve'l-îzâhi anhâ*, thk. Ali'n-Necdî Nâsîf vd., (y.y.: Dâru Sezkin li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2.Bsk, 1406/1986, c. 1, s. 221:Abdülhalîm Muhammed, Muhammed Ezidân Abdülcebâr, Kusay Samîr el-'Azâvî. *el-Hemzetü'l-İstifhamiyye ve Hesâyisühâ'd-Dilâliyye Fi'l-Kur'âni'l-Karîmi'd-Zâd*, s. 340; <https://ejurnal.um.edu.my/index.php/aldaad/article/view/20982/10683> (Erişim: 20. 10. 2020) .

469 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 397.

1. 9. 4. Diğer Navasibler

Belâğat ve Arapça dilbilgisi arasında ortak olan yöntemler vardır ve dil bilgisel nitelik onlara hâkimdir. Bu yöntemler nasb'ı paylaşır ve bu en geniş bölümlerden biridir ve kelime dağarcığında büyük bir çeşitliliğe sahiptir ve zaten bunları birçok kez gösterdik. Bunların bir kısmının ses ile müşterek, bir kısmının fiile ve onun bütününe mahsus olup, diğer bir kısmının ise ahlâki duygular ile ilgilidir.

- Birincisi sessel navasıptir. Savtiyat denilen fonetik gerekçelerle mensup olan / öğelik konumu mensub olan bazı kelimelerdir. Nida; yani çağrı / çağırma / seslenme konusuyla alakalı olan bu mevzu kendi için cümlelerin muhtevasına göre bir kısma ayırmak mümkündür. Burada bunları sırasıyla şu şekilde ele almaya çalışacağız. İğrâ, tahzîr, tarhîm, nedb ve tenbîh.
- İkincisi tenâzu mevzûudur. Tenâzu ile mensup olan kelimeleri ele alan bu başlıkta bazı temel gramatik kural işlenmektedir. Bunlar iştiğal, takrib, tenâzu ve ilğâdır.
- Üçüncüsü ise duygu içerikli bazı kelime/edatlarla oluşan mensûbâtır. Bunlar kısaca medh, zemm, terahum ve ihtisas şeklinde ifade edilebilir. Bu gramatik etkenlerin fonksiyonu ile içerdikleri manaları aşağıda yer alacaktır.

a) Savtiyat Edatlarla Mensûbât

Nidâ, (النداء), iğrâ (الإغراء), tehzîr (التحذير),⁴⁷⁰ terhîm (الترخيم), nüdbe (الندب),⁴⁷¹ tenbih (والتنبيه).⁴⁷² Bu gereksinimde, her biri ayrı katmanda olmak üzere sese dayalı bir grup yöntemi tahlil edelim. Bunlar:

i) Nidâ

Sesi yükselterek seslenmeye nida denir. Çağırma, seslenmek demektir. Bir kişiye/şeyi kendi özel ismiyle, sıfatıyla veya türüyle seslenmek olabilir; ancak aslı bir kişiye seslenmektir.⁴⁷³

a. Nida edatları

⁴⁷⁰ Taceddin Uzun. *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 125.

⁴⁷¹ Uzun. *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 135.

⁴⁷² Uzun. *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s. 134.

⁴⁷³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 3, s. 107.

Bir kimseye seslenip onun dikkatini çekmek istendiği zaman bazı edatlar kullanılır. Bu edatlara “nida edatları” denir. (يَا ، أَيُّهَا ، هَـ ، أَ ، آ ، أَيْ ، آئِ) gibi. Bunların içinde en çok kullanılanı (يَا) dır.

Nida edatından sonra gelen isme “münâdâ” denir. Nida “seslenme”, münâdâ “seslenilen” anlamına gelir. Çoğu dilbilimci ve müfessir, Kur’an’da nidanın (يَا) dışında bir formülü olmadığı konusunda ısrar ediyorken, bizler buna karşın alınan başka sîğaların olduğunu, söylüyoruz. Bunlar burada da bulunuyor aynı zamanda.⁴⁷⁴

Buraya kadar yapılan araştırmaya göre şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür:

1. (يَا) sîğası (هـ. هـ) ile irtibatlıdır. Bu sîğa Kur’an’da bazı âyetlerde (6) defa müstakil olarak zikredilmiştir.⁴⁷⁵ Buna örnek olarak aşağıdaki âyetler verilebilir:

(يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنَا)⁴⁷⁶

Ayrıca (Hicr Sûresi, 14/57), (Yâsîn Sûresi, 36/ 59), (Zümer Sûresi, 39/ 64), (Zâriyât Sûresi. 51/ 31), (Vâkıa Sûresi, 56/ 51) âyetlerinde de zikredilmiştir.

2. (أَيُّهَا) (3) defa bulunmaktadır. Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ)⁴⁷⁷

b. Nida ve münâda olmadan vârid olan formu

Nahiv usulüne göre nida, belirli harflerle oluşur ve münâdâ, bu harflerden sonra gelenlerdir, ancak bazen nida ve münâdâ kelimeleri olmaksızın anlamsal açıdan nida içerikli cümlelerle karşılaşabiliriz. Bu duruma şu âyet örnek olarak gösterilebilir:

(فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمَحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيحْيَى)⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ishâk es-Simary, *et-Tebşire ve't-Tezkire*, Thk: kitabı (Tebşretü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Münteha) Thk: Fethi Ahmed Mustafa Aliüddin. 1. Bsk., Dâru'l-Fikr. Dimeşk, 1402/1982, c. 1, s. 355; Bedî'a Aytıyt, Firuz Terşan. *en-Nidâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'l-Hüsusi ve'l-Umumi, suratü'l-Bakara Unmuzecen*. Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Abdülhamîd Amruş, Câmiatü'l-Arabî't-Tebî/Tebseh. 2017, s. 22; Abdurrahmân b. Ahmed el-Mükri, *Uslûbu'n-Nidâ fi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Dirâsât Tetbikiyye fi's-Süveri'l-Mekiyye*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Yûsuf el-Kemaz. Câmiatü Mutata-2007, s. 48; Norma Bint Hüseyin, *Esalibü'n-Nidâ fi'l-Kur'ani'l-Karimi*, el-Külliyeti'l-Cami-'atü'l-İslamiyye'l-Alemiyye Bi-Slancuri's-Salith Li'd-Dirâsâtü'l-İslamiyye; [http://webcache. googleusercontent. com/](http://webcache.googleusercontent.com/). (Erişim: 30. 5. 2020) . s. 138.

⁴⁷⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 8, s. 202.

⁴⁷⁶ Yûsuf sûresi, 12/46.

⁴⁷⁷ Rahman sûresi, 55/31.

⁴⁷⁸ Âl-i İmran sûresi, 3/39.

3. (الياء) olmadan hemzeyle yapılan nidanın şekli, nidanın yapıldığı hemzenin okunuşlarında geçmektedir. Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

(أَمِنْ هُوَ قَانِتٌ أَنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ) ⁴⁷⁹

(أَمِنْ) Nida mânâsıyla geldi (Ey takva sahibi!)

• İbn Kesîr (ö.120/738), Nâfi' Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdîrrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî (ö.169/785) ve Hamza (ö.156/773),den tahfîf ile rivayet edilmiştir.

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ' (ö. 207/822):

“Kim ayette yer alan مَنْ kelimesini tahfif ile okursa bu durumda ayetin anlam akışı farklılaşır ve ey gece kanit (rabbine yaklaşan) olan zat... gibi olur Yani bu durumda ayetin başındaki hemze nida harfî olur ve. (Yâ men hüve kânt) .”⁴⁸⁰

Aşağıdaki âyeti de bu duruma örnek olarak verebiliriz:

(أَفَمِنْ زَيْنَ لَهُ سُوءَ عَمَلِهِ فَرَآهُ حَسَنًا) ⁴⁸¹

(أَفَمِنْ) harfî anlamında olan bir nidadır. ⁴⁸²

ii) İğrâ ve Tahzir

İğrâ: karşı tarafı bir eyleme zorlama yöntemidir. Bu yöntem, kendi cinsinden olanları⁴⁸³ bir şey yapmaya teşvik etmeyi amaçlar. İşte buna dair bir örnek:

(فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) ⁴⁸⁴

Çalışmamızda Arap dilbilimine referans olan kurallarının temellendirilmesine kaynaklık eden âyetler, kelimeler ve bu kelimelerde bulunan kırâat vecihleri üzerinden, filolojik teviller bağlamında mevzumuz olan “iğrâ” ile ilgili iki tespit yapılmıştır. Aşağıdaki âyet de buna örnek olarak gösterilebilir:

(فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ) ⁴⁸⁵

⁴⁷⁹ Zümer sûresi, 39/9.

⁴⁸⁰ Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî el-Herevî. *Me'ânî'l-Krâât lilâzhrî*, c. 2, s. 336; *en-Neşr fi'l-Kirâat el-Aşr*, c. 2, s. 362; Ebû Ca'fer en-Nehhâs el-Murâdî, *fi-irâbî'l-Kur'anî*, c. 6, s. 159; el-Hüseyn b. Hâleveyh, *el-Hüca fi'l-Kirâatü's-Sebâ*, c. 1, s. 309. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. 1, s. 17.

⁴⁸¹ Fâtir sûresi, 35/8.

⁴⁸² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 9, s. 15.

⁴⁸³ Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsûatü Ulûmi'l-Luğati'l-Arabiyyi*. Daru'l-Kütübü'l-İlmîati, 1. Bsk., 2006/1427. c. 2, s. 327.

⁴⁸⁴ Bakara sûresi, 2/158.

⁴⁸⁵ Bakara sûresi, 2/158.

Bu ayette iğrâ kapsamında, nasb mahallinde [tavâf etmek] eylemi bulunmaktadır. ⁴⁸⁶

Tahzîr: Muhatabı zarara karşı korunmaya mecbur kılar⁴⁸⁷ ve uyarı “*Dikkat edin!*”⁴⁸⁸ şeklinde ifade edilir. Bu tanımın yanı sıra, Kur’ân’ın dil üslubu ve bu konudaki gramatik nazımı olmaksızın söz konusu kavramı tanımlamak ve gramatik etkisini belirtmek yetersiz kalır. İşte buna dair bir örnek.⁴⁸⁹

⁴⁹⁰ (قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّامُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطُمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ)

(لا يَحْطُمَنَّكُمْ) ifadesi, ezmesinler anlamına gelir ve bu ifadedeki “lam”, tahzîr [uyarı] lâm’ıdır. ⁴⁹¹

Buraya kadar yapılan araştırmaya göre şu değerlendirmeler yapılabilir:

1. التحذير Uyarı:

⁴⁹² (وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ)

2. التحذير ب (لا.ö) “Lâ edatı ile Yailan Uyarı

⁴⁹³ (وَاتَّقُوا فِتْنَةً لَا تُصِيبُنَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)

3. التحذير بالعبارة Uyarı vaazı

⁴⁹⁴ (وَادْكُرُوا اللَّهَ عَالِيَكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ)

iii) Terhîm

(*) فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا البقرة: 158
أَنْ يَكُونَ (عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ) فِي مَحَلِّ نَصَبٍ، مِنْ بَابِ الْإِعْرَاءِ⁴⁸⁶. خَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ البقرة: 238
وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى) بِالنَّصَبِ عَلَى الْإِعْرَاءِ⁴⁸⁶ أَيْ وَالزُّمُوا الصَّلَاةَ الْوُسْطَى.
Bkz.Saîd Muhammed Meğazî İvaz Fûda, *et-Tehzîr ve’İğrâ fî’l-Kur’âni’l-Kerîmi*, Câmiatü’l-Ezher, Külliyyetü’l-Luğatî’l-Arabiyye, İytay barud, ts, s. 52; İbnü’l-Enbârî, ebü’l-Berekât, *Esrâru’l-Arabiyye; Aydın Kudat, el-İlalü’n-Nahiviyye*, s. 132; Emil Bedî’a Ye’kûb, *Mevsûatü Ulûmî’l-Luğatî’l-Arabiyyî*, c. 2, s. 327.

⁴⁸⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişafü’l-Darab Min-Lisani’l-Arab*, c. 3, s. 1478.

⁴⁸⁸ ebü’l-İrfân es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân Şerhu’l-Eşmûnî li’l-fiyeti İbni Mâlik*, c. 2, s. 137.

⁴⁸⁹ Saîd Muhammed Meğazî İvaz Fûda, *et-Tehzîr ve’İğrâ fî’l-Kur’âni’l-Kerîmi*, s. 191.

⁴⁹⁰ Neml sûresi, 27/18.

⁴⁹¹ Muhyiddin Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânuhû*, c. 7, s. 465.

⁴⁹² Âl-i İmran sûresi, 3/2.

⁴⁹³ Enfâl sûresi, 8/25.

⁴⁹⁴ Bakara sûresi, 2/231.

Terhim, genellikle lafız ve telaffuzda suhuleti sağlamak, bazen sevgi ve yakınlık ifade etmek amacıyla kullanılır ve kelimenin son harfinin silinmesi anlamına gelir.⁴⁹⁵ Terhim, dilde kolaylık sağlamak için kullanılır⁴⁹⁶ ve oluşan ses formu kolay ve yumuşaktır.

Terhim kelimesi terimsel olarak: Rahat telaffuz için son kelimedен harf düşürme anlamına gelir. Genelde sevecenliği belli etmek için kullanılır münadada ve ism-i taşgîr de kullanılır. İki tür terhim olduğu söylenebilir. Münada terhimi: münâdânın son harfinin daha rahat ve kolay telaffuz edilmesi için hafzedilmesine terhim denir. İki çeşit münâdâ da gerçekleşir. Müzekker olsun müennes olsun sonunda yuvarlak te varsa atılır. Örneğin: يَا جَعْفَرُ يَا جَعْفَرُ يَا جَعْفَرُ münâdâ üçten fazla harfli alem ise;

Aşağıdaki âyet, örnek olarak verilebilir:

(وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رُبُّكَ قَالِ إِنَّكُمْ مَعِثُونَ)⁴⁹⁷

İbn Mes'ud Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli (ö.32/652-53) (ve nadev ya mâl),⁴⁹⁸ diye ve Ebü's-Sarrâr el-Ğanavi(ya, Ebü's-Savâr,ö.t.y), (ya malü) diyerek merfu' kırâat etmiştir.⁴⁹⁹

Tesgîrin terhimi: ismin fazla harfleri çıkarıldıktan sonra kısaltılmasıdır. Örneğin:

(فَمَهْلُ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا)⁵⁰⁰

Mühlet ver anlamındaki (رُوَيْدًا) terhimi üzerine (irvâd (إِرْوَاد) veya (ruvd (رُود) tesgîrdir.⁵⁰¹ Terhîm konusunda dilbilim kaynakları genelde (يا مال) örneğiyle iktifa ederler.

Tespit ve analiz yöntemini merkeze alan çalışmamızda (قَوْم) (عَزِير) (قَرِيش) (شُعَيْب) (أَبْت) (رَب) gibi Kur'ân- kerim'de terhim'e örnek olabilecek takriben yüz otuz altı ayet tespit edildi.. V ebenzeri kelimeler çokça yer aldığı görülmektedir.

iv) Nudbe ve Tenbih

⁴⁹⁵ Ebû Faris ed-Dehdah, *Mü'cemu Kavâ'idî'l-Luğati'l-Arabîyye fi'l-Kur'an-ı Kerim*, Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, s. 564.

⁴⁹⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtisafü'd-Darab Min-Lisani'l-Arab*, c. 5, s. 2227.

⁴⁹⁷ Zührüf sûresi, 43/77.

⁴⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 425, c. 4, s. 266; Nidal Mehmûd el-Ferâyâ, *Muâtezile ve Tevcîhü'l-Kirâatü'l-Kur'aniyye*, s. 303.

⁴⁹⁹ Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrahîm 'Ebi Şame (ö.665/1267) . *Şarhü's-Şatibiyye el-Musamâ. İbrâzü'l-Me'ânî Min-herzi'l-Emanî fi'l-Kirâati's-Seb'a li'l-İmâmi's-Şâtibî*, c. 1, s. 350.

<https://ketabonline.com/ar/books/42908/read?part=> (Erişim: 20. 10. 2020).

⁵⁰⁰ Tarık sûresi, 86/17.

⁵⁰¹ es-Semîn el-Helebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 10, s. 757

Nudbe, mâtem için kullanılır. Nudbe harfleri (يا) ، (وا) harfleridir. İmdada yetişme gibi bir anlamı içeren bu terim, yardım edilmesi gereken, acı veya tehlikeyle karşı karşıya olan birine yardım ve imdat çağrısıdır. Teşekkül bakımından münâdâ hükümlerine sahiptir.⁵⁰² Aşağıda, âyetlerden örnekler verilmektedir:

503 (قَالُوا يَا حَسْرَتُنَا عَلَى مَا قَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أَوْزَارَهُمْ عَلَى ظُهُورِهِمْ)

504 (أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا قَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ)

(Ey Malik) çağrısı, nudbe'ye örnek olarak verilebilir; çünkü bu çağrı, ateşin felaketine maruz kalanlar için bir mâtem ifadesidir.

Tenbih, dinleyicinin dikkatini ilgilenilen bir konuya çekmek için kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de tenbih yöntemleri çeşitlidir.

Tenbih edatları dört tanedir. (ألا) (أما) و(يا). (الهاء) Burada (ألا) edatı şedeli değil tahfifle okunur. Yine bunlardan (الهاء) edatı ism-i işaretlerle kullanılır. İşaret isimleriyle ilgili: (هذا، هذان، هاتين، هؤلاء، هكذا) bunlar işaret edatlarıdır. (أما) edatı sözün başında kullanılır. Muhatabın dikkatlerini sözün içeriğine celbetmek için kullanılır. (يا) edatı ise aslında nida edatı olup o da bir nevi dikkat çekmektir. Eğer ma badinde münada yer almıyorsa sadece tenbih edatı olarak görev yapar.⁵⁰⁵ Örnek âyet:

506 (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ)

Raf' zamiri olan (أنتم) ondan işaretle haber verir.

a. Ayırık zamiri (siz) olarak anılır.⁵⁰⁷ Örnek âyet:

508 (هَآأَنَآنُفُ أُولَآءِ تُحِبُّونَهُمْ)

⁵⁰² Azîza Feual Babiti, *el-Mu'cemü'l-Müfasssal fi'n-Nahivi'l-Arabbi*, c. 2, s. 1102.

⁵⁰³ En'âm sûresi, 6/31.

⁵⁰⁴ Zümer sûresi, 39/56.

⁵⁰⁵ Habîbullah Abdurrahîm Muhammed Sâlih, *Ehrafü't-Tenbih fi'l-Kur'ân*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Hasan İbnieuf Ahmed, Câmiatü Um Dirman el-İslamiyye Kuliyetü'l-Luğati'l-Arabiyye. es-Sudan, 1430/2009 s. 66.

⁵⁰⁶ Furkân sûresi, 43/77.

⁵⁰⁷ Muhyiddin Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû*, c. 1, s. 528.

⁵⁰⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/119.

b. Nida olan (أي) ile birleşmesi.⁵⁰⁹ Örnek âyet:

⁵¹⁰ (يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ)

Buraya kadarki verilerden hareketle şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

(ألا)⁵¹¹ Örnek âyet:

⁵¹² (أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)

(أما) Kur'ân-ı Kerim'de bulunmamaktadır.

(يا) bir nida harfidir. Eğer arkasından bir münâdâ yoksa o zaman dinleyiciyi bundan sonrası konusunda uyarmaya yönelik bir edattır.⁵¹³ Örnek âyet:

⁵¹⁴ (أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُغْلِبُونَ)

İbn Muhaysin, (أَوْ لَا تَعْلَمُونَ) diye “التَّاء” ile kırâat etmiş ve bunun, müminler için bir söz olduğunu ve onları sırlar ve hakikatler dünyasındaki cehâletlerine karşı uyarmak için kullanıldığını söylediler.⁵¹⁵

⁵¹⁶ (مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِإِبَائِهِمْ كِبَرٌ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا)

(كبرت كلمة) ifadesiyle, bunun büyük günahlardan olduğuna ve cezasının ağırlığına dikkat çekilmiştir.

{أَلَمْ تَرَ}: الهمزة⁵¹⁷ : hemzeyi fethâlayarak, lamı cezimlemek için kullanılır.⁵¹⁸ tenbih için kullanılır. “وي” kelimesi de tenbih içindir.

Bu analizden hareketle, Kur'ân-ı Kerim'deki tenbih yöntemlerinin farklı şekillerde kullanıldığı görülür. Tenbih yöntemleri, dinleyicilerin dikkatini çekebilme ve onları uyarma amacıyla kullanılır. Öğretmenler ve öğrenciler bu bilgileri kullanarak, Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması ve öğretilmesine katkıda bulunabilirler.

⁵⁰⁹ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 397.

⁵¹⁰ Mûminûn sûresi, 23/51.

⁵¹¹ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. 1, s. 95.

⁵¹² Yûnus sûresi, 10/62.

⁵¹³ Habîbullah Abdurrahîm Muhammed Sâlih, *Ehrafü't-Tenbih fi'l-Kur'ân*, s. 88.

⁵¹⁴ Bakara sûresi, 2/77.

⁵¹⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 614.

⁵¹⁶ Bakara sûresi, 2/77.

⁵¹⁷ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 61.

⁵¹⁸ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 8, s. 455.

1. 9. 5. Cümlede Navasib

Burada kastedilen, cümle içindeki amillerin etkileri sonucu mensub olan isimlerdir. Âmiller, onun önüne geçer veya onun gerisinde kalır ya da doğrudan onun üzerinde gerçekleşir. Bunlar: iştiğâl ve tenâzu şeklinde ele alınabilir.

a) İштиğâl

İштиğâl: Âmilinin (fiilinin) önüne geçen bir isimdir; bu ise isme dönen bir zamirle bağlanır. Zamir olmaması durumunda isim nasb edilir. Gramatıksel olarak aşağıdakileri içerecek şekilde isim inşa edilecektir. Merfu' olarak “هو” zamiriyle başlamak, fiilin ise mensup ve mahzuf olması. Aşağıdaki şekilde açıklanır:⁵¹⁹ Çalışmamızda bu konuyla ilgili olarak yüz civarı ayet tespit edildi. Bunlara örnek verecek olursak:

520 (قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ)

İbn Abbâs (ö.68/687) ve Mücâhid Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö.103/721), (فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ) her ikisini emir şeklinde kırâat etmiştir. (قال) de ki, zamirin İbrâhîm 'e işaret etmesi gerekir; çünkü müminlere rızık için dua etti ve kafirlere ise azıcık faydalanmaları suretiyle sonrasında azaba duçar olmaları için beddua etti. (وَمَنْ) ibaresinin ise ism-i mevsûl veya şart olarak ref' konumunda olması ve nasb konumunda ise bitişiğine iştiğâl olması muhtemeldir.⁵²¹

b) Tenâzu'

et-Tenâzu', tartışma demektir. Anlaşmazlık anlamındadır. İki fiilin veya onlara benzer bir şeyin veya bir fiil ve bunlara benzer bir şeyin önüne geçmek ve ardından her biri için geçerli olan bir ismin gelmesidir.⁵²² Buna örnek olarak aşağıdaki âyetler verilebilir:

523 (آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا)

(آتُونِي) isminin ona tenâzu' olarak [önüne geçerek] (آتُونِي) ve (أُفْرِغْ) olan iki fiilin mef'ûl-bihi olması doğrudur. Tespit ve analiz suretiyle yapılan bu çalışmamız esnasında Kur'an'da söz konusu, tenâzu' ameliyesine örnek olabilecek âyetlerin toplamı yüz sekiz civarında olduğu söylenebilir.

⁵¹⁹ Muhyiddin Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'an ve Beyânuhû*, c. 5, s. 404.

⁵²⁰ Sâd sûresi, 38/30.

⁵²¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 614.

⁵²² Azîza Feual Babiti, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi'n-Nahivi'l-Arabbi*, c. 1, s. 373.

⁵²³ Kehf sûresi, 18/96.

b) Takrib

İsm-i takrîb, هذا gibi ism-i işaret üzere nakıs fiil gibi gramatik görev icra etmektir. Bu da takrîbden ibarettir. Takrîb bağlamında “هذا” kelimesi “كان” gibidir. Yani ismini ref’, haberini de nasb eder. Kûfe dil alimlerine göre ism-i işaret ile takrip kast edildiğinde nakıs fiil gibi görev yapar.⁵²⁴ Allah’u âyet-i Kerimesinde şöyle buyurur:

525 (قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ)

Basra dil alimlerine göre ise bu ayette yer alan وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا terkinde شَيْخًا kelimesi nakıs fiilin haber olarak değil de hal ögesi kumunda nemsuptur. Kufe alimlerine göre haber üzere mensuptur. Söz konusu ayette var olan kıraat vecihlerine bakıldığında ise mütevatir olmayan ancak dilbilim bağlamında istişhat edilebilecek bazı farklılıklar vardır. Mesela İbn Mesuddan gelen bir rivayete göre ve kendisine isnad edilen musahaf resmine dayanan kıraat veçhinde bu ayette yer alan وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا terkindeki شَيْخًا kelimesi fethalı değil dammeli olarak (شَيْخ) olaral yer almaktadır. Şaz kıraatlar kategorisinde yer alan el-Ameş de bu vecihle kıraat etmiştir. Buna göre söz konusu kelimeyi mensub ve merfu’ okunmasına cevaz verilmiştir. Gramatik bağlamda ise شَيْخ kelimesi ya mahzuf bir mübteda için haber olur. Ya da makablindeki kelimeye bedel.⁵²⁶

c) Tarahhüm, (اختصاص) İhtisas

Burada tarahhüm, merhamet ve şefkat anlamında, ihtisas da özelleştirme anlamında kullanılmaktadır. Mensubat ve meful konumuyla alakalı tevabi’lerden bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aşağıda ifade edileceği üzere, ögelik konumu nesnel olan isim bazen tazim bazen övme ve yerme gibi anlamsal içeriklere de sahip olabilir.⁵²⁷ Bu nedenle mahzuf veya takdiri olan bir fiil ile mensup olur yada ma kabline tabi olur.

⁵²⁴ Muhyiddin Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânuhû*, c. 2, s. 42.

⁵²⁵ Hûd sûresi, 11/72.

⁵²⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 2, s. 42.

⁵²⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 3, s. 63.

Tarahhüm bağlamında ma kabline tabi olanlar konusunda, atıf veya sıfat, bedel olarak ma kabline uyar denmiştir. Makablinin marife veya nekire olması durumunda tabiiyyetin her zaman caiz olmayabileceğinin gerekçesi olur. Ayrıca tabi olan kelime övme ve yerme manasında da yorumlanıp farklı irab da alabilir. Aşağıdaki ayetler bu bağlamda filolojik tefsirlerde tefsilatlı olarak ele alınmıştır.⁵²⁸

(التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ. وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ)⁵²⁹

(عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنْ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مِثْلَ مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا)⁵³⁰

Cenâb-ı hakk'ın şu sözü buna delil olarak verilebilir:

⁵³¹ (قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانْظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ افْعَلْ مَا تُؤْمَرُ)

Burada babanın evladıyla konuşmaya başlarken kullandığı ifade merhamet ve şefkat göstergesidir. Nida harfinden sonra gelen isim münada olup ögelik konumu mefuldür. Ancak meful konumunda olan münada değişik ek ve terkipte varid olabilir. Burada babanın oğluna nidası, ism-i tasğir ile varid olması segi, merhamet ve şefkat göstergesidir. Akabinde evladın babasına hitabı ise tazim içeriklidir. Bu nedenle gramer olarak “merhamet üzere mensup, tazim üzere mensub....” gibi tabirler kullanılmaktadır.⁵³²

İhtisas üzere mensup olana şu âyet zikredilebilir:

⁵³³ (أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ)

Burada varid olan (أَمْرًا) kelimesi ihtisas üzerine mensub olarak mef'ûl-un bih'dir ya da takdiri olarak medh ve övgü üzere⁵³⁴ mebnidir.⁵³⁵ Bu âyette yer alan أَمْرًا kelimesi ihtisas

⁵²⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 3, s. 64-65; es-Semîn el-Halebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 9, s. 617.

⁵²⁹ Tevbe suresi, 112.

⁵³⁰ Tahrim suresi, 5.

⁵³¹ Sâffât sûresi, 66/29.

⁵³² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 9, s. 117.

⁵³³ Duhân sûresi, 44/5.

⁵³⁴ es-Semîn el-Helebî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 9, s. 617.

⁵³⁵ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Muretelî*, c. 10, s. 491.

üzere mefulolup bu nedenle ögelik konumu ihtisas üzere nasbtır. *أَعْنِي بِهَذَا أَمْرًا* şeklinde bir söz dizimi ile takdiren bir fiile mef'ûl olmaktadır. Kur'an'da buna benzer 54 âyet tespit edilmiştir.⁵³⁶

Söz konusu ayetin ma kablinde yer alan *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ* fiilinde bitişiğinde zamir vardır. Zamirden sonra gelen belirgin isim fiilin nesnesi olarak kabul edilir.⁵³⁷

(⁵³⁸ *إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ * فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ * أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ*)

(*أَمْرًا*) kelimesi ya ihtisas ya da medihtir. Nahiv kaidelerine göre her ikisi de ögelik konumu mensuptur. Ancak ihtisas olması öne çıkmaktadır.⁵³⁹

1. 9. 6. Tavabi' Mensûbât

Burada kur'ânda yer alan gramatik olarak ogelik komunu tabiiyet olanlar, te'kidi bağlamında tevâbi' [tabi olanlar] ve cümlelerin te'kidleri incelenecektir. Tevâbi', kendisine mebni olan cümlelerin ek yapılarındandır. Tevâbi' ise sıfat, Beyân atfı, nesak atfı, te'kid ve bedeldir. Cümlelerin te'kidleri, kasr, istifham ve ta'accüb başlıklarından oluşmaktadır. Bu başlıklar üç konuda ele alınacaktır.

Tevâbi' konusunun nahiv ve belâğat açısından önemli bir yeri bulunmaktadır.

a) Sıfat

Sıfat ögesinin diğer tavabilere göre tanımı daha kolaydır.

Sıfat olan öge dört noktada mevsufuyla uyumlu olmalıdır. Sayı, cinsiyet, marifelik ve irba noktasında uyum olduğunda gramatik olarak sıfat gerçekleşmiş olur, anlamsal yansıması da buna göre terettüp eder. Bu uyum bozulduğunda gelede mübtada ve haber olur veya izafet tamalaması olur. Bu iki ihtimal dışındaki varyantlar, hatalı cümle kurulumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kur'an'da yer alan bazı ayet terkipleri bu ölçülere uymamakla beraber hatalı denilemez, başka tevil ve takdir yollarına başvurulur. Tavabilerden sıfat ögesi bazen müfred bazen mürekkeb ve cümle olarak yer alabilir. Vezin açısından da farklı versiyonları mevcuttur.

- Kur'an'da yer alan sıfat biçimleri aşağıdaki gibidir:

⁵³⁶ Azîza Feual Babiti, *el-Mu'cemü'l-Müfasssal fi'n-Nahivi'l-Arabi*, c. 2, s. 1075.

⁵³⁷ Azîza Feual Babiti, *el-Mu'cemü'l-Müfasssal fi'n-Nahivi'l-Arabi*, c. 2, s. 1075.

⁵³⁸ Duhân sûresi, 44/5.

⁵³⁹ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Muretehi*, c. 10, s. 491.

1. **Sülâsî ism-i fâil.** ⁵⁴⁰ Aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

(إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً) ⁵⁴¹

2. **Sülâsî olmayan ism-i fâil.** Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

(إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ) ⁵⁴²

3. **İsm-i mef'ûl.** Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

(قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى) ⁵⁴³

Mevsufu niteleyen zamir ile muttasıl zahir ismi raf' eden sıfattır. Mevsufa kadar giden ve mecazi bir sıfat olarak adlandırılan bir zamirle bağlantılı görünen bir ismi ortaya çıkaran şeydir⁵⁴⁴ ve sıfatıyla sadece tanım, çekim ve çekim hareketi ile eşleşir. Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

(ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ) ⁵⁴⁵

Bu ayette أَصْلُهَا ثَابِتٌ terkibi شجرة kelimesine sıfattır. Enes b. Malik Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî (ö.93/711-12) (كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ ثَابِتٌ أَصْلُهَا) şeklinde okumuştur. Yani terkinin kelimelerinde takdim ve tehir vardır. Bu kıraat veçhine göre sıfat sebebidir. Hakiki sıfat yukarıda zikredildiği üzere dört hususta uyumlu olan ögedir. Sebebi sıfat ise, sıfat ögesi içinde mevsufa ait zahir bir zamir ile bağlanılan ögedir. Cümhurun kıraatı ise ayetin terkinde olduğu gibidir. ⁵⁴⁶

Burada şunu iafde etmek isteriz ki, Tespit ve analiz suretiyle yapılan bu çalışmamız esnasında Kur'ân'da söz konusu konuyla şu tespitlere yer vermekte fayda vardır. Kıraat vucuhatını da sürece dahil etmek suretiyle sıfat ögelerin bin sekizyüz sekzen yedi civarında olduğu; bunlardan beşyüz altmış bir yerde müfred merfu, beşyüz yetmiş bir yerde müfred mensub, yediyüz kırk beş yerde mecrur ve otuz yedi yerde maktu yani mevsufun nekre, sıfatın ise marife olduğu sıfat formunda yer aldığı söylenebilir.

⁵⁴⁰ Muhammed İd, *en-Nahivü'l-Musaffâ*, Kâhire, Mektebetü's-Şebâb, t. s. s. 571.

⁵⁴¹ Bakara sûresi, 2/282.

⁵⁴² Sebe sûresi, 34/9; Celâl Mahmûd Muhammed Dâvûd, *en-Na't fi'l-Kur'ani'l-Karim*, Yüksek Lisans Tezi, işraf: Fayz Suhayl Nezal, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-Dirâsâtü'l-Ulyâ, 2008, s. 23.

⁵⁴³ Bakara sûresi, 2/263; Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*, s. 86.

⁵⁴⁴ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*, s. 85.

⁵⁴⁵ İbrâhîm sûresi, 14/24.

⁵⁴⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 6, s. 432.

b) Atf-ı Beyân

Atf-ı Beyân: Matbu'unu [kendisine tabi olunan] açıklayan sıfat olmayan, bir tabidir.⁵⁴⁷ Aralarındaki fark, genel olarak şöyle anlatılır, tabi olan öge müştak ise sıfat olur, camid ise atf-ı beyan olur. İkisi de bakablindeki ismi beyan ederler. Ancak sıfat bir niteliktir. Atf-ı beyan ise açıklamaktır. Müştak kelime bazen her iki tanımını da muhtevi olabilir. Atf-ı beyan olan müştak kelime bu durumda önce camid hale getirilmektedir. Aksi durumda kavram kargaşasına sebebiyet vereceği kanaatindeyiz. Kur'ân ayetlerinde bu tür terkiplerin anlamsal yansımalarına dikkat edilmelidir. Diğer bir husus ise, isim ve soyisim geçerlidir. Önce isim sonra soyisim gelirse, soyisim atf-i beyan olur. Aksı durumda isim bedel olur. Dolayısıyla tavabiden olan bir kelime bazen sıfat, bazen atf-ı beyan bazen de bedel olur. Aralarında anlamsal bağlamda fark vardır. Arap dil gramerinde ebu, ibnu, bintu... gibi kelimelerle başlayan veya nisbet “ya”sı ile başlayan kelimeler de bir şekilde sıfatla alakası vardır. Klasik nahiv kaynaklarında tafsilatı bulunan bu mevzu özellikle Kur'ân ayetlerinin tercümesinde farklı anlatımlara vesile olabilmektedir. Bu da Kur'ân'ın fesahat ve belâğatın ayrı bir mecal açmaktadır.

Atf-ı Beyân'ın özelliği: kendinden önceki nisbeten kapalı olabilen bir kelime için açıklayıcı bir ögedir.⁵⁴⁸ Buna aşağıdaki âyet örnek olarak verilebilir:

549 (جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ)

• Burada beyt-i haram muhterem hürmetli saygın ev anlamında الْبَيْتَ الْحَرَامَ terkibi, Kutsal ev, الْكَعْبَةُ kelimesini beyan eder. İkisi de isimdir. İkinci öge bir eşit açıklama ve tanımlama olduğunda atf-ı beyan olarak tarif edilmiştir. Ayrıca buradaki atf-ı beyan sadece açıklamakla kalmamış الْكَعْبَةُ kelimesini överek nitelemiştir. Dolayısıyla bazen atf-ı beyan övgü için de vaki olur.⁵⁵⁰

551 (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ)

⁵⁴⁷ İbnü'l-Hâcib, Ebû 'Amr Cemâleddin Osman b. Ömer Ebi Bekir el-Mısri el-Esnevî el-Malikî (ö.646/1248), *el-Kâfiye fi'İlmi'n-Nahiv*, Thk: es-Sâlih Abdülazîm eş-Şâir, 1. Bsk., Kâhire, Mektebetü'l-Âdâb, 2010, s. 32.

⁵⁴⁸ el-Ğalâyînî, *Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, c. 3, s. 241.

⁵⁴⁹ Mâide sûresi, 5/97.

⁵⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 714.

⁵⁵¹ Bakara sûresi, 2/187.

Burada مِنَ الْفَجْرِ terkihi atf-1 beyandır. الْحَيْطُ الْأَبْيَضُ kelimesine beyan olmakla ayrıca الْأَسْوَدُ kelimesine de atf-1 beyana ihtiyaç kalmamış olur. Zira birine olan atf-1 beyan diğerine kifayet etmektedir.⁵⁵²

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan atf-1 Beyân Örnekleri:

1. Başka bir kelimeyi açıklayan kelime. Aşağıdaki ayet buna örnektir.

⁵⁵³ (وَمَا أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ)

Burada هَارُوتَ وَمَارُوتَ kelimesi الْمَلَكَيْنِ kelimesine atf-i beyan konumundadır. Onları daha anlaşılır kılmaktadır.⁵⁵⁴ Beyan açıklamak demektir. Bedel bir önceki kelimeyi netleştirir, kesinleştirir, atfi beyan ise beyan eder, anlaşılır kılar.

2. Tefsir harfi olan (أَيُّ) kelimesinden sonra. Örnek ayet:

⁵⁵⁵ (يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ)

Buradaki النَّاسُ ifadesi ya bedel ya da atf-1 beyândır. هَا harfi ise tenbih edatıdır.⁵⁵⁶

c) Atf-1 Nesek

Atıf harfleri kullanılarak isim, fiil veya cümleleri birbirine bağlamaya atf-1 nesak denir. Matuf, matufun aleyhine irab, siga ve cümlelerin yapısı konusunda uyar.

Kur'ân-ı Kerim'de yer alan atf-1 nesek örneklerinde kullanılan atıf harflerinin anlamsal karşılıkları cümlelerin tercümelerinde aynen yansıtılmaları önem arz etmektedir. Özellikle أَمْ karşılıkları cümlelerin tercümelerinde aynen yansıtılmaları önem arz etmektedir. Özellikle أَمْ gibi edatların birden fazla ihtimali muhtevi olması hasebiyle tefsir çalışmalarında birden fazla açıklamalara vesile olmaktadır. Dolayısıyla atf-1 nesek terkihiinde yer alan atıf harfi burada önem arz etmektedir. Kur'ân'dan örnekleri çok olan bu mevzuda zikri geçen edatlar filolojik tefsirlerde tartışmalara mahal olan yerlerdendir. Bu filolojik yorumlardan secavend işaretleri de nasibini almıştır. Kafî, Hasen olan vakıf bazı yorumlara göre kabih sayılabilmektedir.⁵⁵⁷

⁵⁵² ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 714. c. 1, s. 231.

⁵⁵³ Bakara sûresi, 2/102; De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 44.

⁵⁵⁴ De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 44.

⁵⁵⁵ Bakara sûresi, 2/21. De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 2, s. 23.

⁵⁵⁶ De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 2, s. 23.

⁵⁵⁷ Kudat, Kıraatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu, s. 289.

d) Te'kid

Sözü pekiştirmeye Arapçada tekîd denir. Arap dilbiliminde tekid üslubu lafzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Lafzî tekîd yapılırken bir isim, bir fiil, bir harf veya bir cümle tekrarlanır.

Muhammed geldi, geldi. جَاءَ جَاءَ مُحَمَّد.

Muhammed geldi, Muhammed. جَاءَ مُحَمَّد مُحَمَّد.

Tekid de tavabi türündendir. Kendinden önceki kelimeye irabta tabi olur. İsimlerde te'kid iki kısma ayrılır:⁵⁵⁸ Manevi te'kid ve lafzi te'kîdi.

1. **Manevî te'kîd:** bir isimden sonra gelerek onun anlamını pekiştiren diğer bir isimdir. Pekiştirilen isme müekked adı verilir. Te'kîd pekiştirdiği isme irap yönünden uyar. [Bu kısmın Arapçası yok]

Manevî te'kîd örnekleri:⁵⁵⁹

(نفس، عين، كلا، كلتا، كل، جميع، عامة)

2. **Lafzî te'kîd:** iki veya daha fazla aynı kelimeyi tekrar ederek anlamı güçlendiren bir yöntemdir. Bu tür tekrarlar, anlatımda vurgu ve önem sağlar.

Lafzî te'kîd örnekleri:

İsmin tekrarına örnek

⁵⁶⁰ (السابقون السابقون)

Fiilin tekrarıyla varid olan tekide şu ayet örnek verilebilir.

⁵⁶¹ (كَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَانُوا أَشَدَّ مِنْكُمْ قُوَّةً وَأَكْثَرَ أَمْوَالاً وَأَوْلَاداً فَاسْتَمْتَعُوا بِخَلْقِهِمْ فَاسْتَمْتَعْتُمْ بِخَلْقِكُمْ كَمَا اسْتَمْتَعَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ بِخَلْقِهِمْ وَخُضْتُمْ كَالَّذِي خَاضُوا أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ)

Cümle tekrarı ile varid olan tekide örnek:

⁵⁵⁸ İbn Malik, el-Ciyânî, *Şerhu't-Teshîl*, c. 1, s. 46.

⁵⁵⁹ Muharrem Çelebi, Nasuhi Ünal Karaarslan, *Yabancı Dil (Arapça)* c. 2, s. 213.

⁵⁶⁰ Vaki'â sûresi, 56/10.

⁵⁶¹ Tevbe suresi, 9/69.

⁵⁶²(فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا*إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا)

Fiil cümlesinin tekrarı ile tekide örnek: ⁵⁶³كَأَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ*ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ

İsm-i fiil tekrarıyla tekide örnek ⁵⁶⁴هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ

Mnevi tekide yukarıda zikredilen belli kelimelerle yapılan pekiştirme.

(قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ)

1. 10. Nahiv Kaynaklarında Zikredilmeyen Bazı Te'kîdler:

Kur'ân-ı Kerim'in dil üslubu ve belâğatın zirvesinde olan nazmı nahiv kaynaklarında zikredilmeyen bazı tekid formları da söylemek mümkündür. Bunlar anlam bağlamında vurgular ve pekiştirme kabilindendir. Dil alimleri genel olarak formel tekidi ele almışlardır. Bu da çelişki sayılmaması gerektiği kanaatindeyiz. Mesel aşağıdaki ayette bir vurgu anlamında tekitten söz edilebilir.

⁵⁶⁵(فَالْيَوْمَ نُنَجِّيكَ بِبَدَنِكَ لَتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً)

Bu ayette yer alan (بِبَدَنِكَ) “bedeninle” kalıbı bir nevi tekittir.

Yine aşağıdaki ayetlerde yer alan (بِجَنَاحَيْهِ) “kanatlarıyla” ve مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ terkibi de örnek olarak verilebilir:

⁵⁶⁶(وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أَمَّ أَمَّاكُم)

⁵⁶⁷(يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ)

Bu ve benzeri örnekler, nahiv âlimlerinin kitaplarında yer vermediği te'kîd-i manevi metotlardır. Netice olarak muhatabı ikna etmek, sözü pekiştirmek için birçok üslup vardır. Şüphe içermeyen ve muhataba da bu hususu sürekli vurgulayan Kur'ân, tekide çokça başvurur. Lafzi tekid bir öncekinin tekrarı olarak müfred, cümle, kelimenin türleri v.s. birçok formatta yer almaktadır. Manevi tekid ise nahiv kitaplarında yer alan tekid

⁵⁶² İnşirah suresi, 94/6.

⁵⁶³ Tekasür suresi, 102/4.

⁵⁶⁴ Mü'minun suresi, 23/36.

⁵⁶⁵ Yûnus sûresi, 10/92.

⁵⁶⁶ En'âm sûresi, 6/38.

⁵⁶⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/167.

kelimelerinin hepsi Kur'ân'da yer almadığı gibi Kur'ân'da kendine özgü bazı tekid formları da olduğu söylenebilir.

Te'kid konusunda klasik gramer kaynaklarında değinilmeyen ancak Kur'ân âyetlerinde mevcut olan bazı formların olduğu görülmektedir. Kur'ân'dan bazı örnekler sunulmuştur. (تَنْجِيكَ بِنَدَاكَ) ve (يَطِيرُ بِجَنَاحِيهِ) , (يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ) , ((الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ)) gibi ifadeler bu kapsamdadır. Kur'ân'ın dilbilgisi açısından analizinin, bu konuda ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

1. 11. Kur'ân'da Hasr ve İstifhamın Tekid Olarak Kullanımı

1. 11. 1. Hasr

Hasr veya kasr ile cümlelerin te'kidi gerçekleşebilir. Hasr: Sözlükte menetmek, daraltmak anlamlarına gelir. Hasr, bir şeyi belli bir sayı ile zikretmektir.

Kasr: Sözlükte hapsetmek anlamına gelir. Kavram olarak bir şeyi bir şeye tahsis ve hasretmektir. Birinci öge maksur, ikinci öge maksûrun aleyh diye adlandırılır.

Kasr edatları: (إنما، أنما) ، (النفي، الاستثناء) ، (ما، إلا) (لا، إلا) (لن، إلا) (لم، إلا) (ليس، إلا) (إن،) . (إلا، إنما) ، (إن) (ما)

(إنما) kelimesinin Basra âlimlerine göre birkaç anlamı vardır. Bunlar: bir şeyi küçültmek ve sınırlamak. Bir şey uygun olmadığı bir sıfat ile vasıflandırıldığı zaman o şeyi gerçeğine döndürmek. Buna şu âyet örnek olarak verilebilir:

568 (وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ)

Kasr konusunu, zorla nahiv ilmine konulan bir belâğat-Beyân konusu olarak görürüz.

Kasr ve hasr konuları âlimlerin çok iyi bildiği yöntemlerdendir. Nahiv açısından ise âlimler kasr için belirleyicileri koyarlar, eğer kullanılıyorsa bu da hasr denilen şeye sebep olur.

Kanaatimize göre, kasr, durumu bütün harf ve kelime te'kidlerinin durumu olan ve sesle te'kid yapılan bir te'kididir. Kasrı ayrı bir konu olarak ele almaya gerek yoktur; te'kid

⁵⁶⁸ Nisâ sûresi, 4/171.

ile birlikte konulmaktadır. Hasr, kasr, kasem, istisna ve istifham (Beyânı te’kîd) toplamına isim olarak verilebilir; çünkü kendisinde yeni anlamlar bulunmaktadır.

Sanatsal tablolarda listelenen kasr edatları şunlardır: (إنما) (أنا) tablosu, [nefiy ve istisna] tablosu, bunlar çok yönlüdür: (إلا، إن، إلا) (ليس، إلا) (لم، إلا) (لن، إلا) (لا، إلا) (ما، إلا) .

Hasr ve kasrı sadece edatlara dayalı olmadığı, yeterlilik (حسب) (كفاية) üsluplarını da içine aldığı görülmektedir. Bunların da tablosu aşağıda düzenlenmiştir. Aşağıdaki âyetler buna örnek olarak verilebilir:

كَفَى- (وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا) ⁵⁶⁹

حَسْبُنَا- (وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) ⁵⁷⁰

İki marife arasındaki zamir-i fasıl

Aşağıdaki âyetler buna örnek olarak verilebilir:

(إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ) ⁵⁷¹

(إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ) ⁵⁷²

Müminler kardeş olarak tanımlanmışlardır. Bu bir kasr mı yoksa hasr mı? Yoksa belirli bir konu için te’kîd mi? Bu, imanın kardeşlikle kasrı mı yoksa kardeşliğin iman ile hasrı mı? Bütün bu hususlar özellikle filolojik bağlamda tartışılmıştır. Ayette yer alan إِنَّمَا edatı, hangi anlamda yorumlanması gerektiği hususu beraberinde birden fazla disiplini ilgilendiren soruları hatta sorunları beraberinde getirmektedir. Tartışmanın ekseriyeti, إِنَّمَا edatı tek kelime mi yoksa إِنَّ tahkik edatı ile onu gramatik olarak amel etmekten menden مَا kaffe yani engelleyici مَا olması eksenindedir. Bir de ister hasr olsun ister tahkik olsun bu edatın vurgusu cümlelerin yüklemine mi, yoksa öznesine mi veya cümlelerin bağlamına mı? Kardeşliğin iman ile hasr olduğunu söylersek bu durum Kur’ân ile çelişir. Aşağıdaki âyet buna örnek olarak verilebilir:

(إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا) ⁵⁷³

⁵⁶⁹ (Allah ^(cc) 'a tevekkül et. Vekil olarak Allah ^(cc) yeter) Nisâ sûresi, 4/81.

⁵⁷⁰ (ve “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!” dediler) Âl-i imrân sûresi, 3/173.

⁵⁷¹ (Şüphesiz Allah ^(cc) rızık verendir, güçlüdür, çok kuvvetlidir) Zâriyât sûresi, 51/58.

⁵⁷² (Mü'minler ancak kardeşlerdir) Hucurât sûresi, 49/10.

⁵⁷³ (Çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankörlük etmiştir) İsrâ sûresi, 17/27.

İmanı kardeşlikle hasr edersek, o zaman müminlerin özellikleri kardeşlikle kasr edilmemiş olur. Kanaatimize göre, (إنما) kelimesini hasr ve kasr yerine konulur. Ve (nefy ve istisna) 'nın kullanılmasıyla hasr ve kasr edatları yerine geçebilir.

574 (وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ)

Bu örneklerde, kasr ve hasr kavramlarının yerine kullanılabilen (nefy ve istisna) ve (إنما) kelimeleri, cümlenin anlamını ve vurgusunu değiştirmeden kullanılabilir. Böylece, kasr ve hasr konularını daha geniş bir şekilde ele alarak, farklı bağlam ve durumlar için bu kavramları uygulayabiliriz.

2. 11.2. b) istifhâm

İstifham, Dilbilimciler tarafından üzerinde anlaşmaya varılan bir terim olup amacı, herhangi bir konuda bilgi edinmektir. Taaccüb ise birdenbire konuşmacının başına gelen, soruya benzer bir ifadeyle ifade edilen bir şeydir.

Soru (istifhâm) : Bir cismin görüntüsünü özel araçlarla zihinde elde etme isteği. Bu bir sorgulamadır. Ya onaylamadır ya da başka bir algıdır.

Bu çalışmamızda vardığımız bir kanaat ve öneriyi ifade etmek isteriz:

1. Soru teriminin istifham yerine kullanıldığını görürüz. Bu yüzden istifham, soru soranın bilmediği bir durumun bilgisini istemektir. Soru ise ya bildiği ya da bilmediği bir şeydir.

2. Sorunun menşei aletlerindedir ve Kur'ân-ı Kerim'in üslubu ise soru edatı olmaksızın üslupla soru sormaktır. Aşağıdaki âyet buna örnek olarak verilebilir:

575 (قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ قَالَ نَعَمْ)

Diğer bir ayet:

576 (فَلَمَّا جَاءَ السَّحَرَةُ قَالُوا لِفِرْعَوْنَ إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ)

Kırâatlarda toplam elli ayet civarındadır.

574 Âl-i imrân sûresi, 3/7.

575 A'râf sûresi, 7/113, 114.

576 Şuarâ sûresi, 27/41.

Bu ve benzeri ayetlerde görüldüğü üzere, Kur'ân'da bazen istifham edatı kullanılmadan bağlam veya nebre ve vurgu ile meram gerçekleşmiş olabilir. Bazılarına göre ise Kur'ân'da nebre ve vurgu gibi ses tonlaması olmadığı savından hareketle istifham edatının mahzûf olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer bir husus ise sual ve istifham arasındaki farka dairdir. Kur'ânda yer alan bu gibi soru içerikli ayetlerde istifhamdan ziyade sual edatı olarak yorumlamak daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Zira Her istifham sualdır. Ancak her sual istifham olmayabilir. Allah hakkında varid olan ayet terkiplerinde bu şekilde tevil edilmesi isabetli olacaktır. Her şehi hakkıyla işiten, gören ve hakkıyla bilen Allah ^{c.c.} hakkında düz anlamdaki istifham isabetli değildir. Bu nedenle Kur'ân'da yer alan istifham, ikrar, inkar, tevbih, teşvik gibi onbeş civarı anlamda kullanıldığı bilinmektedir.

Taaccüb, şaşkınlık durumunu ifade etmek için varid olan istifhama örnek

577 (قَالَتْ يَا وَيْلَتَى أَأَلِدُ وَأَنَا عَجُوزٌ وَهَذَا بَعْلِي شَيْخًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجِيبٌ)

Taaccüb üslupları kıyâsî ve semâ'î olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Kıyâsî olan ta'accüb: (ما أفعَل) ve (أفعَل به) kalıbıyla olanlardır. Aşağıdaki âyetler buna örnek olarak verilebilir:

578 (قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ)

579 (يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ)

Cümhurun kıraatı bu terkiibi mübteda ve fiil cümlesi olan fiil, fail ve meful olarak (ما غَرَّكَ) şeklinde kıraat ederken, İbn Cübeyr ve'l-Ameş ise (مَا أَعْرَكَ) şeklinde bir kıraat veçhiyle ta'accüb cümlesine vesile olacak ما أفعَل vezninde bir vecihte kıraat etmişlerdir. Aşağıdaki ayeti de örnek verebiliriz

580 (أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ)

Bu ayette yer alan فَمَا أَصْبَرَهُمْ terkiibi taacup cümlesidir.

e) Bedel

⁵⁷⁷ Hûd sûresi, 11/72.

⁵⁷⁸ Abese sûresi, 80/17.

⁵⁷⁹ İnfitâr sûresi, 82/6.

⁵⁸⁰ Bakara sûresi, 2/217.

Bedel, matbu'una göre hareket eden bir tabi'dir. Bedelin özelliği, kelamın kendisine doğrudan yönelmesi, hüküm ile kast olunması ve her ikisinin âmîlinin aynı olmasıdır. Bedel, kısımlarıyla birlikte ele alınacaktır. Şimdiye kadar yapılan araştırmaya göre şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür.

581 (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْمَعُوا وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ * يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ)

Maide sûresinde yer alan 108-109. âyette geçen “يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ” cümlesindeki “يَوْمَ” ifadesi ayetin başında olması hasebiyle âmîl teorisine göre yaygın olan te'âmül mukaddem bir fiil ile mensub olmasıdır. Yaygın te'âmül bu olmakla beraber gramatik olarak başka muhtemel tahlillere de fırsat vermektedir. İlk bakışta zarf tümleci olarak görünen “يَوْمَ” kelimesinin dilbilimsel bağlamda mukaddem veya muahhar âmîllere göre birden fazla gramatik tevili ve buna mebni olarak anlamsal yansımaları içermekte olduğunu söylemek mümkündür. Şöyle ki:⁵⁸²

583 (وَ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْمَعُوا وَ اللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ * يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ)

İki ayetten müteşekkil olan bu terkinin dilbilimsel tahlilinin iyi anlaşılabilmesi için kısaca mealini de vermekte fayda mülâhaza edilmektedir: “Öyleyse Allah’a karşı gelmekten sakının ve (o’nun emirlerine) kulak verin. Zira Allah emrinden sapmış olan topluluğu doğru yola götürmez. Allah peygamberlerini topladığı gün...”

Öncelikli olarak meşhur nahiv ve tefsir âlimlerine göre “يوم يجمع” kelimesi bir önceki ayette yer alan (وَ اتَّقُوا اللَّهَ) cümlesindeki lafzatullah’a bedel olmaktadır. Bu durumda bedelü’l-iştîmâl nevinden olur. Buna göre “Allah’tan sakının, yani Allah’ın bütün peygamberleri topladığı günden sakının...” gibi bir anlamsal akış ortaya çıkmaktadır.

Belâgatın zirvesinde olan Kelâmullah’ın bu sözü, filolojik bağlamda başka muhtemel tevilleri de muhtevi olduğu görülmektedir. Bunları sırasıyla izah edecek olursak:

“يوم يجمع” kelimesi, bir önceki ayetin sonunda yer alan (لَا يَهْدِي) fiiline mef’ûlû fih, yani zarf tümleci olur. Buna göre; “Allah bütün peygamberleri topladığı günde onlara cennete giden yolu nasip etmez, onları cennet yoluna yöneltmez...” gibi bir anlamsal akış meydana çıkmaktadır.

⁵⁸¹ (Allah peygamberleri topladığı gün, "Size ne cevap verildi?" der; onlar, "Bizim bir bildiğimiz yoktur, doğrusu görülmeyenleri bilen ancak Sen'sin" derler.) Maide sûresi, 5/109.

⁵⁸² Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 402.

⁵⁸³ Maide sûresi, 5/108-109.

Nahiv ilminin âmil teorisine göre kelimenin söz dizimdeki mevki ve mevziine göre sonunun aldığı şeklin lafzi, takdiri veya manevi bir gerekçesi, diğer bir ifadeyle etkeni olmalıdır. Buradan hareketle İbn Hibban, “يوم يجمع” kelimesinin mensub olmasında birkaç vecih ve gerekçe vardır der. “يوم يجمع” kelimesi gizli veya mahzûf bir fiilin mef’ûlü olabilir. Ayetin bağlamına göre bu fiil de اذْكُرُوا olabilir. İkinci ihtimal yine gizli olan اَحْذَرُوا fiiline mef’ûl olabilir. Anlamsal akışı şöyle olur: “...Allah’ın bütün peygamberleri topladığı günü hatırlayın... veya o günden sakının...”. Üçüncü ihtimal “يوم يجمع” kelimesi bir önceki ayette yer alan واتَّقُوا fiilinin mef’ûlü olur. Dördüncü ihtimal yine önceki ayette geçen اسْمَعُوا fiiline mef’ûldür. Buna göre “...o günden korkun...” veya “o güne kulak verin...” gibi anlamsal yansıması olabilir.

İbn Hibban, “اسْمَعُوا fiiline mef’ûldür” şeklindeki tevil el-Cevfi’ye ait olduğunu ifade ettikten sonra diğer muhtemel gramatik tahlilleri de şöyle zikreder: ebü’l-Bekâ ve Zemahşerî’nin (ö.538/1143) de aralarında bulunduğu bir grup dilbilim ve tefsir âlimine göre “يوم يجمع” kelimesi bir önceki ayette yer alan لا يهدي fiiliyle mensub olmuştur. Nahiv ve tefsir ilimlerinde sözleri muteber sayılan bu iki âlime göre ayetin birleşik anlamsal akışı şöyle olur: “... Allah bütün peygamberleri topladığı günde fâsık olan kavme cennet yoluna hidayet etmez...” ebü’l-Bekâ veya “O günde onlara bir hüccete erdirmez, onlara bir gerekçe nasip etmez...” anlamını vermektedir.

Zemahşerî’nin de(ö.538/1143) uygun gördüğü “يوم يجمع” kelimesi bir önceki ayette yer alan (واتَّقُوا الله) cümlesindeki lafzatullah’a bedel olması ve bedelü’l-iştimâl nevinden olarak, “Allah’tan sakının,” yani “Allah’ın bütün peygamberleri topladığı günden sakının...” mealinde bir anlamsal yansıması olan yaklaşıma göre وَاتَّقُوا الله يَوْمَ جَمْعِهِ gramatik bir durum olur; ancak İbn Hibban’a göre bedelü’l-iştimâl ile mübeddel arasına iki cümle gibi uzun fasılanın girmesi bu şekildeki yorumu gramatik açıdan zayıf görmektedir.

Son olarak “يوم يجمع” kelimesi muahhar olan bir fiile zarf ve mef’ûlü fih olabilir. Bu da nahiv ilminde caiz ve yaygın bir durumdur.⁵⁸⁴

1. 11. Kur’ân Gramer Sistematüğinde Mecerûrât, Tavabi’ ve Örneklerin Tahlili

⁵⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 721.

1. 11. 1. İzafet ile Mecrûrât

İzafet: Bir ismin (من) (fi), ya da mülkiyet veya ihtisas için olan (لام) manasında olan başka bir isme ilhakıdır (eklemektir).⁵⁸⁵

(من) anlamı üzerine izafette muzâf muzâfun ileyhten bir parça olur.

(وَنَادَىٰ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ)⁵⁸⁶

İzafet ile Mecrûrluk üç gizli harf ile gerçekleşmektedir. Diğer bir anlatımla muzâf ile muzâfun ileyh arasında şu üç harften biri mahzuftur (dan, den (من) anlamında ektir. Bunlar “lam”, “min” ve “fi” (لام) (من) أو (في) harfleridir.

Lam harfî mülkiyet veya ihtisası ifade eder, min-den,-dan veya bazı anlamını katar, fi harfî ise zarfiyet anlamını katar.

1. Sonlu (dan) anlamına gelen eklinin tamlayana dahil olması için;

(عَالِيَهُمْ ثِيَابٌ سُنْدُسٌ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ)⁵⁸⁷

(من سُنْدُسٍ = ipekten) (سُنْدُسٍ = ipek)

(يُحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ)⁵⁸⁸

2. Ekle anlamı üzerine (içinde) durumsal, (Mekân)

ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ)⁵⁸⁹

Ekle anlamı üzerine (içinde) durumsal, (Zaman)

(بَلْ مَكْرُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ)⁵⁹⁰

geceleri kurnaz

3. “Lam” anlamına ek olarak,

(وَإِنَّ الْأَجْرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ)⁵⁹¹

1. 11. 2. Tabilerin Mecerurluğu :

Dilbilimciler tabilerin mecerurluğunu

üç ana başlıkta incelemişlerdir. Bunlar: sıfat, te’kid ve atf-ı nesak.

- Sıfat:

(بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)⁵⁹²

⁵⁸⁵ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu’cemü’l-Mufasssal fi’n-Nahivi’l-Arabî*, c. 1, s. 172. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Senyye bi-Şerhi’l-Mukedimeti’l-Acrumyye*, s. 65.

⁵⁸⁶ A’râf sûresi, 7/44.

⁵⁸⁷ İnsân sûresi, 76/21.

⁵⁸⁸ Kehf sûresi, 18/31.

⁵⁸⁹ Bakara sûresi, 2/196.

⁵⁹⁰ Sebe sûresi, 34/33.

⁵⁹¹ Mü’min sûresi, 40/39; Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdullah es-Se’dî (ö.1376/1956), *Teyssîrü’l-Kerîmi’r-Rahmân fi-Tefsîr kelâmi’l-Menân*. Thk: Abdurrahmân b. Müâala’l-Lüviyhk. Neşr: Müessesetü’r-Risâle, 1. Bsk., 1420/2000. c. 1, s. 265.

⁵⁹² Fâtiha sûresi, 1/1; Muhyiddin Dervîş, *İ’râbu’l-Kur’ân ve Beyânühû*, c. 1, s. 9.

- Te'kid (Pekiştirme) :

⁵⁹³ (وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ)

- Atf-ı Nesak:

⁵⁹⁴ (فَاعْسِلُْوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَنْزِلْكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ)

1. İbn Kesir (ö.120/738), Ebû Âmr(ö.118/736), Hamza (ö.156/773) ve Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî (ö.193/809) de Enes(ö.93/711-12), İkrime Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî (ö.105/723), Katâde Ebû'l-Hattâb Katâde b. Di'âme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî (ö.117/735), Alkame ve Dahhak (وَأَرْجَلَكُمْ) lam harfini kesrâ ile kırâat etmişlerdir. Diğer imamlar ise lam harfini fetha ile kırâat etmişlerdir. Kesrâ ile olan kırâat veçhine göre ayakları yıkama değil mesh etmek gerekir. Diğer anlatımla kesrâ ile olan Kırâat veçhinden anlaşılan, mesh etme işleminde ayakların başa atıl olmasıdır. ⁵⁹⁵ Tespit ve analiz suretiyle yapılan bu çalışmamız esnasında Kur'ân'da söz konusu konuyla şu tespitlere yer vermekte fayda vardır. Bedel olarak mecrûroların sayısı yetmiş sekiz ayet civarındadır. Matûf olarak mecrûr olanların sayısı sekizyüz on iki ayet civarındadır. Sıfat olarak mecrûroların sayısı yediyüz elli altı ayet civarındadır. Fail olarak mecrûroların sayısı elli üç ayet civarındadır. Mefûl-i evvel olarak mecrûr olanların sayısı altı ayet civarındadır. Meful-i sani olarak mecrûroların sayısı on iki ayet civarındadır. mûdâf İliyh'in olarak elli yedi ayet civarındadır. Mehallen mecrûr müzafün ilehy hükmünde olarak mecrûr olanların sayısı elli sekiz ayet civarındadır. كم edatı ile temyiz olup lafzen mecrûr mehallen mensub olanların sayısı on sekiz ayet civarındadır. (كأين) edatı ile lafzen mecrûr mehallen mensub olabların sayısı yedi ayet civarındadır. Bu istatistiki tespitler takribi olup kıraat vucuhatı ve farklı gramatik yorum ve yaklaşımlar da sürece katıldığında sayılarda farklılık olabilmektedir.

⁵⁹³ Âl-i İmrân sûresi, 3/11.

⁵⁹⁴ Mâide sûresi, 5/6.

⁵⁹⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 191.

1. 11. 3. Harf-i Cer ile Mecerûrât

Harfler, anlam ifade eden ve cümle öğelerini birbirine bağlayarak⁵⁹⁶ faydalı bir cümle oluşturmak için kullanılan araçlardır.⁵⁹⁷ Bu harfler metinsel tutarlılığa hizmet ederler.⁵⁹⁸ Edatlar birbirinin yerine geçerek cümlelerin anlamsal yansımalarını etkiler ve bazen aynı kalır. Bu tespit genelde sözdizimin bağlamına göre yapılır.⁵⁹⁹ Dolayısıyla harflerin değişmesiyle cümlelerin anlamı değişir. Harf-i cerler mutlaka bir fiil veya fiil hükmünde olan bir ögeye taalluk eder. Kur'ân'dan örnek verecek olursak:

600 (وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ)

Edatın kendisinden önceki iki fiille ilişkisine bakıyoruz. (مِنْ مِصْرَ) (Mısır'da) ; Alıcı Mısır'dan mı, Yoksa Mısır halkından mı satın aldı?

Harf-i cerler şunlardır:

1. Cerre mahsus olup kendisinde herhangi bir hüküm yer almayan harfler.

(إلى، الباء، في، لام، من، رُبَّ، مذ ومنذ، الكاف)

2. Kendisinde başka bir hüküm yer alan harfler.

- İbn Malik Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâ'î el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö.672/1274) harfleri bir araya toplamıştır. Harf-i cerler şunlardır:

(مِنْ إِلَى حَتَّى خَلَا حَاشَا عَدَا فِي عَنْ عَلَى مُذْ مُذْ رُبَّ اللَّامُ كَيْ وَאוْ وَثَا وَالْكَافُ وَالْبَا وَلَعَلَّ وَمَتَّى)

Yaukarıda yer verilen tahlillerden sonra konuyu şu tespitle bağlamak isteriz. Kur'ân'da takriben yediyüz kırk iki yerde vârid olduğu görülmektedir. Yalın olarak yani zamirle değil de doğrudan isim başında geldiği yer adedi dörtyüz otuz dört olarak tespit edilmiştir.

Bilindiği gibi gaye yani “ . . . e-a”, “ . . . eye, aya...” anlamında bir harf daha vardır. حتى kelimesi için mâ bâdi, ma kabline dahil olmasıyla temayüz eder. Buna gramatik olarak gaye

⁵⁹⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme es-Sarhesî (ö.483/1090) . *Usûlu's-Serhesî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1414 /1993. c. 1. s. 200; Urabî Ahmed, *Esar hurufü'l-Maânî fi-Teaddi'l-Ma'nâ*. Meceleetü'Turasü'l-Arabî, Adad (89), İtiâd el-Kütâb el-Arep. Dimeşk, Sene (23) 2003/1424, s. 190.

⁵⁹⁷ ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Seydâ el-Mürsî (ö.458/1066), *el-Mühkem ve'l-Mühit E'zem*. Thk: Abdülhamid Hindavî. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2. Bsk., 1421/2000, c. 3, s. 306.

⁵⁹⁸ Abdulaziz Hacı. *Vezayif hurufi'l-Ma'ânî beyne'-Türasi'l-Arabî ve İlmi'l-Luğat en-Nesiyî. Havliât el-Âdab ve'l-Luğat*, Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Luğat. Câmiatü bu diaf bilmesilat. el-Cezayir-Â, 08. Cuviliat 2017. 132.

⁵⁹⁹ Urabî Ahmed, *Esar hurufi'l-Maânî fi-Teaddi'l-Ma'nâ*. 197.

⁵⁹⁹ Yûsuf sûresi 12/21.

denir. Bu bağlamda gaye için vârid olanın sayısı yediyüz yedi civarında tespit edildiğini söyleyebiliriz.

Acaba aynı hüküm bazı yerlerde إلى için de söz konusu olabilir mi? Bu bahiste söz konusu إلى harfinin gramatik tahlili vârid olduğu âyetin dizimi ve bağlamı da göz önünde bulundurarak anlamsal boyutu da incelenecektir.

Öncelikle yaygın görev anlamında vârid olduğu âyetle başlayalım; Örneğimiz şu âyettir:

601 (تُمْ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ)

Bu âyette söz konusu إلى harfî gaye yani nihâyet veya son nokta/son an gibi bir anlama gelmektedir. Bu anlama binaen farklı hükümler istinbat edildiği görülmektedir. Kur'an'da vârid olan söz konusu إلى harfî Arap dilbilim kaidelerine göre farklı yorumlanabildiği yerlerde üzerinde farklı hükümlerin terettüp edebildiği söylenebilir. Buna güzel bir örnek zikredilen oruç âyetidir. Acaba söz konusu إلى harfinin mâ bâdi, ma kablinin hükmüne girer mi veya bunun tersi de olabilir mi? Ca'ferî fikhî, gökyüzünde bulut olmadığı halde akşam olduğunu düşündüren bir karanlık sebebiyle akşam olmadan oruç açmak kefarete olmaksızın kaza gerektirir. 602

Sünnî fıkıhda, güneşin batması akabinde ve namazdan önce oruç açmak müstehaptır. 603

a. (ile) anlamında

604 (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِهِمْ)

b. İhtisas

605 (قَالُوا مَعْذَرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ)

c. Tebyîn (açıklama)

606 (إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا)

d. Zarfiyet

607 (وَالَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ يُحْشَرُونَ)

1. Harf-i Ceri'nin Kullanıldığı Anlamlar

Ba, Kur'an'da bin altıyüz dokuz yerde varid olduğu görülmektedir.

601 Bakara sûresi, 2/187.

602 es-Seyyid Muhammed es-Sadr, *Minhâcü's-Salhin*. Matbaatü'l-Meamura, 1. Bsk., m. 65. c. 2, s. 27.

603 Abdurrahmân b. Muhammed İvaz el-Ceziri (ö.1360/1941), *el-Fikh aala'l-Mezahib el-Erb'a*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrutü, Lübnan, 2. Bsk., 1424/2003. c. 1, s. 524.

604 Nisâ sûresi, 4/2; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 904.

605 A'râf sûresi, 7/164; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mü'cemu Hürufi'l-Ma'ânî*, s. 325.

606 Yûsuf sûresi, 12/8; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 904.

607 (Enfâl sûresi, 8/36; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mü'cemu Hürufi'l-Ma'ânî fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s. 326.

a. İsti'âne (yardım talep etme)

608 (وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ)

b. İltisak (yapışma)

609 (وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ)

2. **fi Harf-i Ceri'nin Kullanıldığı Anlamlar**

fi Kur'an'da, bin yüz sekzen beş civarında yer aldığı görülmektedir.

a. Gerçek mekân (yer) zarfı

610 (لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ)

b. Gerçek zaman zarfı

611 (لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ)

3. **Lam Harf-i Ceri'nin Kullanıldığı Anlamlar** Kur'an'da takriben bin yüz on dört yerde geçtiği görülmektedir.

a. Mülk

612 (وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ)

b. Milk (Mülkiyet) Sahiplik

613 (إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا)

c. Liyakat, İstihkâk

614 (لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ)

4. **من Harf-i Ceri'nin Kullanıldığı Anlamlar**

Öncelikle “den, dan” gibi anlamı olan من harfi/edatı, ma badindeki mecrûr ile beraber farklı anlamlara ve gramatik içeriğe sahip olabilmektedir. Kur'an'da bu من, eşlik eden zamirlerden ve anlamlardan soyutlanarak iki bin beş yüz yerde geçtiği görülmektedir. Şimdi belli başlı manalarda kullanıldığı yerleri örnek âyetler üzerinde ele almaya çalışacağız.

a. Başlangıç

⁶⁰⁸ Bakara sûresi, 2/45; Ahmed b. Süleyman, İbn Kemâl Paşa, *Esrârü'n-Nahiv*, Thk: Ahmed Hasan Hâmüd. Dârü'l-Fikir, 2. Bsk., 1422/2002, s. 275.

⁶⁰⁹ Bakara sûresi, 2/19; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 889.

⁶¹⁰ Bakara sûresi, 2/11; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 905.

⁶¹¹ Bakara sûresi, 2/114; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mü'cemu Hürufi'l-Mea'anî*, s. 754.

⁶¹² Âl-i İmrân sûresi, 3/189; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 905.

⁶¹³ Tevbe sûresi, 9/60; *Mecelletü'l-El Ahkâmü'l-Âdliatî*, s. 168.

⁶¹⁴ Fussilet sûresi, 41/37; Muhammed Hasan eş-Şerîf, *Mü'cemu Hürufi'l-Ma'anî*, s. 874.

615 (سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى)

b. Parça, kısım, bazısı

616 (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَيَالِئُومَ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)

c. Tür, Cins

617 (فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ)

1) رب Rübbe

618 (رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ)

2) Beri مذ

3) -den beri, منذ Her ikisi de –den beri manasında kullanılır. Onlardan Kur’ân-ı Kerim’de bahsedilmiyor.

4) Kâf الكاف: Kâf الكاف Kur’an’da takriben yüz altmış bir yerde geçtiği görülmektedir.

a. Benzetme

619 (أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ)

5) Kasem (yemin) Ta’sı (تالله-تالله) Kur’an’da (8) kere geçmektedir:

620 (قَالُوا تَاللَّهِ تَفَعَّا تَذَكَّرُ يُوسُفَ)

6) Kasem Vav’ı Kur’an’da (76) kere geçmektedir

621 (ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبَّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ)

5. Hattâ, Ta ki. حتى; Kur’an’da yüz kırk iki civarında geçtiği söylenebilir.

a. Harfî Ceri. Sonra bir isim, mastar veya şimdiki zaman verilir. 622

623 (لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً)

b. Bu harfin İbtida [başlangıç] anlamında ve gramatik olarak amel etmemesi.

624 (حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ)

615 İsrâ sûresi, 17/1; Ahmed b. Abdunûr el-Malikî, *Resefül-Mebânî fi-Şerhi hurufi’l-Maânî*, s. 388.

616 Bakara sûresi, 2/8; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü’t-Ta’lîmî ve’t-Tatbîkî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mektebetü’l-Manar el-İslamiyye 1417-1996, s. 897.

617 Hac sûresi, 22/30; Ali b. İssâ b. Ali b. Abdullah Ebü’l-Hasan er-Rummânî (ö.384/994) . *Risâletu Menâzili’l-Hurûf*, Thk: İbrahim es-Sâmerrâî, Ammân, Dâru’l-Fikr, ts, s. 49.

618 Hicr sûresi, 15/2.

619 Bakara sûresi, 2/19; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü’t-Ta’lîmî ve’t-Tatbîkî*, s. 918.

620 Yûsuf sûresi, 12/85; Cudeh Mebruk Muhammed, *Zâiret’t-Telâzumi’t-Terkibî ve Menhiciyye, ’t-Tefkirü’n-Nahvî*, Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, c. 19, s. 2, 2010, s. 286.

621 En’âm sûresi, 6/23; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü’t-Ta’lîmî ve’t-Tatbîkî*, s. 926.

622 Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü’t-Ta’lîmî ve’t-Tatbîkî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, s. 916.

623 Bakara sûresi, 2/55.

624 Âl-i İmrân sûresi, 3/152; Muhammed Hasan eş-Şerif, *Mü’cem Hürufü’l-Mea’anî*, s. 626.

6. Harf-i Ceri'nin Kullanıldığı Anlamlar

Arapça dilinde harf-i cer olarak bilinen **عن** kelimesi, bir harf/edat olarak öncelikle “den, dan” anlamında kullanılmaktadır. Buna mücâveze denir. Bir mekânı aşıp geçmek anlamına gelir, ancak gerek gramatik bağlamda gerekse söz dizimi yaptığı anlamsal bağlamda Kur'an'da zengin bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir. Kur'an'ın nazmı ve dilsel üslubu, söz konusu kelimeye aşağıda detayları yer alan zengin kullanım imkânı sağlamıştır. Bu kullanım varyantlarının çoğunluğu, Kur'an'da yer alan ayetlerle desteklenmiştir. Kur'an'da **عن** kelimesi iki yüz yirmi üç yerde geçmektedir. Aşağıda farklı anlamlarda yer aldığı örnek ayetler maddeler halinde zikredilmiştir.

- a. Hakiki veya mecazi mücâveze anlamında kullanılması.

Hakiki Mücâveze anlamında:

(أَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا) ⁶²⁵

Mecazi Mücâveze anlamında:

(وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَنَّةِ) ⁶²⁶

- b. Bâ anlamında:

(يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ خَفِيٌّ عَنْهَا) ⁶²⁷

7. Harf-i Cerinin Kullanıldığı Anlamlar

Öncelikle “üzerinde, üstünde” gibi anlamlara gelen bu harf/edat, Kur'an'da altı yüz yetmiş yerde geçmektedir.

- a. Hakiki [gerçek] isti'lâ [üstünlük]:

(وَوَضَّلْنَا عَلَيْكُمْ الْعَمَامَ) ⁶²⁸

- b. Mecazi isti'lâ [üstünlük]:

(أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ) ⁶²⁹

Çalışmamızın buraya kadarki safhasında görüldüğü gibi, Arap dilbiliminin amil teorisine dayanan gramatik sistemi, öncelikli olarak Kur'an'dan ve onun kırâat vecihlerinden istinbat edilmiştir. Diğer referans kaynakları tâlî konumdadır. Arap dilbilimi açısından her bir kaidenin mutlaka Kur'an'dan bir kaynak ve gerekçesi vardır. Kur'an ayetleri ile Arap dilbilimi arasındaki yoğun münasebetin teşvik noktasında zikredilen örneklerin önemi haizdir.

⁶²⁵ Mâide sûresi, 5/2; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 914.

⁶²⁶ Bakara sûresi, 2/119; Muhammed Hasan eş-Şerif, *Mü'cemu Hürufi'l-Ma'ânî*, s. 669.

⁶²⁷ Â'râf sûresi, 7/187; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'limî ve't-Tatbîkî*, s. 914.

⁶²⁸ Bakara sûresi, 2/233; Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Telîmî ve't-Tetbîkî*, s. 914.

⁶²⁹ Bakara sûresi, 2/5; Muhammed Amîn el-Hüderî, *Min-Esrâri Hürûfi'l-Cerri Fi'z-Zikri'l-Hakîm*, s. 92.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KUR'ÂN'DA FİİLLER VE ZAMANSAL DELÂLETLERİ

Zaman denilen olgu, artık var olmayan geçmiş, henüz gelmemiş gelecek ve her an gelip biten/geçmişe dönen/an be an değişen şimdiki zaman olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

⁶³⁰ Fiil, iş/oluş/eylemi zamana bağlar. ⁶³¹ Bu genel izahattan hareketle çağdaş dilbilimcilerin de vurguladığı üzere zaman akışını kendi içinde birçok dilime ayırmak mümkündür. Bu zamansal kesitlerin her biri için fiilin morfolojik bazı kiplerine karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Başlangıçta geçmiş ve gelecek olarak iki dilime ayrılan zaman akışı, kendi içinde de ayrıca bölünmektedir.

1. Geçmiş zaman fiili: Mazi fiil denilen bu kalıbın birden fazla formu ve her bir formun da delâlet ettiği zamansal kesitteki anlamı vardır. ⁶³² Mesela uzak aralıklı zaman için (كان فعل), yakın aralıklı vakit için (كان قد فعل), tekerrür eden/yenilenen zamansal dilim için (كان يفعل) kullanılır. Şimdiki zaman dilimiyle son bulan kesiti için (قد فعل), hala devam eden için (ظل يفعل) şeklinde karşılık bulurken, dil'i geçmiş zaman için fiilin mücerred/yalın hali kullanılır (ذهب) gibi. Fiilin başlamasına zamanın yaklaştığını ifade etmek için fiil ile beraber mukârabeye/yaklaşma fiillerinden biri kullanılır. Örneğin (شرع، طفق، كاد) fiillerinden biri muzârî fiil beraber geldiğinde fiilin başladığına delâlet eder. ⁶³³

2. Gelecek zaman: Muzârî fiil olarak ifade edilen bu formun kipi, beraberinde yer alan ek/edatlar olmak üzere siyak-sibak gibi birden fazla gerekçeye bağlı olarak şimdi ve gelecek zamanın ayrı kesitlerine karşılık gelebilir. Bunu öncelikle şimdiki zaman ve gelecek zaman olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

Arap dili morfolojisinde “hal” diye tabir edilen şimdiki zaman dilimi kendi içinde basit, yenilenen ve devam edegelen olmak üzere üç kısma ayrılır. Müstakbel diye tabir edilen gelecek zaman dilimi de kendi içinde basit, yakın, orta ve uzak bir de devam eden/ süreklilik arz eden olmak üzere dört kısma ayrılır. ⁶³⁴

⁶³⁰ Cemil Süliba. *el-Mü'camü'l-Felsefi bi'l-Elfâzi'l-Arabiyyi ve'l-Fireansiyyi ve'l-İnciliziyyi ve'l-Lâtiniyyi*. ts. c. 1, s. 637; Karim Zeki Hüsâmeddin, *ez-Zamanü'd-Delâliyye, Dirâsât luğaviyye li-Mefhumî'z-Zaman fi's-Sekafeti'l-Arabiyye*, Dâru Ğarib li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, s. 25; Mehdi el-Mahzûmî, *Fî'n-Nahivi'l-Arabî Nekden ve Tevcihen*, Dâru'r-Ra'dü'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 2010, s. 144, 150.

⁶³¹ Temmâm Hassân, *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*, s. 250.

⁶³² Buradaki “delâlet”ten maksad sarfî yani fiilin sıgası karşılığı olan delâlettir. Bir fiilin hangi kökten geldiği gibi, hangi kökten türediği nasıl türediğini, hangi bapta olduğunu da sürece katarak lafzın /fiilin anlamı verilir. Tanımı ise Bir şeyin bilinmesinin diğer bir şeyin bilinmesini gerektirmesidir, Bkz. Ali Seyid Şerif el-Cürcânî, *et-Tarifat*, s. 71-72.

⁶³³ Temmâm Hassân, *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*, s. 250.

⁶³⁴ Mehdi el-Mahzûmî, *fî'n-Nahivi'l-Arabî Nekden ve Tevcihen*, s. 144.

Bu bölümü üç alt başlık altında ele almaya çalışacağız: Mazi, muzari, emir.

2. 1. Mazi Fiil ve Delâleti

Literatürde mazi olarak tabir edilen geçmiş kipli fiil, şu anki zaman itibariyle meydana geldiği zaman diliminin sona erdiği ve geçmiş zamanla beraber bir hakikat olarak yer alan fiildir. İçinde yer aldığı sözdizim yanında beraberinde kullanıldığı bazı öğeler mazi fiilin gerçek geçmiş zamanı, bazen şimdiki zamanı bazen de gelecek zamanı içerdiğini görmek mümkündür. Kur’ân’ın âyetlerinde mazi fiili gramatik ve anlamsal açıdan üç başlık altında incelemeye çalışacağız. Birinci başlık, mazi fiilin mahiyeti; ikinci başlık, mazi fiilin delâleti; üçüncüsü ise fiil kiplerinin mazi, muzârî ve emir olarak incelenmesi şeklinde olacaktır.

2. 1. 1. Mazi Fiilin Mahiyeti

Mazi fiil, sîğası itibariyle⁶³⁵ kullanıldığı zamandan önceki zaman dilimiyle beraber meydana gelen eylem/iş-oluş/olay anlamına gelmektedir. ⁶³⁶ Mazi fiilin delâleti sîğası ile bilinir, ancak sîğanın, tek başına fiilin belli bir zaman kesitiyle tahdit edilmeyi gerekli kılmadığını görmekteyiz. Buradan hareketle, Kur’ân’da yer alan mazi kipli fiillerin gramatik açıdan bir de söz konusu fiilde var olan/olabilen kırâat vecihlerini nazar-ı dikkate alarak sîğalarını, şimdiki ve gelecek zaman dilimlerine delâletini incelemeye çalışacağız..

Kur’ân’ın gramer sistematığı bağlamında ele alınan mazi kipli fiilin zamansal içeriği, çeşitli aşağıda zikredilen örneklerle daha iyi anlaşılabilir. İlgili âyetler, mazi fiilin farklı zaman dilimlerinde kullanıldığını göstermektedir.

- Başlangıcı bilinmeyen, olup biten geçmiş zamanda genel ve mutlak (kayıtlanmamış) anlamda sabit olan fiil:⁶³⁷ Bu, Allah’ın yaratma fiili için kullanılır. Örneğin,

(الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ) ⁶³⁸

âyetinde yer alan خَلَقَ fiili başlangıcı belli olmayan geçmiş zamanda meydana gelmiş mutlak bir fiili ifade eder.

⁶³⁵ es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, et-*Ta’rîfât*, s. 196.

⁶³⁶ Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, ez-Zemahşerî Carullah (ö.538/1144) . *Ünmuzece fi’n-Nahvi*, Thk: Sami b. Hamad el-Mansûr. Bsk, 1420-1999, s. 26.

⁶³⁷ Burada **mutlak** ve **mukayyed** tabiri, fiilin delâletinin belli bir zaman kesitiyle sınırlandırılmış olup olmadığını belirten birer kavramdır. Mutlak için “gayri muayyeni gösteren, herhangi bir zaman kesiti kaydı ile kayıtlanmış olmayan fiil, mukayyet ise herhangi bir zaman kesiti kaydı ile kayıtlanmış olan fiil şeklinde tanımlanabilir.

⁶³⁸ (Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’a mahsustur. Böyle iken inkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar) En’âm sûresi, 6/1.

- Başlangıcı bilinmeyen, olup bitmeyen ve devam eden genel ve mutlak anlamdaki mazi fiil: Bu, Allah'ın insanoğlu için yaratıp ve hizmetine verdiği fiiller için kullanılır. Örneğin,

(وَسَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ) ⁶³⁹

âyetinde yer alan وَسَخَّرَ fiili, geçmiş zamanda meydana gelen, başlangıcı belli olmayan fakat nihayet bulmayıp devam edegelen bir zaman anlamı içermektedir.

- Nihayet bulduğu ve istikrar kılınmış mukayyet olarak geçmiş zamanda meydana gelen fiil: Bu, Peygamberlerin risaleti için kullanılır. Örneğin,

(إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا) ⁶⁴⁰

âyetinde yer alan أَرْسَلْنَا fiili, nihayet bulduğunu ve mukayyed olarak geçmiş zamanda meydana geldiğini ifade etmektedir.

- Nihayet bulmayıp devam eden istikrarlı ve mukayyet olan fiil: Bu, Hz. Muhammed'in ve diğer bütün dinlerin tavsiyelerinde bulunan din hükümlerinin teşrii için kullanılır. Örneğin,

(شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا) ⁶⁴¹

âyetinde yer alan شَرَعَ fiili, istikrar kılınan ve devam edegelen bir fiille mukayyettir. “*Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!*” mealindeki ayetin bu parçası, tarihin bir kesitinde son bulmayıp devam ettiği malumdur.

2.1.2. Mazi Fiilin Zamansal Delâleti:

Mazi Fiilin Mutlak Olan Geçmiş Zamana Delâleti:

Burada “mutlak” tabiriyle, herhangi bir kayda bağlı olmaksızın kendi türünde yaygın olan manaya delâlet eden lafız kastedilmektedir. ⁶⁴² İbadetler ve Allah'ın sıfatları gibi konularda mazi sığası, başka bir gerekçe olmadıkça delâleti net, asıl olan zaman diliminedir.

⁶⁴³

Mazi Fiilinin Şimdiki Zamana Delâleti:

⁶³⁹ (O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir) İbrâhim sûresi, 14/33.

⁶⁴⁰ (Ey Mekkeliler!) Şüphesiz biz size üzerinize şahitlik edecek bir peygamber gönderdik. Nitekim, Firavun'a da bir peygamber göndermiştik) Müzzemmil sûresi, 73/15.

⁶⁴¹ (O size dinden Nûh'a tavsiye ettiğini) Şûrâ sûresi, 42/13.

⁶⁴² İyaz b. Nâmi b. İvez es-Sülemî, *Usûlu'l-Fıkhi Ellezî lâ yese'u'l-Fağih cehlüh*, Dâru't-Tedmuriye, Riyad, 1. Bsk., 1426 /2005., c. 1, s. 288.

⁶⁴³ Temmâm Hasan, *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*, s. 245; ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî. *el-İzâh fi 'ileli'n-nağv*.s. 87.

Mazi sığası, inşa ile şimdiki zaman dilimine delâlet eder. ⁶⁴⁴ Bu husus, karşılıklı akitlerde söz konusudur. “. . . sana nikahladım”, “. . . sana sattım” ve “sana hibe ettim” gibi kiplerle kurulan akitlerde mazi sığası, akdin gerçekleştiğine delâlet eder.

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

⁶⁴⁵ (فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَاهَا)

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ) ⁶⁴⁶

Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Adliye'nin 169. Maddesi “icab ve kabul ifadeleri mazi kipiyle olur. ” “Sattım” ve “satın aldım” gibi. Bunlardan hangisi önce ifade edilirse o ifade icab, ikincisi ise kabul sayılır. ⁶⁴⁷

- **Mazi Fiilin (فَعَلَ) Edatı ile Beraber Gelmesi:**

Buna örnek olarak birçok ayet vardır. ⁶⁴⁸ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

⁶⁴⁹ (فَقَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ)

- **Şuru' (Başlama) Fiilleri:**

Aşağıdaki ayet Şuru' fiillerine örnektir: ⁶⁵⁰

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَ جَنَّاتٍ مَّعْرُوشَاتٍ ⁶⁵¹

- **Mazi Fiilin Zaman Zarflarıyla Şimdiki Zamana Delâleti:**

Mazi fiilin şimdiki zamana delâleti belli formata ve bağlama göre söz konusu olabilir. bir zarf sözcüğüyle beraber söz konusudur. ⁶⁵² Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

⁶⁵³ (قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ)

Ayrıca tesviye hemzesinden sonra, teşvik edatından (لَوْ) sonra, (كَلِمًا) dan sonra, (مَا) (مَا دَامَ) kelimelerinden sonra geldiğinde, ayrıca genel anlamda nekire bir isimle geldiğinde, müjde anlamında geldiğinde, gaybi alemden haber verdiğinde, genel anlamda olan ism-i mevsula sıla cümlesi olduğunda, şart bağlamında olduğunda, dua ve

⁶⁴⁴ İbn Malik, *Şerhu't-Teshîl*, Thk: Muhammed Bedevî el-Mahtûn ve Abdurrahmân es-Seyyid, 1. Bsk., Hicr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1410/1990, c. 1, s. 29.

⁶⁴⁵ Ahzâb sûresi, 33/37.

⁶⁴⁶ Yûsuf sûresi, 12/20.

⁶⁴⁷ Komisyon, *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Âdliyye*, İstanbul, 1945, s. 35; el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radhi ala'l-Kafiye*, c. 4, s. 12.

⁶⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdü's-Sâlik*, c. 1, s. 241.

⁶⁴⁹ En'âm sûresi, 6/104.

⁶⁵⁰ el-Ğalâyînî, Mustafa. B. Muhammed b. Salim, *Câmi'au'd-Durûsi'l-'Arabîyye*, c. 2, s. 285.

⁶⁵¹ En'âm sûresi, 6/141.

⁶⁵² İsa b. Abdülazîz b. Yalbaht el-Cazulî el-Berberî el-Marrakîşî, Ebû Musâ (ö.607/1210) . *el-Muqaddime'l-Cazuliyat fi'n-Nahvi*, Thk: Şâbân Abdülvehhâb Muhammed, Racahü, Hamed Ahmed Nile, Fathi Muhammed Ahmed Cumâ, Matbaatü Umi'l-Kura, Mekke, Suudi Arabistan, 2015, s. 33.

⁶⁵³ Yûsuf sûresi, 12/51.

recabağlamında vaki olduğunda, bütün bu durumlarda mazi fiil şimdi ve geniş zamana delalet eder. Bunlara örnek olacak ayetleri maddeler halinde dipnotta yer almaktadır.⁶⁵⁴

Mazi Fiilin “أَنْفَاءً” İfadesi ile Yer Alması:

Burada şimdi anlamına gelen أَنْفَاءً zarfı ile beraber zikredilmesi kastedilmektedir. Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ أَنْفَاءً)

Mazi Fiilin (ما) Zaman Edatı ile Yer Alması:

⁶⁵⁴ Kur’ân’da mazi kipinde varid olmakla beraber söz dizime anlamsal yansıması muzariin zamansal delaleti gibi olan / olabilen ayetlerin bir listesiniÖzellikle meal ve tercüme çalışmalarında bu hususun göz önünde bulundurulması bağlamında birlikte vermekte yarar mülâhaza edilmektedir. Bu detay sadece ayetlerin irabı ve fiillerin iskeleti değil aynı zamanda Kur’ân etrafında teşekkül eden ilimlerin bir çoğunu da alakadar emektedir. Mesela gaybi konularda, dua ve reca konusunda, geçmiş ve gelecekle alakalı sünnetüh ile alakalı olanlar gibi.

1. بعد همزة التسوية إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتُمْ أَمْ لَمْ تُنذَرُوا لَا يُؤْمِنُونَ (البقرة:6).
2. بعد التحضيض (قُلُوا لَا تَفَرُّ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ) (التوبة:122)
3. بعد (كلما): (يَكَادُ الْبَرُّ يُخْطَفُ أَبْصَارُهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْأَوْا فِيهِ) (البقرة:20) .
4. النكرة عامة. (وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا) (التوبة:84).
5. مع (ما) الزمانية : (فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ) (التوبة:7).
6. بعد حيث، (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) (البقرة:149)
7. بعد (ما دام): (وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بَدِينًا لَا يُؤَدِّي إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا) (العمران:75)
8. إذا كان لأسارى البشرى: (إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا) (الفتح:1)
9. الإخبار عن الغيب بالماضي. (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ) (الزمر:68)
10. إذا ورد صلة موصول عام. (صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) (الفاتحة:7)
11. في سياق الشرط: (إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا) (الاسراء:7)
12. إذا وقع جواب القسم المتقدم على (إن) الشرطية (وَلَنْ أَتَّبِعَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ) (البقرة:145)
13. ورود همزة الاستفهام بمعنى الأمر (وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا) (العمران:20)
14. ورود معنى الرجاء: (وَأَخْرَجُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) (التوبة:102).
15. في سياق الدعاء (قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ) (المائدة:23)
16. إذا كان بصيغة الوعد: (إِنَّا أُعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ.....) (الكوثر:1).
17. بعد التمني بـ (لو). (لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا) (آل عمران:168).
18. أن، تدخل على الفعل الماضي والمضارع. وتخلصه للاستقبال. (وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ) (الأعراف:82).

Daha fazla tafsilat ve örnek için bkz. Bakara sûresi, 2/45; Ahmed b. Süleyman, İbn Kemâl Paşa, *Esrârü'n-Nahiv*, Thk: Ahmed Hasan Hâmüd. Dârü'l-Fikir, 2. Bsk., 1422/2002, s. 275; birlikte vermekte yarar mülâhaza edilmektedir.

Mazi sîğası لما edatı ile beraber yer aldığı durumda şu an kastedilmektedir.⁶⁵⁵ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ)⁶⁵⁶

- (بعث) ve (أرسل) Fiilleri Şimdiki Zamana Delaleti

Bu iki fiil Kur'ân'da bazen kipleri mazi olmakla beraber anlamsal delaletleri şimdiki zaman olabilir.

إِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمْ بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ)⁶⁵⁷

Bu ayette yer alan بَعَثْنَا fiili geçmişin hikayesi değil, Allahın her zamana hitap eden değişmez bir sünneti olduğu dolayısıyla şimdi ve geniş zamana delalet ettiği söylenebilir.

(شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا)⁶⁵⁸ Bu ayette yer alan (شَرَعَ) fiili, istikrar kılınan ve şimdiki zamanı da içine alan, devam edegelen bir zaman delalet söz konusudur.

- İman ve Tasdik İfade eden Fiiller

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(أَمَنَّا بِاللَّهِ وَأَشْهَدُ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ)⁶⁵⁹

- Mazi Fiilin Gelecek Zamana Delâleti (المستقبل)

Bu da kendi içinde farklılık arz etmektedir.

Tesviye ve eşitlik anlamına gelen hemzeden sonra gelen mazi sîğası bu zaman dilimine delâlet eder. Buna örnek olarak şu ayet verilebilir:

(إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ)⁶⁶⁰

Teşvik edatında sonra: Konuyla ilgili şu ayet örnektir:

(فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ)⁶⁶¹

(**كلما**) edatından sonra: şu âyet örnek verilebilir.⁶⁶²

(يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ)⁶⁶³

Geneli ifade eden nekreden sonra gelen mazi fiil: örnek şu ayet verilebilir.

(وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا)⁶⁶⁴

⁶⁵⁵ el-Cezulî, *el-Mukadimatü'l-Cazuliat fi'n-Nahiv*, s. 33.

⁶⁵⁶ Bakara sûresi, 2/17.

⁶⁵⁷ İsrâ sûresi, 17/5.

⁶⁵⁸ (O size dinden Nûh'a tavsiye ettiğini) Şûrâ sûresi, 42/13.

⁶⁵⁹ Âl-i İmrân sûresi, 3/52.

⁶⁶⁰ Bakara sûresi, 2/6; el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radhi ala'l-Kafiye*, c. 4, s. 12.

⁶⁶¹ Tevbe sûresi, 9/122; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, el-Ferrâ, e'dylmi (ö.207/822) .

Maâni'l-Kur'ân, Thk: Ahmed Yûsuf en-Necâtî. Muhammed Ali'n-Naccar, Abdülfettah İsmâîl eş-

Şalabî. l. Bsk., Kâhire, Dâru'l-Misriyye, ts. c. 1, s. 454.

⁶⁶² Ahmed b. Süleyman el-Hudayr. *Delâletu sîğatü'l-Fiil el-Mazi fi'l-Kur'âni'l-Karim ve Eseruhü fi't-Tefsir*, s. 24.

⁶⁶³ Bakara sûresi, 2/20.

⁶⁶⁴ Tevbe sûresi, 9/84.

Mazi fiilin zaman zarfı olarak yer alan (ما) edatıyla beraber gelmesi: Onun zamansal delâletlerine bir örnektir. Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

(فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ) ⁶⁶⁵

(حيث) kelimesi ile beraber gelmesi: Şu âyet örnek verilebilir.

(وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) ⁶⁶⁶

Mazi Fiilin (ما دام) ile Beraber Yer Alması.

Nakıs fiillerden olan (ما دام) fiili ile gelmesi ayrı bir zaman dilimine delâlet etmektedir. Bu da “devam ettiği sürece” gibi bir süreci ifade eder. ⁶⁶⁷ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

(وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأَمَّنْهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتُ عَلَيْهِ قَائِمًا) ⁶⁶⁸

- Mazi Fiilin Vad İfade Etmesi

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir. ⁶⁶⁹

(إِنَّا قَتَلْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا) Eğer bu iyi haber içinse ⁶⁷⁰

- Fiilin Mazi Sığası ile Gaybî Haber Vermesi (المستقبل)

Burada gaybî, kıyamet ve öteki âlemle ilgili malumatın mazi sığası ile haber verilmesi söz konusudur. ⁶⁷¹ Bu mevzuların bu üslupla ifade edilmesinin amacı olayların kesin olacağına işaret etmek içindir. ⁶⁷² Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

(وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ) ⁶⁷³

- Mazi Fiilin Sıla Cümlesi Olarak Gelmesi

Mazi fiili bir edatla beraber sıla cümlesi olarak geldiği duruma aşağıdaki ayet örnektir.

⁶⁷⁴

(صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ) ⁶⁷⁵

- Mazi Fiilin Şart Bağlamında Yer Alması

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir. ⁶⁷⁶

(إِنْ أَحْسَنْتُمْ أُحْسِنْتُمْ لَأَنْفُسَكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا) ⁶⁷⁷

⁶⁶⁵ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. 1, s. 398.

⁶⁶⁶ Bakara sûresi, 2/149.

⁶⁶⁷ el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radhi ala'l-Kafiye*, c. 4, s. 144.

⁶⁶⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/75.

⁶⁶⁹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî-Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. 13, s. 239.

⁶⁷⁰ Fetih sûresi, 48/1.

⁶⁷¹ Celâlüdin el-Kazvînî. *el-Îzâh fî-Ulûmi'l-Belâğa*, Thk: Abdulmunim el-Hafâcî, 3. Bsk., Beyrut, Dârul-Ciyl, ts. c. 2, s. 96.

⁶⁷² Bekir Yıldırım, “Kıyamet ve Âhirete Taalluk Eden Konuların Mâzi ve Muzâri Fiille İfadesi”, *Turkish Studies-Comparative Religious Studies*, 15/4 (Aralık 2020), 601.

⁶⁷³ Zümer sûresi, 39/68.

⁶⁷⁴ Ahmed De'âs, Ahmed Hamîdân ve İsmail el-Kasım, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Darul-Kutubi'l-İlmiyye, ts, c. 1, s. 8.

⁶⁷⁵ Fâtîha sûresi, 1/7.

⁶⁷⁶ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. 2, s. 50.

⁶⁷⁷ İsrâ sûresi, 17/7.

- Mazi Fiilinin Yemin ve Şart Cevabı Olarak Gelmesi

Burada kastedilen, (لَ) gibi bir şart edatının başında yemin işareti olarak kullanılan (لَ) harfinin bulunduğu ve bu yemine yanıt olarak geçmiş zaman fiilinin yer aldığı bir söz dizimidir.⁶⁷⁸ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

679 (وَلَيْنُ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبَلَتَكَ)

- İstifham Hemzesinin Emir Manasında Gelmesi

Mazi fiilin başındaki istifham bağlam nedeniyle cümlede emire delâleti söz konusudur.⁶⁸⁰ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا⁶⁸¹

- Mazi Fiilin Dua Bağlamında Gelmesi

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.⁶⁸²

683 (قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ)

- Mazi Siğânın Vad Anlamında Gelmesi

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.⁶⁸⁴

685 (إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ)

Âyette “أَعْطَيْنَاكَ” fiilinin “سأعطيك” şeklinde kullanılmamasının nedeni muhatabın zihninde Kevser’i verme işinin kesin olacağını belirtmek içindir denilebilir.⁶⁸⁶

- Mazi Fiilin (لَوْ) Edatıyla Kullanılması

(لَوْ) edatından sonra yer alması.⁶⁸⁷ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

688 (لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا)

- Mazi Fiilin Başında (أَنْ) Edatının Gelmesi

(أَنْ) edatı mazi fiilin başında gelirse geleceğe delalet edebilir.⁶⁸⁹ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

690 (وَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ)

⁶⁷⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhü’r-Radhi ala’l-Kafiye*, c. 4, s. 462.

⁶⁷⁹ Bakara sûresi, 2/145.

⁶⁸⁰ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. 1, s. 27.

⁶⁸¹ Âl-i İmrân sûresi, 3/20.

⁶⁸² İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. 1, s. 562.

⁶⁸³ Maide sûresi, 5/23.

⁶⁸⁴ İbn Malik, el-Ciyânî, *Şerhu’t-Teshîl*, c. 1, s. 31.

⁶⁸⁵ Kevser sûresi. 108/1.

⁶⁸⁶ Yıldırım, “Kıyamet ve Âhirete Taalluk Eden Konuların Mâzi ve Muzâri Fiille İfadesi”, 600.

⁶⁸⁷ İbn Ya‘îş, Muveffikuddin el-Meuslî, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, c. 5, s. 44, 107.

⁶⁸⁸ Âl-i İmrân sûresi, 3/168.

⁶⁸⁹ İbn Ya‘îş, Muveffikuddin el-Meuslî, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, c. 5, s. 86.

⁶⁹⁰ A’râf sûresi, 7/82.

2. 1. 3. Mazî Fiillerin Mazi, Muzârî ve Emir Anlamında Kullanılması

1. Mazi Fiilin Muzârî Anlamında Kullanımı

Bu husus kıraatlarda ortaya çıkar. Örnek olarak şu ayet verilebilir:

⁶⁹¹ (وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ)

Bu ayette yer alan (فَأَيْنَمَا تُولُوا) (Tüvellû) fiilini, Ebû Amr (ö.154/771) ve Hasan el-Basri (ö.110/728) (فَأَيْنَمَا تُولُوا) (Tevellû) şeklinde mazi okumuşlardır. Bu durumda söz konusu fiil, cem-i müzekker gâib olup müstetir zamir üçüncü şahsın çoğulu için (هم) olmaktadır. ⁶⁹²

2. Mazi Fiilin Emir Anlamında Kullanımı

Bu husus kıraatlarda ortaya çıkar. Örneğin,

⁶⁹³ (وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى)

Bu ayette yer alan (وَاتَّخِذُوا) fiili, on kırâat imamlarının çoğunluğuna göre emir kalıbında okunmaktadır. ⁶⁹⁴Bu nedenle anlam emire dönmüşmektedir.

3. İsm-i Fâ'il ile Mazi Fiil Arasındaki Değişiklik

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir.

(فَالِقُ الْإِصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا)

Bu âyette yer alan (فَالِقُ) kelimesi Asım kırâatına göre ism-i fâ'il veznindedir. Kırâat-ı aşere imamlarından Kufe kurrası âyette geçen (وَجَعَلَ اللَّيْلَ) fiilini mazi kalıbında okurken geriye kalan yedi imam bu fiili de ism-i fâ'il vezninde (وَجَاعِلٌ) olarak okumuşlardır. Böylece âyette geçen her iki fiil ism-i fâ'il kalıbında olmuş olur. ⁶⁹⁵ Abdullâh b. Mes'ûd (ö.32/652-53) ise (فَالِقُ) kelimesini de mazi kalıbında فَالِقَ şeklinde okumuştur. ⁶⁹⁶

Kur'ân grameri sistemiği bağlamında bakıldığında burada gramatik ve buna mebni olan manada önemli bazı detaylar olduğu görülmektedir. Kur'ân'ın nazmı ve bu nazmı besleyen unsurlardan biri olan kırâat vecihleri sürece katıldığına şunları söylemek mümkündür.

⁶⁹¹ Bakara sûresi, 2/115.

⁶⁹² ed-Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbe'a Aşer*, s. 190. Mansûr Saîd Ahmed Ebû Ras, *İhtilâfû'l-Bünyetis-Sarfiyye fi'l-Kirâati's-Seb' Min Tarikayi's-Şatbiyyeti Tevcihuhu ve Eseruhu ala'l-Ma'nâ*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Mustefâ Abdulhefiz Salim, Câmiatü Ummu'l-Kurâ, 1425, s. 170.

⁶⁹³ Bakara sûresi, 2/125.

⁶⁹⁴ İbn Mucâhid, *Kitâbüs-Seb'a*, s. 170; el-Ezherî, *Maâni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 61; Ebû Ali el-Fârisî, *el-Hücce*, c. 2, s. 221; Galbûn, *Tezkire*, c. 2, s. 322; Ed-Dânî, *et-Teyisr fi'l-Kirâati's-Seb'a*, s. 65; Mekkî bin Ebî Tâlib, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kirâat*, c. 1, s. 293; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah fi'l-Vücûhi'l-Kirâati ve İlelihâ*, c. 1, s. 298; Dimyâtî, *İthafu Fudalai'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbâa Aşer*, s. 147; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, s. 222.

⁶⁹⁵ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahrü'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 594.

⁶⁹⁶ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 2, s. 326.

(جعل، خلق، فطر) gibi mazi kipinde vârid fiillerin fâ'ili Allah olduğu malumdur, ancak bağlam ve delâletleri itibariyle başka birilerinin de bu fiilleri yapma ihtimali mevcuttur. Diğer bir ifade ile normal söz diziminde mazi sîğasında fiilin fâ'il ile inhisarı olmaz, ancak (جاعل، فاطر، خالق) şeklinde ism-i fâ'il sîğasında bu inhisar mülâhazası söz konusudur. Bu da Kur'ân'ın dil üslubunda tevhit mülâhazasına işarettir.

2. 2. Muzârî Fiil /

Kur'ân gramer sistematîği bağlamında muzârî fiilini bir önceki başlıkta olduğu üzere dilbilimsel açıdan, yeri geldiğinde de kırâat vücûhatı açısından farklı sîğalar arasındaki değişikliklerle ele alacağız. Kur'an'da yer alan örnekleri çalışmamızın ekler bölümünde yer almaktadır. Burada kifayet miktarı örneklerle yetinmeye çalışacağız. Bu başlıkta şu hususlar işlenmiştir:

2. 2. 1. Muzârî Fiil Mahiyeti

Muzârî fiil; şimdiki zaman, geniş zaman ve gelecek zamanda bir iş, oluş ve hareket bildiren fiillere denir. Muzârî fiil için şu kaideleri sıralayabiliriz:

- Muzârî fiil, mazi fiilden türetilir. Mazi fiilin başına elif, te, ye ve nun (ا ت ي ن) harflerinden biri şahsa göre getirilir. Bu harfler “eteyne” (أَتَيْنَ) kelimesinde bir araya gelmiştir. Bu harflere “Müzârâ’at harfleri” denir.
- Muzârî fiilin başına “se” (سَ) getirilerek “yakın gelecek zaman” ve “sevfe” (سَوْفَ) getirilerek de “uzak gelecek zaman” elde edilir.
- Arapçada muzârî fiil, şimdiki zaman da dahil olmak üzere, geniş zaman bildirir. Muzârî fiil üç şekilde gelir: Muzârî merfu, muzârî mansub ve muzârî meczûm. Bu üç muzârî fiil çeşidi, malum veya meçhul olabilir.

Başında, nasb veya cezm edatı bulunmayan muzârî fiile, muzârî merfu denir. Muzârî merfu meçhul ise, tek bir şekilde bulunur ve muzârî harf zammeyle, fiilin sondan bir önceki harfi fethayla okunur: Muzârî merfu fiillerin başına سَ veya سَوْفَ getirildiği takdirde fiil gelecek zaman bildirir: سَوْفَ يَكْتُبُ ve سَيَكْتُبُ gibi. “Se” yakın gelecek, “sevfe” ise uzak gelecek için kullanılır.

Muzârî merfu fiillerin başına, مَا edatı gelirse nefy-i hal (şimdiki/geniş zamanın olumsuzluğu) ; لَا edatı gelirse nefy-i istikbal (gelecek/geniş zamanın olumsuzluğu) adını alır. Başında nasb edatlarından biri bulunan muzârî fiile, muzârî mansub denir.

Muzârî fiilin başına (لم لما) edatları geldiğinde, geçmiş zamana delâlet eder. (لم لما) edatının inkâr, cezm ve değiştirme işlevi bulunmaktadır. İnkâr işlevi anlama dönüktür. Cezm işlevi i'râba, kalb işlevi ise zaman dilimine dönüktür.⁷⁰⁰ Başında (لم لما) edatı bulunan muzârî fiil, asıl olarak şimdiki ve gelecek zamana delâlet ederken, bu edatlarla geçmiş zamana dönüşür. Başındaki cezm edatı, asıl görevinin cezm yapmak olduğu durumdadır. (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ) âyetinde olduğu gibi: “O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir) . Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir) .”⁷⁰¹

Bu konu, âlimler tarafından bilinmektedir, ancak bazı durumlarda, söz konusu edatların bulunmasına rağmen cezm görülmemektedir. Kur’ân nazmı, hitap üslubu ve kırâat yöntemleri sürece katıldığında, gramer sistematikliğinde genel kurallar yanında farklı değerlendirmelerin de olduğu söylenebilir. Mesela: (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) (Ey Muhammed!) *Senin göğsünü açıp genişletmedik mi?*⁷⁰² âyetinde, (لَمْ) cezm edatı olduğundan Kırâat-ı aşere’ye göre (نَشْرَحْ) şeklinde meczûm okunur.⁷⁰³

Ebû Ca’fer el-Mansûr Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Hâşimî el-Abbâsî (ö.158/775) (ö.158/775) isnad edilen bir kırâat vechinde (نَشْرَحْ) şeklinde fiilin son harfi fetha ile okunmuştur.⁷⁰⁴ Sahih Kırâat yöntemleri arasında yer almasa da gramatik açıdan şu şekilde gerekçelendirilmiştir: (أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ) âyetinde (نَشْرَحْ) fiilinin aslı, tekit edatı olan sakile “nun” ile bitişik (نَشْرَحَنَّ) şeklinde olup, hafifletme amacıyla “nun” harfinin atılması ve ona işaret olarak son harf üzerinde fetha harekesinin bırakılmasıdır.⁷⁰⁵

- Muzârî Fiilin Bazı Fiil ve Edatların Gelmesiyle Geçmiş Zamana Delâleti

Muzârî fiilin başına (رب) ، (قد) ، (لو) ، (إِذْ) ، (كان) edatlarından biri gelebilir.⁷⁰⁶ Ayrıca muzârî fiil başka bir fiile atıf olabilir.⁷⁰⁷ Bu durumlarda muzârinin zamana delâleti geçmiş zamana dönüşebilir.

Muzârî fiilin biçiminde kırâat yöntemlerine göre değişiklikler de olabilir. Bu durumda da zamansal delâleti değişebilir. Mesela;

⁷⁰⁰ Muharrem Çelebi, Nasuhi Ünal Karaslan. *Yabancı Dil (Arapça)*, Anadolu Üniversitesi Ankara Üniversitesi, 5. Bsk., 1999, c. 1, s. 163; Ebû Muhammed Bedruddinü'l-Muradî. *el-Cenâ' ddânî fî-Huruf el-Ma'ânî*, s. 266.

⁷⁰¹ İhlâs sûresi, 112/3.

⁷⁰² İnşirâh sûresi, 94/1.

⁷⁰³ Ebû Hayyân el-Endülüsî. *el-Bahrü'l-Muhît fî't-Tefsîr*, c. 10, s. 499.

⁷⁰⁴ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 5, s. 496.

⁷⁰⁵ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 5, s. 497.

⁷⁰⁶ Mahmud b. Abdurrahîm Sâfî, *el-Cedvel fî-i'râbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 4. Bsk., Dimeşk, Dâru'r-Raşid li'n-Neşr, 1418/1998, c. 9, s. 108.

⁷⁰⁷ el-Ustâz Helifa, *Delâletü'l-Fiili'l-Müdari ez-Zemenî*; Udeyme, Muhammed Abdülhâlık. *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'ânî'l-Kerîmi*. c. 3, s. 533.

708 (أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً)

Bu âyette ifade edilen suyun göklerden indirilmesi/ suyun inmesi olayı gerçekleşmiş ve son bulmuştur. Yeryüzünün yeşermesi, bitkilerin büyümesi ise suyun yeryüzü ile buluşmasından itibaren tedrici olarak devam etmektedir. 709 Buna göre âyetin anlamsal akışı, “*Su gökten indi, olay sona erdi ve sular indiği andan itibaren yeryüzü yavaş yavaş yeşillendi.*” şeklinde geçmiş zaman içeriklidir.

- Muzârî Fiilin Şimdiki Zamana Delâleti

Muzârî fiilin yalın haldeyken zamana delâleti şimdi, geniş ve gelecek zaman dilimlerini içermektedir. Bazı fiil ve edatların, ek kelimelerin veya siyak-sibak gibi belirleyicilerle zaman dilimi sınırlandırılabilir. Bunlardan biri de şudur: Muzârî fiil (الآن) ve bu anlamda kullanılan bir zarf edatı veya (أنفا، الساعة، اليوم) gibi zaman zarflarıyla beraber kullanıldığında, delâlet ettiği zaman dilimi “şimdiki zaman” ile sınırlandırılmış olur.

710 (وَأَنَا كُنَّا نَفْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا)

Bu âyette geçen (يَسْتَمِعِ الْآنَ) fiili, beraberindeki zarf edatı sebebiyle şimdiki zamana delâlet etmektedir.

- Muzârî Fiilin (ليس) ve (ما) ile Olumsuz Gelmesi

Muzârî fiil (ليس) ile olumsuz yapıldığında anlam şimdiki zamana delalet eder. 711

(أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى)

713 (مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَافُوتٍ)

- Muzârî Fiil Başında (لام الابتداء) Gelmesi

714 (لَتُبْلَوْنَ فِي أُمُورِكُمْ وَأنفُسِكُمْ)

Bu durumlardan her birinde muzârî fiilin zamana delâletinde genişleme, daralma, kayma ve dönüşme olabilmektedir. Kur’ân gramer sistematığı bütün bunlara kaynaklık etmekle beraber siyak-sibak gibi Kur’ân’ın nazım ve kırâat yöntemleri gibi dil üslubuna bağlı olarak ek delâletleri de içerebildikleri görülmektedir.

- Muzârî Fiilin Gelecek Zamana Delâleti

708 Hac sûresi, 22/63.

709 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişafü ’d-Darrab min-Lisani’l-Arab*, c. 4, s. 2023

710 Cin sûresi, 72/9.

711 Alâ Abdüddâim, *ed-Dilalatü ’z-Zamaniyye li-Sigati’l-Fiili’l-Muzâri*. <https://www.researchgate.net/publication0>. (erişim: 1. 5. 2021)

712 Kiyâme sûresi, 76/40.

713 Mulk sûresi, 67/3.

714 Âl-i İmrân sûresi, 3/186.

Bu başlıkta muzârî fiilin zamana delâleti ele alınmaktadır. Muzârî fiilin başına gelecek zaman kesitini ifade eden edatlar olarak bilinen (سين، سوف) gibi lafzi edatlar geldiğinde, şimdi veya geniş zaman değil, sadece gelecek zamana mahsus olur.

Kanaatimize göre; Arap dilbiliminde bu iki edat arasında yakın ve uzak gelecek gibi bir ayrım yapılmakta ise de Kur'ân'ın dil üslubuna bakıldığında keskin bir ayrım olmadığı, diğer bir ifade ile birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Bu hususa bazı ayetlerden örnek verecek olursak:

(وَسَوْفَ يُؤْتِي اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا) ⁷¹⁵

(أُولَٰئِكَ سَيُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا) ⁷¹⁶

(كَأَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ) ⁷¹⁷

(كَأَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ) ⁷¹⁸

Bu ve benzeri ayetlere bakıldığında aynı zaman kesitine delâlet ettiklerini görebilmekteyiz. Elbette ki, Kur'ân'ın nazmı ve gramatik sistemine bağlı olarak (سين، سوف) edatlarının yer aldığı söylenebilir. Bu da Arap dilbiliminin temellendirilmesinde bu farklılığın nazar-ı dikkate alındığının bir göstergesidir denilebilir.

Sonuç olarak, buraya kadar ele alınan muzârî ile ilgili sîğa ve zamana delâletleri bağlamında şunu söyleyebiliriz:

Muzârî fiilin hale delâleti, yani şimdiki zaman dilimini içermesi, kişilerin dini yükümlülükleriyle uyumludur. Kişilerin imkânsız olan şeylerle sorumlu tutulmaları geçerli değildir; dini yükümlülükler genel anlamda şimdiki anı ifade ederler.

(وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) ⁷¹⁹

Bu ayette yer alan (يُطِيقُونَ) fiili şimdiki zaman dilimine aittir. ⁷²⁰

2. Bakara Sûresi'nde yer alan şu ayette ise:

(وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ) ⁷²¹

(يُرْضِعْنَ) fiili şimdiki zaman değil, gelecek zamana yorumlamak gerekir. Böylece süreç ve devamlılığı ifade edebilir. Muzârî fiil sîgası yalın halde iken zamansal açıdan birden fazla

⁷¹⁵ Nisâ sûresi, 4/146.

⁷¹⁶ Nisâ sûresi, 4/162.

⁷¹⁷ Nebe' sûresi, 79/4, 5; Celâleddin Abdurrahmân b. Ebîbekir es-Suyûtî, (ö.911/1505), *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem 'i'l-cevâmi'*, Thk: Abdulhamîd el-Hindâvî, Mısır, el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, ts, c. 2, s. 594.

⁷¹⁸ Tekâsür sûresi, 102/4, 5; es-Suyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, c. 2, s. 594.

⁷¹⁹ Bakara sûresi, 2/184.

⁷²⁰ Kurtûbî, *el Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 2, s. 290.

⁷²¹ Bakara sûresi, 2/233.

ihtimali barındırır. Eğer bu ayette söz konusu (يَرْضَعْنَ) fiili başka bir kalıpta olsaydı, devamlılık manası vermek mümkün olmayacaktı.

3. Zira başka bir sûrede yer alan:

(حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا) ⁷²²

Âyette vurgulandığı üzere süt emzirme sınırlı bir zaman dilimiyle kayıtlıdır. Mesela hamilelik ve süt emzirme süresi genel anlamda otuz ayı bulmaktadır. Hamileliğin en az süresi altı varsayılırsa, bu iki ayet yan yana daha iyi anlaşılmış olur. ⁷²³

(وَلَا تَتَكْبَرُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آتَمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) ⁷²⁴

Bu ayette yer alan (تَكْتُمُوا) fiili devamlılık ifade eder. Zira şahitliği gizlememe emri belli bir zaman dilimiyle kayıtlı olamaz, bu emir daima geçerlidir. Bu nedenle burada muzârî fiil hal/şimdiki zamana değil, geniş zamana delâlet eder. Bu ayetin bağlamı göz önüne alındığında, eğer bahsi geçen durum belirli bir olay veya suç işaret etseydi, bazı yorumculara göre (تَكْتُمُوا) fiilinin şimdiki zamanı temsil etmesi mümkün olabilirdi. ⁷²⁵

4. Ancak Kur'an'da başka bir ayette:

(قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوِدْتُهُ) ⁷²⁶

Gerçeği gizleme eyleminin devamlılığı ifade ettiğini görmekteyiz, yani gerçeği gizleme suçu devam etti. Bu ayette yer alan (رَاوِدْتُهُ) fiili devamlılığı ifade eder. ⁷²⁷

(كَذَلِكَ سَخَرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ) ⁷²⁸

Bu âyette muzârî fiil başına gelen (لَعَلَّكُمْ) edatı “belki/umulur ki. . .” manasında değil, gerekçe anlamındadır. Zira Allah, kendi hakkında buyurduğu fiillerde kesinlik ifade eder.

Allah'ın sözünde tereddüt olmaz, kesinlik vardır. ⁷²⁹

2. 2. 3. Muzârî Fiil Harflerindeki Değişiklik

Sarf ilmine göre sūlasî fiillerde bina-i malum kipinde iken müzarâ'at harflerinde aslolan fethalı olmalarıdır. Rubai ve bina-i meçhul hallerinde ise fetha dammeye dönüşür. Bu genel kaide yanında bazı kırâat vecihlerinde rivâyet veya dirâyet bağlamında istisnai durumlar da söz konusu olabilmektedir. Örneğin,

⁷²² Ahkâf sûresi, 46/15.

⁷²³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 2, s. 497.

⁷²⁴ Bakara sûresi, 2/283.

⁷²⁵ Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'iyü'l-İslâmî. Mükâren bi'l-Kânûni' l-Ved'âi*, Neşr: Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, c. 1, s. 95.

⁷²⁶ Yûsuf sûresi, 2/283.

⁷²⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 9, s. 208.

⁷²⁸ Hac sûresi, 22/36.

⁷²⁹ Kurtûbî, *el Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 227.

- **Müzarâ’at Harfinden “Te”nin Kesrâlı Gelmesi:**

730 (وَكُلًّا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ)

Bu âyette yer alan (وَلَا تَقْرَبَا) fiilinin başındaki “te” harfini Meşhur kırâat Âlimi ve dilci olan Yahya b. Vessab el-Asdî el-Kâhlî el-Kûfî(ö.103/ 721), Kesrâlı olarak, (وَلَا تَقْرَبَا) şeklinde okumuştur. 731 Fiilin sahih olan zabtı (وَلَا تَقْرَبَا) olduğunu vurgulamak gerekir. Dolayısıyla bu kırâat da sıhhat kriteri taşımamaktadır, ancak Kur’ân’ın dilsel zenginliği bağlamında önemli olduğunu kanaatindeyiz. 732

- **Müzarâ’at Harflerinin Farklı Harekelenmesi:**

Gerek Arap dil edebiyatında gerekse Kur’ân’ın bazı ayetlerinde müzarâ’at harfinin harekelenmesi kırâat vecihlerine göre farklı durum söz konusudur.

- **Müzarâ’at Harfinden “Hemze”nin Kesrâlı Gelmesi:**

Bu başlıkta aşağıdaki âyet örnek verilebilir:

733 (وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى)

Bu âyette yer alan ابى fiilini يَنْبِى şeklinde muzârî olarak ve müzarâ’at harfinin de Kesrâlı okunduğu rivâyeti vardır. 734

- **Müzarâ’at Harfinden “Nun”un Kesrâlı Gelmesi:**

735 (إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ)

Sahih kırâat İmamlarının hepsi (نَسْتَعِينُ) şeklinde müzarâ’at harfini fetha ile kırâat ederken, (نِسْتَعِينُ) (Nisteiyn) şeklinde müzarâ’at harfinin kesrâsı ile vârid olan şaz kırâatler de vardır. 736

- **Müzarâ’at Harfinden “Ya”nın Kesrâlı Gelmesi:**

737 (يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ)

Bu âyette yer alan (يَخْطَفُ) fiilinin müzarâ’at harfinin kesrâsı ile ön dört kırâat sisteminde yer alan Hasan el-Basri’den (ö.110/728) rivâyet edilmiştir. Onun buradaki kırâat vechi formu

730 Bakara sûresi, 2/35.

731 İbn Hâleveyh, *Muhtasar Min Şevâzi’l-Kur’ân*, s. 12.

732 Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 1, s. 256.

733 Bakara sûresi, 2/34.

734 el-Endülüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 1, s. 245.

735 Fâtiha sûresi, 1/5.

736 ebü’l-Bekâ Abdullah b. el-Husseîn b. Abdullah el-Ukberî (ö.616/1219), *et-Tibyân fi-i’râbi’l-Kurân*,

Thk: Ali Muhammed el-Becavî, Neşr: Issa el-Babî el-Halabî, c. 1, s. 7.

737 Bakara sûresi, 2/20.

(يُخِطَفُ) şeklinde olduğunu da vurgulamak gerekir. Dolayısıyla bu kırâat vechinde peş peşe üç harf de kesrâlî okunmaktadır, ayrıca “tı” harfî de şeddelidir.⁷³⁸

- Müzarâ’at Harfinin Hazfî

(وَلَا ضِلَّائُهُمْ وَلَا مَنِيَّةٌ لَهُمْ وَلَا مَرْنَهُمْ فَلْيُبَيِّنَنَّ آدَانَ الْأَنْعَامِ)⁷³⁹

Bu âyette geçen (وَلَا مَرْنَهُمْ) fiilini Ebû Amr (ö.154/771), kasr ile (وَلَا مَرْنَهُمْ) şeklinde okumuştur, yani bir hemze ile, dolayısıyla müzarâ’at harfinin hazfî ile okumuştur. Diğerleri (وَلَا مَرْنَهُمْ) şeklinde okumuşlardır.⁷⁴⁰

- Müzarâ’at Harfinin Hem Te’nis Hem Tekîre Delâleti

(تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَنْفَطِرْنَ مِنْهُ وَتَنْشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًا)⁷⁴¹

Bu âyette geçen (تَكَادُ) (Tekâd) fiilini (يَكَادُ) (Yekâd) şeklinde kırâat vecihleri vardır.⁷⁴² (يَنْفَطِرْنَ) fiili de (تَنْفَطِرْنَ) ayrıca يَنْفَطِرْنَ şeklinde de okunmuştur.⁷⁴³

- Müzarâ’at Harfinin Damme ile Okunması

(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى)⁷⁴⁴

Bu âyette yer alan (مَا نَعْبُدُهُمْ) fiilinin ortasında yer alan “ba” harfinin harekesine uyum sağlamak maksadıyla başındaki müzarâ’at harfinin de damme ile (نَعْبُدُهُمْ) (Nü’büdühüm) şeklinde kırâat vechi de vardır.⁷⁴⁵

Muzârî fiiller, sonları tesniye “elif”i, çoğul “vav”ı veya muhataba “yâ”sı ile birleşerek biten fiillerdir. Sonu yukarıda ifade edildiği gibi sonlanan her muzârî fiil, sonunda bulunan “nun” harfinin varlığı ile merfu, hazf olmasıyla meczûm veya mansub olmaktadır.

746

2. 3. Emir Fiili, Sığası ve Zamansal Delâletleri

Klasik bağlamda emir, fiilin üçüncüsüdür. Zamansal delâleti genel olarak geleceğe dönüktür. Burada bizim ilgilendiğimiz taraf, emir kipinin zamansal delâletinin tespiti ve analizi ile diğerleriyle olan ilişkileridir.

⁷³⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar Min Şevâzi’l-Kur’ân*, s. 16.

⁷³⁹ Nisâ sûresi, 4/119.

⁷⁴⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar Min-Şevâzi’l-Kur’ânî*, s. 35.

⁷⁴¹ Meryem sûresi, 19/90.

⁷⁴² Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 213.

⁷⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 4, s. 213.

⁷⁴⁴ Zümer sûresi, 39/3.

⁷⁴⁵ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 9, s. 138.

⁷⁴⁶ İbn Cinnî, *el-Luma’ fi’l-Arbiyye*, s. 125.

2. 3. 1. Emir Fiilinin Mahiyeti

Sarf ilmine göre emir fiili, bir eylemin yapılmasının talep eden, muhatap “ya”sını kabul edebilen, şimdi veya gelecek zamana delâlet eden fiil türüdür. ⁷⁴⁷ Kendisine emir verdiğimiz kişinin karşımızda bulunup bulunmamasına göre ikiye ayrılır: 1. Emr-i hâzır 2. Emr-i gâib.

Emir ifadesi nehyin zıddıdır. ⁷⁴⁸ Te’âmül olarak yukarıdan aşağıya yönelik kullanılan emir sîğası buyruk ifade ederken, aşağıdan yukarıya olursa dua, eşitler arasında olursa rica anlamında anlaşılmalıdır. ⁷⁴⁹ Dilek, dua, temenni gibi inşâ’î fiiller de emir kipiyle ifade bulabilmektedir. Fıkhın usul ve teferruatına kaynaklık etmesi cihetiyle emir kipinin siğa ve vezni yanında bağlam ve diğer ayetlerle münasebeti bir de anlamsal delâleti emir kipinin önemi haiz yönleridir. ⁷⁵⁰

Emir fiilin yapılışı: Muzârilik harfinin yerinde bir hemze bulunur. Fiilin sonu meczûmdur. Emir fiilin okunuşunda dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi baştaki hemzenin harekesidir. Bu hemzenin okunuşu standart olmayıp ayne’l-fiilin harekesine göre değişir. Ayne’l-fiil dammeli ise yukarıda olduğu gibi hemze de dammeli olacaktır. Şâyet ayne’l-fiil fetha veya Kesrâlî ise bu takdirde hemzenin harekesi de kesrâ olacaktır. Sülasî mücerred fiillerin emir kiplerinde baştaki hemze asla fethalı olmaz. Son harfi illet harfi olmayıp sonunda başka zamirler bitişik olmadığı durumlarda emir fiili sükûn üzere mebnidir. Örneğin,

(وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ) ⁷⁵¹

Âyetinde yer alan قُلْ fiili gibi.

Sonunda müennes Nun’u tenis zamir bitişik geldiği zaman,

(وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا) ⁷⁵²

âyetinde olduğu gibi bir de fiilin son harfi illet harfi olduğu durum var.

⁷⁴⁷ Abdullah b. Sâlih b. Abdullah el-Fûzân, *Te’cilü’n-Nedâ bi-Şerh katrû’n-Nedâ*, Dârü İbn Cevzî, 2. Bsk, 1431, s. 12.

⁷⁴⁸ er-Razi, *Mücmelü’l-Lğa*. Zuhayr Abdulmuhsin Sültan, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1406 /1986, c. 1, s. 103.

⁷⁴⁹ İbn Ya’îş, Muveffikuddin el-Meuslî, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, c. 4, s. 289.

⁷⁵⁰ Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî) (1921-2014) *el-Vecîz fi uşûli’l-fıkh* (Bağdat 1384/1964, 1973 → İstanbul 1979) .s. 293.

⁷⁵¹ İsrâ sûresi, 17/81.

⁷⁵² Ahzâb sûresi, 33/32.

Emir fiili, hareke veya illet harfinin hazfı, “nun” harfinin sübutu veya “nun” harfinin hazfı üzere mebnidir şeklinde özetlemek mümkündür.

2. 3. 2. Kur'an'da Emir Fiili Sîğaları

Kur'ân-ı Kerim'de emir fiiller için tek bir formülden söz etmek zordur. Kur'ân'ın dilsel üslubu, gramatik sistemi ve belâğat boyutu nazar-ı dikkate alındığında formel emir kipi yanında, ism-i fiil-i emir (emir anlamında isim), emir yerine geçen mastar, emir anlamında gelen ihbârî sîğalar, emir edatı/harfî ile gelen muzârî fiil gibi birden fazla versiyondan söz etmek mümkündür.

- Formel Emir Sîğası

Asıl taamülü gereği yukarıdan aşağıya teveccüh eden ve genel olarak salim-mücerred haliyle (افعل) kalıbında gelen sîğadır. Etimolojik olarak bu sîğadaki fiil emire delâlet eder. Bunun da birkaç formu vardır.

- Maddi veya Manevi Açıdan Üstten Alta Doğru

Buna örnek olarak aşağıdaki âyet verilebilir:

(أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ) ⁷⁵³

âyetinde olduğu gibi.

- Babadan Oğula Durum

(يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ) ⁷⁵⁴

âyetinde olduğu gibi

- Eşitler Arasında

(وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي) ⁷⁵⁵

âyetinde olduğu gibi.

- Aşağıdan Yukarıya Doğru (Dua)

⁷⁵³ İsrâ sûresi, 17/78.

⁷⁵⁴ (Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret) Lokmân sûresi, 31/17.

⁷⁵⁵ (Mûsâ, kardeşi Hârûn'a, “Kavmim arasında benim yerime geç ve yapıcı ol) ÂrâF sûresi, 7/142.

Bu form genel anlamda kuldan Allah’a doğru yapılan dualarda kullanılan emir Sîğaları için söz konusudur. ⁷⁵⁶ Allah (cc) ’a dua ederken talep etmekle hayır ve lütuf beklenir. ⁷⁵⁷

(قُلْ اِدْعُوا اللَّهَ اَوْ اِدْعُوا الرَّحْمٰنَ) ⁷⁵⁸

âyetinde olduğu gibi.

Burada akla bir soru gelebilir: İkisinde de talep etme anlamı olduğuna göre emir ve dua arasındaki fark nedir?

Duadaki emir sîğası aslında emir değil, arzu ve dilek anlamında bir istektir. Emir ise yukarıdan aşağıya olup emir olunan kişi rütbe olarak daha aşağıda bir pozisyonadadır. Dua bunun zıddını gerektirir. Davet manasında dua ya örnek.

(فَاَطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوْكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ) ⁷⁵⁹

Ayrıca dua aslında bir davet ve çağrı anlamında varid olmuştur.

(ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ) ⁷⁶⁰

âyet-i kerimesini buna örnek verilebilir.

-Emir Fiilinin Yakarış Anlamında Gelmesi

Emir fiilinin yakarış ve acizlik ile muhtaçlığını belirtmek üzere varid olduğu duruma şu âyet örnek verilebilir.

(وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ) ⁷⁶¹

Bu durum eşitler arasında olursa arzu ve rica anlamında yorumlanır. Buna örenek olarak aşağıdaki âyet verilebilir.

(وَاسْأَلُوا مَا أَنْفَقْتُمْ وَلَيْسَ أَلَا مَا أَنْفَقُوا) ⁷⁶²

Fiilimsi Formunda Gelen Emir

İsm-i fiil (fiilimsi isimler) formunda gelen gelen emire (تعال) kelimesinin yer aldığı şu âyet örnek verilebilir. ⁷⁶³

⁷⁵⁶ Abdülkerîm Zeydân. *el-Vecîz fi uşûli'l-fıkh*. s. 293.

⁷⁵⁷ Murtazâ'z-Zubîdî, *Tâcü'l-Arûs*, c. 38, s. 46.

⁷⁵⁸ İsrâ sûresi, 17/110.

⁷⁵⁹ İbrâhim sûresi, 14/10.

⁷⁶⁰ Nahl sûresi, 16/125.

⁷⁶¹ (Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin) Nisâ sûresi, 4/32.

⁷⁶² (Mehir olarak harcadıklarınızı onlara (kocalarına geri) verin. Mehirlerini verdiğiniz takdirde, bu kadınlarla evlenmeniz size bir günah yoktur. Müşrik karılarınızın nikâhlarına tutunmayın. (Zira bu nikâhlar orta dan kalkmıştır) Onlara harcadığınız mehir, (evlendikleri kâfir kocalarından) isteyin. Kâfirler de (İslâm'ı kabul eden ve sizinle evlenen eski hanımlarına) harcamış oldukları mehir (sizden) istesinler. Tahrîm sûresi, 66/10.

⁷⁶³ Muhammed Hasan Abdulğeffâr, *Eserü'l-İhtilâfi fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi-İhtilâfi'l-Fukehâ*.
http://www.islamweb. Net5/7. (Erişim: 5. 3. 2020) .

Bu âyetle yer alan (تعال) kelimesi “gel” manasında emir ifade etmektedir.

Mezkur âyetle geçen (تعالوا) kelimesini Kurraların ekseriyeti “lam” harfini fetha ile okumuşlardır. Kelimenin zabtı noktasında farklı vecihler de olduğunu söylemeliyiz. Mesela bu âyetle (تعالوا) kelimesinin “lam” harfini Hasan Basri (ö.110/728), Ebû Vâkîd el-Hâris b. Avf el-Leysî (ö.68/687-88) damme ile (Te’âlûâlû) şeklinde okudukları zikredilmektedir.
765

- Lam-ı Emir ile Gelen Muzârî Fiil

Emir forumlarından biri emir edatı ile gelen muzârî fiilidir. Bu da eden/etken çatılı emr-i gâib yani üçüncü şahıs ile emr-i mütekellim yani birinci şahıs ve edilgen çatılı haldeki birinci, ikinci ve üçüncü şahıs sîğalarının bütünü için söz konusudur. Buna lam-ı talep ile emir denmektedir. ⁷⁶⁶ Kur’ân âyetlerinde geçen (لِيَنْفِقْ) ve (فَلْيَقْضِ) fiilleri gibi örnekler bulunmaktadır. ⁷⁶⁷

Lam-ı emir ile gelen emir fiil örneği:

Buna örnek olarak şu âyet verilebilir:

⁷⁶⁸ (وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا اتَّبِعُوا سَبِيلَنَا وَلْنَحْمِلْ خَطَايَاكُمْ وَمَا هُمْ بِحَامِلِينَ مِنْ خَطَايَاهُمْ مِنْ شَيْءٍ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ) Hz. Ali’nin (ö.40/661), okuduğu şekliyle (وَلْنَحْمِلْ وَلْنَحْمِلْ). Bu âyetle yer alan (لنحمل) fiili birinci şahsın çoğul kalıbı olup emir lamı ile meczûm olmuştur. ⁷⁶⁹

• Emir Manasında Vârid Olan Bazı Fiiller

1. (أمر) Fiili: Buna örnek şu âyettir.

⁷⁷⁰ (قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ)

2. (كتب) Fiili: Buna örnek şu âyettir.

⁷⁷¹ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ)

- Emir Fiili Yerine Gelen Master:

Fiilin üretildiği/türetildiği kök manasında master da bazen fiil yerine geçer. Dolayısıyla bazı âyetlerde emir manasında vârid olmuştur.

⁷⁶⁴ (de ki. “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı) Âl-i İmrân sûresi, 3/61.

⁷⁶⁵ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 3, s. 188.

⁷⁶⁶ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin (ö.1421/2001), *el-Usûl Min-İlmi’l-Usûl*, Dâr b. el-Cevzî. 4. Bsk, 1430 /2009, s. 23.

⁷⁶⁷ Bedreddin Muhammed b. İmam Cemâleddin Muhammed b. Malik (ö.686/1287) . *Şerh İbnü’n-Nâzım ala Elfiyyeti İbn Malik*. Thk: Muhammed Basil Oyûn es-Sûd-Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Bsk, 1420/2000, s. 492.

⁷⁶⁸ Ankebût sûresi, 29/12.

⁷⁶⁹ es-Semîn el-Helebî, *ed-Dürrü’l-Masûn fi-Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn*, c. 7, s. 317.

⁷⁷⁰ Â’râf sûresi, 7/29.

⁷⁷¹ Bakara sûresi, 2/183.

Buna örnek olarak aşağıdaki âyet verilebilir. ⁷⁷²

(وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا) ⁷⁷³

Burada (إِحْسَانًا) kelimesi mastar olup emir manasındadır. ⁷⁷⁴

Şart Cümlesinde “Fa” Harfiyle Cevap Cümlesi Olarak Yer Alan Mastar:

Şart cümlesinin cevabında yer alıp da başında “fa” harfî bulunan mastar bazen emir anlamına gelir. ⁷⁷⁵ Mesela âyette geçen (فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ) “Bir köleyi azad etmek...” yani “Bir köleyi azad edin...” demektir. Yine (فَقِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ) terkibi “...oruc tutun veya sadaka verin...” mealinde emir içermektedir. ⁷⁷⁶

2. 4. İsm-i Fiiller

İsim Fiiller; Fillerin yerine kullanılan ve bir fiili sembolize eden birtakım lafızlar ve seslerdir. Bu isim fiiller, Arapça sözlüklerde Kur’ân-ı Kerim’in pratik şeklini tamamlayan bir takım fiil manasına kullanılan isimlerdir. Bunlar:

1. **Evlâ (أُولَى)** : Daha uygun ve değerli anlamına geliyor. ⁷⁷⁷ Evlâ leke (أُولَى لَكَ) : Sana tehdit ⁷⁷⁸ ve azap daha uygundur. ⁷⁷⁹ Buradaki anlamsal bağlamda sözdizim anlatımı şöyle olabilir: ⁷⁸⁰
 - a. Yaklaşmak anlamına gelen geçmiş zaman fiili.
 - b. Şu anlama gelen geçmiş fiil ismi. Ölüme yakınsın veya seni yok edecek şeye yakınsın.
 - c. Takip et kötülükten sonra kötülük.Kur’an’da üç defa geçmektedir. (أُولَى لَكَ فَأُولَى) ⁷⁸¹
Bir isim olarak iğrâp edilirse şu vecihler vardır:
 - a. “Evlâ” mübteda, “leke” haberdur. Takdiri: “فالهلاك لك”
 - b. Gizli bir mübtedânın habericidir.
2. **Yeterli (حَسْبُ)** anlamı “yeterlidir”. Bu kelime Kur’ân-ı Kerim’de sekiz âyette geçmektedir. Örnek olarak;

⁷⁷² Abdülkerîm Zeydân. *el-Vecîz fî uşûli’l-fıkḥ*. s. 293.

⁷⁷³ Bakara sûresi, 2/83; Ebû Hayyân el-Endülûsî, *el-Bahrü’l-Muhîṭ fî t-Tefsîr*, c. 1, s. 458.

⁷⁷⁴ Abdülkerîm Zeydân. *el-Vecîz fî uşûli’l-fıkḥ*. s. 293.

⁷⁷⁵ Bedruddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-Muhîṭ fî Usûli’l-Fıkḥ*, c. s. 92.

⁷⁷⁶ Abdülkerîm Zeydân. *el-Vecîz fî uşûli’l-fıkḥ*. s. 293.

⁷⁷⁷ Ahmed b. Fâris, *Mu’cemu Mekâyîsu’l-Luġa*. c. 6, s. 141.

⁷⁷⁸ Ebûbekir er-Râzî, *Mühtârü’s-Sihah*, Yûsuf Şîh Muhammed, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, ed-Dâr en-Nemûzceye, Beyrut, Sîdâ, 5. Bsk., 1420 /1999, s. 345.

⁷⁷⁹ Ebû Hayyân el-Endülûsî, *el-Bahrü’l-Muhîṭ fî t-Tefsîr*, c. 1, s. 355.

⁷⁸⁰ Muhyiddin Dervîş, *İrâbu’l-Kur’ân ve Beyânuhu*, c. 9, 217.

⁷⁸¹ Kıyame sûresi, 75/34, 35.

782 (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَسْبُكَ اللَّهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)

- a. Bir geçmiş zaman fiilinin ismine göre, yani (Allah) her zaman sana ^(cc) yeter.
 - b. Bir emir fiilinin ismine göre, yani senin için Allah onların hakkında yetmesi.
 - c. Değerlendirmesi silinen bir konunun haberi olabilir. Bu durumda anlamsal akışı “Allah sizi takip edenler için yeterlidir” şeklinde olabilir.
 - d. Hesâb kelimesi, öznenin adı, yani Kafi Allah’tır.
3. **Yavaşça.** . رَوَيْدًا. Yavaş anlamına gelir. Bir yolda yürümek kastedilir. Yani yavaş yavaş yürü, Bu kelimeye Terhim vardır. 783

784 (فَمَهْلٍ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رَوَيْدًا)

4. **هَيْتَ /Heyt.** Dilsel kökü. (هَات . هِيَا) şeklindedir. Bu fiilin kök ve çekimi hakkında kısaca bilgi verecek olursak 785
- a. هَيْتَ Burada emir fiilidir. Gel, yaklaş anlamındadır. Emir fiili için ayette (gel ve kabul et ve kendine davet etmek) bir manaya gelmektedir . 786
 - b. هَيْت ism—I fiil olup mazi fiil anlamındadır. Hazırlanmak anlamına gelen geçmiş bir ortaç fiili. Burada anlamı “ Ben kendimi sana hazırladım...” melaindedir. 787 هَيْت لك terkihi de “Ben sana geldim” gibi bir anlamsal içerikte ayette “ Yûsuf’u kendine davet etmek” demektir. 788
 - c. هَيْتُ şeklinde kelime zabtı ise mazi fiil, bina-ı mechul yapıda olup “...ben bu işe zinetle hazırlandım...” gibi bir anlamsal akışı olabilmektedir.

Kurân-i Kerim’de geçtiği ayet şudur:

789 (وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ)

(هَيْتَ) Kelimesinin Yer Aldığı Diller

1. Havrânî Dili. تعال ile eş anlamlıdır. Gel demektir. 790

782 Enfâl sûresi, 8/64.

783 Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 10, s. 449.

784 Tarık sûresi, 86/17.

785 Ahmed Mühtâr Ömar, *el. Mu’cemü ’l-Meusuâ lielfâzi’l-Kur’an-ı Kerim ve kırâathü*. T. 2783, s. 11.

786 Muhammed Ca’fer el-Kerbâsî, *Î’rabü’l-Kur’an*, c. 4, s. 23.

787 Mehmûd Süleymân Yakût. *Îrâbü’l-Kurânî’l-Kerîmi*, Darü’l-Ma’rifati’l-Camiiyye, el-İskandariyye, s. 2238.

788 Ebû Muhammed Makkî b. Ebi Talib Muhammed b. Muhtar el-Kaysî el-Keyravânî el-Endalûsî el-Kurtubî el-Malikî (ö.437/1045) . *Müşkil Îrâbü’l-Kur’ân*, Thk: Hatem Sâlih ed-Damen, Beyrut, Müessetü’r-Risâle, ts. c. 1, s. 383.

789 Evinde bulunduğu kadın (gönlünü ona kaptırıp) ondan arzuladığı şeyi elde etmek istedi ve kapıları kilitleyerek, “Haydi gelsene!” dedi. O ise, “Allah’a sığınırım, çünkü o (kocan) benim efendimdir, bana iyi baktı. Şüphesiz zalimler kurtuluşa eremezler” dedi.” Yûsuf sûresi, 12/23.

790 Ebû Bekir Muhammed b. Aziz es-Sicistânî (ö.330/941) . *Kitâbü Ğarîpi’l-Kurân*, Thk: Muhammed Adib Abdulvâhid Cümran. Neşr: Dâr Kütübâ, 1416/1995, s. 491; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 6, s. 257.

2. Süryani dili, İbn Abbâs (ö.68/687) ve el- Hasan Basri (ö.110/728), tarafından söylenmiştir.⁷⁹¹ Bu iki dilde de تعاله ism-i fiilin diğer müteradifi olup yine “gel” anlamındadır.
3. İbranice dili, هيت şeklinde “gel/ gelsene...” gibi bir anlamı vardır. Kelimenin bu versiyon kaydı İbn Abbâs (ö.68/687) ’tan gelen rivayete dayanmaktadır.⁷⁹²
4. Nebati dili, Kelimenin bu versiyon kaydı da İbn Abbas (ö.68/687),’tan gelen rivayete dayanmaktadır.⁷⁹³
5. Kıpti dili, Kelimenin bu varyantı es- Süddî’ye Ebû Muhammed İsmâ’il b. Abdirrahmân b. Ebî Kerîme el-A’ver es-Süddî el-Kebîr el-Kûfî (ö.127/745) isnad edilmiştir. O bu ifadenin "Ben sana gelgim/ Sen bana gel" anlamına geldiğini söylemiştir.⁷⁹⁴
6. Arapça dili. Bu variant Mütেকaddimin müfessirlere dayanmaktadır. Ebü’l-Haccâc Mucâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö.103/721) söz konusu kelimenin Arapça kökenli olduğunu ve “... karşıdaki kişiyi kendine davet etmek...” anlamında olduğunu ifade etmektedir.⁷⁹⁵

Netice olarak bütün dillerde adı geçen kelime bütün varyantlarıyla çağırarak, kendine davet etmekve teşvik etmek gibi bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kelimedede mevcut kırâat vücûhâtı:

Nâfi (ö.169/785), İbn-i Zekvan Ebû Bekir (Ebû Muhammed) Abdullah b. Herseme b. Zekvân el-Ümevî (ö.370/980) ve Ebû Ca’fer (ö.130/747-48),: “هَيْتُ لَكَ”, şeklinde okumuşlardır.⁷⁹⁶ Hişam Ebü’l-Velîd Hişam b. Ammâr b. Nusayr es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö.245/859) : “هَيْتُ لَكَ”, İbn Kesîr(ö.120/738), “هَيْتُ لَكَ” ve geri kalan imamlar ise “هَيْتُ لَكَ” şeklinde okumuşlardır.rahmân b. Ebû Hafs Ömer b. Abdîr⁷⁹⁸İbn Muhaysin⁷⁹⁷

⁷⁹¹ Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Mühazeb*, s. 156.

⁷⁹² Muhammed Fuad Abdülbakî, *Mü’acamu Ğeriybü’l-Kurân Müstahrecen Min Sehihi’l-Buhârî*, Dâru İhyâ el-Kütübü’l-Arabiyye, İsâ el-Babî el-Helabî, 1369 /1950, s. 218.

⁷⁹³ Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *el-Mühazeb*, s. 156.

⁷⁹⁴ Sirâcuddîn Ömar en-Nu’mânî, *el-Lübâb fî-Ulûmi’l-Kitâb*, c. 11, s. 55.

⁷⁹⁵ İbrahim ez-Zaccâc, *Me’âni’l-Kurân ve İrâbh*, c. 3, s. 100.

⁷⁹⁶ el-Hasan Ebû Ali b. Ahmed el-Farsî, *el-Hücutü li’l-Kurâi’s-Seb’a*, c. 4, s. 416; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî’l-Kirâati’l-Aşr*, c. 2, s. 392.

⁷⁹⁷ el-Hasan Ebû Ali b. Ahmed el-Farsî. *el-Hücutü li’l-Kurâi’s-Seb’a*. c. 4, s. 416.

⁷⁹⁸ İbn Muhaysin’in (ö.123/741) kırâat ilmindeki yeri tartışmalı olmakla birlikte İbn Mucâhid’e (ö.342/936) göre kırâat konusuna önemle eğilmesine rağmen çevresi onun okuyuşuna tâbi olmamıştır. Mekke’de İbn Kesîr’in(ö.120/738) kırâati üzerinde meydana gelen icmâ onun kırâati üzerinde gerçekleşmemiştir. Arapçasının mükemmelliğine, kırâat konusundaki ehliyetine ve İbn Kesîr’le(ö.120/738), birlikte Mekke kârîi olarak şöhret bulmasına rağmen yedi, sekiz ve on kırâatle ilgili olarak telif edilen pek çok eserde kırâati tercih edilmemiştir. Tayyar Altıkulaç, “İbn Muhaysin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/209-210.

Muhaysın es-Sehmî (ö.123/741), ise “هَيْتَ لَكَ” şeklinde hemzesiz okumuştur. Hasan (ö.110/728) kırâatına göre de “هَيْتَ لَكَ” şeklinde yine hemzesiz okunmuştur.⁷⁹⁹

Son olarak İbn Abbâs (ö.68/687), dedi ki (وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ) “vekâlet heyte leke”. Senin için hazırlandım, kalk da benim ihtiyacımı karşıla.” Şeklinde bir anlam vermektedir.⁸⁰⁰

Dilbilimsel açıdan bakıldığında aşağıda kırâat farklılıkları da sürece kattığımızda şunları görmekteyiz.

Nehhâs bu kelimeyi kırâat ve dilbilim bağlamında yorumlarken şunları kaydeder: “هَاءُ الرَّجُلِ يَهَاءُ وَيَهْيُ هِيَاءً” “kişi hazırlandı, hazırlanır,” gibi kullanımlar vardır. İmam Nâfi’ (ö.169/785) ’ın kırâatına muvafık bir yaklaşımla “هَاءُ يَهْيُ” “hazırlandı, hazırlanır” dendiğinde bu fiil “جاء يجيء” “geldi gelir” fiilleri gibidir der.⁸⁰¹ Yani Nehhâs’a göre bu durumda “هَيْتُ” hazırlandım fiili de “جئت” “geldim” fiiline benzemektedir.⁸⁰² Diğer yaklaşıma göre “هَيْتَ” kelimesi emir bir fiildir. Gelmek veya acele etmek anlamına gelmektedir. Emir anlamında olduğunda fetha üzere mebni olup fâili ise gizli olup takdiri “انت” dir. Buna göre “هَيْتَ لَكَ” ifadesi cümle kavlin mefulü olup ögelik konumu mensuptur. Cümle bir bütün olarak “وَرَأَوْنَاهُ الْيَوْمَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ” kendinden önce bulunan “قَالَتْ هَيْتَ لَكَ” cümlesine matuftur.⁸⁰³

Kırâat farklılıkları da sürece kattığımızda gramatik bağlamda “Heyte” kelimesi emir fiil anlamındadır: هَيْتَ / Heyte “gel” demektir. “وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ” / haydi gel dedi) kırâatından Te’yi kesralı olarak kırâat edilmiştir. Şazz kırâatları alanında eserler kaleme alan ve Arap dilbiliminin kıyas teorisi pirlerinden biri sayılan İbn Cinnî(392/1002), söz konusu zabıtlarıyla bu kelime, Arapların yaygın kullanımlarından biri haline getirmiştir.⁸⁰⁴ هَيْهَاتَ kökünden alınırsa “ne yazık, yazık vah, eyvah” anlamlarına gelmektedir.

Ebi Ca’fer’in(ö.130/747-48), kırâatı هَيْهَاتَ kökünden türeme ihtimalini desteklemektedir.

⁷⁹⁹ İbn Cezerî, *en-Neşr fîl Kırâati'l-Aşr*, 2/293-294; Dimyâti, *el İthaf*, 330; Mekkî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâ'ati's-Seb' ve İlelihâ ve Hucecihâ*, 2/8-9; Râcih, *el-Kırâatu'l-Aşru'l-Mütevâtiratu*, 238. İbn-i Hişam'ın hemzeli okuyuş rivayeti Ebû Amr ed-Dânî'nin “Teyisir” ve “Müfredat” isimli eserlerinde yer verilmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz: Dâni, *et-Teyisir fî'l-Kırâati's-Seb'*, 321.

⁸⁰⁰ İbn Cinnî, el-Mavsilî, *el-Muhtesab fî-Tebyini Vücûh Şevâzi'l-Kırâat ve'İzâh anhâ*, 1, 337. Ahmed eş-Şihaze. Muhammed Kilic, *Tefsîrû'l-Kurân bi'l-kırâti'l-Kurânie'l-Aşr*, Kadem lehü âdil bur, Cemi'atu Hirişi ve Mansubî el-Hâsakî. 1. Bsk., 2017, s. 155.

⁸⁰¹ Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *İ'râbu'l-Kur'ân*. thk. Züheyr Gazi Zahid. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988, c. 2, s. 323.

⁸⁰² Nehhâs, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 2/323; Kurtûbî, *el Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 9, s. 164.

⁸⁰³ Muhammed Hasan Osman, *İrabul Kur'anil Kerim ve Beyanu Maanihi*, 5/517.

⁸⁰⁴ Mahmûd Ahmed Sagir, *el-Kırâatü's-Şazze ve Tefcihuha'n-Nahvi*, (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsir, 1999/1419), 477. Ayrıca bkz. ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Muhtesab fî tebyini vücûhi şevâzi'l-kırâati ve'l-izâhi anhâ*, thk. Ali'n-Necdî Nâsîf vd., (y.y.: Dâru Sezkin li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2.Bsk, 1406/1986, 1/337-338.

Ferrâ'nın(ö.207/822) konuyla ilgili yaklaşımı ise şöyledir: (وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ) ayetinde yer alan هَيْت şeklindeki zabtı Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzelî (ö.32/652-53)ve ashabının kırâatı olarak nakleder ve şöyle devam eder:

“Rasulullah (s.a.v) bana Heyte/هَيْتَ , zabtıyla okudu ve dedi ki; Bu heyte ifadesi Mekke'ye düşen Havran ehlinin dilidir bu sebeple onu (heyte) telaffuz edin Havran ehli (هَيْتَ لَكَ) (hiyte leke) olarak he'yi kesralı okurlar, hemzelemezler yani hemzeli okumazlar.⁸⁰⁵

Ali bin Ebi Talib(ö.40/661) ve İbni Abbâs (ö.68/687)'in kırâat da şöyle olduğu söylenir: (هَيْتَ لَكَ) . Bundan kasıt yani söylenmek istenen ise şudur: (تَهَيَّأْتُ لَكَ)

“Çabuk gel, haydi, gel, çabuk gel” anlamına gelir.⁸⁰⁶

İsm-i fiil olarak varid olarak değerlendirildiğinde mastarı yoktur. Çekimi de yapılamaz. Nehhâs'a göre bu kelimedede yedi ayrı kırâat vardır.⁸⁰⁷ Dilbilimsel ve kırâat varyantlarıyla beraber zengin bir külliyyat oluşmaktadır. Bu da tefsir ve te'vile geniş bir yorum sahasının açılmasına vesile olmaktadır. Bu kelime ve aşağıda örnekleri verilecek olan ism-i fiillerin Kur''an'da yoğun olarak kullanıldığı, kırâat varyantları da sürece katmadan ve ayetlerin konteksine de bakmadan salt sarf ve nahiv kayıtlarına göre yorumlamak kifayetsiz geldiğini söyleyebiliriz.⁸⁰⁸

5. (هَيْهَاتَ-هَيْهَاتَ)

Bu kelime ism-i fiil gurubundan olup (ne kadar da uzak) (ne kadar imkansız) manalarında kullanılmaktadır. Geçmiş zamanlı fiil olarak zaman dilimine delâlet eder. İsm-i fiillerin belli bir kalıbı ve kelime zabtı yoktur. Zamanla bu gibi kelimeler lafız ve telaffuzunda kayma, kaybolma ve çoğalma olmaktadır. Kurân ayetleri ve ondaki kırâat varyantları bu süreci zabt u rabt altına almada etkin rol oynamaktadır. Nitekim bu ayette هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ، وَهَيْهَاتِ هَيْهَاتِ، وَأَيْهَاتِ أَيْهَاتِ، وَأَيْهَاتِ وَأَيْهَاتِ

Şeklinde birden fazla versiyonu olduğu görülmektedir.⁸⁰⁹ Arap dilbiliminin referans kaynağı olarak kutsal kitabı birincil derecede değerlendirmesi Arap dilinin muhafazası, sağlam bir kanalla gelecek nesillere ulaşması ve anlamsal zenginliği yanında tahrifta karşı

⁸⁰⁵ Ferrâ, *Maâni'l-Kur'ân*, 1/353.

⁸⁰⁶ Ferrâ, *Maâni'l-Kur'ân*, 1/353.

⁸⁰⁷ Kurtûbî, *el Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/163.

⁸⁰⁸ Abdullatif el-Hatîb, Mu'cem'l-Kirâati, c. 4, s. 220.

⁸⁰⁹ Ebü'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Seydâ el-Mürsî (ö.458/1066) . *el-Mühkem ve'l-Mühkem ve'l-Mühit e Okyanus*. Thk: Abdulhemid Hindavî. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2. Bsk., 1421/2000, c. 4, s. 343.

etkin tedbir alması bağlamında büyük bir meziyettir. Bu meziyet başka dil ve kültürlerde bulmak zordur. Kelmenin geçtiği ayet şudur:

(هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ)⁸¹⁰

Bu ayette kurranın cümhuru هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ şeklinde kırâat etmişlerdir. Bu kırâat veçhi aynı zamanda Hicaz bölgesinin yaygın okuyuşudur.⁸¹¹ Ebû Amr(ö.154/771), isnad edilen bir kırâat vechinde her kelimenin sonu tenvinli olarak okunmaktadır. Ebû Hayve Şüreyh b. Yezîd el-Hadramî el- Humusî(ö.203/818), Nisbet edilen başka kırâatta ise iki kelimenin sonları dammeli ve tenvinsiz olarak okunmuştur. Sahih kırâatlar arasında yer almayan bu varyantlar kelimenin hareke zabtı bağlamında ışıktır tutmaktadır.-(ö.130/747fer’Ebû Ca⁸¹²

48) ve Şeybe b. Nisâh (ö.130/747), ise هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ kelmelerinin sonunda yer alan “te” harfini kesra ile kırâat etmişlerdir.⁸¹³ Her iki kelimede de “te” harfini sakın olarak kırâat edilen bazı kayıtlar da vardır.⁸¹⁴

Söz konusu kelimenin tekil veya çoğul olduğu konusunda da tartışma vardır. Tercihe şayan gördüğümüz şudur: söz konusu kelime tenvinli veya kesralı olarak varid olduğunda هَيْهَاتَ kelimesinin cem’i değildir. Sîbeveyhî(ö.180/796) ise هَيْهَاتَ kelimesinin cem’i olduğu görüşündedir.⁸¹⁵

a. Şimdiki Zaman İsm-i Fiil

1. Üff (أف) : Çivinin kiri, kirli ve incitici şeylerle ilgilidir.⁸¹⁶ Can sıkıntısına işaret eden bir sestir.⁸¹⁷ “Sıkıldım” anlamında şimdiki zaman fiil ismidir.⁸¹⁸

(وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَّكُمَا أَتَعِدَانِي أَنْ أُخْرَجَ)⁸¹⁹

Bu âyette farklı kırâat vecihleri mevcuttur:

- Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö.110/728), Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hüzmüz el-A‘rec el-Medenî (ö.117/735), Ebû Ca‘fer (ö.130/747-48), Şeybe b. Nisâh (ö.130/747), Nâfi’ Ebû Ruveyym Nâfi’ b. Abdurrahmân b. Ebî Nuaym el-Medenî

⁸¹⁰ Müminûn sûresi, 23/36.

⁸¹¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 7, s. 560.

⁸¹² İbn Seydâ el-Mürsî, *el-Mühkem ve’l-Muhît el-Ezem*, c. 7, s. 8.

⁸¹³ Nehhâs, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail, *İ’râbu’l-Kur’ân*, thk. Züheyr Gazi Zahid, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988, c. 3, s. 113.

⁸¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 7, s. 560.

⁸¹⁵ Ebû Hayyân *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 7, s. 560.

⁸¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. 9, s. 6.

⁸¹⁷ Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 594.

⁸¹⁸ İbn Ya‘îş, Muveffikuddin el-Meuslî, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, c. 3, s. 22.

⁸¹⁹ Ahkâf sûresi, 46/17.

- (ö.169/785) ve Hafs'ın Ebû Ömer Hafs b. Süleymân b. el-Mugîre el-Esedî (ö.180/796), (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir.
- Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ' b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö.154/771) ve Hamza (ö.156/773), (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir .
 - İbn Kesîr Ebû Ma'bed Abdullâh b. Kesîr b. Amr ed-Dârî (ö.120/738) .
 - Yedi kıraat imamından biri, tâbi'î ve İbn Âmir(ö.118/736), (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir.
 - Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ el-Ezdî el-A'ver el-Atekî (ö.170/786 civarı).
 - Kıraat ve nahiv âlimi, muhaddis. (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir .
 - Ebû's-Semmâl Mit'b b. Hilal el-'Adevî (ö.160/777) (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir .
 - Ebû'l-Hüseyn Zeyd b. Alî Zeynilâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib el-Alevî el-Hâşimî el-Kureşî (ö.122/740), (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir .
 - Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî (ö.68/687-88) (أَفِّ) şeklinde kıraat etmişlerdir .⁸²⁰

2. (VAY وَي) ünlem kelimesi, keenne (Veykeenne-وَيَكَنَّ) .⁸²¹ Vay, Şimdiki zaman fiil ismi, beğenmek anlamına gelir. Vay, pişman olunduğunda pişmanlığın söylediği bir kelimedir.⁸²²

(وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيْكَأَنَّ اللَّهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيْكَأَنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ)⁸²³

- a. Ebi Amr (el-Basrî) (ö.154/771), Ya'kûb Ebû Muhammed Ya'kûb b. İshâk b. Zeyd b. Abdillâh el-Hadramî (ö.205/821), el-Yezîdî Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Mübârek b. el-Mugîre el-Yezîdî el-Adevî (ö.202/817) ve İbn Muhaysın'in (ö.123/741), (Veyk-ويك) el-Kaf'ta bir vakıfla okunması, sonra (أَنْ اللَّهُ) . Bu Basra ekolüne aykırıdır ve okunuşu takip edildiği için benimsemişlerdir.
- b. Kuteybe, el-Kisa'i, el-Hasan (ö.110/728), el-Mutava'i ve İbn Muhaysın'den (ö.123/741), (Vey) Vakfın halefi (ö.229/844) ile rivâyet edildi, sonra şöyle başlıyor, (كَأَنَّ اللَّهَ) . Zeccac dedi ki, O, kelâmın en güzelidir, mânâsı uyarı ve pişmanlıktır.⁸²⁴

3. (Yâ-يا) :

⁸²⁰ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 7, s. 37.

⁸²¹ Zeyneddin Ebû Abdullah er-Râzî, *Mühtârü's-Sihah*, s. 347.

⁸²² Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 438.

⁸²³ (Daha dün onun yerinde olmayı arzu edenler, "Vay! Demek ki Allah, kullarından dilediği kimselere rızık bol verir ve (dilediğine) kısaltmış. Allah, bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki kâfirler iflah olmayacak demeye başladılar) Kasas sûresi, 28/82.

⁸²⁴ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 7, s. 77.

O; bir çağrının mektubu, isim fiil anlamı. Seslenmek; yakına, uzağa ve yardım çağrısına.⁸²⁵

4. Hel (هل) :

Geçerli bir köken, sesin yükseltilmesine ve Hac ehlinin orijinal sözüne işaret eder. Telbiye’de sesini yükseltti ve çocuk, doğduğunda onun sesi diye bağırmaya başladı.

⁸²⁶

5. Hâşâ:

Bu kelime de ism-i fiil gurubundandır. Kur’an-ı Kerim’de yer almaktadır. Kelimenin harf ve hareke zabtı farklılık arz ettiğinden gramatik vasfı birden fazla yoruma müsaittir. Kur’an’da geçtiği ayet şudur

⁸²⁷ (وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ)

⁸²⁸ (قَالَ مَا خَطْبُكُمْ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ)

Bu ayeti, cumhûr (حاش لله) (Hâşe) diye okurken, mütevatir kırâat imamlarından Ebû Amr (ö.154/771) ve dilcilerden el-Esmeî (حَاشَى) Hâşâ diye okumuştur.⁸²⁹ Kelimenin kendinden sonra yer alacak isme etkisi cer ve nasb gibi istisna edatları bağlamında tefsilata mahal olmaktadır. Söz dizime anlamsal yansımada bariz bir değişikliğe yol açmamaktadır. Ancak önceki örneklerde olduğu gibi Kur’ân’da yer alan resm-i Mushaf ve üzerinde yer alan kırâat farklılıkları nahiv ilmi açısından temel referanslardan biri olduğunu ve bu kelimeyi semantik söz, anlam ve gramer gibi açılardan tahrif ve tağyire karşı bir kalkan vazifesi gördüğü söylenebilir. Sema’a dayalı olan ve belli bir kalıba sığdırmak mümkün olmayan ism-i fiiler tartışmalara çokça mahal olmaktadır. İbn Hişam (ö.761/1360), bu konuda mevzuaya ayrı bir önem atf etmektedir. Nitekim her bir mevzuun sonunda onunla alakalı ism-i fiillerin tanım ve aidiyetine yer vermektedir. Bu hususta en sağlam dayanak ve dilciler için sığınak Kur’ân ayetleri ve kırâat varyantlarıdır.

b. تعال (İsm-i Fiil)

1. Gel/in (تعال) : Âlimler bu konuda fiil ile isim arasında ihtilafa düşmüşlerdir.

⁸²⁵ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 1, s. 151.

⁸²⁶ Ahmed b. Fâris. *Mu’cemu Mekâyîsu’l-Luğa*. c. 6, s. 7.

⁸²⁷ Yûsuf sûresi, 12/31; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. 14, s. 181.

⁸²⁸ Yûsuf sûresi, 12/51.

⁸²⁹ Abdüllatif el-Hatib, *Mu’cem’l-Kirâati*, c. 4, s. 243.

a. Emir Fiili. Talebi ifade ettiğinden ve fiil çekimleri onu zamirlerin son ekiyle takip ettiğinden denmiştir. ⁸³⁰ (تعال), (Sen gel تعالي), (İkiniz gelin تعالیا), (Siz gelin تعالوا), (Siz gelin تعالين). ⁸³¹ Bu bir açık fiildir, ism-i fiil değildir. ⁸³²

b. Fiil ismi. ⁸³³ Sana gerekir (Aleykum عليكم), bir emrin fiili için bir isim, zorunlu anlamına gelir:

⁸³⁴ (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النَّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ)

Dediler ki: “Fiilin yerini bu sözlerin aldığı anda ittifak ettik ve onun takdiri, Allah’ın kitabına sarılın” (عليكم) bir İğrâdır. ⁸³⁵ “tutmak” anlamına gelen bir emir fiilinin adıdır. ⁸³⁶ Yavaşça ve mühlet anlamında emir içerikli isim fiillere şu ayet örnektir.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ ⁸³⁷)

Örnekler çoğaltılabilir. Biz bu örnekle kifayet edeceğiz.

Araştırmamızda vardığımız kanaat şudur:

- Fiil tüm türleriyle adı belirsiz olabilen çağrışımlara sahip kelimelerdir, ancak o dilin insanları onlara aşına olduğu sürece, kısa belirtici kelimeler olarak kullanılabilirler. Dilbilimsel indirgeme bilimi ve terminoloji açısından önemlidir.
- Araştırmacı, anlamlarını taşıdığı için fiilin adının çağrışımlarının zikredildiği ve dilbilimcilerin buna atıfta bulunmadığına, ancak pratik bağlamın bize verdiği öneme inanmaktadır. Fiillerin isimleri ve onlarla ilgili anlamlar önemlidir.

⁸³⁸ (ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَنَّهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ)

Tırnak kesmek, bıyık kesmek, saç tıraş etmek, taş atmak ve kurban kesmek anlamlarını içeren bir ayet. ⁸³⁹

⁸³⁰ İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ*, s. 31.

⁸³¹ Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 22.

⁸³² es-Semîn el-Helebi, *ed-Dûrrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 3, s. 226.

⁸³³ es-Sabbân, ebü'l-İrfân Muhammed, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî li'lfiyeti İbni Mâlik*, c. 3, s. 304.

⁸³⁴ Nisâ sûresi, 4/24; Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 150; Ali Tefvik el-Hamad, Yûsuf Cemili'z-Zu'abî, el-*Mü'acemü'l-Vafi*, Dâru'l Emel, 2. Bsk, 1414/1999, s. 206.

⁸³⁵ ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî (ö.616/1219), *İmlâ Me'a Men bihi'r-Rahman min vücûhi'l-İ'rabü ve'l-Kirâat fî-Cemü'l Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Bsk, 1399/1979. c. 1, s. 175.

⁸³⁶ De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 1, s. 281.

⁸³⁷ (Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar verem-ez) Mâide sûresi, 5/105.

⁸³⁸ Hâcc sûresi, 22/29.

⁸³⁹ Murtazâ, ez-Zubîdî. *Tâcü'l-Arûs*. c. 5, s. 178.

2. 5. Bir Fiilin Hâl ve Pozisyonu Belirten Yardımcı Fiil ve Edatlar

Kâne ve kardeşleri nakıs fiil olarak adlandırılan bir grup fiili içerir. Bu fiiller, cümleye girerek olumsuz bir yapı oluşturur ve çatılı olarak adlandırılır. ⁸⁴⁰ Bu fiiller haber olarak kullanılır ve cümlede rapor edilen durumu ifade eder. Haberin belirtilmesi dışında, bu fiillerle konuşma ve aktarım tamamlanmaz. Bu, ele alacağımız bir konudur.

a) Nakıs/ Yardımcı Kâne ve Kardeşleri

Kâne, “oldu” anlamında kullanılan nakıs fiil olarak adlandırılır ve özneye girerek sistemi olumsuz hale getirir. Bu fiil, adı ile anılır ve “merfû” olur. Yükleme girer ve “mensûb” olur. Kâne ve kardeşleri şunlardır:

⁸⁴¹ (ما دام, ما برح, ما فتىء, ما انفك, ما زال, ليس, صار, بات, ظل, أضحى, أصبح, أمسى)

Bu fiiller üzerinden örnek verecek olursak:

- a. Birinci Raf’ ve ikinci Nasb: “Mâ Dâm” (mâ) mastarının önüne gelmesi şartıyla bir fiil kullanılır.

⁸⁴² (خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ)

- b. Kâne, bir olumsuzlama, bir soru veya bir yasak getirilmesi şartıyla dört fiil kabul eder.

- i. (زال-Henüz)

⁸⁴³ (وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ)

- ii. (تَفْتَوَى-يافتى-Yapmay)

⁸⁴⁴ (قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَوَى تَذَكَّرُ يُوسُفَ)

- c. Bu fiillerin farklı anlamları da vardır:

- i. (Oldu Kâne كان) anlamı: (Başlamak ابتدأ), (Toplamak حصل), (Yaratmak خلق), (Bulmak وجد). ⁸⁴⁵
- ii. (Dönüşmek, ظل) anlamı: Sürmek, devam etmek. ⁸⁴⁶ gibi. . .

Akademik yöntem açısından, Kâne üzerine yapılan çalışmalar tatmin edici ve araştırmaya doyurucudur. Araştırmacılar, bu fiillerle ilgili bazı bilimsel görüşlere sahiptir.

⁸⁴⁰ eş-Şiymâ Eşref Ferğel ez-Zenâti, *Şerh Envâe Heber Kâne ve Ehvâtihâ*. <https://mkaall.com/explain-Types-News/> (Erişim: 21. 1. 2021) .

⁸⁴¹ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*.s 79.

⁸⁴² Hûd sûresi, 11/107.

⁸⁴³ Mâide sûresi, 5/13.

⁸⁴⁴ Yûsuf sûresi, 12/85; Aziza Feual Babiti, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fi'n-Nahivi'l-Arabi*. c. 2, s. 816.

⁸⁴⁵ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâi, *Maâni'n-Nahiv*, c. 1, s. 219.

⁸⁴⁶ Ahmed Mühtâr Abdulhemîd Ömar. *Mu'cemü 'l-Lüğati'l-Arabiyye el-Mü'âsire*. c. 2, s. 1436.

1. Kâne ez-Zaide: Öncelikle, Kur'an'da hiçbir ilavenin olmadığını vurgulamak önemlidir.⁸⁴⁷ Mutlak olayı ifade eden bu şaşırtıcı olayı vurgulamakta fayda vardır:

⁸⁴⁸ (فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا)

⁸⁴⁹ (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُمْ مُؤْمِنِينَ)

2. Aşağıdaki örneklerde (*Kâne*) nakıs, tam veya gereksiz (*hâl*) olabilir:

⁸⁵⁰ (إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ)

⁸⁵¹ (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ)

Nakıs fiiller olarak anılan adedinde ihtilaf olmakla beraber ilk dokuz fiilin çokça kullanıldığı “kane ve kardeşleri” gurubu Kur’ân-ı Kerîm’de yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Tefsir ve tercüme ameliyelerinde bunların birer yardımcı fiil olarak söz dizime anlamsal yansımaları ve zaman delaletlerinin tespit ve tahlili önem arz etmektedir. Bu mezvua akademik ölçekte araştırma konusu edilmesi gerektiği hususunda kanaat ve önerimizi vurgulamakla yetinip çalışmanın normal akışını fazla dağıtmadan sadece Kur’ân’da yer aldıkları örnek ayetlerinin adedini zikretmeye çalışacağız.

Aşağıdaki istatistikî tespitler takribidir. Farklı yorum ve kıraat farklılıkları gibi faktörlerin sürece dahil olması hasebiyle ihtilaf olabilmektedir. Ki, bu tabiidir. Çalışmamızın değişik yerlerinde üzereinde durulduğu gibi gramatik açıdan ve buna mebni olarak tefsir ve meal çalışmalarında önem arz eden nakıs fiillerden Kâne-كان fiili değişik türevleriyle Kur’ân-ı Kerim’de yaklaşık bin üçyüz altmış dört yerde varid olmuştur. Emsâ-أمسى fiili tam değil nakıs forumda bir yerde, Esbeha-أصبح fiili değişik türevleriyle otuz iki yerde geçtiği görülmektedir. Nakıs fiillerden Edha-أضحى Kur’ân’da yer almadığı görülmektedir. Zalle-ظل fiili türevleriyle, sekiz yerde, Bâte-بات fiili tam forumda beş yerde geçmektedir. Nakıs fiil gurubundan olarak Sâra-صار fiili Kur’ân’da yer almazken, ⁸⁵² ما دام bir yerde varittir. dokuz yerde geçtiği görülmektedir. mazi ve muzari forumda sekiz yerde geçtiği görülmektedir. Söz konusu fiillerin bazı forumları nakıs ve yardımcı fiil değil normal fiiller gibi kendi kök anlamında ve tamme olarak varid olduğunu da vurgulamak gerekir. Diğer bir ifade ile (ليس)، (ما فتى)، (ما زال)، dışındaki nakıs fiiller bazen nakıs bazen tam olarak yer almaktadır. Gramatik tahliller ve bu tahliller üzerinde terettüp eden anlamsal katkı da

⁸⁴⁷ Ebû Ali el-Farisî, *el-Mesâilu'l-Basriyyât*. c. 2, s. 875

⁸⁴⁸ Meryem sûresi, 19/29.

⁸⁴⁹ Şuarâ sûresi, 26/8, 67, 103, 121, 139, 158, 174, 190; Süleymân (el-Cemel) . *el-Fütuhâtü'l-İlahiyye bi-Tevdih tefsiri'l-Celâliyni*. c. 3, s. 290.

⁸⁵⁰ Sâffât sûresi, 37/35; Süleymân (el-Cemel) . *el-Fütuhâtü'l-İlahiyye bi-Tevdih tefsiri'l-Celâliyni* c. 3, s. 535.

⁸⁵¹ Kâf sûresi, 50/37; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*. c. 1, s. 617.

⁸⁵² Muhammed Ca'fer el-Kerbâsî, *İ'rabü'l'l-Kur'an*, c. 7, s. 279

farklılaşabilmektedir. Meselenin probleatik bir boyutu var ki, كان fiilinin Kur'ân'da birçok yerde zaid fazla olarak nitelendirilmesidir. Kanaatimize göre söz konusu fiili zaid olarak nitelenmesi yerine nakıs veya tam olarak değerlendirme imkanı olmaktadır.⁸⁵³ Zira asıl olan ziyadenin olmamasıdır. Normal fiil cümlesi olarak değerlendirmek veya lazım fiile benzer bir anlamda ve mensubunu da hal olarak değerlendirme gibi yorumlar da mümkündür. Tartışmalara mahal olan ve söz konusu izahatımıza örnek olacak bazı ayetleri dipnotta vermek isteriz.⁸⁵⁴

İrabü'l-Kur'ân ve Ma'ani'l-Kur'ân gibi filolojik tefsir çalışmalarda bunların tafsilatı mevcuttur. Detaylı malumat için o kaynaklara havale ederek bu miktarla kifayet etmek isteriz. Ancak araştırmamız esnasında kıraat vucuhatı da sürece katmak suretiyle nakıs fiillerin bir araştırma konusu olmayı hakettiğini ve bilindiği kadarıyla Türkiyede bu konuda müstakil bir çalışma olmadığını da ifade etmek isteriz.⁸⁵⁵

b) . Ef'âl-ı Mukârabe, Ef'âl-ı Racâ, Ef'âl-ı Şurû'

Bu üç grupta olan fiiller isim cümlesinin başına gelirler, Kâne ve kardeşleri gibi amel ederler, yani ismini ref haberini nasb ederler. Bu fiiller de nakıs fiillerdir.⁸⁵⁶ Kane ve kardeşlerinden farkı, bu tür fiillerin haberleri muzârî fiil olarak gelirler. Muzârî fiil cümlesi haber sayıldığı için mahallen mansub olur. Bu fiillere “*kâde ve kardeşleri*” de denir.⁸⁵⁷

- Ef'âl-i Mukârabe [Yaklaşma fiilleri]: (Kâde Az kalmak (كاد) (Kerabe Neredeyse (كرب) (Evşeke Az kalmak (أوشك).⁸⁵⁸
- Ef'âl-i Racâ [Ümit fiilleri]: Bu üç fiil cümleye ümit-beklenti manası katar. (Belki Umulur Âsâ (عسى) (İnşallah حرى Umulur) (Az Kalsın Belki (اخلولق).
- Ef'âl-i şuru' [Başlama fiilleri]: (İmal etmek (أنشأ) (Tutunmak Başlamak (طفق) (Başlamak (هلهل) (İnce ince dokumak (علق) (Sülük (جعل) (Yapmak (طبق) (Başlamak, Yapmak (هب) (Kıpırdamak (بقي) (Kalmak (شَرَعَ) (Başlamak (ابتدأ) (Başlamak (قام) (Hazır Bulunmak (أقبل).⁸⁵⁹

⁸⁵³ el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radhi ala'l-Kafiye*, c. 4, s. 181.

⁸⁵⁴ (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ) (ق: 37). (إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ) (الصافات: 35) (مَا كَانَ لِإِبْرَاهِيمَ أَنْ يُتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ الْكِتَابِ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ) (آل) (فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ مُكْرِهِمْ أَنَا دَمَرْنَاَهُمْ وَقَوْمَهُمْ أَجْمَعِينَ) (النمل: 51) (تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءَ لِمَنْ كَانَ كُفِرَ) (القمر: 14). (وَمَا كَانَ لِإِبْرَاهِيمَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا) (الشورى: 51) (عمران: 79)

⁸⁵⁵ Mahmud Ğinâvî ez-Zühirî. *el-Af'âlü'n-Nâkisa Kâne ve Ahavâtuhâ*, Mecerletü'l-İsnâd. Külliyyetü't-Terbyet, Bağdat, 1962, s. 120.

⁸⁵⁶ Samir Sülaymân Abdullah el-Avâvde. *Af'âlü'l-Mükârebe Dirâsât luğaviyye*,. Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Fayiz MuHasan Ata. Câmiatü Mute-2011, s. 4.

⁸⁵⁷ Yavuz selim. *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 145.

⁸⁵⁸ Muhyiddin Derviş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, c. 3, s. 325.

⁸⁵⁹ Yavuz Selim. *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 145.

⁸⁶⁰ (إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنْ صَبَرْنَا عَلَيْهَا)

⁸⁶¹ (وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ)

c) İnne ve Kardeşleri

Fetha üzerine mebni harfler olan “İnne” ve kardeşleri, belirli özelliklere sahiptir: “Nûn’u vikâye”yi almaları, isim cümleleri üzerine gelmeleri, mübteda’yı nasb ederek bu harflerin ismi diye isimlendirilmeleri ve haberi raf’ üzere olduğu gibi bırakmaları bu özelliklerdendir. Bu harfler, kendilerinde fiil anlamı bulunmasından dolayı fiil’e benzetilmiştir. Mazi gibi fetha üzerine mebni olup, “nûn-u vikâye”yi kabul ederler ve nasb ve raf’ ameli yaparlar.

İnne ve kardeşleri, fiile benzeyen harfler anlamında “el-Hurûfu’l müşebbehe bi’l fiil” olarak adlandırılır. Bu harfler şunlardır: إِنَّ ve اِنَّ (te’kid için), لَكِنَّ (istidrak için), لَيْتَ (temenni için), لَعَلَّ (teraccî için) ve كَأَنَّ (teşbih için) .

a. إِذْ (...dığı zaman) ⁸⁶²

b. مَا (Ne)

⁸⁶³ (لَوْ أَرَدْنَا أَنْ نَتَّخِذَ لَهُوَ لَا تَخَذُنَاهُ مِنْ لَدُنَّا إِنَّ كُنَّا فَاعِلِينَ)

c. لَقَدْ:

⁸⁶⁴ (وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولاً)

d. Ziyade olarak kullanımı: Kur’ân-ı Kerim’de ziyade yok dememize rağmen; zaid olarak gelmiştir.

⁸⁶⁵ (وَلَمَّا أَنْ جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا) زائدة للتوكيد

Hud sûresinde ise; اَنْ siz gelmiştir:

⁸⁶⁶ (وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ)

e. “Eğer” anlamında kullanılan نَعَمْ, iyi bilinen bir Yemen dilidir; “Bu ikisinin sihirbaz olduğunu söylediler) bu yüzden evet dediler.”⁸⁶⁷

⁸⁶⁰ Furkân sûresi, 25/42.

⁸⁶¹ Â’râf sûresi, 7/22.

⁸⁶² el-Keyrevânî, *et-Tesârif lita’fîr el-Kurân Mimâ İştübihat Esmayhi ve Tesarefat Maânîhi*. Thk: Hind Şlbi. Neşr: eş-Şeriketü’t-Tunusiyye li’t-Tevzi’, 1979, s. 195.

⁸⁶³ Enbiya sûresi, 21/17.

⁸⁶⁴ İsrâ sûresi, 17/108; Harûn b. Musâ, *el-Vücüh ve’n-Nezayir fi’l-Kur’ani’l-Karîm*. Thk: Hatîm Sâlih ed-Dâmîn, Dâru’t-Türâs, Bağdât-1409/1988, s. 88.

⁸⁶⁵ Ankebût sûresi, 29/33; Feride Rehmân. *ez-Ziyâdet Min-el-Hürûf Fi’l-Kurân el-Karîm*. el-Mektebetü’l-Asriyye eş-Şâmîle//shamela. ws/index. Php/author/99. (Erişim: 2. 12. 2021) . s. 3.

⁸⁶⁶ Hûd sûresi, 11/77.

⁸⁶⁷ Ebü’l-Kasim İbn Asâkir Ali b. el-Hasan b. Hibatallh b. Abdullah eş-Şâfî (ö.571/1175), *Târîhu medîneti Dimaşk ve zikru fa’zlihâ ve tesmiyetü*.Thk: Mühibbüddin Ebi Saîd Ömer b. Ğeramat el-Umerî Daru’l-Fikr, Beyrut, 1995., c. 48, s. 286.

⁸⁶⁸ (قَالُوا إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَ بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَى)

- Bir şeyin var olmasında ve bir şeyi bilmede; istikrar, devamlılık, güvenilirlik:

⁸⁶⁹ (إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَائِي إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَّتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ)

- الربط (bağlama) : “أن” bazen kelimayı birbirine bağlamada gelir, kelimadan düşürülmesi hoş olmaz.

⁸⁷⁰ (قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ)

Araştırmamızda görüldüğü gibi: “inne” te’kid ve beyan ifade eder. İsmi mansup yapar, haber üzerinde iğrâp bakımından herhangi bir etkisi yoktur. Zaman mefhumu olmadığından dolayı fiil de değildir; fiilin benzeri de değildir. Bu husus aşağıdaki âyeti Kerimelerden açıkça anlaşılmaktadır:

⁸⁷¹ (وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

Burada, mübteda ve haber merfûdur; fakat “إن” başına dâhil olduktan sonra; te’kid ifade ederek, mübtedayı nasb ederek ismi, haberi de kendi haline bırakarak haberi yaptı.

⁸⁷² (فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)

d) (ظن) ve Kardeşleri:

(ظن) mübteda ve haberden oluşan isim cümlesinin başına dâhil olur. Fâ’ilini tam olarak alır; diğer iki ismi de mef’ul yapar. ⁸⁷³

Kardeşleri on fiildir, bunlar:

(سمعت وجعلت، اتخذت، وجدث، علمت، رأيث، زعمت، خلث، حسبت، ظننت،)

(Zannetmek-ظننت)، (Sanmak varsaymak-خلث)، (حسبت-Sanmak)، (Zannetmek-ظننت)،

(Yapmak-جعلت)، (Almak-اتخذت)، (Bulmak-وجدث)، (Bilmek-علمت)، (Râ’it-Düşünmek-رأيث)،

(İşitmek-سمعت). ⁸⁷⁴

- a. Ef’âl-i Zan أفعال الرجحان: Bunlar, zannetmek anlamına gelen fiillerdir. (Zannetmek ظن)، (Varsaymak خال)، (Kabul etmek عدّ حسب). ⁸⁷⁵

⁸⁶⁸ Tâhâ sûresi 20/63.

⁸⁶⁹ Hûd sûresi, 11/56; Fârâbî. *el-Hürûf*. <http://www.alwarrak.com>, s. 1 (Erişim: 1. 1. 2021).

⁸⁷⁰ Bakara sûresi, 2/32; Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâi, *Maâni’n-Nahiv*, c. 1, s. 290.

⁸⁷¹ Bakara sûresi, 2/224.

⁸⁷² Bakara sûresi, 2/181.

⁸⁷³ Sa’d Karim el-Fikî, *Teysîrû’n-Nahiv*, Dâru’l-Yekin. 2. Bsk., 1429 /2008, s. 87.

⁸⁷⁴ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü’s-Seniyye bi-Şerhi’l-Mukedimeti’l-Acrumyye*, s. 81.

⁸⁷⁵ Yavuz selim. *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 168; Abduh er-Râcihi, *et-Tatbiku’n-Nahivî*. Mektebetü’l-Me’ârif, 1420/1999, s. 194.

b. Ef'ali Yakîn أفعال اليقين: Bunlar, kesin bilgi anlamına gelen fiillerdir. (Bilmek علم), (Bulmak وجد), (Görmek رأى).⁸⁷⁶

c. Ef'ali Sayrûret الصيرورة: Bunlar, değiştirmek anlamına gelen fiillerdir.⁸⁷⁷ (Almak اتخذ), (Değiştirmek ترك), (صير, جعل, ترك), (İşitmek سمعت).⁸⁷⁸

Örnek verecek olursak:

(وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَائِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ)⁸⁷⁹

Takdiri: (Onları ortaklarım olarak iddia ediyorsunuz).

1. Kur'an'daki (sav) fiili, rüyanın gerçekliğine göre farklılık gösterir.

- Rüya:

(إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ)⁸⁸⁰

1. (ظن) Kur'an'daki anlamlarından:

a. Kesinlik

(وَضَنَّ دَاوُدُ أَنَّمَا فَتَنَّاهُ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ وَخَرَّ رَاكِعًا وَأَنَابَ)⁸⁸¹

b. Şüphe

(وَإِذَا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَالسَّاعَةُ لَا رَيْبَ فِيهَا فَلْتُمَّ مَا نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنَّ نَظْنَ إِلَّا ظَنًّا وَمَا نَحْنُ بِمُسنْتَقِينَ)⁸⁸²

c. Suçlama

(إِذْ جَاءُوكُم مِّنْ فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ الْأَبْصَارُ وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا)⁸⁸³

d. İnanmak, zannetmek, sanmak

(إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَّنْ يَحُورَ)⁸⁸⁴

2. 6. Mutâvâa (Dönüşlülük) Fiili

Mütâvaat, Lügatta; (طاوعه في الأمر) 'nın mastarıdır ve “işte ona itaat etti, ona boyun eğdi, ona muvafakat etti” anlamlarına gelir. İstilahta ise, müteaddî bir fiildir. (إنفعل) sığasına dönüştüğü zaman, lazım fiil olur, (كسرالولد الزجاج) “Çocuk camı kırdı” ve (انكسرالزجاج) “Cam

⁸⁷⁶ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*. 81.

⁸⁷⁷ Se'd Karim el-Fikî, *400 Suâl ve Cevab fî-Kevaidi'n-Nahvi'l-Arabî*, ed-Dârü'l-A'lemiyye. ts, s. 102.

⁸⁷⁸ Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Seniyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*. 82.

⁸⁷⁹ Kasas sûresi, 28/62.

⁸⁸⁰ Yûsuf sûresi, 12/4.

⁸⁸¹ Sâd sûresi, 38/24; Harûn b. Musâ. *el-Vücûh ve'n-Nezayir fî'l-Kur'ani el-Karîm*, s. 374.

⁸⁸² Câsiye sûresi, 45/32.

⁸⁸³ Ahzâb, 33/10.

⁸⁸⁴ İnşikâk sûresi, 84/14; Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî (ö.478/1085) . *el. Vücûh ve'n-Nezâir li-Kitab Allahi'l-Aziz*. Thk: Arabî Abdülhamîd Ali. Daru'l-Kütübü'l-Elîmiyye. Beyrut, ts.s. 332

kırıldı” gibi cümleler örnek olarak verilebilir. (إنفعل) vezni Mütâvaat içindir veya (تفعل) vezni üzeredir. (تفعل) örneği; (مَرَّقَ الطفل الكتاب) ve (تَمَرَّقَ الكتاب) gibi cümlelerde görülür.

Mutavaatın keyfiyeti, etkilenmek ve fiilin tesirini kabullenmektir. Etkileyen fiil ister müteaddî olsun; (عَلَّمَهُ الفقه فتعلَّمه) “*Ona Fıkıh öğrettim, O da öğrendi*”; ister fiil lazım olsun, (كسرتَه فانكسر) “*Onu kırdım, o da kırıldı*” şeklinde olabilir, yani kırılmaktan etkilendi.⁸⁸⁵ Mutâvaât ifade eder. Mutâvaât bir nevi meçhul fiil gibidir. Meçhul fiiller gibi mutavaat manası içeren fiiller de naibi fâ’il alırlar. Mutâvaâ’nın eylemlerini aşağıdaki taleplerle gözden geçirecek olursak. Mezîd fiil manalarından birini ifade eder. Mesela; (اقترب افعل) vezninden, (تكرّم تفعل) vezninden, (تباعد تفاعل) vezninden, (تتركش تفعل) vezninden, (اخرج افعلن) vezninden, (إشرب افعلن) vezninden mutavaat ifade eder. Mutâvi’; fâ’il iken mef’ûl-ü bih olandır. Örnek; (باعدت زيدا فتباعد) “*Zeyd’i uzaklaştırdım, o da uzaklaştı.*” Mutâvi’ Zeyd’dir. Fakat fiilini mecazi olarak, mutâvia müsned diye isimlendirdiler. (تفاعل) vezni bazen ittifak için gelir.⁸⁸⁶

Mutâvaat, fâ’il tarafından yapılan bir şeyde etkili bir iştir. O şey o etkiye icabet etti. Bu fiilleri etkileşime kabiliyetli fiiller diye isimlendiriyoruz; çünkü fiilin fâ’ili etkilemediği durumlar vardır. Birinciye boyun eğdirmek amacıyla yardımcı bir fiil kullanmaya ihtiyaç duyar.

Vezinler:

1. İnfe’ale (انفعل) : Tek bir anlama gelir.

(وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا)⁸⁸⁷

2. İnfi’âl (انفعال) :

(فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ)⁸⁸⁸

Çalışmamızda, ayetlerde yer alan dönüşlülük anlamlı bazı vezinleri tespit etme imkânı bulduk. Daha önce de ifade edildiği üzere, sarf ve nahiv kaidelerinin temellendirilmesi sürecinde birden fazla kaynaktan beslenilmiştir. Genel kaideler başta Kur’ân ayetleriyle referans gösterilmiş, akabinde şiir, deyim, atasözü gibi birçok istişhad malzemesi değerlendirilmiştir. Bunlardan biri de kırâat farklılıklarıdır. Sahih olan kırâat veçhi bağlayıcı olmak üzere, diğer farklılıklar ise istişhatta hüccet kabul edilmiştir. Bu bağlamda mütavaa örneğine aşağıdaki kırâat vecihlerini buraya almak isteriz.

⁸⁸⁵ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu’cemü’l-Mufasssal fi’n-Nahivi’l-Arabî*, c. 2, s. 1012.

⁸⁸⁶ Muhammed b. el-Hasan er-Radî Esterâbâdî, Necmuddin (ö.686/1287) . *Şerhu Şafiye li-İbni’l-Hâcib. Me’â Şerh Şevahidih li’l-Âlam el-Celil Abdülkâdir el-Bağdâdî Sahib. Hizanetü’l-Edeb*. Thk, Muhammed Nur el-Hasan, Muhammed ez-Zafzaf, Muhammed Müh’yiddin Abdulhemîd. Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye. Beyrut, Lübnan 1395 /1975. c. 1, s. 103.

⁸⁸⁷ A’râf sûresi, 7/160; Ahmed el-Hemlâviy. *Şeza’l-Urf fi-Feni’s-Sarf*, s. 32.

⁸⁸⁸ Bakara sûresi, 2/256; Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları*, s. 40.

3. İf'anlele إفعنل vezni: Buna örnek olarak aşağıdaki ayette farklı bir kırâat veçhi yer almaktadır.

⁸⁸⁹ (حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ)

Kırâatında; bu vezin vârid olmuştur. e. Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö.149/766) إذا إفرنقع şeklinde okumuştur. Bu İbn Mes'ûd'un(ö.32/652-53) Kırâatıdır. إفرنقع; تفرق manasına gelir.

- a. İbn Âmr Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî (ö.118/736) ve (Feze'a فزع) .⁸⁹⁰
- b. İbn Abbas (ö.68/687), İbn Mes'ûd (ö.32/652-53)şöyle kırâat etmiş: (Füzi'a فُزِعَ) .⁸⁹¹
- c. Eyyûb b. Temîm b. Süleymân ed-Dimeşkî (ö.190/805)şöyle kırâat etmiş: (Fürr'a فَرَّغَ) .⁸⁹²
- d. Meter el-Verâk Ebû Recâ' b. Tehmân el-Hüresânî(ö.129/746),şöyle kırâat etmiş: (Feze'a فزع) .⁸⁹³
- e. Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdillâh es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö.149/766) şöyle kırâat etmiş: (İfrenk'a إفرنقع) .⁸⁹⁴

Arap dilbiliminde fiil vezinlerinde dönüşlü biçimli olanları Kur'ân-ı Kerîm'den kırâat vücühâtını da sürece katarak bazı örnekleri ele almaya çalışalım. Yer vereceğimiz ayetlerden bazılarında birden fazla kırâat veçhi olduğunu ve her birinin de sarf ilminin kaidelerinin temellendirilmesinde istişhad fonksiyonu ifa ettiklerini vurgulamak isteriz.

⁸⁹⁵ (وَإِنَّ مِنَ الْجَبَارَةِ لَمَّا يَنْفَجِّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ)

- a. Bazı kırâat alimleri şu şekilde kırâat etmişlerdir: (Yetefecceru يَتَفَجَّرُ) .⁸⁹⁶
- b. Malik b. Dinar Ebû Yahyâ Mâlik b. Dînâr el-Basrî (ö.131/748'den önce), şöyle kırâat etmiştir: (Yenfeciru يَنْفَجِّرُ) .⁸⁹⁷

Burada infi'âl ve tefâ'ul kalıbında iki kırâat veçhi vârid olmuştur. ⁸⁹⁸ Dönüşlü fiil, geçişli fiilin sonunda meydana gelen oluşumdur. Dolayısıyla hiçbir fiil kendi başına hasıl olmaz.

⁸⁸⁹ Sebe' sûresi, 34/23.

⁸⁹⁰ Abdullatif el-Hatib, *Mu'acem'l-Kirâati*, c. 7, s. 368.

⁸⁹¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 8, s. 545.

⁸⁹² Abdullatif el-Hatib, *Mu'acem'l-Kirâati*, c. 7, S. 368.

⁸⁹³ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 8, s. 545.

⁸⁹⁴ İbn Atiyye, *el-Muharriru'l-Vecîz*, c. 4, s. 419.

⁸⁹⁵ Bakara sûresi, 2/74.

⁸⁹⁶ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 427.

⁸⁹⁷ Abdullatif el-Hatib, *Mu'acem'l-Kirâati*, c. 4, S. 7.

⁸⁹⁸ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-Muhît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 427.

Patlama veya çatlama fiilleri de aslında bir patlatma ve çatlatma fiili sonunda meydana gelmektedir ki buna dönüşlülük anlamında mütavaa denmektedir.

(أَلَا إِنَّهُمْ يَنْتُونُ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ) ⁸⁹⁹

1. Bazı kırâat alimleri şöyle kırâat etmişler (Yesnûn يَنْتُونُ) . ⁹⁰⁰
2. Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî (ö.94/713) şöyle kırâat etmiş. (Yüsnûn يَنْتُونُ) . ⁹⁰¹

Çalışmamızın buraya kadarki safhasında görüldüğü gibi, Kur’ân ayetleri ile Arap dilbilimi arasındaki yoğun münasebetinin varlığı müsellemdir. Fiillerin vezinleri, zabtı, zamansal delâletleri ve kullanım biçimleri, başta Kur’ân ayetleri ve bu ayetlerin farklı kırâat vecihleriyle istişhad edilmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın dil üslubu bütün lügatların fevkinde olması hasebiyle Kur’ân’daki fillerin kullanım alanı Arap dilbiliminin sarf kaynaklarında yer verilen çerçevenin çok fevkindedir. Bu bağlamda bu bölümde zikredilen örnek ayetler tevsîki noktasında önemi haizdir. Gramatik bağlamda birden fazla olan yorumlarının hemen hemen hepsi bu Kur’ân-ı Kerîm ve Arap diliyle ilgili olduğunda ittifak vardır.

2. 7. Fiilin Binası ve Fâ’ilinin Gramatik Durumu

İlke olarak her bir fiilin mutlaka bir fâ’ili vardır. Görünür veya görünmez, bilinir veya bilinmez bir fâ’il olması gereklidir. Gramatik olarak genel kaideden bazı istisnalar mevzu bahistir. ⁹⁰² Gerek Kur’ân-ı Kerim’de gerekse başka dilsel kaynaklarda fazla olarak yer alan “Kâne” fiili buna örnektir.

- a. Kâne ez-Zâide (كان الزائدة)
 - b. (Ne kadar çok, Tâlmâ-طالما) (Nadiren, Pek az, Kelemâ-قلما) (Çoğu Kez, Çok deve, Kesüremâ-كثراً)
 - c. Hâşâ (حاشا) d. Pekiştirmektir (التوكيد)
- Yüce Allah’ın Kitabında anlatılanları tahlil edelim.

⁸⁹⁹ “Bakınız! O inkârcılar içlerindeki O’ndan gizlemek için sırtlarını dönerler;) Hûd sûresi, 11/5.

⁹⁰⁰ Abdullatif el-Hatib, *Mu’cem’l-Kirâati*, c. 4, S. 7.

⁹⁰¹ Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü’l-Muhît fi’t-Tefsîr*, c. 6, s. 122.

⁹⁰² Ali b. Muhammed eş-Şahri. *et-Taşbih bi’l-Faîl İnd en-Nahviyn*, s. 287; İbnu’s-Serrâc, es-Sarî b. Schl. *el-Usûl fi’n-Nahiv*, c. 1, s. 58; Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. el-Heşâb. *el-Murtacil Fi-Şarh el-Cumli*, s. 117; Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed, Muhibbüddin el-Helebî el-Misrî, (Nazır el-Ceiyş) (ö.778/1376) . *Şarhü’t-Tashil (Tamhidü’l-Kevâid bi-Şarh Tashili’l-Feuâid)*, Thk: Ali Muhammed Fâhir. Neşr: Dâru’s-Selâm, Kâhire, 1. Bsk., 1428, c. 3, F. 754, s. 1158.

1. Kâne ez-Zâide (كان الزائدة) : Dikkate alınması gereken ilke, Kur'an'da ilavenin olmadığı, mutlak olaya işaret ettiği için bir tasdik olduğudur.⁹⁰³

⁹⁰⁴ (فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا)

[Konuştuğumuz] durumuydu, yani onunla çocukken nasıl konuşuruz. Eğer onu [beşikte] bir hal yaparsan,⁹⁰⁵ çünkü bu bir mucizeye işaret eder ve konuşmada merak ve şaşırma vardır.⁹⁰⁶

Buraya kadarki araştırmadan varılan kanaat şudur: Değerlendirme aslında eksik bir fiildir. Mesela fiil söz konusu olduğunda beraberinde ne zaman ve nerede sorularını gündeme getirir. Oysa adı geçen örnekte bu husus mülahaza edilmemektedir. Nakıs fiillerin bu noktada incelenmesi ve tartışılmasında fayda mülahaza edilmektedir.

“Haşa” ile alakalı; Fiil olarak mazi zamanı içerir.⁹⁰⁷ Bu kelime edat olarak değerlendirildiğinde zaten edatın fâ’ili olmaz. Sorun kalmaz, ancak fiil olarak varsayıldığında mazi zamanı içermesi gerekir. İstisna edat olmakla fiilin gerçekleşmediğinin edatı demektir. Böyle bir kelimeye fâ’il aramak, tanımlamak ancak lafzen ve mecazen olabilir.⁹⁰⁸ Nitekim “haşa” bu anlamda değerlendirilmiştir. Zira masumiyeti ifade eder, el-Far’a’ya Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, el-Ferrâ, e’dylmi (ö.207/822) . göre nehiy yani yasak koyma fiilinde fâ’il olmaz. Zira hakikatte fiil gerçekleşmez.⁹⁰⁹

⁹¹⁰ (وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ)

⁹¹¹ (قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ)

2. Sözlü Onaylama, sözü tekrar etmek veya manaya uygunluğu ile pekiştirmektir.

⁹¹² (هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ)

Hayhât, ilk kelimeyi güçlendirmek ve vurgulamak içindir. Bir nevi te’kittir. Bu yüzden gramatik olarak yani fâ’il alma hususunda etkili değil, daha ziyade güçlendirmek ve birincisini vurgulamak içindir.⁹¹³

⁹⁰³ el-Esterâbâdî, *Şerhü’r-Radhi ala’l-Kafiye*, c. 4, s. 190.

⁹⁰⁴ Meryem sûresi, 19/29.

⁹⁰⁵ Ebû Ali el-Farîsî. *el-Mesâilu’l-Basriyyât*, c. 2, s. 875.

⁹⁰⁶ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ’rabü’l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi’l-Mureteli*, c. 7, s. 25.

⁹⁰⁷ Muhammed Şehâzet Yûsuf Ütvî. *Kedâyâ el-Fâil Fi’n-Nahiv el-Arabî*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Ca’fer Nayif Ababnat, Külliyyetü’d-Dirâsâtü’l-Ulyâ, el-Câmiatü’l-Ürdüniyye. 2010, s. 87.

⁹⁰⁸ Ebû Muhammed Bedruddinü’l-Muradî. *el-Cenâ’ddânî fi-Huruf el-Ma’ânî*, s. 558.

⁹⁰⁹ Ebû Sa’îd el-Hasa es-Sîrâfî. *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, c. 3, s. 99.

⁹¹⁰ Yûsuf sûresi, 12/31.

⁹¹¹ Yûsuf sûresi, 12/51.

⁹¹² Mûminûn sûresi, 23/36; Muhammed b. Yûsuf, (Nazır el-Ceiyş) . *Şarhü’t-Tashil*, c. 9, F, 3107, s. 3304.

⁹¹³ Hâlid el-Ezherî el-Vakkâd, *Şerhu’t-Tasrîh ale’t-Tavdîh*, c. 2, s. 290.

921 (فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ)

Diğer bir örnekte; Allah'ın salatu ve selamı üzerine olan Resûlullah'ın kişiliğine bağlı olmadan gerçekleşen çağrışmadır. Nitekim Onun göğsünün sıkışması geçici (arızı) bir durumdur.

2. Geçmişte vasfın sabitliğiyle zaman çağrışması. Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

922 (ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ)

3. Şimdiki ve gelecek zamanların çağrışması. Örneğin şu âyette geçtiği üzere;

923 (وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً)

Üzerine Bir Harf Eklenen İsm-i Fâil

Müf'il. Örneğin şu âyette geçtiği üzere;⁹²⁴

925 (وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ)

a) Üzerine İki Harf Eklenen İsm-i Fâil

a. Muft'e'il. Örneğin şu âyette geçtiği üzere.

926 (فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَنَصِدٌ)

b. Münf'eil. Örneğin şu âyette geçtiği üzere.

927 (فَفَتَحْنَا أَبْوَابَ السَّمَاءِ بِمَاءٍ مُنْهَمِرٍ)

b) Üzerine Üç Harf Eklenen İsm-i Fâil

Müstef'il. (مُسْتَفْعِل) Örneğin şu âyette geçtiği üzere.

928 (إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ)

c) Üzerine Dört Harf Eklenen İsm-i Fâil

a) Fe'âlâl, Müfe'alil Örneğin şu âyette geçtiği üzere.

929 (وَمَا هُوَ بِمَرْخَرٍ مِّنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ)

b) İsm-i Fâil diğer vezinlerle karşılıklı etkileşim içerisinde.⁹³⁰

⁹²¹ Hûd sûresi, 11/12.

⁹²² En'am sûresi, 6/102.

⁹²³ Bakara sûresi, 2/30.

⁹²⁴ Semir "Muhammed Azîz" Nemir Meukidah, *es-Sifetü'l-Müşebahat ve Mübâleğat İsm-i Fâil fi'l-Kur'ani'l-Kerîmi*, Doktora Tezi, Câmiatü Âyn Şems, Külliyyetü'l-Benat li'l-Âdab. Kismü'l-Luğatü'l-Arabiyye ve Âdabha, 1430/2009, s. 179.

⁹²⁵ Bakara sûresi, 2/220.

⁹²⁶ Fâtir sûresi, 35/43.

⁹²⁷ Kamer sûresi, 54/11.

⁹²⁸ Hicr sûresi, 15/95.

⁹²⁹ Bakara sûresi, 2/96.

⁹³⁰ Nâdiyye Hüskurî, *el-Udul fi-Siğet İsm-i Fâil ve'l-Mef'ûl fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Mecelletü't-Turas el-Arabî, Dimaşk, aded 130, 131, 1434/2013.

A. Müf'il anlamındaki fâil.

- (Mü'lim anlamındaki elim), Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

(وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ) ⁹³¹

B. Fâil = Fe'îl, ⁹³² (فاعل = فعيل) (Mâlik مَلِك = Melik)

(مَالِكٌ يَوْمَ الدِّينِ) ⁹³³

Tespit ve analiz suretiyle yapılan bu çalışmamız esnasında Kur'ân'da söz konusu ism-i fail ve fiilden türetilen benzer isimlerin üç bin üçyüz üç civarında ve takriben beşyüz altmış beş kök yer almaktadır. Bunlarla alakalı kıraat vucuchatı da sürece katıldığında istatiski sonuçlar farklılaşabildiğini de ifade etmek isteriz.

c) İsm-i Fâil ile Sıfat-ı Müşebbehe Konumu

Vasfî; tâbi türev, maariflerde ona tâbi olanları açıklar. Nekrelerden ise onları tahsis eder ve ona "Na'î" denilmektedir. İ'râb konusunda ise ona tâbi olanının her durumunu alır.

a) Devamlılık. Örneğin;

(رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) ⁹³⁴

b) Yenilenme. Örneğin;

(الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنَحَةٍ) ⁹³⁵

İsm-i Fâ'il olan (fâtir-فاطر) ve (câ'il-جاعل) geçmiş, şimdi ve gelecek zamanları içerir. Bu devamlılık içinde kesintiye uğradıktan sonra devamlılık haline döner. ⁹³⁶

(وَإِخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ) ⁹³⁷

Gece ve gündüz her zaman farklıdır. Dolayısıyla gece geldiğinde gündüz kaybolur. Daha sonra gündüz geldiğinde gece kaybolur, ayrıca buna yenilenen süreklilik denilir. ⁹³⁸

Tespit ve analiz yöntemini merkeze alan çalışmamızda, yukarıdaki tahlillerden sonra şu tespitlere de yere vermek isteriz. Biden fazla sığada varid olan Kur'ân'daki bütün sıfat kelimeleri takriben üçbin dokuzyüz yirmi altıdır. Burada kıraat ve farklı gramatik yorumları da sürece dahil edildiğinde söz konusu istatiskiki aded farklılaşabilmektedir. Türelî oldukları kök itibariyle de dört yüz altmış adet civarındadır.

⁹³¹ Bakara sûresi, 2/10.

⁹³² Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühît fi't-Tefsîr*, c. 1, s. 36.

⁹³³ Fatiha sûresi, 1/4.

⁹³⁴ Bakara sûresi, 2/127.

⁹³⁵ Fatir sûresi, 35/1.

⁹³⁶ Büşrâ Abdullah Kedûriy Ahmed, *İhtilâfü'l-Büniye's-Sarfiyye Fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*, s. 160.

⁹³⁷ Bakara sûresi, 2/164.

⁹³⁸ Azize Fevâl Bâbitî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 577.

Sıfat-ı Müşebbehe'nin⁹³⁹ İsm-i fâ'il gibi isimleri nitelediği, gramatik bağlamda da dört noktada uyum arandığı erbabınca bilinmektedir. Bunlardan biri eksik olduğunda gramatik öge konumu ve üzerine terettüp edecek anlamsal katı da farklılaşabilmektedir.⁹⁴⁰

Sıfat-ı Müşebbehe'nin Türleri

1. Genel ism-i fâ'il ile müteşabih olan;

(قَالَ أَفَنُلْتِ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا)⁹⁴¹

2. Özel ism-i fâ'il ile müteşabih olan;

(حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ)⁹⁴²

d) Kur'ân-ı Kerim'deki Sıfat-ı Müşebbehe'nin vezinleri

Sıfat-ı Müşebbehe'nin üç standart vezni vardır. Standart vezin. Geçişsiz üçlü fiilden oluşur. Dört vezinle gelir.

- a) Standart olan. (Af'al) (أَفْعَل) (Fe'lân) (فَعْلَان) (Fe'il) (فَعِل) (Fe'îl) (فَعِيل) .

Diğer vezinler (Feil) (فَعِل) (Fe'îl) (فَعِيل) 'den türetilmiştir.

- b) İşte ağırlıklar.⁹⁴³

1. Fe'al. (أَمْتًا) (فَعْل) (فتح سکون) (Emtâ) . Örneğin;⁹⁴⁴

(لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا)⁹⁴⁵

2. Fe'al (حَسَنٍ) (فَعْل) (فتح فتح) (Hasan) (güzel) örneğin;⁹⁴⁶

(فَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ)⁹⁴⁷

3. Fe'îl (الحي) (فَعِيل) (فتح كسر) (el-Heyy) . Örneğin;⁹⁴⁸

(اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ)⁹⁴⁹

Burada da şunu tekrar etmede fayda mülâhaza edilmektedir. Tespit ve analiz yöntemini merkeze alan çalışmamızda, yukarıdaki tahlillerden sonra şu tespitlere de yere vermek isteriz. Sıfat-ı müşebbehe sigalarının yer aldığı ayet adedi takriben üç bin dokuzyüz

⁹³⁹ İbnu's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Sarî b. Sehl en-Nahvî (ö.316/929), *el-Usûl fi'n-Nahv*, Thk: Abdülhüseyn el-Fetelî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1987, c. 1, s. 130.

⁹⁴⁰ İbn Malik, el-Ciyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, c. 2, s. 1054; ebû'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö.669/1270) *Cümelü'z-Zeccâcî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk, 1419/1998, c. 2, s. 25.

⁹⁴¹ Kehf sûresi, 18/74.

⁹⁴² Kehf sûresi, 18/86.

⁹⁴³ Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. (ö.471/1078) *el-Miftâhu fi's-Sarf*. thk. Ali Tefvik el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987,, s. 31-32.

⁹⁴⁴ Muhammed Abdülhâlık Udeyme, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 46

⁹⁴⁵ Tâhâ sûresi, 2/127.

⁹⁴⁶ Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy *Şeza'l-Urf fi-Feni's-Sarf*, s. 57.

⁹⁴⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/37.

⁹⁴⁸ Muhammed Abdülhâlık Udeyme, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 46.

⁹⁴⁹ Bakara sûresi, 2/255.

yirmi altıdır. Kök itibariyle dört yüz altmış kelime, ayrıca sö konusu sigalarda elli dokuz civarında kıraat vucuhatı mevcut olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yapılan analiz, Kur'ân'ın dil ve üslubunun daha iyi anlaşılması ve Arap edebiyatına katkıda bulunmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

e) İsm-i Mef'ûl, Edilgen Ortaç

İsm-i Mef'ûl, meçhul fiilden türetilen⁹⁵⁰ ve olayı belirtmek için kullanılan bir edilgen fiildir. ⁹⁵¹ Aşağıda, ism-i mef'ûl'ün farklı biçimlerinin örnekleri bulunmaktadır:

1. Mef'ûl vezninde olan sahih ve üzerine illet girmeyenden türetilir. (Mef'ul) (Mehtûm مَحْتُم) ⁹⁵²

⁹⁵³ (مَفْعُول) (يُسْقَوْنَ مِنْ رَجِيْقٍ مَحْتُمٍ)

2. Üçlü fiili olan ve ortası [Ecvef] “Ya vav” illeti bulunulardan. ⁹⁵⁴

⁹⁵⁵ (فَعِيل) (فَالْتَقَمَهُ الْحَوْتُ وَهُوَ مُلِيمٌ)

3. (Lefif Mekrûn) (مَطْوِيَّاتُ الْمُقَرُونِ), (Metviyât) . Örneğin; ⁹⁵⁶

(وَالسَّمَاوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ) ⁹⁵⁷

Vezinleri

1. (Af'al), (Müf'âl) (أَفْعَلُ) (الْأَبْتَرُ) el-Ebter. Örneğin; ⁹⁵⁸

(إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) ⁹⁵⁹

2. Mütrefîn (مُتَرْفِينَ) . Örneğin; ⁹⁶⁰

(أَفْعَل) (إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتَرْفِينَ) ⁹⁶¹

2. 9. İsm-i Tafdîl, Mübalağa ve Tasgîr

Burada fiilden türetilen iki isim ile kalıbı değiştirilen isim kelimeler ele alınacak ve Kur'ân'dan örnek ayetler tahlil edilecektir.

⁹⁵⁰ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 130

⁹⁵¹ Selah Mehdî el-Fertusî, Haşim Tâhâ Şelaş, *el-Mühezeb fi-ilm't-Tesrifi*, Matbaatü Beyrutü'l-Hedisa, 1, Bsk, 1432/2011, s. 234.

⁹⁵² Abdükâhir el-Cürcanî, *el-Miftâhu fi's-Sarf*, s. 59.

⁹⁵³ Muttaffîfîn sûresi, 83/25.

⁹⁵⁴ Aiymen Alî el-Atûm, *İsimü'l-Mef'ûl Fi'l-Kürânî'l-Kerîmi*, Yüksek Lisans Tezi, İshrâf, Mühmmed Hasan Avâd, Küliyet ed-Dirâsât el-Uliye, el-Câmiatü-t el-Urdüniyet, 2004, s. 34.

⁹⁵⁵ Saffat sûresi, 37/142.

⁹⁵⁶ Abdükâhir el-Cürcanî, *el-Miftâhu fi's-Sarf*, s. 42.

⁹⁵⁷ Gökler de O'nun kudretiyle dürülmüştür Zümer sûresi, 39/67.

⁹⁵⁸ Aiymen Alî el-Atûm, *İsimü'l-Mef'ûl Fi'l-Kürânî'l-Kerîmi*, s.49.

⁹⁵⁹ Kevser sûresi, 108/3.

⁹⁶⁰ Aiymen Alî el-Atûm, *İsimü'l-Mef'ûl Fi'l-Kürânî'l-Kerîmi*, s.139.

⁹⁶¹ Vâkıa sûresi, 56/45.

2. 9. 1. İsmi Tafdil

İsmi tafdil: Ef'alu veya fu'lâ vezinlerinde kullanılan ve iki şey arasında ortak olan bir özelliğin, birinde diğerinden daha fazla olduğuna delâlet eden isimdir.⁹⁶² Bu özellik bulunduğu fiili diğerlerinden üstün tutma eylemine dayanmaktadır.⁹⁶³ Aşağıda işleneceğüzere Kur'ân ayetlerinde yer alan örneklerde her zaman iki taraf arasında tercih değil, bazen fert ve tür arasında bazen de sadece kendisi ile mahsus kalabilmektedir. Birbirine eşit olan iki şey arasında birinin diğerinden daha üstün olduğunu belirten örnek ayet şu ayet gösterilebilir.

⁹⁶⁴ (أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ)

- Çeşitli sıfatlar arasında karşılaştırma yapmak için kullanılmıştır.⁹⁶⁵

⁹⁶⁶ (قَالَ رَبِّ السَّجُنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ)

Kur'ân-ı Kerim'de ikisi de üstün olan iki farklı sıfatı belirtmek için kullanılmıştır;

⁹⁶⁷ (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُّسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا)

- Mutlak ismi tafdil manasında kullanılmıştır;

⁹⁶⁸ (وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ)

Mübalağa sığası

fâil sığasını, çokluğa delâlet edecek şekilde dönüştürmektedir.⁹⁶⁹ Mübalağa sığaları beş şekilde meydana gelmektedir. Bunlar; (فَعِيل ve فَعَال, مَفْعَال, فَعُول, فَعِيل) vezinleridir.⁹⁷⁰

Bu sığalara ek olarak, aşağıdakilerin de mübalağa için kullanıldıkları söylenmektedir:

(فَعِيل, مَفْعِيل, فُعْلَة, فاعُول, تابوت, فَعَال, فُعَال)⁹⁷¹

⁹⁶² İbrahim Şabân, (*İsimu't-Tefdîl Dirâsetun 'Sarfiyatûn Nahviyye*) *Kuliyâtü'l-Luğati ve's-Sâniyye*, Câmîatü-

Mâlâyâ, s. 172

⁹⁶³ el-Vakkâd el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh*, c. 2, s. 92; Abdülfettah Muhammed, *İsm-i Mef'ûl fi-Lüğeti'l-Kur'an-i'l-Kerîm*, s.172.

⁹⁶⁴ Nahl sûresi, 16/92.

⁹⁶⁵ Ahmed el-Cedbâ ve Bessâm Mehra, *Siğetu Efali't-Tefdîl fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîmi*, Mecelletü'l-Câmîatü'l-İslamiyat libbühus el-İnsaniyat, el-Müceled (20) . aded (2) . yunyu 2012, s. 250.

⁹⁶⁶ Yûsuf sûresi, 12/33.

⁹⁶⁷ Furkân sûresi, 25/24.

⁹⁶⁸ Ankebût sûresi, 29/45.

⁹⁶⁹ Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy. *Şeza'l-Urf fi-Feni es-Sarf*, s. 62.

⁹⁷⁰ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzânî's-Sarfiyye* s. 481.

⁹⁷¹ İyâdd b. id es-Suba'itî. *Siyâğu'l-Mübalağa beyn'el-Kiyas ve's-Semâ'i. Buhusün ve Dirâsâtün fi'l-Luğeti'l-Arabîyye ve Âdabiha*. 1408, s. 17.

⁹⁷² Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzânî's-Sarfiyye* s. 481.

⁹⁷³ Abdulmecid el-Cilî İbrahim. *el-Ebiniyye's-Sarfiyye Dirâse Tahliliyye li-Mefhûm et-Te'düdiyye*, el-Mecelletü'l-İlmiyye li-Câmîati'l-İmami'l-Mehdî, (9), 2017, s. 52.

Bilindiği gibi mübalağa sığası bir şeyi/durumu övmeyi, yermeyi ve korkutmayı kat'î bir şekilde vurgulamak manalarında kullanılmaktadır.⁹⁷⁴ Mübalağa sığası sulasî fiilden türeyen ism-i fâ'ilden türetilir.⁹⁷⁵ Mutasarrıf; yani değişken sulasî ism-i fâ'ilden mübalağa ve çokluk ifade eden bir forma dönüşmesi/dönüştürülmesi şeklinde tanımlamak mümkündür.⁹⁷⁶

Kur'ân-ı Kerim'de mübalağa sığası türetilen vezinler:

1. Beş kıyâsî ve meşhur lafız bulunmaktadır.⁹⁷⁷ Bunlar; müteaddî sulasî ismi fâ'illeri mübalağa manasında geldiklerinde مفعال, فعال (ismi alet lafzıyla müşterek),⁹⁷⁸ فاعل ve فعول vezinlerine dönüştürmektedir.⁹⁷⁹
 2. Kıyâsî olmayan [semâ'î] vezinler:⁹⁸⁰
 - a. (Feyil) (صدق) (Sedîk) (Dost) .⁹⁸¹
 - b. (Mif'il) (مسكين) (Miskîn) (Yoksul) .
- Kitapta abartı için morfolojik ağırlıklar var:⁹⁸²
(Tefâl) (تفعال), (Tifâl) (تفعال), (Fâila) (فاعلة), (Fâuol) (فاعول), (Fa'ala) (فعالة), (Füal) (فعل) ...
 - Kur'an'da bulunan ekstra mübalağa vezinleri, (تفعال) (تبييناً) :
(وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً)⁹⁸³

Mübâlağa Edatları.

1. İsm-i fiil اسم الفعل

(فَلَا تَقُلْ لَهُمَا قَوْلٌ وَلَا تَنْهَرْهُمَا)⁹⁸⁴

öf'ün onu temsil edecek fiili yoktur.

2. Ef'âlü'z-Zemm. (بئس, ساء, لا حبذا)

(بئسَ القرينُ)⁹⁸⁵

⁹⁷⁴ Abdulmecid el-Cilî İbrahim. *el-Ebiniyye's-Sarfiyye*. s. 52.

⁹⁷⁵ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 580.

⁹⁷⁶ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 580.

⁹⁷⁷ Fâtîme b. Abdullah b. İvaz Mervâî. *Sieggü'l-Mübâlget fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Ali Ahmed Teleb, *Câmiatü'Ūmü'l-Kürâ*, Mekke, 1407/1987, s. 2.

⁹⁷⁸ Mahmûd Abdülfettah Mahmûd el-Mükid. *et-Tekvinatü's-Sarfiyye ve'n-Nahviyye ve Dilalatuha li'Siyağu'l-Mübalağa fi-Divani'l-Mütenebî*. Dirâsetün Vasfiyyetün Tehliliyye, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Ezhar, Gezza, s. 119.

⁹⁷⁹ Muhammed Ali es-Sarrac. *el-Lübab fi-Kevaidi'l-Luğat ve Alati'l-Adab, en-Nahiv ve's-Sarf ve'l-Belaghat ve'l-Urud ve'l-Luğat ve'l-MUşulu*, s. 53.

⁹⁸⁰ Kamal Hüseyin Râşid Sâlih. *Siyağu'l-Mübalağa ve Teraikuha fi'l-Kur'an-ı Kerim*. Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'n-Necâh el-Veteniyet. 2005, s. 20.

⁹⁸¹ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzâni's-Sarfiyye* s. 489.

⁹⁸² Emil Bedî' Ya'kûb. *Müaccemu'l-Evzâni's-Srifiyye*. 1. Bsk., 1413/1993, s. 11.

⁹⁸³ Nahl sûresi, 16/89.

⁹⁸⁴ İsrâ sûresi, 17/23.

⁹⁸⁵ Zühurf sûresi, 43/38; Azîza Feual Babitî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nehu'l-Arabî*, c. 1, s. 208.

2. 9. 2. İsm-i Taşğîr

Taşğîr, anlamı değiştirmek için bir ismin biçimini değiştirmektir. İsimler, tahkir etmek, azaltma anlamını katmak, takribi ve tahmin anlamını katmak, değer vermek, taltif etmek gibi anlamları vermek üzere taşğîr formuna sokulur.

(تَقْلِيلًا), (تَحْقِيرًا) aşağılamak, (رجيل, ودریهمات, وقبيل, وفوق, وأخي) lafızlarında olduğu üzere küçümsemek, (تَقْرِيبًا) yaklaştırmak, (تَكْرِيمًا) ⁹⁸⁶ onurlandırmak veya (تَلْطِيفًا) ⁹⁸⁷ taltif etmek anlamlarında kullanılmaktadır. ⁹⁸⁸

İsm-i taşğîr olmasının şartları şunlardır:⁹⁸⁹ mu'rab olmalıdır,⁹⁹⁰ ismi taşğîr olmayı engelleyen bir özelliğe sahip olmamalıdır, yani taşğirliği kabul etmelidir.

Allah ^(cc) 'ın Peygamberler'inin, Meleklerinin isimleri; çokluk, kısım ve bütünlük ifade eden isimler, meşhur isimler ve hafta isimleri ismi taşğîr olamaz.

İsm-i taşğîr, üç vezin üzerinde oluşmaktadır: (فُعِيل, فُعِيل, فُعِيل). ⁹⁹¹

Kur'ân-ı Kerim'deki taşğirleştirme (küçültme) çalışmaları ve bazı örnekleri:

1. فُعِيل vezni ve bulunduğu âyetler:⁹⁹²

a. (يَا بُنَيَّ) (يَا بُنَيَّ)

(يَا بُنَيَّ) (أَرْكَبُ مَعَنَا) ⁽⁹⁹³⁾

يا بُنَيَّ lafzında üç (Ya) bulunmaktadır.

Birincisi Taşğîr (küçültme) yâ'sı, ikincisi kelimenin aslındaki yâ harfi, üçüncüsü de izafet yâ'sıdır. ⁹⁹⁴

Sakin olan birinci ya ikinci ya harfinde idğâm edilmiştir. Terhim/harfin atılması şeddeli harflerde gerçekleşmez. Şeddeli harflerin harekeli olma zorunluluğu vardır. Bu nedenle üçüncü ya harfi atılmıştır.

b. رُوَيْدًا

(فَمَهْلِ الْكَافِرِينَ أَمْهَلُهُمْ رُوَيْدًا) ⁽⁹⁹⁵⁾

c. قَرِيش

⁹⁸⁶ Abdullah b. Yûsuf b. el-Cuday'a, *el-Minhacü'l-Mühtasar fi-ilmeyin-Nahv ve's-Sarf*, s. 166.

⁹⁸⁷ Muhammed Ali es-Sarrac, *el-Lübab fi-Kevaidü'l-Luğa*, s. 122.

⁹⁸⁸ el-Cürânî, *et-Ta'rîfât*, s. 60; İbn Seydâ el-Mürsî, *el-Mühkem ve'l-Mühit el-Ezem*, c. 5, s. 421.

⁹⁸⁹ Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy, *Şeza'l-Urf fi-Feni es-Sarf*, s. 99.

⁹⁹⁰ Emil Badî Yekûb, *Müaccem el-Evzân es-Sarfiyat*, s. 84.

⁹⁹¹ İbn Malik, el-Ciyânî, *Şerhü'l-Mekudîü aala'l-Elfiat fi-ilmayi'n-Nahv ve's-Sarf*, s. 337.

⁹⁹² Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzânî's-Sarfiyye* s. 345.

⁹⁹³ Hûd sûresi, 11/42.

⁹⁹⁴ Celâleddîn Abdurrahmân b. EbîBekir es-Suyûtî, (ö.911/1505) . *el-Eşbahü ve'l-Nezayir fi'n-Nahiv*, Thk.

Abdülilah Nebhan, Ğazî Mühtar Tülîmat, İbrahim Muhammed Abdullah, Ahmed Mühtâr eş-Şerîf, Neşr:

Mecmâ el-Lüğat el-Arabîyye, Dîmeşk, 1407/1987, c. 1, s. 43.

⁹⁹⁵ Tarık sûresi, 86/17. Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühîr fi't-Tefsîr*, c. 10, s. 449.

- İsm-i tasğîr yapısında olup, fakat ism-i tasğîr olmayan lafızlar:⁹⁹⁷

- (بِمُصَيِّرٍ: 998) أَسْتَعْلِيهِمْ بِمُصَيِّرٍ
- (مَدِينٍ: 999) (وَالْيَ مَدِينٍ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا
- (حُنَيْنٍ: 1000) (وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كُنُزُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا

- Kırâat vücûhâtında yer alan ism-i tasğîr örnekleri:

- السَّوِيّ:

(1001) فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَى

(Es'süveyyü) (السَّوِيّ) lafzı Sin'in damme vav 'ın fetha ve yâ'nın şedde uygulanmasıyla okunmaktadır. Manada mevcut olan “kötü” manasını azaltmak için kullanılmaktadır.

- عَبِيد

(1002) لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ

1003 gibi tasğîr olarak okuyanlar bulunmaktadır. 1003 عَبْدًا lafzını عَبْدُ اللَّهِ

Bu konudaki bilimsel yapı, belirli esas ve usullere dayanmaktadır. Konuşma sistemi de bunun gibidir. Mastar, konuşmada esastır. Bu mevzuda en göze çarpan nokta ve en köklü kullanım mastardır ve konuyu başlıklayacak olursak:

2. 10. Mastar, Mahiyeti ve Çeşitleri

Mastarın mahiyetini, şekillerini ve delillerini üç başlıkta inceleyeceğiz: Mastar, “Bir zaman sınırlaması olmaksızın bir olayı ifade eden bir isimdir”. Fiilin ondan sadır olması, ondan alınmasıdır. 1004 Mastar ve fiil arasındaki ilişki şu şekildedir: Mastar ve fiil harfleri eşittir (ضَرَبَ، ضَرْبَ) (vurdu vurmak) . 1005 Mastar, fiilden türetilen bir kalıptır.

Örneğin şu ayette geçtiği üzere:

(1006) أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ

⁹⁹⁶ Kureyş sûresi, 106/1. ; Muhammed Abdulhâlık Udeyme, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 549.

⁹⁹⁷ Muhammed Emîn er-Revâbde, *et-Tasğîru fi'l-Luğati'l-Arabiyye, Nazratün fi'd-Delâle ve't-Tahlili's-Savî*, *Mecelletu Mecme'i'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Ürdüniyye*, aded. 79, 2010.

⁹⁹⁸ Gaşiye sûresi, 88/22.

⁹⁹⁹ A'raf sûresi, 7/85.

¹⁰⁰⁰ Tevbe sûresi, 9/25; Muhammed Abdulhâlık Udeyme, *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 7, s. 545.

¹⁰⁰¹ Tâhâ sûresi, 20/135.

¹⁰⁰² Nisâ sûresi, 4/172.

¹⁰⁰³ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühît fi't-Tefsîr*, c. 4, s. 14.

¹⁰⁰⁴ İbn Ya'îş, Muveffikuddin ebü'l-Bekâ b. *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, c. 4, s. 46.

¹⁰⁰⁵ Abduh er-Râcihi', *Dürûs fi'l-Mezâhibi'n-Nahiviye*, Dâr'n-Nehehde'l-Arabiye, Beyrût, 1980, s. 147.

¹⁰⁰⁶ İbrâhîm sûresi. 14/24.

Burada mastar (فَضْرَبَ) 'dır.

Olay ifade eden isimler,¹⁰⁰⁷ Olayın ismi,¹⁰⁰⁸ isim fiil,¹⁰⁰⁹ anlam ifade eden isimler ve çeşitleri şu örnekle verilebilir:¹⁰¹⁰

(Sarih Mastar) المحض (الأصلي، الصريح) .¹⁰¹¹ Zaman kipinden, mim harfi, ya harfi ve tâ'i merbûta'dan soyutlanmış mastarlar, (حذر)

¹⁰¹² (يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَرَارَ الْمَوْتِ)

2. 10. 1. Mastarın Vezinleri

Sarf kaidelerine göre mastar formları şu şekildedir:

a) Sûlasî

[Kökü Üç Harfli Sûlasî Mücerret Fiiller]. Kökü üç harfli olan sûlasî fiillerin mastarlarıdır.

(Fe'ale, yef'ul) ¹⁰¹³ (فَعْل-يَفْعُل) (Genişlik) (el-Bestî-النَّبْط) Örnek ayet:

¹⁰¹⁴ (وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ)

1. (Fi'al, yef'il) ¹⁰¹⁵ (فِعْل-يَفْعِل) (Yük) (Himlî) (حَمَلٌ) Örnek ayet:

¹⁰¹⁶ (وَلَمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلٌ بَعِيرٌ)

2. (Fe'il, yef'al) ¹⁰¹⁷ (فَعْل-يَفْعَل) (Tartışma) (Cedelan) (جَدَلًا) Örnek ayet:

¹⁰¹⁸ (وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جِدَلًا)

b) Mezîd Mastar

Bu kısım rübâ'î ve humâsî olabilir. (Bir veya iki harf ziyadesiyle oluşan mastarlar.)

(İfti'âl) ¹⁰¹⁹ (اِفْتَعَال) (uydurma) (İhtilâkûn) (اِخْتِلَاقٌ) Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

¹⁰²⁰ (إِنْ هَذَا إِلَّا اِخْتِلَاقٌ)

¹⁰⁰⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. 1, s. 12.

¹⁰⁰⁸ el-Esterâbâdî, *Şerhü'r-Radhi ala'l-Kafiye*, c. 1, s. 297.

¹⁰⁰⁹ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. 1, s. 27.

¹⁰¹⁰ Celâleddîn es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi-Şerhi Cem'i'l-Cevâmi*, c. 1, s. 377.

¹⁰¹¹ Abbâs Hasan, *en-Nahiv'l-Vafi*, Matbaatü'l-Maarif, 15. Bsk., c. 1, s. 416, c. 2, s. 4.

¹⁰¹² Bakara sûresi, 2/19.

¹⁰¹³ Ebû Sa'îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, Doktora Tezi, İşrâf, Muhammed Berkât Ebû Ali. Câmiatü'l-Ürdüniye, Küliye ed-Dirâsât el-Üliye, 1992 /1412, s. 32.

¹⁰¹⁴ İsrâ sûresi, 17/29.

¹⁰¹⁵ Ebû Sa'îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, s. 36.

¹⁰¹⁶ Yûsuf sûresi, 12/72.

¹⁰¹⁷ Ebû Sa'îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, s. 44.

¹⁰¹⁸ Kehf sûresi, 18/54.

¹⁰¹⁹ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzâni's-Sarfiyye*, s. 509.

¹⁰²⁰ Sâd sûresi, 38/7.

Bu kısım üç harf ziyadesiyle olan mastar kalıbıdır. (üç harf ziyadesiyle teşekkül Eden mastar) . İstif'âl¹⁰²¹ kalıbına örnek (İstihyâ) (اِسْتَحْيَا) için şu âyeti örnek verebiliriz:¹⁰²²

¹⁰²³ (فَجَاءَتْهُ إِخْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ)

- Fi'âl¹⁰²⁴ (فِعَال) veznine örnek (Hissâben) (حِسَابًا) kelimesidir. Şu ayette yer almaktadır.

¹⁰²⁵ (فَحَاسِبُنَاهَا حِسَابًا شَدِيدًا)

c) Kökü dört harf olan mastar

Bu kalıptan Kur'ân'da üö kökten sekiz örnek mevcuttur. Buna mücerred rubâ'î de denir. [Kökü Dört Harfli Olan Rubai Mücerret Fillerden Üretilen Mastar]

Mesela ¹⁰²⁶ (فَعْلَال من فَعْلَال-يفعل) (Selsâl) (سَلْسَالٍ) örneği verilebilir. Ayetler aşağıdadır.

1. فَعْلَال من فَعْلَال. يَفْعَلُ) (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ) (الحجر:26).

2. فَعْلَال، بكسر الفاء. زِلْزَالَهَا (إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا) (الزلزلة:1).

3. فَعْلَلَة من فَعْلَل يَفْعَلُ ، زِلْزَلَةً (إِنَّ زِلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ) (الحج:1).

d) Mastarın Vezinlerine Delâlet Eden Unsurlar

Anlambilimde, kullanılan lafzın değişmesiyle kelamın anlamında ortaya çıkan farklılık, anlamı değiştirme konusunda bir dayanak teşkil eden bilim dalıdır. Kelimenin şekli değişmezken, i'râb hareketlerinin anlamı değiştirmede rolü büyüktür, ancak mastarın şekli farklılık gösterebilir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti buna delildir:

¹⁰²⁷ (وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أُنِّي مَسْنِي الضُّرِّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ)

arasındaki fark:¹⁰²⁸ (الضر) faydanın zıttıdır; güzel veya çirkin olabilir. Kabih (çirkin) ; zulüm ve onun yolu, Hüsn (güzel) ise sağlıklı olmayı umarak acı bir ilacı içmektir. (الضر) Damme ile zayıflık ve kötü hali ifade eder. Diğer örnek:

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

2. 10. 2. Sarîh ve Müevvel Mastar

a) Asli Mastar

¹⁰²¹ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzânî's-Sarfiyye*, s. 519.

¹⁰²² Muhyiddin Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, c. 7, s. 30.

¹⁰²³ Kasas sûresi, 28/25.

¹⁰²⁴ Abdükâhîr el-Cürcanî, *el-Miftâhu fi's-Sarf*, s. 106.

¹⁰²⁵ Talak sûresi, 65/8.

¹⁰²⁶ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzânî's-Sarfiyye* s. 479.

¹⁰²⁷ Enbiyâ sûresi, 21/83.

¹⁰²⁸ Ebû Hilal el-Askerî. *Mü'cemu el-Füruk'ü'l-Luğaviyye*, s. 328.

(Vezin-Fe'ale-Yef'ûlû) ¹⁰²⁹ (فَعْل-يَفْعُل) Bu vezin genel anlamı taşır ve içerisinde şiddet ve güç anlamı görülür. Bu özellikleri ifade eden göstergeler şunlardır: (بطش-açmak yaymak), (بطش-güç, zulüm), (حرب-savaş), (حَشْر-toplama, bir araya getirme), (خَلْق-yaratma) .

Sarih masterla alakalı tespit edilen vezinleri toplu halde görebilmek için dipnotta toplu halde vermekte fayda mülâhaza edilmektedir. ¹⁰³⁰

b) Müevvel Master

:Terimsel olarak, harfi master olan أن gibi müevvel masterlarda kullanıldığı zamana (mazi-muzârî) bağlı olarak kavramsal anlam ifade eden masterlardır. Vezinleri şunlardır: ¹⁰³¹

1. Master-ı Müevvel (În) Muhafefe

a. Devamlılık الاستمرار ¹⁰³²

Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

¹⁰³³ (حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ)

b. Gelecek. المستقبل ¹⁰³⁴

Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

¹⁰³⁵ (أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا)

c. (Müevvel Master) mef'ûl-u li-eclihi. ¹⁰³⁶ المصدر المؤول مفعولا لأجله

¹⁰³⁷ (وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتُوا)

¹⁰²⁹ Ebû Sa'îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, s. 32.

¹⁰³⁰ Toplu halde sarih master kalıpları.

1. وزن.فَعْل.يَفْعُل، يحمل دلالة عامة، نرى فيها حالة صادرة عن الذات وفيها من قوة وشدة وبعض شواهدها: (الْبَسْطُ، بَطْشٌ، الْحَرْبُ، حَشْرٌ، خَطْبُكَ، خَلْقٌ، رَتْقًا، رَجْمًا، زَجْرًا، شَطْرٌ، قَتْلٌ، كَرْبٌ، لَمَقْتُ، مَكْرٌ، نَصْرٌ، نَقْبًا، وَنَقْصٌ، نَقْصُهُمْ، هَجْرًا)
2. فَعْل.يَفْعُل، نرى أنه يختص بالحاجات والغرائز والمشاعر البشرية المختلطة، وتنوعت مفرداته: (جُهدٌ، الخُزنُ، خُبرًا، الخُلْدُ، رُشدٌ، كُفرٌ، بُشْرَى، حُكمٌ، جُوعٌ، حُوبٌ، زُورٌ، طُولٌ، هُونٌ، شُحٌّ، ضُرٌّ، سُوءٌ، الرُّعبُ، السُّحتُ، صُنْعٌ، ظلمٌ).
3. فَعْلٌ، نرى وجوه غالب هذا الوزن تتفاعل مع غرائز الإنسان السلبية(حَسَدٌ، عُبْنًا، زَلْفًا، قَتْرٌ، غَلَبٌ، طَمَعٌ، لَهَبٌ، نَجَسٌ، عَمَى، سَفَهٌ، شَطَطٌ، مَرَضٌ).
4. فَعَالٌ: وفيه معان: يدل على انتهاء أمر، أو تعظيمه(حصاد، براء، جلال، صغار).
5. فَعَالَةٌ : فيه معنى المسلك والسلوك، والمهن(تَجَارَةٌ، خِيَانَةٌ، تَلَاوَةٌ، رَغَايَةٌ، سِقَايَةٌ).
6. فَعِيلٌ: يفيد في التعابير المتعلقة بالصوت،(رُفِيرٌ وشَهيقٌ، حسيس، صريخ) ومنها يتعلق، بالاعتقاد ونتيجته(يَمِينٌ، يَقِينٌ، سَفِيهٌ)(وَعِيدٌ، حَرِيقٌ، نَذِيرٌ)
7. فَعَالَةٌ، يفيد الأعراض، (تَعَالَى، خَصَانَصَةٌ) (ظَلَالَةٌ، سَفَاهَةٌ، جَهَالَةٌ، نَذَامَةٌ).
8. فَعَالٌ، يفيد معنى الامتناع والانتهاز(صِيَامٌ، خَتَامٌ)والاشهار(النكاح، چهار، البغاء)، ومعنى القرار (فِرَاشٌ، كِفَات).
9. فُعْلَةٌ، ويفيد، اللون، والعيوب، والمسافة بالمجاز(خَضْرَاءٌ، غَمَةٌ، قَرَبَةٌ).
10. فُعَالٌ، يفيد ما يتعلق بالنوم(سُبَاتٌ، نُعَاسٌ) والصوت المرتفع(خَوَارٌ، مَكَاءٌ، دُعَاءٌ)، وما يفيد سحق الشيء(جُذَاذٌ، حُطَامٌ، رُقَات).
11. فَعْلُوتٌ، يفيد المبالغة(مَلَكُوتٌ، الطَّاغُوت).
12. فَعْلَانٌ: نرى دلالتها على الامتلاء(الرحمن، غَضْبَانٌ، الْخِيَوَان).
13. تَفْعَلَةٌ (فتح، سكون)، بمعنى سيؤدي إلى، (التَهْلُكَةُ).ستؤدي إلى الهلاك.

Detaylı bilgi için bkz. Ebû Hilal el-Askerî. *Mü'cemu el-Füruk'ü'l-Luğaviyye*, s. 427-429.

¹⁰³¹ Azîza Feual Babitî, *el-Mü'cemu'l-Müfesa'li'n-Nahivi'l-Arabî*, c. 2, s. 996.

¹⁰³² Ebû Sa'îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, s. 215.

¹⁰³³ A'raf sûresi, 7/105.

¹⁰³⁴ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühîd fi't-Tefsîr*, c. 6, s. 56.

¹⁰³⁵ A'raf sûresi, 7/44.

¹⁰³⁶ ebü'l-Bekâ el-Ukberî, et-*Tibyan fi-i'rabü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 251

¹⁰³⁷ Âl-i İmrân sûresi, 3/28; ebü'l-Bekâ el-Ukberî, et-*Tibyan fi-i'rabü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 251.

d. Zaman ierin gelen¹⁰³⁸

(وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَائِكِينَ) ¹⁰³⁹

2. Mastar Mimî,

Mastar Mim’i, fazladan bir “mim” ile başlayan ve sonunda bir kapalı “ta” ile bitmeyen mastardır. Vurgu ve güçlü delâletiyle kendini gösterir. ¹⁰⁴⁰

(وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مُنْشِكُمْ هُمْ نَاسِكُوهُ) ¹⁰⁴¹

- Mastar Mimi, sahiplik ve bir şeyin gayesini amacını ifade eder.

(وَكَايُنْ مَنْ قَرْيَةٍ أُمْلِيَتْ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْنَاهَا وَإِلَى الْمَصِيرِ) ¹⁰⁴²

Mimli kaynağı (Mastar Mimi), zaman ve mekân konumlarında geldiğinde anlam yapısı için kapsayıcı, ilmi bir yönü vardır. Bünyesindeki her bir kelime zaman ve mekân yönünden olayı sahih hale getirir.

Mimli mastar (مفعِل) vezninde bünyesindeki “ayne’l” harfinin Kesrâlî haliyle oluşur. Kendisinden önceki bağlamdan ortaya çıkar. Sarf ilmindeki mimli mastarın vezinlerinin uyumluluk olasılıklarını inceleyerek anlam ve vezinler arasında birbiriyle örtüşen örnekleri ve Kur’ân’ı Kerim’deki mim’li mastarları tablo halinde, bu konuda önceden yapılmış çalışmalar da ilmi açıdan ele alındı. Bir vezinde muhtemel üç ortak anlam vardır. Kur’anda yer alan مُسْتَقَرًّا مَقِيلًا ve benzeri kelimeler bu kabildendir.

(أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا) ¹⁰⁴³

(Müstekarran, مُسْتَقَرًّا) ve (Mekîlen مَقِيلًا) kullanılır. el-Mekî, insanların dinlenmek için sığındığı yerdir. Benzetme yoluyla (مَقِيلًا) dinlenme yeri olarak isimlendirilmektedir. Burada مُسْتَقَرًّا مَقِيلًا mastarlarını kullanmada zamana göre tercih yapılabilmektedir. Zaman, mekân ve mastar-ı mimi; bu üçlü arasında olası dokuz anlam vardır.

3. Sinâ’î Mastar

Yapma Mastar, ya-i müşeddede ve ta-i marbûta (ta-i nakil) olarak isimlendirilen başka bir lafızdan veya yapma mastarlarda yapılan bir müennes isim veznidir. ¹⁰⁴⁴

(إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ) ¹⁰⁴⁵

¹⁰³⁸ ebü’l-Bekâ el-Ukberî, et-*Tibyan fi-i’rabü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 583.

¹⁰³⁹ A’raf sûresi, 7/20; ebü’l-Bekâ el-Ukberî, et-*Tibyan fi-i’rabü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 560.

¹⁰⁴⁰ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ’rabü’l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi’l-Mureteli*, c. 9, s. 283

¹⁰⁴¹ Hac sûresi, 22/67.

¹⁰⁴² Hac sûresi, 22/48.

¹⁰⁴³ Furkân sûresi, 25/24; Muhyiddin Dervîş, *İ’rabü’l-Kur’ân ve Beyânuhu*, c. 7, s. 5.

¹⁰⁴⁴ Mekî, el-Hassanî, *Kelimat âni’l-Mesadir es-Sinâ’iyyeti* Mecelletü Mecma’i’l-luğati’l-‘Arabiyye

bi’Dimaşk, M. 88, c. 4, s. 1078.

¹⁰⁴⁵ Fetih sûresi, 48/26; Ebû Sa’îd Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatif, *el-Masdar Fi’l-Kur’âni’l-*

Şeyh Ahmed el-Hamalavy, (Şaza'l-Urf fi-Fen es-Sarf) adlı kitabında “mastarı sinai” terimini ilk kullanan kişidir. ¹⁰⁴⁶

Yapma master (Sinâ'î Master) delili: Arap dilinin yaşamdaki gelişmelerle etkileşimini meşrulaştıran kalıplardan biridir. Bilim, akademi, ticari, sanayi ve siyaset dünyasında yeni olan her şeyin morfolojik yeniliklere açık bir kapısı vardır. Yapma masterlarla (emperyalizm, Siyonizm, sosyalizm, teknoloji) gibi vezinsel terimlerin ifade edilmesi kolaylıkla mümkündür. ¹⁰⁴⁷

Tamamlayıcı vezinler (master-ı hey'et, master-ı merra, zaman, mekân) :

Bu bölümde, tamamlayıcı vezinleri inceleyeceğiz.

4. Master-ı Hey'et. Master-ı Nev'i

Fiilin oluşu sırasında, fiilin meydana geliş şeklini gösteren master vezinleridir. ¹⁰⁴⁸ Fiilin anlamını, türünü ve özelliğini belirten masterlardır. Örneğin, yürüyüş (Mişiye) (مشية), süs (Hiliye) (جليه), oturma (جلسه) gibi sulasî fiiller (Fi'le) (فعله) vezninde yapılır. (Cilse) (جلسه) “oturum” olarak kullanılır. ¹⁰⁴⁹

İsimleri: master-ı hey'e, master-ı nev'i, İsm-i hey'e, İsm-i nev'idir. Darp-vurmanın ismi فعلة vezninde bir tür vurma vurma şekli, fiilin durumunu bildiren yapıdaki masterlardır. ¹⁰⁵⁰ Master-ı nevi vezni “fa” harfindeki harekenin fetha, kesrâ veya damme olmasıyla farklılık gösterebilir. İsm-i hey'et konusunda çalışma yaptık. Sarfın bölümlerine göre tabloları düzenledik.

Yukarıda yer verilen tahlillerden sonra konuyu şu tespitle bağlamak isteriz. Mevzula alakalı Kur'ân'da yüz dört ayet ve yirmi civarı kök kelime varid olduğu söylenebilir.

5. Master Merra (Bir defa, bir kez anlamına gelen masterlar)

Kerîm, s. 211.

¹⁰⁴⁶ Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy *Şeza'l-Urf fi-Feni's-Sarf*, s. 57.

¹⁰⁴⁷ Hâtem Sâlih ed-Dâmin, *es-Sarf*, Matbaatü Dârü'l-Hikmeti, el-Mevsil, s. 139.

¹⁰⁴⁸ Sâmir İbrâhim el-Besârvtü, *Meksusat Sarfiyye Nahviyye*, s. 25. <https://almerja.com/reading.php?idm=11207>. (Erişim: 30. 5. 2020) .

¹⁰⁴⁹ Basil Feysel Sa'd ez-Zoabî, *Dirâsâtün Tetbikiyyetün Li-Masdari'l-Meret ve'l-Heyet fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Mecelletü'l-Ulum ve'd-Dirâsâtil-İnsaniyye, el-Merç, Mecelletün İlmiyyetün Mühakkemetün, aded (1) . el-Mücalat, (2) . 2014, s. 34.

¹⁰⁵⁰ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 999.

Çekimi olup vezni tam olan fiilden oluşan mastardır,¹⁰⁵¹ eylemin bir kere gerçekleştiğini gösterir.

Merhamet (رحمة), oturma (جلسة), yemek (أكلة), davet (دعوة), haykırış (صَيْحَةً) şeklinde; fi'le (فعل) vezninde gelir.¹⁰⁵²

Davet ve merhamet el-Merre Mastarı, mastar için bir sıfat olarak tek bir kelimenin eklenmesiyle de oluşur.

¹⁰⁵³ (إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ خَامِدُونَ)

Deyimsel olarak, eylemin bir kez gerçekleştiğini gösteren bir kaynaktır. Örneğin, Merhamet, oturma, yemek, davet.¹⁰⁵⁴ Burada da yer verilen tahlillerden sonra konuyu şu tespitle bağlamak isteriz. Çalışmamız esnasında mastar-ı merrenin Kur'ân-ı Kerim'de yüz dört yerde kök olarak da otuz üç kelime olarak varid olduğu söylenebilir.

6. Mastar Adedi (Sayı ve Adet)

Kur'ân-ı Kerim'de rakamlar; 1-9 arasındaki sayılar, ayrıca 1-100000 arasındaki sayılar, kinâye sayılar ve bünyesinde sayı sıfatı olma olasılığı olan isimler aşağıdaki vezinlerle sayı baplarında tez konusuna eklenmiştir.

- Kur'an'da geçen sayı tablolarının düzenlenmesi: Bu sayıları kırâatlere göre incelediğimizde, 19 âyettir.¹⁰⁵⁵
- Sayı temyizi âyetlerinin tablo haline getirilmesi: Âyetleri incelediğimizde sayı ve temyizlerinin farklılığıyla anlam farklılık gösterebilmektedir.

¹⁰⁵⁶ (وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً انْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ)

Burada ثَلَاثَةً kelimesi mahzuf olan bir mübteda için haberdur. Mahzuf olan mübteda (الله) lafzıdır. (الهيته)، (الالهية) şeklinde de olabilir. Bu durumda âyetin cümle akışı şu şekilde olur.

{ثَلَاثَةً (آلهتنا) ثَلَاثَةً}Haber ve mahfuz bir mübtedâ, takdiri (Allah), yani; Allah üçtür

demeyin. Buradaki takdir üç ilahin takdir edilmesidir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵¹ Azize Fevâl Bâbîti, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 124.

¹⁰⁵² Basîl Feysel Sa'd ez-Zoabî, *Dirâsâtün Tetbikiyyetün Li-Masdari'l-Meret ve'l-Heyet fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, s. 27.

¹⁰⁵³ Yâsîn sûresi, 36/29.

¹⁰⁵⁴ Basîl Feysel Sa'd ez-Zoabî, *Dirâsâtün Tetbikiyyetün Li-Masdari'l-Meret ve'l-Heyet fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, s. 32.

¹⁰⁵⁵ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühîd fi't-Tefsîr*, c. 10, s. 469.

¹⁰⁵⁶ Nisâ sûresi, 4/171.

¹⁰⁵⁷ Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 2, s. 442; el-Muntec ebü'l-Hemedânî, *el-Kitaabü'l-Farid fi'l-Rabi'l-Kur'ani'l-Macid*, c. 2, s. 387; ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-

{ ثَلَاثَةٌ } kelimesini haber değil mahzuf bir isme sıfat olarak yorumlamak mümkündür.

{ وَلَا تَقُولُوا (لَنَا آلِهَةٌ) ثَلَاثَةٌ } Bu durumda cümlelerin akışı şöyle olur.

Üç tanrıyı, mübtedânın haberine vermeyerek, mahfuz mübtedâyâ sıfat olarak i'râb edilebilir.¹⁰⁵⁸

Çalışmada (كَم، كَأَيْن) kelimeleri [kaç, nice] sayılardan kinaye olarak varid olduğunu gördük. Şer-i ölçü ve şer-i vezinler kalıbıyla sayılara delâlet eden kelimeler de vardır. Bunları ölçü ve tartı birimi olarak günümüzde hangi sayılara takabül ettiğinin akademik ölçekte incelenmesi önem arz etmektedir. Mesela Habbe, miskal ve hardal gibi. Örneğin şu âyette geçtiği üzere:

¹⁰⁵⁹ (يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ)

Çoğul sayıları çağrıştıran, نَفَر، رَهْط، بضاعة gibi kelimeleri de adetlerden kinaye olarak varid olduğu söylenebilir.¹⁰⁶⁰

2. 10. 3. İsm-i Mekân, Zaman (Zaman ve Yer İsimleri) Anlamında Masdar

Eylemin zamanını veya yerini belirten iki isimdir. Bu iki ismi birbirinden ayırmak, cümledeki göstergeye göre mümkündür. Eğer bir gösterge yoksa zaman ve mekân mastara uygunluk gösterir. Bu isimler مفعلة vezninde gelir.¹⁰⁶¹ Bu kırâat vucuhatının sayısı otuz dört civarında olduğu, ayrıca ism-i zaman ve ism-i mekân olarak, Kur'an'da yirmi âyette geçtiği söylenebilir.¹⁰⁶²

¹⁰⁶³ (أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا)

2. 11. Neseb

Neseb, aidiyet, soy ve memleket gibi anlamlara gelir.

Hüseyin b. Abdullah el-Akbari. *İmlâ Ma Men bih er'Rahman Min vücüh el-İ'râbü ve'l-kirâat Fî Cemîau'l Kur'an*. c. 1, s. 204; Muhammed Hasan Osmân, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Beiyân Maânih*. Dâru'r-Resâle, Kâhire, 1. Bsk., 1423/2003, c. 2, s. 866.

¹⁰⁵⁸ Ebû Bekir Abdükâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Carcanî. *Delâ'ilü'l-i'câz*. Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1. Bsk., 1995, s. 285.

¹⁰⁵⁹ Lokmân sûresi, 31/16.

¹⁰⁶⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîbü'l-Besarî el-Begdâtî, el-Mâverdi (ö.450/1058), *Tefsîr el-Mâverdi = en-Nüket ve'l-Uyun*. Thk: es-Sayid b. Abdulmeksûd b. Abdurrahîm. Darul Kutubü'l-İlmîat. Beyrut, c. 4, s. 273.

¹⁰⁶¹ Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy, *Şeza'l-Urf fî-Feni's-Sarf*, s. 71.

¹⁰⁶² Ahmed b. Muhammed el-Hemlâviy, *Şeza'l-Urf fî-Feni's-Sarf*, s. 71.

¹⁰⁶³ Furkân sûresi, 25/24; Muhyiddin Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve Beyânuhu*, c. 7, s. 5.

Soy; bir ülke, bir meslek, bir düşünce, bir mezhebe ait olan lafz-i üsluptur. Kelimenin sonuna nispet ya'sı veya nispet ifade eden bir kalıp eklenmesiyle yapılır.

Nispet konusunu kırâatler yönüyle ele almaya, nispet ya'sız nesebi açıklamaya, Kur'ân-ı Kerim'deki nispet kelimelerini tablo halinde vermeye çalıştık. Oranların yerini alan sarf kalıpları için aşağıdaki örnekler sunulmuştur:¹⁰⁶⁴

1. Zu (ذو) yani sahibi. (الصاحب)

¹⁰⁶⁵ (وَإِنَّ رَبَّكَ لَنُورٍ مَّغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ)

2. Fe'âl فَعَّال; Bu kalıp soy ifade eden vezin olarak kabul edilir. Burada bir çağrışım mevcuttur. Sahibi anlamını verir.

¹⁰⁶⁶ (فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا) (وَإِنِّي لَغَفَّارٌ لِّمَن تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا ثُمَّ اهْتَدَى)

3. İsm-i Fâil. Bu formül, refakatçi (sahip) anlamını taşıdığına verilir. (Asım, yalancı, sihirbaz) . (عاصم، كاذب، ساحر) ¹⁰⁶⁷ Örneğin;

¹⁰⁶⁸ (قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَجَمَ وَحَالٍ بَيْنَهُمَا الْمُوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُعْرَقِينَ)

2. 12. Kur'ân Gramerine Göre Çeşitli Sarfî Yollar

Bu bölümde, konuşmanın sarf açısından oluşumunu tamamlayan çeşitli isim çekimleri grubunu inceleyeceğiz.

1. Gayri munsarif isimler.
2. Harflerdeki sarfî değişiklik.
3. Tesniye ve çoğullar.

2. 12. 1. Gayri Munsarif İsimler ve Tenvin Alma Gerekçesi

İsim, iki kısma ayrılır:

1. Herhangi bir illet barındırmayan veya istisna durumu olmayan, tenvîn ile üç harekeyi kabul eden isimler. ¹⁰⁶⁹
2. Fiile benzeyen bazı sebeplerden dolayı cer ve tenvîni almayan/alınamayan isimler. Ayrıca isimle ilgili bazı istisna kelimeler/kalıplar da bulunmaktadır.

¹⁰⁶⁴ Hammûd Nâsır Nessâr. *Ebniye Sarfîyye Tehmil Me'anâ'n-Nesb*. Mecelletü Câmiatü'n-Nâsir. Added (2) . Disembir 2013, s. 227.

¹⁰⁶⁵ Ra'd sûresi, 13/6.

¹⁰⁶⁶ Tâhâ sûresi, 20/82.

¹⁰⁶⁷ Ebü'l-Kasim Muhammed Saîd el-Müeddib, *Dekaikü't-Tesrif*, Thk: Hatim ed-Damen, Dâru'l-Beşir, 1. Bsk, 1425 /2004, s. 96.

¹⁰⁶⁸ Hûd sûresi, 11/43.

¹⁰⁶⁹ İbnü'l-Enbârî, ebü'l-Berekât, *Esrâru'l-Arabiyye*, s. 54.

İsim, lam-ı ta'rif, nida, tenvin ve cerr edatı kabul etme özelliğine sahiptir. Fiil, müenneslik tâ'sı, fâ'il ve cezm edatı kabul etmekte fakat cer ve tenvin almamaktadır.

Tenvîn, “sakin nun” harfi pozisyonunda olup yazıda değil, yalnızca okunurken isimlere eklenmektedir. ¹⁰⁷⁰ Buna (تنوين التمكن) denmektedir. Tenvin, elif, yâ ve vav harflerinden ziyade bir işarettir. Bu harfler sürekli değişebildiği için onların yerlerini tenvîn almıştır. Tenvîn, hafif olduğu ve sesli harflere benzediği için kullanıma daha müsaittir. ¹⁰⁷¹

Sarf, değişkenlik ve i'râbla alakalı bir olgudur. Bunun özü de tenvin ve cer'dir. Gayri munsarif olan isim bu iki hasleti alamaz. Bunların i'râbı şöyledir: Ref' halinde damme, nasb ve cer halinde fetha alırlar, ancak izafe ve “el” takısı aldıklarında kesrâ alabilirler. Gayri munsarifler fiile benzedikleri için kesrâ ve tenvin almazlar. Nitekim bu iki i'râb alameti fiillerde bulunmaz, ancak ismin temel özelliklerinden olan izafet veya el takısı ile beraber isme benzer olduklarından bu iki i'râb alametini almaya başlarlar.

İsmin cer ve tenvin almama gerekçesi: Gayri munsarif olan isimler fiile benzedikleri için cer' ve tenvin almazlar. ¹⁰⁷² Örneğin: مَرَّتْ بِأَحْمَدَ وَإِبْرَاهِيمَ

Çeşitleri hakkında görüşler:

- a. Yaygın ve genel kabule göre gayri munsarif ismin tenvîni kabul etmemesi müenneslik alametlerindendir.
- b. Bir fiile benzer; çünkü “nun” harfi almaz.
- c. Kesre ile değil de fetha ile mecrûr olur. Burada fethanın konumunu araştırmak istesek konunun fazla uzayacağı kanısındayız. Her ne zaman kesre alırsa tercih edilen mecrûr yapmaktır.
1. Gayri munsarif kategorisinde yer alan isimler için beş temel gerekçe tespit edilmiştir.
 - A. Özel isim olması, yabancı olması, fiil vezninde elifsiz müennes olması, nun ve elif'in ziyade olması. Şimdi bir illet sebebiyle gayri munsarif olan isme bakalım. İki kısma ayrılmaktadır. ¹⁰⁷³

¹⁰⁷⁴ (وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ)

¹⁰⁷⁵ (إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ)

B. Vezin, (Fi'lâ) (فعلى) (müjde ذكرى) (بشرى Zikrâ) (Hasta مرضى) :

¹⁰⁷⁰ Abbâs Hasan, *en-Nahivü'l-Vaffi*-Matbaatü'l-Maarif, 15. Bsk, c. 1, s. 27

¹⁰⁷¹ İbnü'l-Enbârî, *Esrâru'l-Arabiyye*, s. 54

¹⁰⁷² İbn Akil, *Şerh İbn-i Akil ala'l-Elfiyyeti İbn-i Mâlik*. c. 3, s. 320

¹⁰⁷³ Abdülazîm Fethî Halîl eş-Şâir. *el-el-A'lâm el-Memmnûâe Min-es-Sarf Fî el-Kürân el-Kerîm*, Mektebetü'l-Âdâb. Kâhire, 1Bsk., 1425/2004, s. 21

¹⁰⁷⁴ Fetih sûresi, 48/24; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'râbü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 11, s. 147.

¹⁰⁷⁵ Âl-i İmrân sûresi, 3/96; Mahmud b. Abdurrahîm-Sâfi, *el-Cedvel fî-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, c. 4, s. 252.

1076 (مُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ)

C. Vezin, (Fâ'lâ') (فعلاء) (نَعْمَاءَ) (Dera'â' Ne'mâ' (ضَرَاءَ) :

1077 ((وَلَيْتُنَّ أَذْقَنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسْنَهُ لِيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي

D. Sıfat olması: (Fâ'lâ'), Sıfat, (بَيِّضَاءَ) bembeyaz)

1078 (وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجَ بَيِّضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ)

E. İstisna: Eğer bir isim müennes, sülâsî ve فعل vezninde ise, gayri munsarif veya munsarif olması caizdir.

1079 (وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا)

2. Müntehâi'l-Cümû' lafzının gayri munsarif olması için sadece bir illet gerekir, yani alem olmak için ilave olarak bir gerekçe istemez.

• Eğer kelimenin lafzı ismi mekân, ismi alet bakımından müennesliği çağrıştırdığı halde müzekker sığaya dayanırsa gayri munsarif olur. 1080

A. Fe'âil (بَصَائِرُ), (فَعَائِلُ) :

قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ 1081)

B. Fe'âlî (أَنَاسِيَّ), (فَعَالِي) :

وَنُسْقِيهِ مِمَّا خَلَقْنَا أَنْعَامًا وَأَنَاسِيَّ كَثِيرًا 1082)

1. İki Sebebe Binaen Gayri Munsarif Olma

Özel isim olması ve fiil unsuru, kelimelerin gayri munsarif olmasında etkilidir. İsimler, çoğunlukla fiile benzediği için gayri munsarif olmaktadır. Oysaki gayri munsarif sayılmak için iki sebep gereklidir. Normal koşullarda çekim yapılan isimlerin gayri munsarif olabilmesi için aşağıdaki iki özellikten birine sahip olması gerekmektedir:

A. Ef'ale, Yef'âlû ve Kur'ân'dan örnekleri

Bu durum, (أَحْمَدُ = أَعْمَل) ve (يَفْعَل = يَزِيد) gibi örneklerle gösterilir. Kur'ân'dan bazı örnekler:

1083 (وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِيهِ مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ)

B. Kelime özel isim olarak kullanılmazsa gayri munsarif olmaz.

1076 Bakara sûresi, 2/97.. Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 1, s. 123.

1077 Hûd sûresi, 11/10; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. 3, s. 213; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 5, s. 139; Abdülazîz Ali Sefer, *el-Memnuâ Min-es-Sarf fi'l-Luğet el-Arabiyye*, Âlemü'l-Kütüb, s. 300.

1078 Tâhâ sûresi, 20/22; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 87.

1079 Bakara sûresi, 2/35.

1080 Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*, s. 42.

1081 En'am sûresi, 6/104.

1082 Furkân sûresi, 25/49; Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufasssal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, c. 7, s. 87.

1083 Saffsûresi, 61/6; Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, *et-Tuhfetü's-Senyye bi-Şerhi'l-Mukedimeti'l-Acrumyye*, s. 42.

1084 (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْزُلٍ الْعُمْرِ)

Erzel kelimesi,¹⁰⁸⁵ isim olmadığı ve fiil vezni kapsamında olmadığı için gayri munsarif olmamıştır. ¹⁰⁸⁶

C. Sıfat ile kullanımı:

1087 (أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ)

D. Kabile ve mahalle isimleri:

Kabile ve mahalle adları. Mübadelenin veya yasağın nedeni, bilimsel kökeni veya adamın adının yorumlanması bir de takas veya yasaklanma olasılığı. ¹⁰⁸⁸

1089 (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ)

A. Udul (Kelime Vezninin Bozulması)

Etimolojik olarak tespit edilen belli kalıplar vardır. Bu kalıplara uymayan vezinlere udul, kalıbı bozulmuş denmektedir. Bazıları sahiden vezni bozulmuş, bazılarında ise ona ait doğru vezin tespit edilmemiş/edilememiş bundan dolayı udul yaşamış denmiştir. Kadim dillerde gerek fiillerde gerekse isimlerde belli başlı vezinler vardır. Bunların tespiti istikra yöntemine dayanır. Bu vezinlere uymayanlara Arap dilbiliminin temel özelliği olan, mesela; isimlerin mecrûr olması, tenvin alması gibi nitelikleri taşımaz, ancak Arapçanın patentli mesabesinde olan “el” takısı aldığı bu nitelikleri [mecrur olma] alabilir. Udul, isimler ve sayılarda gerçekleşmektedir.

Gayr-i munsarif sebeplerinden biri olan udul nadirdir. Belli isimlerde vardır. İsimler şunlardır: Ömer عُمر, Züfer زُفَر, Mudar مُضَر, Süâl سُئِلَ, Hübel هُبَل, Zühal زُحَل, Üsem عُصَم, Küzeh قُرَح, Cüşem جُشَم, Küsem قُشَم, Cümeh جُمَح, Cühâ جُحَا, Dülef دُلف ve Büle’ بُلَع.

B. Sayılar (مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ) gibi.

Buna örnek olarak şu âyetlerdir:

1090 (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ)

1091 (أُولَىٰ أَجْنَحَةٍ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ)

C. Ucme (Acemi Olan İsimler)

¹⁰⁸⁴ Nahl sûresi, 16/70; Şamsuddin el-Kurtûbî. *el-Câmi'a li-Ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kûrtubî* c. 18. s. 38.

¹⁰⁸⁵ Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzâni's-Sarfiyye* s. 226.

¹⁰⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endülüsî, *el-Behrü'l-Mühîr fi't-Tefsîr*, c. 2, s. 855, 861.

¹⁰⁸⁷ En'am sûresi, 6/53. ; Hamdi Bedreddin İbrahim, *Mu'cemü'l-Evzâni's-Sarfiyye*, s. 226.

¹⁰⁸⁸ el-Müberred, *el-Muktedab*, c. 3, s. 357.

¹⁰⁸⁹ Fecr sûresi, 89/6-7.

¹⁰⁹⁰ Nisâ sûresi, 3/3.

¹⁰⁹¹ Fâtir sûresi, 35/1.

Gayri munsarif olmanın diğerk bir sebebi ucmedir. Arapça asıllı olmayan isimler ucme sıfatı alırlar. Diğerk bir anlatımla acemi kabul edilirler. Arapça asıllı olmayan bütün isimler acemidir. Bunlar tenvin ve kesrâ almazlar.

Bu gayri munsarif grup kendi içinde şahıs isimleri ve diğerk isimler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Birincisi, şahıs isimleri:

Kur'an'da yabancı kökenli isimlerin varlığı, eski dönemlerden beri tartışılan bir konudur. Gayri munsarif olan isimlerin kökeninin Arapça olmadığı, delil olarak gösterilmektedir. Bunun için Kur'an-ı Kerim'den detaylı örnekler sunacağız. Kur'an'da geçen gayri munsarif isimlere örnek ayetler şöyledir:

Yabancı kökenli şahıs isimleri: Kur'an'da geçen örnekler aşağıdaki gibidir:

Âdem (آدم), İdris (إدريس), İbrâhîm (إبراهيم), İsmâ'îl (إسماعيل), İshak (إسحاق), İsrâ'îl (إسرائيل), Ya'kûb (يعقوب), Eyyûb (أيوب), Yûsuf (يوسف), Dâvûd (داود), Süleyman (سليمان), İlyâs (إلياس) gibi...

İkincisi, mekân isimleri:

İrem (إرم), Bekke, Mekke (مكة), Semûd (ثمود), Cehennem (جهنم), Yasrib (يثرب) gibi...

Kanaatimize göre, şehir adı olarak mekân isimleri kesrâ almamalıdır. Nedenine gelince; kesrâ hareketi, doğası gereği inceliği ve zarafeti ifade eder. Kırılma anlamına gelen kesrâ, ayrıca alçaklık ve ezikliği ifade eder. Örneğin (مكة، مصر) gibi tarihi ve kadim şehirler, kesrâ almamasının nedeni böyle bir gerekçe ve incelik olabilir. Kesre almamakla, şehirler sürekli olarak mamur ve dik durma niteliği kazanmış olurlar.

Kur'an'da geçen (اهبطوا مصرأ) âyetinde (مصرأ) kelimesi tenvinli olarak okunduğunda, bunda incelik ve zarafet hissedilir. Bir şehre iniş, orada istikrar amacı taşır. Dolayısıyla inilecek şehir uysal, huzurlu ve sakin olmalı; kaba ve katı olmamalı ki, oraya inenler sükûnet bulsunlar ve yaşama ortamı bulabilsinler.

Şehir, sakinlerine boyun eğmeli; sakinlerinin boyun eğdirmemelidir, ayrıca (اهبطوا مصرأ) âyetinde “Mısır” kelimesinin belirsiz gelmesi, onu gayri munsarif kılmaktadır. Gayri munsarif olmasının temel özelliklerinden biri, özel isim olmasıdır.

Gayri munsarif konusu, içinde çok ince nüanslar barındıran bir konudur. Örneğin (أحمد) ve (محمد) kelimelerinde de bu incelik görülebilir. Bilindiği üzere, gayri munsarif olan kelimelerde sağlamlık ve sertlik hissi bulunmaktadır. Yabancı kökenli isimler örneğinde olduğu gibi. (محمد) kelimesinde incelik, zarafet ve merhamet vardır. Âlemlere rahmet olarak

gönderilen Hz. Peygamber'in şanına yakışır niteliktedir. (أحمد) ismi ise, fonetik açıdan daha sert bir mizaç taşımaktadır ve bu nedenle gayri munsarif sayılmıştır. ¹⁰⁹²

• Ahmed ismi yerine “*Muhammed*” denilmiştir, bu yüzden onun adı âlemlere karşı şefkat ve merhamet sahibidir. Ahmed ise, sert ve şefkatli olarak nitelendirilir.

• Morfoloji, Arap dilleri içerisinde Kur’ân okumalarıyla canlanan bir kavramdır. ¹⁰⁹³

Bu araştırmaya göre şu sonuçlara ulaşabiliriz:

1. Kesre'nin varlığı, inceliğe ve kırılmaya işaret etmektedir. Şehir isimleri söz konusu olduğunda, bunlar olduğu gibi kalmaktadır.
2. İnme eylemi esnasında tenvin alındığında, hassasiyetin olduğunu ve inişle ülkenin inişini fark ettiğimizde, yumuşaklığa ve hassasiyete ihtiyaç duyulduğunu görüyoruz. Bu nedenle hassasiyet, inişe uygun bir şekilde yaşamak için gerekli hale gelmiştir. Alçaltıcı olmayan¹⁰⁹⁴ ve inkâr edilmeyen bir yaşam ortamı sunar.

Harflerle Değişen Sarfî Kelimeler:

Harfler, kelimelerin kökenidir ve onları yerleştirildikleri yere göre koordine etmenin köklü ve kabul görmüş bir önemi vardır. Harflerin mevkisi değişirse, başka bir etkisi ve başka bir anlamı olur. Harflerin yerlerini değiştirmek veya yeni bir harf eklemek, kelimedeki konunun/anlamın da manasını beraberinde getirmektedir. Aşağıdaki konuda, yukarıda anlatılan durumlarla ilgili harflerin yerlerinin değişmesi, birbirinin yerine kullanılması ve harf eklenme durumlarından söz edilecektir.

1. 13. Harflerin İbdali ve Örnek Ayetlerin Tahlili (Harflerin Yer Değiştirmesi)

Kur’ân kelimelerinde ibdâl ameliyesi geniş bir yelpazeye sahiptir. Sarf ilminde uygulanan i'lâl ve ibdâl ameliyelerinin bir kısmı söz konusu kırâat varyantlarıyla uyuşmakta, bir kısmı sadece kırâat vecihleri şeklinde munhasır kalmaktadır. Buradan hareketle sarf ve nahiv literatüründe olmayan bazı uygulamaların kırâat vecihleri bağlamında mevcut olduğu müşahede edilmektedir. Dolayısıyla kırâat vecihleri sarfî i'lalden daha yaygındır. Ona referans olmaktadır da denilebilir.

¹⁰⁹² Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Mûsâ b. Hibetullah ed-Deynûrî (el-Cilîs), *Simâr es-Sinâet fî-ilim el-Arebiyye*, Thk: Muhammed b. Hâlid el-Fâdil, İdâretü's-Sekâfet ve'n-Neşir. Câmi'at'l-İmâm Muhammed b. Suûdü'l-İslâmiyye, 1411/1990, s. 401.

¹⁰⁹³ Sâlih Flah el-Mihân, *Sarf ü'l-Memnûe Mini's-Sarf*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Muhammed Semîr Necîb Abdülbâkî el-Libdî, Câmiatü' ş-Şarki'l-Avsat Li'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ, 2011, s. 139.

¹⁰⁹⁴ Sabah Muhammed Hüdür el-Hecûc, *el-Memnûâ Min-es-Sarf*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Ceâfer Nâîf Abâbne Külliyyetü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, s. 67.

Bir kelimenin bazı harflerini değiştirmek, örneğin (Cezebe جذب) veya (Cebeze جذب) gibi,¹⁰⁹⁵ aynı kelimedeki başka bir harfin yerine bir harf koyarak gerçekleştirilebilir.¹⁰⁹⁶ Harflerin değişmesi/dönüşmesi, kelimenin harflerinin dizilişinde değişimler meydana getireceğinden kelimeyi bilinen sığadan başka bir sığaya koyabilir.

Türleri: Sülâsî fiillerdeki durumu; (F, a, l) فعل harflerinin yerlerini değiştirmeye dayanır. Birini öne veya arkaya almakla gerçekleşmektedir.¹⁰⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'de olmasıyla ilgili ihtilaf mevcuttur. Kimine göre Kur'an'da mevcut değildir. Lisan'ül-Arab eserindeki geniş açıklamalara göre bu türden kelimeler Kur'an'da mevcuttur.

Aşağıda kelimelerde harflerin yer değiştirdiği âyetlerin yer aldığı örnekler verilecektir:¹⁰⁹⁸

¹⁰⁹⁹ (يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ)

(Min-es-Savâki'i¹¹⁰⁰) (مِنَ الصَّوَاعِقِ) . Burada ibdâl ile kırâat veçhi Hasan el-Basrî'ye aittir (ö.110/728).

¹¹⁰¹ (فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ)

(es-Ska'âtü)¹¹⁰² (فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ) . Bu ayette harf ibdâli ile varid olan kırâat veçhi Ali b. Ebi Talibe(ö.40/661), isnad edilir.

İbdal, bir kelimenin anlamını değiştirmek amacıyla bir harfin yerine başka bir harfin getirilmesi işlemidir ve iki çeşide ayrılır:¹¹⁰³

1. **Sarfî ibdâl:** bir kelimenin telaffuzunu kolaylaştırmak için başka bir harfi kelimedeki bir harf yerine kullanmaktır. Bu türden harfler on iki tane olup şu cümlelerle ifade edilmektedir: (أَجْدُ طُوَيْتَ مِنْهَا) . Başka bir görüşe göre ise dokuz harf olup şöyle ifade edilmektedir: (هَدَاتِ مَوَطِيَا) .¹¹⁰⁴

¹⁰⁹⁵ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 2, s. 799.

¹⁰⁹⁶ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 2, s. 799.

¹⁰⁹⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişafü'd-Drb Min-Lisani'l-Urb*, c. 1, s. 355.

¹⁰⁹⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi-Şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 10.

¹⁰⁹⁹ Bakara sûresi, 2/19.

¹¹⁰⁰ İbn Haleyihi, *Muhtasar fi-Şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 11.

¹¹⁰¹ Bakara sûresi, 2/55.

¹¹⁰² İbn Haleyihi, *Muhtasar fi-Şevâzzi'l-Kur'ân*, s. 11.

¹¹⁰³ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 2, s. 983.

¹¹⁰⁴ İbn Asfûr, *el-Mumtia'l-Kabîr fi't-Tesrif*, s. 213.

2. **Lüğavî ibdâl:** birbirine münasip iki lafız arasında çeşitli anlamları bir harfin değişmesiyle verilmesidir; fakat bu harflerin mahreç açısından birbirine yakın olması veya eş anlamlı olması gerekmektedir. Örnek olarak; (نَعَى وَنَهَى) ve (طَنَّ وَدَنَّ) gibi. Lüğavî ibdâl, sarfî ibdâl çeşidinden daha genel bir anlam ifade etmektedir. ¹¹⁰⁵

- Benzer âyetlerde harfler arasında yer değiştirme:¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁷ (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا)

¹¹⁰⁸ ((وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ ثُمَّ أَعْرَضَ عَنْهَا))

- Kelimelerde ibdâl:¹¹⁰⁹

¹¹¹⁰ (فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا)

¹¹¹¹ (فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا) (الأعراف: 160)

İbdâl şekilleri, kelimenin bir harfinin başka bir harfle değişmesidir. Kırâat ilminde yaygın bir uygulama olan ibdâl ameliyesini icra eden kurrâ, ehl-i ibdâl veya ibdâlcılar olarak anılırlar. Hakikatte ibdâl yapan kurrâ çoktur. Bunlardan en yaygın kullananlar جيجع remizlerin sahipleridir. Sakin hemzeyi mâ kablnin harekesinin cinsi olan illet harfine dönüşmesi olan ibdâl, kırâatın yaygın vecihlerinden olup biz bunlardan ikiyüz otuz beş civarında tespit ettik. ¹¹¹²

(Hemzetü) harfinin, (elif), (hâ), (vav) ve (ya) harflerinden biriyle değişimi: (جَفَاءً، جُفَالًا) (cüfaâ, cüfeala). ¹¹¹³

¹¹¹⁴ (فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً)

- a. (أَلَّا يَسْجُدُوا هَلَّا) :

(أَلَّا يَسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي يُخْرِجُ الْخَبْءَ ¹¹¹⁵)

- 2. (Tâ) harfinin, (Dâl), (Zay), (Sâd) ve (Tâ) harflerinden biriyle değişimi:

¹¹⁰⁵ Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 48.

¹¹⁰⁶ Muhammed el-Kasimî, *Uslubü'l-İbdal fi'l-Kur'an-i'l-Kerîm*, Âdâb, Mecelletü İlmiyye Nisf Seneviat Mühekkemetun, tasdur ean Külliyyeti aladab. Câmiatü'l-Hertumi, 2018, s. 26.

¹¹⁰⁷ Kehf sûresi, 18/57.

¹¹⁰⁸ Secde sûresi, 32/22.

¹¹⁰⁹ Muhammed el-Kasimî, *Belâgetü'l-İbdal fi'l-Hitâbü'l-Kur'anî*, Yüksek Lisans Tezi, İşrâf, Milûd Mensûrî, Câmiatü Vehrân, Küliyetü'l-Lüğeti ve'l-Adâb, 1436/2015, s. 225.

¹¹¹⁰ Bakara sûresi, 2, 60; Muhammed el-Kasimî, *Uslubü'l-İbdal fi'l-Kur'an-i'l-Kerîm*. s. 29.

¹¹¹¹ A'râf sûresi, 7/160.

¹¹¹² Azize Fevâl Bâbetî, *el-Mu'cemü'l-Mufasssal fi'n-Nahvi'l-Arabî*, c. 1, s. 56.

¹¹¹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 6, s. 347.

¹¹¹⁴ Ra'd sûresi, 13/17.

¹¹¹⁵ Nemil sûresi, 28/25; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 1, s. 67, c. 8, s. 229.

a) (Tâ) - (Dâl) (طاء) : تبدل التاء : دال، ذال، زاي، صاد، طاء) (etdâratüm, feddâratüm) :¹¹¹⁶
a. (فَادَّارَاتُمْ، اَنْدَارَاتُمْ)
¹¹¹⁷ (وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَاتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُحْرَجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ)

b) (Tâ) - (Zây) (¹¹¹⁸ المَزْمَلُ، المتَزَمِلُ، أو المَزْتَمِلُ) (1119) يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ)

c) (Tâ) - (Sâd) (يَخْصِمُونَ، يَخْتَصِمُونَ) ¹¹²⁰
¹¹²¹ ((مَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ يَخِصِّمُونَ

d) (Tâ) - (Tâa)
a. ¹¹²² (أَصْطَرُّهُ، اصْطَرَّه)
¹¹²³ (ثُمَّ أَصْطَرَّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ)

3. (Sâ) harfini, (Fâ) ve (Zal) harflerinden biriyle değişimi.
a. ¹¹²⁴ (الْأَجْدَاثُ، الْأَجْدَاثُ)
¹¹²⁵ (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ)

b. ¹¹²⁶ (جَائِيَّةً، جَائِيَّةً)
¹¹²⁷ (وَنَرَى كُلُّ أُمَّةٍ جَائِيَّةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعَى إِلَى كِتَابِهَا)

e) (Cim) harfinin, (Hâ) ve (Yâ) harflerinden biriyle değişimi.
A. (Cim) harfinin, (Hâ) ve (Yâ) harflerinden birine değişimi.
¹¹²⁸ (نُنَهِكُ، نُنَهِكُ) (nünecike, nünehike)
¹¹²⁹ (فَالْيَوْمَ نُنَهِكُ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلَقَكَ آيَةً)

i. ¹¹³⁰ (تَعَسَّسُوا، وَلَا تَحَسَّسُوا) (tecessesû, tehassesû)

1131 (إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا)

B. (Cim) harfinin, (Yâ) harfine dönüşmesi (الشَّجَرَةُ، الشَّيْرَةُ) (eş-şîrete, eş-şîrete) .

1132

1133 (وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ)

f) (Hâ) harfinin, ح خ ع ز (Hâ) (He) (Zay) (Ayn) harflerinden biriyle değişimi.

(Hâ) harfinin, (Cim) harfine dönüşmesine örnek: (جَدَبٌ، حَدَبٌ) (hedeb) (cedeb) . 1134

1135 (حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ)

i. (Hâ) harfinin noktalı (Hı), harfine dönüşmesi. Buna örnek olarak (سَبْحًا، سَبْحًا) (Sâḥa, Sâḥa) .

1136 (إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا)

(Hâ) harfinin, (Zây) harfine dönüşmesi. Buna örnek olarak (يَجْمُرُونَ، يَجْمَحُونَ) (yecmeḥûn) (yecmezûn) . 1137 Kur'ân'dan âyet ise şudur:

1138 (لَوْ لَوْ إِلَىٰهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ)

ii. (Hâ) harfinin, (ayn) harfine dönüşmesi. (وَطَلَعِ، وَطَلَحِ) (telhün) (teluün) . 1139

1140 (وَطَلَحِ مَنْضُودٍ)

g) (Hı) harfinin (Hâ) harfine dönüşmesi. Yukarıdaki misalin zıddı.

(Yesteshirûn) 1141 (يَسْتَشْرِوْنَ-يَسْتَشْرِوْنَ) gibi. Buna âyetten örnek şudur:

1142 (وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَشْرِوْنَ)

Her iki şekilde de okunmuştur.

h) (Dâl) harfinin, (Tâ) ve (Zâl) harflerinden biriyle değişimi.

(فَشَرِدْ، فَشَرِزْ) 1143 (feşerid) (feşeriz)

1131 Hucurât sûresi; 49/12.

1132 Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem 'l-Kirâati*, c. 1, s. 82.

1133 Bakara sûresi, 2/35.

1134 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ḡarab min lisâni'l-'Arab*, c. 7, s. 14.

1135 Enbiyâ sûresi, 21/96.

1136 Müzzemmil sûresi, 73/7.

1137 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ḡarab min lisâni'l-'Arab*, c. 5, s. 438.

1138 Tevbe sûresi, 9/57.

1139 İbn Haleyihi, *Muhtasar fî-Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 151; Hûriye Abeiyb, *et-Tefsîrû'l-İctimâ'î Li'l-Kirâati'l-Kürâniyye*, Heûliât Câmiatü'l-Cezâir, s. 192.

1140 Vâkiâ sûresi 56/29.

1141 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ḡarab min lisâni'l-'Arab*, c. 9, s. 95.

1142 Sâffât sûresi, 37/14.

1143 Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ḡarab min lisâni'l-'Arab*, c. 5, s. 340.

1144 (فَإِمَّا تَنْفِقْنَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَفَهُمْ)

- i. (Yekbitehüm) (yekbidehüm) ¹¹⁴⁵ (يَكْبِدُهُمْ، يَكْبِتُهُمْ)

1146 (لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ)

- i) (Zâl) harfinin, (Dâl) harflerinden biriyle değişimi.

(إبدال الذال) (تبدل إلى دال)

- i. (kezib) (kedib) ¹¹⁴⁷ (كَذِبَ، يَدِمَ كَذِبَ)

1148 (وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ)

- j) (Râ) harfini, (Zây), (Lâm) ve (Yâa) harflerinden biriyle değişimi.

- i. (Râ), (Zây) . (riayâ) (ziayâ) . ¹¹⁴⁹ (وَرِيَاءً، وَزِيَاءً)

1150 (وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَتَانَا وَرِيَاءً)

(Râ) harfinden önce, (yâ) harfinin bulunması ve bulunmaması, yani şeddeli olan “râ” harfinin infikâkı (şeddenin açılımı) halinde birinci “râ” harfinin (yâ) harfine dönüşmesi (kerne) (keyirne) .

1151 (وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ)

- k) (Zây) harfinin, (Te) harflerine dönüşmesi.

- i. (lâtib) (lâtib) ¹¹⁵² (لا تَبِ، لا زَبِ) (ابدال الزاي) (تبدل إلى تاء)

1153 (إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَّازِبٍ)

1154 (حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ)

- l) (Sîn) harfinin, (Tâ), (Sâd) ve (Zây) harfleriyle değişimi:

- i. (Sîn), (Tâ) . (en-nâs) (en-nât) ¹¹⁵⁵ (النَّاسُ، النَّاتُ)

1156 (وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ)

¹¹⁴⁴ Enfâl sûresi, 8/57.

¹¹⁴⁵ es-Semîn el-Halabî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 3, s. 391.

¹¹⁴⁶ Âl-i imrân sûresi, 3/127.

¹¹⁴⁷ İbn Haleyihi, *Muhtasar fi-Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 67.

¹¹⁴⁸ Yûsuf sûresi, 12/18.

¹¹⁴⁹ İbn Haleyihi, *Muhtasar fi-Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 31.

¹¹⁵⁰ Meryem sûresi, 19/74.

¹¹⁵¹ Ahzâb sûresi, 33/33; Abdükâhir el-Cürcanî, *el-Miftah fi-Sarf*, s. 55

¹¹⁵² Ebû't-Tayibü'l-Helbî, *el-İbdâl*, c. 1, s. 114.

¹¹⁵³ Sâffât sûresi, 37/11.

¹¹⁵⁴ Yûnûs sûresi, 10/24.

¹¹⁵⁵ Ahmed b. Sa'îd Keşâş, *el-İbdâl Fi Lüğâi'l-Azd*, Derâsetü Seûtiye fi-Devi İlmi'l-Lüğeti'l-Hedîs. Meceletü'l-Câmiatü'l-İslâmiye, el-Medînetü'l-Müneûre, Senet (34) . A (117) . 1422/2002, s. 461

¹¹⁵⁶ Bakara sûresi, 2/8.

m) (Sâd) harfinin, (Sîn), (Dâd), (Zây) ve (Tâ) harfleriyle değişimi:

A. (sâd), (sîn) . (طاء، ضاد، زاي، سين، إبدال الصاد).

a. (el-müseytirune) (المُصَيِّرُونَ، المسيطرون) .¹¹⁵⁷

(أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمْ الْمَصِيِّرُونَ)¹¹⁵⁸

b. (bimusaytirin) (بِمُصَيِّرٍ، بِمُصَيِّرٍ)¹¹⁵⁹

(أَسْنَتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ)¹¹⁶⁰

B. (Sâd), (Zây) .

i. (esdek, ezdekü) (أَصْدَقُ، أَرْدَقُ)¹¹⁶¹.

(وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا)¹¹⁶²

ii. (yesdifun) (يَصْدِفُونَ، يَزْدِفُونَ) (yesdifun) .¹¹⁶³

(سَنَجْزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ)¹¹⁶⁴

C. (Sâd), (Dâd) .

i. (yenküduküm) (يَنْكُصُوكُمْ، يَنْقُصُوكُمْ)¹¹⁶⁵

(إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا)¹¹⁶⁶

ii. (hetEbû) (hedEbû) (hesEbû) (حَصَبُ، حَضَبُ، حَطَبُ) .¹¹⁶⁷

(إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ)¹¹⁶⁸

n) (Dâd) harfinin, (Sâd), (Zâ) (طاء، ضاد، زاء) harflerinden biriyle değişimi.

A. (Dâd) harfinin, (sâd) harfiyle değişimi:

i. (fekebestü) (فَكَبَسْتُ، فَكَبَسْتُ)¹¹⁶⁹

(فَكَبَسْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا)¹¹⁷⁰

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâat el-Aşr*, c. 2, s. 378.

¹¹⁵⁸ Tûr sûresi, 52/37.

¹¹⁵⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 10, s. 325.

¹¹⁶⁰ Gâşîye sûresi, 88/22.

¹¹⁶¹ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 2, s. 121, 161.

¹¹⁶² Nisâ sûresi, 4/87.

¹¹⁶³ Muhammed el-Hebeş, *el-Kirâatü'l-Mutevâtirat ve Esaruha Fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve'l-Ahkâmi's-Şeriat ve'r-Resmi'l-Kur'ânî*, Câmiatü'l-Kur'ânî'l-Karîm ve'l-Ulûmu'l-İslamiyye, Küliyatü'd-Dirâsâtü'l-Uliya ve'l-Behsü'l-İlmi, es-Sûdan Üm Derman, s. 209.

¹¹⁶⁴ En'am sûresi, 6/157.

¹¹⁶⁵ İbn Haleyihi, *Muhtasar fi-Şevâzzi'l-Kur'an*, s. 56.

¹¹⁶⁶ Tevbe sûresi, 9/4.

¹¹⁶⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 7, s. 469.

¹¹⁶⁸ Enbiyâ sûresi, 21/98.

¹¹⁶⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fi-Şevâzzi'l-Kur'an*, s. 92.

¹¹⁷⁰ Tâhâ sûresi, 20/96.

ii. (herridi) (herrisi) :¹¹⁷¹ (حَرَضَ، حَرَصَ)

¹¹⁷² (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرَضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ)

B. (Dâd) harfinin, (Zâ) harfiyle değişimi: (بِذْنَيْنِ، بِظَنَيْنِ) (bideninin) (bizeninin) .

1173

o) (Zâ) harfinin (Tâ) (إلى طاء) harflerinden biriyle değişimi:

(زُؤَلَتُنْ) (zületün) (tületün) .¹¹⁷⁴

¹¹⁷⁵ (وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ)

p) (Ayn) harfinin (Hâ) ve (Nun) (نون، قاف، حاء، إلى عین) harflerinden biriyle değişimi.

A. (Ayn) harfinin, (Hâ) harfiyle değişimi: (بُؤَسِيرَةٍ، بَحْثَرٍ) (büasire) (bühsire) .¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁷ (أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ)

B. (Ayn) harfinin, (kâf) harfiyle değişimi: (وَلَقَ، وِلَعٌ) (velek, vele'a) .¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁹ (إِذْ تَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ)

q) (Ğayn) harfinin (Ayn) harfiyle değişimi (تبدل إلى عين):

A. (şeghefa) (şe'afeha) (شَعَفَهَا حَبًّا، شَعَفَهَا)¹¹⁸⁰:

¹¹⁸¹ (فَقَدْ شَعَفَهَا حَبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ)

B. (fastegashü) (festânhü) (فَاسْتَعَاثَهُ، فَاسْتَعَانَهُ)¹¹⁸²:

¹¹⁸³ (فَاسْتَعَاثَهُ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ)

r) (Fâ) harfini (Sê) ve (Kaf) harflerinden biriyle değişimi (تبدل إلى ثاء، قاف):

i. (Fâ), (Sê) : (وَفُؤِمَهَا، وَتُؤِمَهَا) (ve fümüha) (ve sümiha) .¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁵ (يُخْرِجُ لَنَا مِمَّا تُنْثِبُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُؤِمَهَا)

¹¹⁷¹ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 233.

¹¹⁷² Tekvîr sûresi, 88/24.

¹¹⁷³ es-Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 10, s. 707.

¹¹⁷⁴ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 2, s. 165.

¹¹⁷⁵ A'râf sûresi, 7/171.

¹¹⁷⁶ es-Semîn el-Halabî, *ed-Dürrü'l-Masûn fi-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 10, s. 91.

¹¹⁷⁷ Âdiyât sûresi, 100/9.

¹¹⁷⁸ Ebû't-Tayib Abdülvühid b. Ali el-Luğavî el-Helbî (ö.351/962) . *el-İbdâl*. Thk: İzülddinü't-Tenuhî, Matbaatü'l-Macm'aü'l-İlmî, Dimeşk, 1379/1960, c. 2, s. 239.

¹¹⁷⁹ Nûr sûresi, 24/15.

¹¹⁸⁰ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 4, s. 239.

¹¹⁸¹ Yûsuf sûresi, 12/30.

¹¹⁸² Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 3, s. 402.

¹¹⁸³ Kasas sûresi, 28/15.

¹¹⁸⁴ İbnü's-Sükeî, *el-Kelb ve'l-İbdâl*, s. 23.

¹¹⁸⁵ Bakara sûresi, 2/61.

ii. (Fâ), (Kaf) : (إبدال الفاء إلى ثاء، قاف).

i. (وَازْلِفْنَا، وَازْلِفْنَا) (ve azlefna) (ve azlekna) .¹¹⁸⁶

(وَازْلِفْنَا ثُمَّ الْآخِرِينَ)¹¹⁸⁷

ii. (يَنْقَلِبُونَ، يَنْقَلِبُونَ) (yenkelibun) (yafltun)¹¹⁸⁸

(وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ)¹¹⁸⁹

s) (إبدال القاف) (تبدل إلى كاف) (Kaf) harfini (Kef) harfiyle değişimi :

i. (فَلَا تَكْهَرُ، فَلَا تَكْهَرُ) (fala tekher) .¹¹⁹⁰

(فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَفْهَرُ)¹¹⁹¹

t) (إبدال الكاف) (تبدل إلى) (Kaf) harflerinden biriyle değişimi (Şin) harfini (Kaf) harfini :

شين، قاف :

i. (Kaf), (Şin) :

(قَدْ جَعَلَ رَبُّكَ تَحْتَكِ سَرِيًّا) (قد جعل ربُّش تحتش سريًّا)¹¹⁹²

u) (Lam) harfini (Nun) ve (Hâ) harflerinden biriyle değişimi:

i. (isrâ'île, (إِسْرَائِيلَ، إِسْرَائِيلَ، إِسْرَائِيلَ، إِسْرَائِيلَ) (isrâ'île, (Lam) harfini (Nun)¹¹⁹³ :

isrâ'îne isrâ'îlü, isrâ'îlü, isrâ'îlü, isrâ'îlü)¹¹⁹⁴

(يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ)¹¹⁹⁵

v) (إبدال الميم) (تبدل إلى هاء) (Mim) harfini (hâ) harflerinden biriyle değişimi :

i. (فَدَمْدَمَ، فَدَمْدَمَ) (fedemdeme, fedehdeme)¹¹⁹⁶.

(فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَسَوَّاهَا)¹¹⁹⁷

w) (إبدال النون) (تبدل إلى هاء) (Nun) harfini (hâ) harflerinden biriyle değişimi :

i. (أَنْسَتُمْ، أَنْسَتُمْ) (ânestüm, ahestüm) .¹¹⁹⁸

(فَإِنْ أَنْسَتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ)¹¹⁹⁹

¹¹⁸⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 8, s. 161.

¹¹⁸⁷ Şuarâ sûresi, 26/64.

¹¹⁸⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 8, s. 202.

¹¹⁸⁹ Şuarâ sûresi, 26/227.

¹¹⁹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 10, s. 498.

¹¹⁹¹ Duhâ sûresi, 93/9.

¹¹⁹² Meriyem sûresi, 19/24.

¹¹⁹³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 1, s. 278.

¹¹⁹⁴ Ağust Hefner, *el-Kenzü'l-Lügavî Fî'l-Lüsûni'l-'Arabî, el-Matbaatü'l-Kâsülikiye li'l-Âbâü'l-Yessüiyn.* Beyrût, 1903, s. 9.

¹¹⁹⁵ Bakara sûresi, 2/40.

¹¹⁹⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 10, s. 490.

¹¹⁹⁷ Şems sûresi, 91/14.

¹¹⁹⁸ es-Semîn el-Halabî, *ed-Dürri'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 8, s. 572

¹¹⁹⁹ Nisâ sûresi, 4/6.

- x) (Hê) harfini (Elif. Hâ, Nun) harflerinden biriyle değişimi:
- i. (Hê) (Elif) :
- i. (ehl) (ehl) (âl) (âl-âsle ahl) .¹²⁰⁰
- 1201 (وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ)
- y) (Vav) harfini (Elif. Tâ, lam, nun, yâ) harflerinden biriyle değişimi:
- ابدال الواو) تبدل إلى همزة، تاء، لام، نون، ياء (
- a. (Vav), (elif) :
- a. (yukinun, yuakinun) (يُوقِنُونَ، يُوقِنُونَ) .¹²⁰²
- 1203 (أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ)
- b. (tuahizna, tuâhizna) (تُواخِذْنَا، تُواخِذْنَا) .¹²⁰⁴
- 1205 (رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِكْرًا)
- b. (Vav), (Tâ) harfleriyle değişimi (إبدال الواو تاء) :
- i. (tükatün vükyia) (تُكَاتُ، وَكِيَّة) .¹²⁰⁶
- 1207 (إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ)
- ii. (itesk, ivtesek) (اِتَّقُوا، اوتسق) .¹²⁰⁸
- 1209 (وَالْقَمَرِ إِذَا اتَّسَقَ)
- c. (Vav), (Lâm, Nûn) harfleriyle değişimi (أو النون) (إبدال الواو باللام، أو النون) :
- i. (fevekzehü, felekzehü, fenekezhü) (فَوَكَزَهُ، فَلَكَزَهُ، فَكَزَهُ) .¹²¹⁰
- 1211 (فَوَكَزَهُ مُوسَى فَقَضَى عَلَيْهِ)
- d. (Vav) harfinin, (yâ) harfine dönüşümü:
- a. (es-syam, sivaman) (الصِّيَامُ، صَوَامًا) .¹²¹²
- 1213 (فَقَدِيَّةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ)

¹²⁰⁰ es-Semîn el-Halabî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 1, s. 342.

¹²⁰¹ Bakara sûresi, 2/49.

¹²⁰² İbn Haleyihi, *Muhtasar fî-Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 10.

¹²⁰³ Neml sûresi, 28/82.

¹²⁰⁴ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 1, s. 435.

¹²⁰⁵ Bakara sûresi, 2/286.

¹²⁰⁶ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfü'd-ğarab min lisâni'l-'Arab*, c. 3, s. 94.

¹²⁰⁷ Âl-i imrân sûresi, 3/28.

¹²⁰⁸ Enceb Gülâm Nebî bin Gülâm Muhammed, *el-İlâl ve'l-İbdâl ve'l-İdgâm Fi Devi'l-Kirrâti'l-Kürâniyye ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye*, s. 105.

¹²⁰⁹ İnşikâk sûresi, 36/57.

¹²¹⁰ Abdullatif el-Hatib, *Mu'cem'l-Kirâati*, c. 7, s. 22.

¹²¹¹ Kasas sûresi, 28/15.

¹²¹² Semîn el-Halabî, *ed-Dûrrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, c. 2, s. 226.

¹²¹³ Bakara sûresi, 2/196.

z) (Yâ) harfini (elif vav, mim) harflerinden biriyle değişimi:

A. (Yâ) harfinin (elif) harfine dönüşmesi. Buna örnek olarak:

a. (أَنْبِيَاءَ، أَنْبَاءَ) (enbiyâ, enbi'âe) .

1214 (يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا)

b. (مَعَايِشَ، مَعَايِشَ) 1215

1216 (وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ)

c. (يَأْجُوجَ، أَيْجُوجَ) 1217

1218 (إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ)

B. (Yâ) harfinin (Mîm) harfine dönüşmesi. Buna örnek olarak:

1219 (وَمَا جُوجَ، يَمْجُوجَ) (mecuc, yemcuc)

1220 (حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ وَهُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ)

C. (Yâ) harfinin (Vâv) harfine dönüşmesi. 1221

1222 (دِزَا، دُزَا، دُأَزَا) (ضيزى، وضوزى، وضوزى، وضأزى)

1223 (تِلْكَ إِذْ أَسْمَةُ ضِيزَى)

Buraya kadar örnek ayetlerinden hareketle şunu söylemek mümkündür. ibdâl ameliyesi genel anlamda semâ'î ve kıyâsî olmak üzere iki türdür. Semaî olan ibdâl ameliyesi ağırlıklı olarak kırâat vucuhatına dayanmaktadır. Kıyâsî olan türü ise sarf ilminin muttarid olan kaidelerine göre olan bir de bazı kırâat imam ve ravilerine atfedilen ibdâl türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an gramerine Kur'an kelimelerinde ibdâl ameliyesi geniş bir yelpazeye sahiptir. Konunun girizgahında ifade edildiği üzere sarf ilminde uygulanan i'lâl ve ibdâl ameliyelerinin bir kısmı söz konusu kırâat varyantlarıyla uyuşmakta, bir kısmı sadece kırâat vecihleri şeklinde munhasır kalmaktadır. Başta değinildiği gibi buraya kadarki

1214 Mâide sûresi, 5/20.

1215 Enceb Gülâm Nebî bin Gülâm Muhammed, *el-İlâl ve'l-İbdâl*, s. 99.

1216 A'râf sûresi, 7/10.

1217 İbn Haleyihi, *Muhtasar fî-Şevâzî'l-Kur'ân*, s. 85.

1218 Kehf sûresi, 18/94.

1219 Radiulddinü'l-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Küreşî es-Segânî (ö.650/1252) . *eş-Şâvard = Ma Tefarade bihi ba'du Eimetü'l-Luğa*, Thk: Mustafa Hicazy, Thk: Muhammed Mehdi Alâm, el-Hayyâti'l-âmet lişuyûnu'l-Metabie'l-Amiriat, Kâhire, 1. Bsk., 1403/1983, s. 27.

1220 Enbiyâ sûresi, 21/96.

1221 Ebû Ishâk ez-Zaccâc, *Me'aânî'l-Kurân ve İrâbh*, C5, s. 73.

1222 İbn Hişâm, el-Ensârî, *Nüzhëtü't-Terf Fi İlmi's-Sarf*, s. 143.

1223 Necm sûresi, 52/22.

değerlendirmeler ışığında sarf ve nahiv literatüründe olmayan bazı uygulamaların kırâat vecihleri bağlamında mevcut olduğu kanaatine varmaktayız.

Kuran gramer sistematığı sarf ve nahiv kaidelerine referans olduğu gibi, kırâat vucuhatı da sürece kattığımızda onun ayrı bir nazm ve dil üslubu olduğunu görmekteyiz. Kur'ân ayetlerinin nazmı ve ihtiva ettiği kırâat vucuhatı sünnet-i müttabaadır. Arap dilblimi daima ona tabidir.

SONUÇ

Kur'ân âyetlerindeki gramatik sistem ve kelimelerindeki farklı okuma varyantlarını da sürece katarak, Kur'ân nazımının dilbilimsel tahlillerini, bütünsel bir yaklaşımla gerçekleştiren araştırmamızda varılan bir dizi sonuç aşağıda yer almaktadır.

Kur'ân âyetlerinden iktibas edilen istişhad âyetlerinin tespiti ve hüccetlerinin tahlili yapılmış, bu hususun, Arap dilbilimi ve belâgat ilimlerini ne derece zenginleştirdiğini vurgulanmıştır. Bu alanda araştırmacılara, dilbilimin ve kırâat vücûhâtının, karşılaştırmalı analizleriyle tartışmalı gibi görünen bazı hususlarda kanaat ve terhicler dile getirilmiştir.

Arap dilbiliminde merkezi konumda olan amil teorisi'nin Kur'ân'ın gramerine tatbik etmenin mümkün olduğu sonucuna varılmıştır. Amil teorisi, fasih Arapça'nın bütün alanlarında mihenktir. Şiir, edebiyat, müdevvenat gibi her alanda ortak payda olduğu ve bu sayede dili koruduğu bilinmektedir; ancak Kur'ân'ın dilsel nazımının hepsi, amil teorisine harfiyen uyar denilemez; zira Kur'ân üslubu, bu teoriyi ve dahasını da ihtiva etmektedir. Bu durum, bir tezat değil, ondaki i'cazın gereği olarak değerlendirilmesi sonucuna varılmıştır.

Çalışmada, Kur'ân gramerinin nazım ve üslubu ile yeri geldikçe, kırâat farklılıklarını da sürece katmak suretiyle Arap dilbilimine nasıl ve ne oranda kaynaklık ettiği ortaya konulmuştur.

Amil teorisiyle yapılan tahliller sonucunda zikri geçenler arasında bazı noktalarda var olan/olabilen veya var gibi görülen tartışmalı hususları yine zikri geçen disiplinler ışığında tahlil edilip varılan akademik kanaatler belirtilmiştir.

Anlam bildiren ve zaman içeren kelime türü olarak nitelendirebileceğimiz fiiller, cümlelerin temel ögesi olması hasebiyle her yer ve zamanda bulunmaktadır. Cevherin olduğu yerde araz, zatın olduğu yerde sıfat ve öznenin olduğu yerde yüklem melhuzdur. Fasih Arapça'nın kendine özgü temel meziyetlerinden biri de iştikak mekanizmasıyla fiillerin türetim ve zamansal delâletleridir. Kur'ân'ın dilsel üslubuna bakıldığında vârid olan fiillerin hem iştikak ve anlam hem de zaman delâletleri bağlamında gramer kaynaklarında yer almayan kullanımlarının da olduğu görülmüştür. Fasih Arapçanın zenginliğini borçlu olduğu diğer bir husus edatlarının çokluğudur. Bunların Kur'ân'daki tespit ve tahlilleri sonucunda gramatik bağlamda ve anlamsal katkısı açısından birden fazla ihtimalleri muhtevî olduğu görülmüştür.

Kur'ân'ın dil üslubu, amil teorisiyle ilişkisi ve kelimelerindeki kırâat farklılıklarının fiillerin kalıpları, delâletleri ve zamansal içeriklerine referans olduğu görülmüş, binaen aleyh

Kur'ân'ın gramer yapısının analizi sırasında, sarfî yapılar, kırâat farklılıkları ve farklı formları da sürece dâhil edildiğinde, bazı fiillerin geçmiş zaman, şimdiki zaman ve emir kipi gibi birden fazla zamansal delaltı potansiyeli olduğu sonucuna varılmıştır.

Kur'ân'ın dil yapısı ve gramatik analizleri sonucunda, fiil guruplarının anlamsal yansımalarının farklılaşabileceğini görülmüş, bu husus, çeşitli gramatik yaklaşımların ve anlamsal yansımaların incelenmesini gerektirdiği sonucuna varılmıştır.

Kur'ân'ın gramer yapısının analizi sırasında, farklı okuma şekillerinin ve dile özgü özelliklerin dikkate alınması gereğini ortaya konulmuş, bazı lehçe ve varyantlarda farklı telaffuzların ve okuma şekillerinin günümüzde de mevcut olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıdaki zikri geçenlere ilave olarak çalışmada varılan bazı sonuçlar maddeler halinde şöyle zikredilebilir:

Kelimelerin yapı, çatı ve iskeletinin birden fazla olasılığı içermesiyle birlikte, hareketlerin de bu noktada büyük rol oynadığı görülmektedir. Fasih Arapça dilbilgisi kuralları belirlenirken, söz konusu düşüncelerin hepsi dikkate alınmıştır. Şaz kırâatlerini de dikkate aldığımızda, Kur'ân'ın nüzul döneminde fasih lehçelerin bazıları tarihi süreç içerisinde yok olmuş, bazı kapalı bölgelerde otantik kullanımlarının günümüze kadar ulaşmış olduğu görülmektedir.

Arap dil morfolojisinde yardımcı fiil işlevi gören fiil gruplarının farklı gramatik yapıları ve filolojik yorumları olduğu, bu durum, Kur'ân'ın gramer yapısının ve anlamsal içeriğinin çeşitliliğine ve zenginliğine işaret etmektedir.

Nakıs fiiller diye anılan fiil grubunun yer aldığı söz dilimlerinin gramatik tahlilleri, amil teorisinin yaygın ve tercih edilen yaklaşımında “fiil+isim+haber” şeklindedir. Bu da özellikle Kur'ân-ı Kerim'de bazı yerlerde-Türkçe tercümelerde-her yerde birebir anlam vermeyi zorlaştırmaktadır. Söz konusu fiil grubunun gramatik söz dizim akışı “fiil+fâ'il+mef'ûl” veya “fiil+fâ'il+hal” şeklinde yorumlanması da mümkündür. Burada hal tabiri, geniş ve her zaman anlamında hey'et ve kalıcı durum anlamındadır.

“Her bir fiilin bir fâ'ili vardır” genellemesinden hareketle anlatımsal olarak; olmayan/olmamış (menfi) fiile bir isim için fâ'il nitelemesi yapıldığı gibi, bazen gramatik tahlile binaen fâ'ili olmayan fiil nitelemeleri de olabilmektedir.

Buradan hareketle özellikle Kur'ân ayetlerinin gramatik tahlillerinde anlatım adabına riayet edildiği görülmektedir. Bu husus, İslam medeniyetinin tabir ve anlatımlarındaki zerafet ve hassasiyetin hoş bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Kırâat farklılıkları da göz önünde bulundurularak, Kur'an'da yer alan müteaddî, lazım ve mütavaa fiiller de bir sistem dâhilinde ele alınması, tefsir ve meal çalışmalarında buna dikkat edilmesi, amillerden fiil ve edatlara zaitlik atfedilmemesi daha uygundur.

Cümle temyizinde, asıl olanın nekre gelmesine rağmen, bazı durumlarda ma'rife olarak geldiği Kur'ân gramerinden anlaşılmaktadır. Meallerde buhususun dikkate alınması gerekir.

Belirleyici durum zarfı olarak adlandırılan hal ögesinin Kur'an'da her üç formunun da yer aldığı ve Arap dilbilimindeki hal konusunda fazla ihtilaf ve istisnaların olmadığı görülmektedir.

Kasem konusunda klasik gramer kaynaklarında pek yer almayan gelmeyen husus, hemzenin kasem edatına bedel olarak görev yaptığı durumlar olduğu gibi, “fa” harfi de aynı amaç için kullanıldığı görülmektedir.

Kur'ân'daki nidâ edatı olarak sadece (ya) kullanıldığı görülmekle beraber bazı ayetlerde hemze'nin de nida harfi olarak yorumlamak mümkündür. Bazı durumlarda nida harfi kullanılmadığı gibi, nida harfi ve münâdânın anılmadığı örnekler de görülmektedir. Kur'ân'da münadanın terhimine klasik nahiv kaynaklarında yer alınandan daha fazla olduğu görülmektedir.

Te'kid konusunda klasik gramer kaynaklarında değinilmeyen ancak Kur'ân âyetlerinde mevcut olan bazı formların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışmada; İstifham bağlamında da Kur'ân'ın özgün bir üslubunun olduğu tespit edilmiştir. Kur'an'da elli yedi civarında farklı mastar kalıbının bulunduğu tespit edilmiştir. Neseb ve ism-i mensub konusunda, neseb yerine geçen bazı kalıplar tespit edilmiştir. Nahiv kaynaklarında fazla yer almayan fakat Kur'an'da mevcut olan bazı cem-i teksir kalıpları ortaya çıkarılmıştır.

Akademik olarak ele alınması ve incelenmesi gereken bazı öneri ve tavsiyelerde bulunulmuştur: Bunların başında yardımcı fiiller ve mastar konuları gelmektedir. Yardımcı fiillerin anlamsal bağlamda sözdizimi ve zamansal işaretleri normal fiillerden farklıdır. Bu hususun ayetlerin bağlam ve konteksiyle yakından ilişkili olduğu, söz konusu mevzuun ayrı bir akademik ölçekte incelenmesinde fayda vardır. Mastar, ism-i mastar, hasıl-ı bi'l-mastar ve bunlarla ilgili sarf, nahiv, belağat ve tefsir boyutunun da sürece katmak suretiyle ayrı bir araştırma konusu olarak ele alınıp incelenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede çalışma, kendi zaviyesinden bir boşluğu dolduracağı, alanda araştırma yapmak isteyenlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ab Enistas Mârî el-Karmilî, *Nüşû'u'l-Luğati'l-Arabiyyeti, Nümûvvuhâ ve İktimalihâ*, el-Matbaatü'l-Asriyye, Kâhire, 1938.

Abd Muhammed, *el-İstişhâdü ve'l-İhticâcü bi'l-Luğati ve Rivâyetü'l-Luğati fî-Dav'i'l-Luğati'l-Hadis*, Kahire, ts.

Abduh er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fî'l-kırâ'âtü'l-Ḳur'âniyye*, Dâru'lma'ri-feti'l-Câmiyye, 1996.

Abduh er-Râcihî, *Dürûs fî'l-Mezâhibi'n-Nahiviye*, Dâr'n-Nehehde'l-Arabiye, Beyrût, 1980.

Abduh er-Râcihî, *et-Tatbîku'n-Nahivî*. Mektebetü'l-Me'ârif, 1420/1999.

Abdullah b. Sâlih b. Abdullah el-Fûzân, *Te'cilü'n-Nedâ bi-Şerh Katri'n-Nedâ*, Dârü İbn Cevzî, 2. Bsk, 1431.

Abdülhüseyin el-Mübârek. *Zahiratü'l-İ'rabi fî'l-Arabiyye*. [http. //almerja.com/reading7](http://almerja.com/reading7). (Erişim: 30. 5. 2020) .

Abdurrahmân b. Ahmed el-Mükrî, *Uslûbü'n-Nidâ fî'l-Kur'ani'l-Kerîm, Dirâsât Tetbîkiyye fî's-Süveri'l-Mekiyye*, Yüksek Lisans Tezi,işraf, Yûsuf el-Kemaz Câmiatü Mutata-2007.

Abdurrahmân b. Muhammed İvaz el-Cezîrî (ö.1360/1941),*el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-Erba'a*. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrutü, Lübnan, 2. Bsk., 1424/2003.

Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdullah es-Se'dî (ö.1376/1956), *Teyisîrü'l-Kerîmi'r-Rahmân fî-Tefsîr kelâmi'l-Menân*. Thk.: Abdurrahmân b. Müâala'l-Lüviyhk. Neşr: Müessetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1420/2000.

Abdurrahmân Bu Dir'a, *Büniyetü'l-İsnâdi ilâ'l-Faîl Fî'l-Luğati'l-Arabiyye, Dirâsât Terkibiyye, Nemâzic Min-Kitab Sîbeveyhî*, Mecalat Mecma'ü'l-Luğeti'l-Aarabiyye la'ş-Şebeketi'l-Alemiyye, Adad (8), 1436/Ağustos, 2015.

Abdurrahmân el-Kırş, *İlmü't-Tecvîd li'l-Mutakaddimîn*, Suûdî Arabistan, 1425.

Abdurrahmân Mustafa el-Kudat, *Meni' Tekeddüm el-Mübtedâ alâ'l-Haber Tevcih Dilalî*, 2016, Dirâsât i'l-Ulumi'l-İnsâniyyât ve'l-İctimaiyye, el-Mecelle, 43, aded 2. 2016.

Abdül'alîm İbrâhîm, *Teîsîrû'l-i'alâl ve'l-ibdâl*, Mektebetü Gerîb, ts.

Abdülazîm Fethî Halîl eş-Şâir. *el-A'lâm el-Memmnûâe Min-es-Sarf Fî el-Kürân el-Kerîm*, Mektebetü el-Âdâbi. Kâhire, 1.Bsk., 1425/2004.

Abdülazîz Hacı. *Vezâyif hurûfî'l-Ma'ânî beyne'-Türasi'l-Arabî ve İlmi'l-Luğə en-Nesiyî. Hevli'ât el-Âdab ve'l-Luğat*, Külliyyeti el-Âdab ve'l-Luğat. Câmiatü bu diaf bilmesilat. el-Cezayir-Â, 08. Cuviliat 2017.

Abdülfettâh b. Muhammed el-Kâdî (ö.1403/1982), *el-Büdûrû'z-Zahirat fî'l-Kirâat el-Aşeri'l-Mütevâtire Min Tarikayi's-Şatbiyyeti ve'd-Durre'l-Kirââtü's-Şazat ve tevcihuha min luğat el-arap*. Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts.

Abdülfettâh İsmâîl b. Şiblî, *Resimi'l-Mushafi'l-Usmânî ve Evhâmu'l-Müsteşrikîn fî-Kirâatü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru's-Şürûk, Cidde 1983.

Abdülhamid Mustafa es-Seyid, *Nezeriatü'l-Aâmil fî'n-Nahivi'l-Arabî ve Dirâsât i't-Terâkib*. Mecerlet Câmiatü Dimeşk, 18, A, (3+4), 2002.

Abdülhüseyn el-Mübârek, *Zahiratü'l-İ'rabi fî'l-Arabiyy*.

<http://almerja.com/reading>. (Erişim: 30. 5. 2020) .

Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşrî'u'l-cinâ'iyü'l-İslâmî. Mükâren bi'l-Kânûni' l-Ved'aî*, Neşr: Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, ts.

Abdülkeyyûm Abdülgafûr es-Senedî, *Sefehâtün fî-ilmi'l-kirâat*, Neşr. el-Mektebetü'l-İmdadiyye. 1.Bsk., Mekke, 2020.

Abdülkerîm Zeydân Behîc (Bîc) el-Ânî el-Kehlî el-Muhammedî (el-Mehmedî) (1921-2014) el-Vecîz fî uşûli'l-fıkh .Bağdat 1384/1964, 1973 → İstanbul 1979.

Abdülmecid el-Cilî İbrâhîm . *el-Ebiniyye's-Sarfıyye Dirâse Tahliliyye li-Mefhûm et-Te'düdiyye*, el-Mecelletü'l-İlmiyye li-Câmiati'l-İmami'l-Mehdî, (9), 2017.

Abdülmelik ebü'l-Me'âlî Rüknüddîn b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâ'î en-Nîsâbü'rî İmâmü'l-Haremeyn (ö.478/1085) . *el-Burhân fî-Usûli'l-Fıkh*, Thk.: Selah b. Muhammed b. Uveyde, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1418/1997.

Abdülmelik ebü'l-Me'âlî Rüknüddîn b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâ'î en-Nîsâbü'rî İmâmü'l-Haremeyn (ö.478/1085), *el-İctihad (Min-Kitabi't-et-Telhîş (Telhîşu't-Taqrîb) li'l-İmâmi'l-Hermin)* Thk.: Abdülhamid Ebû Zeneîd, Dâru'l-Kalam, Beyrut, 1. Bsk., 1408.

Abdülvehhâb el-Kayyalî. *Mevsûatü's-Siyaset*, el-Müessetü'l-Arabiyye li'd-Dirâsâti ve'n-Neşri. Dâru'l-Hudâ. Beysut, Lübnan, 1974.

Abdülvehhâb İbrâhîm Ebû Süleyman, *Kitabetü'l-Behsi'l-İlmi, Si'âgetün Cadîde*, 9. Bsk., Mektebetü'r-Ruşd. Beyrut, 1423.

Ağust Hefner, *el-Kenzü'l-Lüğavî Fî'l-Lüsûni'l-Arabî*, el-Matbaatü'l-Kâsülîkiye li'l-Âbâü'l-Yessûiyyinyn. Beyrût, 1903.

Ahmed Abdüssettâr el-Cûarî, *en-Nahiv'l-Kur'âni*, Neşr. Mektebetü'l-Lüğetü'l-Arabiyyî-beğdat, Matbaatü'l-Macm'a'l-İlmî'l-İrakî. 1394 / 1974.

Ahmed b. Fâris b. Zekerıyye İbn Fâris, ebü'l-Hüseyn el-Kezvinî (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, Thk.: Abdüsselâm Muhammed Harun Beyrut, Dâru'l-Fıkr. 1399 / 1979.

Ahmed b. Fâris, ebü'l-Hüseyn b. Zekerıyyâ el-Kazvinî er-Razi, (ö.395/1004) *es-sâhibî fî fıkhî'l-luğa ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ*, Nşr. Muhammed Ali Beydûn. 1. Bsk.,1418/1997.

Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs et-Tamimî, Ebû Bekir b. Mücâhid el-Bağdâtî (ö.324/936), *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kirâat*, Thk.: Şevkî Dayf, Dâru'l-Meaârif, Mısır. 2. Bsk., 1400.

Ahmed b. Sâid Keşâş, *el-İbdâl Fi Lüğâti'l-Ezdi*, Derâsetü Sevtiye fi-Devi İlimi'l-Lüğeti'l-Hedîs. Mecerletü'l-Câmi'atü'l-İslâmiye, el-Medînetü'l-Müneûre, Senet (34) . A (117) . 1422/2002.

Ahmed b. Süleyman, b. Kemâl Paşa, *Esrârü'n-Nahiv*, Thk: Ahmed Hasan Hâmüd. Dârü'l-Fikir, 2. Bsk., 1422/2002.

Ahmed De'âs, Ahmed Hamîdân ve İsmail el-Kasım, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.

Ahmed Ebû Sa'd Husseyn Şerâra, *Delil el-İ'rabü ve'l-İmlâ*, Dârü'l-İlim lilmalayin, Beyrut, Lübnan, 8. Bsk., 1985.

Ahmed el-Cedbâ ve Bessâm Mühra, *Siğetu Efûli't-Tefdil fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîmi*, Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'l-Bühûsi'l-İnsaniyye, el-Müceled (20) . aded (2) . yunyu 2012.

Ahmed el-Hâşimî, *el-Kevâidü'l-Esasiyye li'l-luğeti'l-Arabie*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, ts.

Ahmed Mekkî Ensârî, *ed-Difâ'u ani'l-Kur'an Didde'n-Nahiviyyîn ve'l-Müsteşrikîn*, Mısır, 1973.

Ahmed Mekkî el-Ensârî, *Nezarihtü'n-Nahivi'l-Kur'ânî Neşetühâ ve't-Tevürehâ ve Mükevîmâtihâ'l-Esâsî*, Dârü'l-Kiblat lilneşri.

Ahmed Muhtar Abdülhamîd Ömer, *Mü'cemü'l-Lüğati'l-Arabiyyeti'l-Mü'aâsiret*, Âlemü'l-Kütüb, Kâhire, 1. Bsk., 1429 / 2008.

Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mü'cemu el-Meusuaî lielfâz el-Kur'an-ı Kerîm ve kîrâathü*, 1. Bsk., Riyad, 1423/2002.

Ahmed Mühtâr Ömer, *el-Bahsü'l-Luğavî İnde'l-Arab*, Libya, 1972.

Ahmed Şevkî Abdüsselâm Dayf (Şevki Dîf)(ö.1426/2005), *el-Medârisü'n-nahviyye*. Kahire: Dârü'l-maârif, 1965.

Ahmed Ubeyd el-Kübeisî. *Mevsûatü'l-Kelime ve Ehvatiha fi'l-Kur'ânî'l-Kerîmi*, Dârü'l-Mearifa. Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1438 / 2017.

Ahmed, İbn Madâ, İbn Umeyr el-Lehmî el-Kurtubî, ebü'l-Abbâs (ö.592 /1196) . ***Kitâbü'r-Red 'ale'n-Nühât***. Şevkî Dayf (Kahire 1366/1947, 1977, 1982) ve Muhammed İbrâhim el-Bennâ (Kahire 1399/1979) .

Eymen Alî el-Atûm, ***İsimü'l-Mefûol Fi'l-Kürâni'l-Kerîmi***, Yüksek Lisans Tezi, İşrâf, Mühmmmed Hasan Avâd, Küliyet ed-Dirâsât el-Uliye, el-Câmi'atü-t el-Urdüniyye, 2004.

Alâ Abdüddâim, ***ed-Dilâlâtü' z-Zamaniyye lisiğeti'l-Fiili'l-Muzâri***. [https. //www. researchgate. net/publication0](https://www.researchgate.net/publication0). (erişim: 1. 5. 2021) .

Ali b. Muhammed eş-Şehri. ***et-Teşbih bi'l-Faîl İnden-Nahiviyyin***. Mecelletü Câmîatü Umi'l-Kurâ li'l-Ulumi el-Luğat ve Âdâbhâ. adad (19), Şaban 1438/Mayıs 2017.

Ali b. Nayef eş-Şahûd, ***el-Hulâsatü fi-Ahkâm el-İctihad ve't-Taklid***.

Ali Tevfik el-Hamad, Yûsuf Cemili'z-Zu'abî, el-***Mü'accemü'l-Vafi***, Dâru'l Emel, 2. Bsk, 1414/1999.

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud b. Abdullah el-Hüseynî (ö.1270/1854), ***Râhu'l-Me'ânî fi-Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'îl-Mesânî***. Thk.: Ali Abdülbârî el-'Atiyye, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.

Amâr İlyas el-Büûalise. ***el-Mensûbât Fi Kitâb İhyâ en-Nahiv li'İbrâhîm Mustafa***, Dirâset Vesfie Tehlilie, Yüksek Lisans Tezi, İşrâf, Muhammed Hasan Avâd. Küliyet ed-Dirâsât el-Ûlyâ. el-Câmîatü'l-Ûrdüniyye. 2007.

Amayır, Halil Ahmed, ***Arabic Language Structures and Syntax***, Cidde, 1983.

ebü'l-Hasan (ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî - Âmidî' (ö.631/1233), el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm,el-Mekteb el-İslâmî. Beyrut, Kâhire, 1332,

Âmir Abd Muhsin es-Sa'dî, ***el-Ab'âdü'd-Delâletiyye li-Îzhari'l-Fâ'îl fi-Sureti'l-İsmi's-Sarîh***, Mecerlet Dirâsât ü'l-Besre, c. 7, A, (12) . 2011.

Âmir Kandilci, *el-Behsü'l-İlmi ve İstihdamu Mesadiri'l-Ma'lumat*, 1. Bsk., Amman: Dârü'l-Yazurî el-İlmiyye li'n-Neşri ve't-Tevzi, 1418/1999.

Âmir Şetûh, *en-Nahivü'l-Küliyi inde Çüşumiski ve Felsefete hü'l-lügaviyye*, Mecelletu Ulumi'l-Lisan.

Esiryândî. *Te'âlimü'l-Lügati'l-Arabiyye fî-Dav'i Nezeriyeti'l-Fitreti'l-lügaviyye li-Na'om Chomsky*,. İşraf: Muhammed Abdülhamid, Keribullah Ebu bekir Mustafâ. Câmiatü Mevlânâ Mâlik İbrâhim el-İslâmiyye, Kuliyetü'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, 2014.

Asiye Bilmehnuf, *Eserü'n-Nezeriye't-Çüşumiskiye fî-Te'alimi'l-Lüğe*, Yüksek Lisans Tezi İşraf, Faysal el-Ahmer, câmi'atü Muhammed es-Sidiyk b. Yahyâ, câmi'atü Cicil, Külliyyeti'l-Âdab ve'l-Lügât, el-Cazayir, ts.

Azize Faval Babîtî, *el-Mu'cemü'l-Müfassal fî'n-Nahivi'l-Arabi*, Şam, 2020.

Basil Feysel Sa'd ez-Zu'âbî, *Dirâsâtün Tetbikiyyetün Li-Masdari'l-Meret ve'l-Heyet fî'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Mecelletü. el-Ulum ve'dDirâsât el-İnsaniyye, el-Merç, Mecelletü İlmiyye Mühkmâ, aded (1) . el-Mücalat (2) . 2014.

Bedi'a Auaytiyt, Firuz Terşan. *en-Nidâ fî'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'l-Hüsusi ve'l-Umumi, Suratü'l-Bakara Unmuzecen*. Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Abdülhamid Amruş, Câmiatü'l-Arabî et-Tebisî/ Tebseh. 2017.

Bedreddin Muhammed b. İmam Cemâleddin Muhammed b. Malik (ö.686/1287) . *Şerh İbnü'n-Nâzim ala aElfiyyeti İbn Malik*. Thk.: Muhammed Basil Uyûnü's-Sûd Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Bsk, 1420/2000.

Behcet Abdülvâhid Sâlih, *el-İ'rabü'l-Mufassal li-Kitâbi Allahi'l-Mureteli*, Neşr: Dâru'l-Fikr, Amman, 2. Bsk, 1418.

Betûl Kasim Nâssir, *Delâletü'l-İ'rabi ledâ en-Nühâti'l-Küdâmâ*, Dâru's-Şüûni'sekafiyye, Bağdat, 1999.

Bürhâneddin İbrâhîm b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Kayyim el-Cevziyye, *İrşâdü's-Sâlik ilâ Hel Elfiyyeti İbn Malik*, Thk: Muhammed b. İvaz b. Muhammedü's-Sehlî, Neşr: Edvâu's-Selef, Riyad, 1373/1954.

Can Cak Rusu, *Mühaveletün fî-Asli'l-Luğâti, Tearib*: Muhammed Mehcup,
Takdim: Abdusselâm el-Mesdî-Dâru's-Şu'un-Sekâfiyye, Bağdat, ts.

Celâl Mahmûd Muhammed Dâvûd, *en-Na't fî'l-Kur'ani'l-Karimi*, Yüksek Lisans Tezi, İshraf, Fayz Suhayl Nezal, el-Câmiatü'l-Ürduniyati, Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, 2000.

Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î (ö.911/1505). *el-İtkân fî-Ulûmi'l-Kur'an*, Thk.: Muhammed ebü'l-Fedl İbrâhîm , el-Heyetül-Mısriyye li'l-Kitâp. Bsk, 1394/ 1974.

Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î (ö.911/1505). *Buğyetü'l-Vu'ât fî-Tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, Beyrut, ts.

Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î (ö.911/1505). *el-Eşbahü ve'l-Nezayir fî'n-Nahiv*, Thk: Abdulilah Nebhan, Ğazî Mühtâr Tülîmat, İbrâhîm Muhammed Abdullah, Ahmed Mühtâr eş-Şerîf, Neşr: Mecmâ el-Lüğat el-Arabiyye, Dımeşk, 1407/1987.

Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î (ö.911/1505), *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, Thk.: Abdülhamîd el-Hindâvî, Mısır, el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, ts.

Celâlüddîn ebü'l-Fazl Abdurrahmân b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfi'î (ö.911/1505), *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-luğa*, Nşr. M. Ahmed Câdel mevlâ v.dğr., Kahire, ts.

Cemil Ahmed Mir Zefer, *en-Nahvü'l-Kur'ânî Kevaiden ve Şevahiden*. 2. Bsk., Mekke'l-Mukarramah, 1418/1998.

Cihad Yûsuf İbrâhîm el-Arca, *Müt'alikatü'l-Fi'eli'ât fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dirâset Tarkibiyye, Yüksek Lisans Tezi, İshraf, Kemal Muhammed Bişr-Câmiatü'd-Duvelü'l-Arabiyye, Meahedü'l-Bühüs ve'd-Dirâsetünü'l-Arabiyye, 1421/2000.

Cudeh Mebruk Muhammed, *Zâhîret't-Telâzumi't-Terkibî ve Menheciyye, 't-Tefkirü'n-Nahvî*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010.

Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid, eş-Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Beyrut, ts.

Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed (ö.471/1078) . *Delâilü'l-İ'câz fi-İlmi'l-Me'ânî*, Thk.: Abdülhamid Hindâvî, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.

Cürcânî, Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. (ö.471/1078) *el-Miftâh fi's-Sarf*. thk. Ali Tevfik el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Çakır, Mehmet Şirin, "İlk Dönem Arap Dilbilmi", *Kur'ân ve Dil Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu* van Üniversitesi, 2001.

Çetin, Abdurrahmân, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, İstanbul 2001.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay, İst, 2007.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İst., 2007.

D.İ.B., Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur'ân-ı Kerîm Me'âli. 4. Bsk., Ankara: Diyanet Yayınları, 2011.

Dayf, Şevkî *Tecdidü'n-Nahivi*, Kâhire, Mısır, 2013.

De'âs, Kasım Hamîdân, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımeşk, Dâru'l-Munîr, 1425/2004.

Demir, Ramazan, *Arap Dilbilimcilerine Göre Dillerin Kaynağı Meselesi*, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2008.

Demirayak, Kenan-Çöğenli, M. Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Dervîş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhû. Humus: Dâru'l-İrşâd, 1415/1995.

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Ased eş-Şeybânî (ö.241/855), **el-Müsned**. Thk.: Şuayp el-Ârnâvût -Adil Mürşid, İşrâf: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1421/2001.

Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö.370/980), **Muhtaşar fî şevâzzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'**, Kahire 1934.

Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Mûsâ b. Hibetullah ed-Deynûrî (el-Cilîs), **Simâr es-Sinâet Fî-İlim el-Arebiyye**, Thk: Muhammed b. Hâlid el-Fâdil, İdâretü's-Sekâfet ve'n-Neşir. Câmi'aet'l-İmâm Muhammed b. Suûdü'l-İslâmiyye, 1411/1990.

Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmeğânî (ö.478/1085) . **el. Vücûh ve'n-Nezâir li-Kitab Allahi'l-Aziz**. Thk.: Arabî Abdülhamîd Ali. Darü'l-Kütübü'l-Elîmiyye. Beyrut, ts.

Ebû Abdullah Muhammed b. et-Teyyib el-Fasî (ö.1170/1856), **Feyz Neşrü'l-İnşrâh Min-Reud Teyi'l-İktirah (lil Süyûf)**, Thk.: Mahmûd Yûsuf Fecal, Dâru'l-Bühûsi'lilDirâsât ü'l-İslamiyye ve İhyâü't-Tarasi, el-İmaratü'l-Arabiyye'l-Mütahidati, Dubî, 1. Bsk., 1421 / 2000.

Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Farah el-Ensarî el-Hezrecî Şamsuddin el-Kurtûbî (ö.671/1273), **el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kûrtubî)** . Thk.: Ahmed el-Baradûnî ve İbrâhîm Atfîyeş. Neşr: Dâru'l-Kütübî'l-Mesrie. Kâhire, 2. Bsk., 1384 / 1964.

Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210),, **et-Tefsîrû'l-Kebir**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1934.

Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210), el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uşûli'l-fıkh, Nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, Riyad 1399-1401/1979.

Ebû Ali el-Hasan b. Rüşîk el-Keyrevânî el-Azdi (ö.463/1071) . **el-Umde fî-Mehâsini's-Şi'ri ve Âdâbihi**. Thk.: Muhammed Muhyieddin Abdülhamid, Dârü'l-Ceyl, 5. Bsk., 1401 /1981.

Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö.377/987) . **el-Mesâ'ilü'l-Halebiyyât**, Thk.: Muhammed eş-Şâtir Ahmed Muhammed Ahmed, Matbaat el-Madanî. 1. Bsk., 1405 / 1985.

Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö.377/987), **el-Hücce li'l-kurrâ'i's-seb'a.**, Thk.: Bedreddin Kahvecî, Beşîr cuyicâbî-Müracât. Abdülazîz Rebah, Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Neşr: Dâru'l-Mâmoûn li't-Tras, Dimaşk, Beyrut, 2. Bsk., 1413/1993.

Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö.377/987), **el-Îzâhu'l-'Adudî**. Thk: Hasan Şazilî Ferhûd. 1. Bsk., 1389/1969.

Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân b. Saîd b. Amr ed-Dânî (ö.444/1053), **et-Teyssîr fi'l-Kirâati's-seb'**, Thk.: Otto pretzl-Neşr: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, Beyrut, 2. Bsk., 1404 / 1984.

Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân b. Saîd b. Amr ed-Dânî (ö.444/1053), **Câmi'u'l-beyân fi'l-kurâ'âtî's-seb'**, Neşr: Camietü's-Şârikâ, el-iimarât, 1. Bsk., 1428 /2007.

Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî(ö.444/1053), **el-Müktefâ fi'l-vakfi ve'l-ibtidâ'**, Thk.: Yûsuf Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Beyrut 1987.

Ebû Bekir Abdükâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Carcanî. **Delâ'ilü'l-i'câz**. Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1. Bsk., 1995.

Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatib el-Bağdâdî (ö.463/1071), **el-Câmi'li-Ahlâkı'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'**. Thk.: Mahmud et-Tahhan, Riyad, Bağdadı, İsmâ'il Paşa, 1995.

Ebû bekir er-Râzî, **Mühtârü's-Sihah**, Yûsuf Şîh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriye, ed-Dâr en-Nemüzcyce, Beyrut, Sîdâ, 5. Bsk., 1420 / 1999.

Ebû Bekir Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî. (ö.471/1078), **el-Miftâh fi's-Sarf**, Thk. Ali Tefvik el-Hamad, Küliyetü'l-Âdab, Câmi'atu'l-Yarmuk, Irbid, Amman, Neşr: Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1. Bsk, (1407/1987) .

Ebû Bekir el-Bâkıllanî Muhammed b. et-Tayyîb (ö.403/1013) . *İ'câzü'l-Kur'ân li'l-Bâklânî*, Thk.: Ahmed Seker, Dâru'l-Maârif, Mısır. 5. Bsk., 1997.

Ebû Bekir Muhammed b. Uzeyz (Uzeyr) el-Uzeyzî es-Sicistânî (ö.330/941) .
Kitâbü Ğarîbi'l-Kur'ân, Thk.: Muhammed Adib Abdulvâhid Cümran. Neşr: Dâr
Kütübâ, 1416/ 1995.

Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebû'l-Hasan, ebû'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b.
Kanber el-Hârisî (ö.180/796), *el-Kitâb*, Beyrut. ts.

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl el-Murâdî el-Mısırî (ö.338/950) .
İ'râbü'l-Kur'ân. thk. Züheyr Gazi Zahid. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö.275/888), *es-Sünen*,
Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Seydâ, Beyrut, ts.

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) . *el-Müstasfâ fî-ilmu'l-Usûl*. Thk.: Muhammed b. Sülîmân el-Eşker, Beyrut,
Müessetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1417 / 1997.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî
(ö.745/1344), *İrtişâfü'ş-şarab min lisâni'l-'Arab*, Thk.: Receb Osmân Muhammed.
Thk: Ramazan Abdu'ttevvâb. Kâhire: Mektebetu'l-Hancî 1. Bsk., 1418 /1998.

Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddîn el-Endülüsî
(ö.745/1344), *el-Bahrü'l-Muhîr fî't-Tefsîr*, Thk: Sidkî Muhammed Cemîl, Dâru'l-
Fikr, Beyrut. Bsk, 1420.

Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Cevâlîkî (ö.540/1145), *el-el-Mu'arreb mine'l-keîlâmi'l-A'cemî 'alâ ħurûfi'l-mu'cem* . Ahmed Muhammed
Şâkir ,Kahire 1361/1942, 1389/1969.

Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî
el-Endelüsî (ö.541/1147) *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk.
Abdüsselâm Abdüşşâfi, Dâru'l-kitâbi'l-'ilmiyye, I-VI, Beyrut 2001.

Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Ahmed b. Ahmed b. el-Heşâb (ö.567/1171) . ***el-Mürtacel (Fi-Şarhi'l-Cumel)*** . Thk.: Ali haydar. Dimaşk, 1972.

Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. Ishâk es-Saymerî. ***et-Tebsire ve't-Tezkire***, Thk.: kitabi (Tebsretü'l-Mübtedî ve Tezkiretü'l-Muntehe) Thk.: Fethi Ahmed Mustafa Aliüddin. 1. Bsk., Dâru'l-Fikr. Dimeşk, 1402/1982.

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. es-Seyyid el-Batlayevsî (ö.521/1127) . ***el-İktidâb fi-Şerh Âdabü'l-Kitab***, Thk.: Mustafa es-Sekkâ, Hamid Abdülmecid, Neşr: Dâru'l-Kütübü'l-Masryah, Kâhire 1996.

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsî el-Kurtubî ez-Zahirî (ö.456/1063), ***Resâilü İbn Hazm el-Endülüsi***, Thk.: İhsan Abbas, el-Muessesetü'l-Arabiyye lilDirâsât ve'n-Neşr: Beyrut, 1983.

Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasım b. Abdullah b. Ali el-Mürad el-Mısrî el-Malikî (ö.749/1348) ***Tevzihü'l-Makâsıd ve'l-Mesâlik bi-Şerhi Elfiyye İbn Mâlik***. Dâru'l-Fikri'l-Arabî. 1. Bsk, 1428/2008.

Ebû Muhammed Bedruddin Hasan b. Kasim b. Abdullah b. Ali el-Muradî el-Masrî el-Malikî (ö.749/1348), ***el-Cenâ'd-Dânî fi-hurufi'l-Me'aânî***. Thk: Fahrüddin Kebâveh, Muhammed Nadim Fadel, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1, 1413/1992.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö.761/1360) . ***Şerhu Katri'n-Nedâ ve Belli's-Sedâ***, Thk.: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, 11. Bsk., Kâhire, 1383/1964.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö.761/1360), ***Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik***, Dâru'l-Cil, 5. Bsk, Beyrut, 1979.

Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö.761/1360), ***Muğni'l-Lebîb'an-Kutubi'l-E'ârîb***.. Thk.: Mâzin el-Mubârek-ve Muhammed Ali Hamdallah. 6. Bsk., Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1985.

Ebû Muhammed Mehmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Ğitâbî el-Henefî Bedrüddîn el-Aynî, (ö.855/1451) *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Sıdkî Cemî Attâr, Beyrut, 2002.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed b. Muhtar el-Keysî el-Keyrevânî el-Endelüsî el-Kurtubî el-Mâlikî (ö.437/1045), *el-İbâne an Maâni'l-Kiraât*. Thk.: Abdülfettâh İsmâ'il Şelebî, Dâru Nehze, Mısır, ts.

Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî el-Keyravânî el-Endalûsî el-Kurtubî el-Malikî (ö.437/1045), *Müşkilü 'İ'râbi'l-Kur'ân*, Thk.: Hatem Sâlih ed-Damen, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, ts.

Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'ilî el-Makdisî (ö.620/1223), *Ravzatü'n-Nazır ve Cennetü'l-Menazır fî Usûli'l-Fikh, alâ Mezheb İmam Ahmed b. Hanbel*, Müassetü'r-Reyyan li't-Tibaatü ve'n-Neşr ve't-Tevzi'â. 2. Bsk., 1423 / 2002.

Ebû Nasr Tâceddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî (ö.771/1370), *el-İbhâc fî-Şerhi'l-Minhâc (Minhâcü'l-Vüsûl İlä-İlimi'l-Usûl lil-Kadî'l-Beyzâvî)*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416 / 1995.

Ebû Ömer, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih b. Habib b. Salim, (İbn Abdürabbih el-Endülüsî) (ö.328/939) . *el-Ikdü'l-Ferîd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Bsk., 1404.

Ebû Saîd Abdulmacid, *İhtilaf en-Nuhât Fi Kedaya'l-Fâil ve Dalalatih ve Hululih Min Hilal el-Kur'ân el-Karîm ve'l-Luğati*, el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'd-Dirâsât i'l-İslamiyye, c, (5) . Adad (1) 1430/2009.

Ebû Saîd el-Hasan b. Abdillâh b. Merzübân es-Sîrâfî (ö.368/979), *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, Thk.: Ahmed Hasan Mehdelî ve Ali Seyyid Ali. Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Ebû Sa'id Muhammed Abdülmecid Vehidi Abdüllatîf, *el-Masdar Fi'l-Kürâni'l-Kerîm*, Doktora Tezi, İshrâf, Muhammed Berkât Ebû Ali. Câmi'atü'l-Ürdüniyye, Külliyetü'd-Dirâsâtî'l-Ulyâ, 1992 /1412.

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838), **el-Luğât elletî nezele bihe'l-Kur'ân**. Fimâ verede fî'l-Kur'ân min luğati'l-ķabâ'il//shamela. ws/index. Php/author/99. (Erişim: 2. 12. 2021) .

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö.224/838), **Fezâ'ilü'l-Kur'ân ve me'âlimuh ve edEbûh**. Thk.: Ahmed b. Abdulvâhid el-Heyâtî, Fâs,ts.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî (ö.209/824), **Mecâzü'l-Kur'ân**, Thk.: Muhammed Fuâd Sezgen Neşr: Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1381.

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö.626/1229), **Miftâhu'l-Ulûm**, (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983.

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, el-Ferrâ, e'dylmi (ö.207/822) . **Me'âni'l-Kur'ân**, Thk: Ahmed Yûsuf en-Necâtî. Muhammed Ali'n-Naccar, Abdülfettâh İsmâ'il eş-Şalabî. ., 1. Bsk., Kâhire, Dâru'l-Mısriyye, ts.

Ebü't-Tayib Abdülvûhid b. Ali el-Luğavî el-Helbî (ö.351/962), **el-İbdâl**. Thk.: İzülddinü't-Tenuhî, Matbaatü'l-Macm'au'l-İlmî, Dimeşk, 1379/1960.

Ebü't-Tayib Abdülvûhid b. Ali el-Luğavî el-Helbî (ö.351/962), **Meratibü'n-Nahviyyin**; Thk.: Muhammed ebü'l-Fedl İbrâhim, Neşr: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1430.

Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb İşhâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kûbî (ö.292/906) . **Târîhu'l-Ya'ķubî** ez-Zehebiyye, Beyrut, ts.

Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mâlikî, el-Karâfî (ö.684/1285), **el-Furûk= Envârü'l-Burûk fî'nvâ el-Fürûk**.Neşr: Aâlmü'el-Kütüb,ts.

Ebü'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Yûsuf b. İbrâhîm (Abdiddâim) Semîn el-Halebî, **ed-Dûrrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn**, Thk: Ahmed Muhammed Horat (Dimeşk: Dârü'l-Kâlem, ts) .

Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî (ö.616/1219), *İmlâ Me'a Men bihi'r-Rahman min vücûhi'l-Î'rabü ve'l-Kirâat fi Cemiau'l Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1. Bsk, 1399/ 1979.

Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî (ö.616/1219), *et-Tibyân fî-Î'râbi'l-Kur'âni*, Thk: Ali Muhammed el-Becavî, Neşr: İsa el-Babî el-Halabî, ts.

Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (ö.616/1219), *et-Telkin fi'n'Nahiv*. Thk.: Cemil Abdullah Uvaydah, Dimeşk, ts.

Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö.577/1181) . *el-Beyân fî Ğeribi Î'rabi'l-Kur'ân*, Thk.: Taha Abdülhamid Taha. Nuraca'ata. Mustafâ es-SeKâ. el-Heyyat el-Mesrie'l-âme lilkitabî. 1400/1980.

Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî (ö.577/1181) *Esrârü'l-'Arabiyye*. 1. Bsk., Dâru'l-Erkâm, t.s.

Ebü'l-Berekât, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud Hafizuddin en-Neseî, (ö.710/1310) . *Tefsirü'n-Neseî (Madârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl)*, Thk.: Yûsuf Ali Badavi, Müracaat ve baskıya hazırlayan: Muhyiddin Dib Mesto, Neşr: Dârü'l-Kelimü't-Tayyib, Beyrut, 1. Bsk., 1419/1998.

Ebü'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Meydânî en-Nisâbûrî (ö.518/1125) . *Mecma'ü'l-Emsâl* Thk.: Muhammed Mühyiddin Abdulhemîd, Neşr: Dâru'l-Mearif, Beyrut, ts.

Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *Nüzheüt'l-A'yînü en-Nevâzir fi-İlimi'l-Vücûhi ven-Nezâir*,

ebü'l-Hasan Ali b. İsmâ'il b. Seydâ el-Mürsî (ö.458/1066) . *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, Thk.: Abdulhemid Hindavî. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2. Bsk., 1421/2000.

Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî. (ö.816/1413) . *et-Ta'rîfât*. Thk: Komisyon. 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîbü'l-Besarî el-Beğdâtî, el-Mâverdî (ö.450/1058), *Tefsirü'l-Mâverdî (Tefsîrû'l-Kur'ân) = en-Nüket ve'l-Uyûn*. Thk.: es-Sayid b. Abdulmeksûd b. Abdurrahîm. Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

ebü'l-Hasan Alî b. Îsâ b. Alî er-Rummânî el-Bağdâdî (ö.384/994) . *Risâletu Menâzili'l-Hurûf*, Thk.: İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, Ammân, Dâru'l-Fikr, ts.

Ebü'l-Hasan Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö.669/1270) *Cümelü'z-Zeccâcî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk, 1419/1998.

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî(ö.833/1429), *Müncidü'l-Mükri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-1. Bsk., 1420/ 1999.

Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), *en-Neşr fî'l-Kirâati'l-Aşr*, Thk.: Ali Muhammed ed-Debâa, (1380/1960) . -Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö.833/1429), *Tehbîr et-Teysîr fî'l-Kirâat el-Aşr*, Thk.: Ahmed Muhammed Müflih, el-Kudât, Darü'l-Fürkân, Ürdün, Amman, 1. Bsk., 1421/ 2000.

ebü'l-İrfân es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî li'lfiyeti İbni Mâlik*, ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî (ö.337/948), *el-Îzâh fî 'ileli'n-naḥv*, Thk.: Mâzin el-Mubârek. Dâru'l-Nefais, Beyrut, 5. Bsk., 1406 /1986.

Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (ö.500/1106), *Tâcü'l-Kurrâ, Ğarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vîl*, Neşr: Daru'kiblat lilsekafeti el-İslamiyye, Ceda, Mûasasat Ulumu'l-Kur'ânı, Beyrut, ts.

Ebü'l-Kasim İbn Asâkir Ali b. el-Hasan b. Hibatallh b. Abdullah eş-Şâfi'î (ö.571/1175), *Târîhu Medîneti Dımaşk ve Zikru Fazlihâ*.Thk.: Mühibuddin Ebi Sa'id Ömer b. Ğeramat el-Umerî Darü'l-Fikr, Beyrut, 1995.

ebü'l-Kasim Muhammed Saîd el-Müeddib, ***Dekâik et-Tesrîf***, Thk.: Hatim ed-Damen, Dâru'l-Beşir, 1. Bsk, 1425 / 2004.

Ebü'l-Vefâ Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî, (ö.513/1119), ***el-Vâzih fi usûli'l-fikh***, Abdullah b. Abdulmühsin et-Türkî. Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1420 /1999.

Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, İbn Rüşd el-Hefid (ö.595/1198), ***Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktesid***. Neşr: Dâr el-Hedis, Kâhire, 1995.

ebü'l-Velîd Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekir el-Vakkâd el-Ezherî (ö.905/1499), ***Şerhu't-Tasrîh ale't-Tavdîh***, 'av't-Tasrîh bimedmun altavdih fi'n-Nahiv, 1. Bsk, Beyrut, Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, 1421/2000.

Ebü's-Senâ Şemsüddîn Mahmûd b. Abdirrahmân b. Ahmed el-İsfahânî (ö.749/1349), ***Beyân'el-Mühtasar Şerh Mühtasar İbnü'l-Hâcib***, Thk.: Muhammed Mezahir Beka, Dâru'l-Madanî, es-Suudiye, 1. Bsk., 1406/1986.

Efrâh Abd Ali Kerîm el-Hayât. ***el-Ebniyye'd-Dâle Alâ İsimi'l-Fâili Fi'l-Kürâni'l-Kerîmi***, Utrûhet Dûktûrâ. İşrâf, Hüdâ Muhammed Sâlih el-Hedîsî, Küliyetü'l-Âdâb, Câmi'atü Beğdât, 1424/2003.

Enceb Gülâm Nebî bin Gülâm Muhammed, ***el-İlâlu ve'l-İbdâlu ve'l-İdğâm fi Devi'l-Kirrâti'l-Kürâniyye ve'l-Lehecâti'l-Arabiyye***.

Eşref Muhammed Zeydan, ***"Kur'ân-ı Kerîm ile Olan Bağlılığı Işığında Arap Dilinin Yeri"***, Mecelletü Medâdi'l-Edep, (Arapça) 1, Sayı, (tarihi tespit edilemedi), Malaya Üniversitesi, Malezya.

Fahreddin Kabava, ***Elamatü't-Terkîm Fi'l-Luğeti'l-Arabiyye***, Darü'l-Mültekâ, Heleb, 1. Bsk., 1428/ 2007.

Fâkihî, Abdullah b. Ahmed (ö.972/1564) . ***Şerhu Kitâbi'l-Hudûd fi'n-Nahiv***, Thk.: Ramazan Ahmed ed-Dümeyrî. Kâhire, 2. Bsk., Mektebetü Vehbe, 1414/1993.

Fârâbî. ***el-Hürûf***. [http. //www. alwarrak. com](http://www.alwarrak.com), (Erişim: 1. 1. 2021) .

Fehd b. Abdurrahmân b. Süleyman er-Rûmî, *Dirâsât fî-Ulûmi'l-Kur'ani el-Karimi*, 12. Bsk., 1424/2003.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l- 'Ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Lübnan: Mektebetü'l-hilâl, 1424/2003.

Ferdinand de Saussure, *İlmü'l-Lügati'l-Âm*, Tercümet: Yoiyl Yûsuf Azîz, Dâr Âfak Arabiye, Bağdat, 1985.

Feride Rehmân. *ez-Ziyâdet Min-el-Hürûf Fi'l-Kur'âni el-Karîmi*. el-Mektebetü eş-Şâmîle// shamela. ws/index. Php/author/99. (Erişim: 2. 12. 2021) .

Fida Yasir el-Cundî, *Lüğatuna'l-Arabiyye, Luğatü''l-Ulûm ve't-Takniye*. [https://pbayik. Blogspot.com/2019/09/blog-post. Html](https://pbayik.blogspot.com/2019/09/blog-post.html) (Erişim: 11. 12. 2022) .

Ğalâyînî, Mustafa. b. Muhammed b. Salim (ö.1364/1944), *Câmi'ü'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 28. Bsk, el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993.

Habib Abdullah Abdünnebî, *Hakikatü'l-Kirâatu'l-Kur'âniyye Fi Kitâpi Sibevâyh*, Mecelletü Dirâsâtu'l-Basra.

Habibullah Abdurrahîm Muhammed Sâlih, *Ehrafü't-Tenbih fî'l-Kur'ân*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Hasan İbnieuf Ahmed, Câmiatü Um Dirman alİslamiatu-Kulliyy'tü'l-Luğati'l-Arabiyye, Sudan, 1430/2009.

Hadice'l-Hadisî, *eş-Şâhid ve Usûlü'n-Nahiv fî-Kitab Sîbeveyh*, Matbaatü Câmiatü'l-Kuveyt, 1394/1974.

Hâlîd b. Ali el-Müşikeh, *Şerh Metinü'l-Varakâti, Mühadtrat Mekruat Müfreğâ*. audio.islamweb.Net/audio. (Erişim: 5. 3. 2020) .

Hammûd Nâsır Nessâr. *Ebniye Sarfiyye Tehmil Me'anâ'n-Nesb*. Mecelletü Câmiatü'n-Nâsır. Added (2) . Disembir 2013.

Harûn b. Musâ, *el-Vücüh ve'n-Nezayir fî'l-Kur'ani'l-Karîm*. Thk: Hatîm Sâlih ed-Dâmîn, Dâru't-Türâs, Bağdât-1409/1988.

Hâtem Sâlih ed-Dâmin, *es-Sarf*, Matbaatü Dârü'l-Hikmeti, el-Mevsil.

Hatice es-Sir Muhammed Ali, *İsmâ'l-Fa'ûl ve Mef'ûl fi'l-Kur'ân-i'l-Kerîmi*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Muhammed Ğalib Abdurrahmân, Câmiatü Umü Dermanü'l-İslamiyye, küliyatü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, 1431/2010.

Hâzım Zanûn İsmâil es-Sabavî, *et-Tamyiz fi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dirâsâtün Nahviyyetün Delaliyyetün*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Hazal Fathî Zidan, Câmiatü'l-Musü'l-Kiliyatü't-Tarbiye, 1424/ 2004.

Henâ İydan Mehdî Udah el-Ce'ferî. *el-Hilâf en-Nahivi fi-Bâbi'l-Mubtedâi ve'l-Habar ve Ma Kan Eslüh'l-Mubtedâ ve'l-Hebaru*. YL Tezi, İşraf, Rahim Cebr Ahmed, Külliyyeti et-Tarbiye, Câmiatü Babil. 1429 /2008.

Hüssa Bint Zaid b. Mübârek er-Rşûd, *İktiran Haber el-Mübteda bil-fa*, Meeceletü Ma'hadü'l-İmami's-Şâtibî li'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye, Adad 5, 1429.

Iyaz b. Nâmî b. İvez es-Sülemî, *Usûlu'l-Fıkhi Ellezî lâ yese'u'l-Fağh cehlüh*, Dâru't-Tedmuriye, Riyad, 1. Bsk., 1426 / 2005.

İbn Cinnî, ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî (ö.392/1002) . *el-Hasâis*, el-Heia'l-Mesria'l-a'ma li'l-Kitab 4. Bsk.,

İbn Cinnî, ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî (ö.392/1002) *el-Muhtesab fi tebyîni vücûhi şevâzzî'l-kurâ'ât ve'l-îzâh 'anhâ*. thk. Ali'n -Necdî Nâsıf vd., (y.y.: Dâru Sezkin li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2.Basım, 1406/1986.

İbn Cinnî, ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî, *el-Lüma' fi'l-'Arabiyye*, Thk.: Fayez Fares. Darü'l-Kütübi'sekâfiyye, Kuveyt, 2015.

İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Thk.: Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414/1993.

İbn Hacer, ebü'l-Fazl Şehâbeddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö.852/1449), *Nüzhetü'n-Nâzar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fi-Mustalahi Ehli'l Eser* (trc. Talat Koçyiğit) A, Ü, İlahiyye Fakültesi, Ankara, 1971.

İbn Hâleveyh, *Muhtasar Min Şevâzi'l-Kur'ân*, Mektebetü'l-Mütenbî, Kâhire.

İbn İsa Mehdiye, *el-Ehtâü'l-Menheciyyetü's-Şâyi'a İnde't-Telebeti fî-Resâili'l-Master*, Mecelletü'l-Mumarasatü'l-Luğaviyye, c, (10) . A, (2) . 2019.

İbn Malik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*. Thk. Abdulmun'im Herîdî. Mekke: Câmi'atu Ummu'l-Kurâ, 1982.

İbn Malik, Şerhü't-Teshîl, Thk: Muhammed Bedevî el-Mahtûn ve Abdurrahmân es-Seyyid, 1. Bsk., Hicr li't-Tibâ'ati ve'n-Neşr, 1410/1990.

İbn Manzûr, ebû'l-Fadl Cemaleddin İbn Manzûr. *Lisânul-'Arab*. 3. Bsk., Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1994.

İbn Reşîk, Ebû Alî el-Hasan el-Kayrevânî, (ö.456/1064) *el-Umde*, Thk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1981.

İbn Sellâm, Ebû Abdullâh Muhammed el-Cumahî, *Tabakâtü's-Şu'arâ*, Thk.: Ömer Fâruk et-Tabbâ', Dâru'l-Erkam, Beyrût, 1997.

İbn Süleyman, Abdülkâdir, *el-İhtilâfü's-Sarfî fî'l-Kirâati'l-Aşri'l-Mütevâtire*, Melezya, 2006.

İbn Ya'îş, Muveffikuddîn ebû'l-Bekâ b. Ali İbn Ya'îş b. Ebi Serâyâ Muhammed b. Ali el-Esdî el-Mevslî (İbn Ya'îş, İbn Sani'â) (ö.643/1245), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbnu's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. es-Sarî b. Sehl en-Nahvî (ö.316/929), *el-Usûl fî'n-Nahv*, Thk: Abdulhüseyn el-Fetelî, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1987.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir Muhammed b. Kâsım b. Beşşâr, *Îzâhü'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Thk.: Muhyiddîn Ramazan, *Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye*, Dimeşk, 1971.

İbnü'l-Hâcib, Ebû 'Amr Cemâleddin Osmân b. Ömer Ebi Bekir el-Mısırî el-Esnevî el-Malikî (ö.646/1248), *el-Kâfiye fî'İlmi'n-Nahiv*, Thk.: es-Sâlih 'Abdülazîm eş-Şâir, 1. Bsk., Kâhire, Mektebetü'l-Âdâb, 2010.

İbrâhîm Mustafa, Hâmid Abdülkâdir, Ahmed ez-Zayât, Muhammed Ali'n -Neccâr. *el-Mu'cemu'l-Vasît*. Beyrut, ts.

İbrâhîm Şabân, (*İsimü't-Tefdîl Dirâsetun Sarfiyye nahviyye*) *Kuliyâtü'l-Luğatü ve's-Sâniyaât*-Câmi'atü-Mâlâyâ, 2010.

İbrâhîm Enîs, *Min-esrar el-luğati*, el-Mektebetü'l-İnculu Misriyye, Kâhire-3. Bsk., 1966.

İsa b. Abdülazîz b. Yalbaht el-Cazulî el-Berberî el-Marrakışî, Ebû Musâ (ö.607/1210) . *el-Muḳaddime'l-Cazuliyat fi'n-Nahvi*, Thk: Şâbân Abdülvehhâb Muhammed, Racahü, Hamed Ahmed Nile, Fathi Muhammed Ahmed Cumâ, Matbaatü Umi'l-Kura, Cema Tesvirî, Dâru'l-Ğadü'l-Arabî, ts.

İsfahânî, Hüseyin bin Muhammed, İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, İst., 1986.

İsmâ'il b. Hammâd el-Cevherî (ö.393/1003) . *es-Sihâh Tâcü'l-Lüḡa ve sîhâhu'l-Arabiyye*, Thk.: Ahmed b. Abdülğafûr el-Attâr. Bsk., 14, Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987.

Kâdir Kınar, Arap Gramerinde Amil Teorisi, Bilimname XI, 2006/2.

Karim Zeki Hüsâmeddin, *ez-Zamanu'd-Delâliyy*, Dirâsât lugeviyye li-Mefhumi'z-Zaman fi's-Sekafeti'l-Arabiyye, Dâru Ğarib li't-Tiba'ati ve'n-Neşr, ts.

Ke'vaş Azîz. *Nezariytü'n-Nahivi'l-Kur'ânî, biyni'd-Dilalati'l-Luḡaviyye ve'd-Dilalatu'd-Diniyye*, Câmiatü Muhammad Hüdîr, Beskratu. el-Aded el-Hâmis, Cvân 2009.

Kemâl Hüseyin Râşid Sâlih. *Siyaḡu'l-Mübalage ve Teraikha fi'l-Kur'an-ı Kerim*. Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'n-Necâh el-Veteniyet. 2005.

Keyrevânî, *et-Tesârif li-Tafsir el-Kur'ânı Mimâ İştübihat Esmayhi ve Tesarefat Maânîhi*. Thk: Hind Şlbi. Neşr: eş-Şerikatü't-Tunisiyye li't-Tevzi', 1979.

Komisyon, MEB, *Tefsir Kitabı*, Devlet Kitapları Yayınevi, Ankara, 2010.

Komisyon, *Mecelletü'l-Ahkâmi'l-Âdliyye*, İstanbul, 1945.

Kudat Aydın, *Kırâat ve Dilbilim Arasında Dengeli Konumuyla Sîbeveyhi*, Ankara, 2020.

Kudat Aydın, *Kırâatları Hücetlendirmede Dilbilim Olgusu*, Ankara, 2020.

Kudat Aydın, *Kur'an kırâatı ile Arap dilbilimi münasebeti üzerine*, Turkish Studies-Religion, 2020.

Kudat, Aydın, “*Ses bilim ve Tecvîd*”, *Denge Dergisi*, Dortmund, Almanya, 2005.

Leyla el-Ubeydî, *Devrû't-Terkibi fî-Binâ'l-Hendeseti'l-lügaviyye Kırâaten Lisaniyye Nahiviyye*, Mecelletü'd-Dirâsâtî's-Sekafiyyati ve'l-Lügaviyyat ve'l-Feniyye, el-Merkezü'd-Dimukratiyyetü'l-Arabîy, Berlin, Almanya, A, (15) . 2020.

Lecnet-i Ulemâ ve Fukahâ el-Hilâfet el-Usmâniyye. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye. Thk.: Necib Hevavinî. Neşr, Nur muhamad, Karhanh Tcart kutub, Aram bağ, Karatşî.

Mâcid Gays el-Hüceylî, *el-Mef'ûlû Mutlak Beine Nezeriyyeti ve't-Tetbîk*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, İsmâil Umâiyrâ, Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2005.

Mahmûd Abdülfettâh Mahmûd el-Mükid. *et-Tekvinatü's-Sarfiyye ve'n-Nahviyye ve Dilalatuha li'-Siyağû'l-Mübalaga fî-Divani'l-Mütenebî*. Dirâsetü Vasfiyyetün Tehliliyye, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü'l-Ezhar, Gezza.

Mahmûd Ahmed es-Seyyid, *el-Kirâatü's-Şâzza ve Tevcihühâü'n-Nahivî*. Dâru'l Fikr el-Muassir, Dımeşk 1999.

Mahmûd Ahmed Sagîr, *el-Kirâatü's-Şâzze ve Tevcihuha'n-Nahvi*, (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1999/1419.

Mahmud b. Abdurrahîm Sâfî, *el-Cedvel fî-i'râbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 4. Bsk., Dımeşk, Dâru'r-Raşîd li'n-Neşr, 1419/1999.

Mahmûd b. Ömer b. Ahmed, ez-Zemahşerî Carullah (ö.538/1144) . *el-Ünmûzec fî'n-Nahvi*, Thk: Sami b. Hamad el-Mansûr. Bsk, 1420-1999.

Mahmud ebü'l-Me'âtî Ahmed Ūkaşe. *el-Fâilü'n-Nahvî ve'l-Fâilü'l-Muneffiz fi-Nezariyyeti'l-Hâli'l el-İ'rabiyye, Dirâsâtü'l-Fâil*. Mecelletu Külliyyeti'l-Âdab, Câmiatü Binhâ, adad (38) . Uktubar 2014.

Mahmûd Fehmî el-Hicâzî, *İlmü'l-Lüğatü'l-Arabiye*, Dâru'l-Ğarib li't-Tibâ'âti ve'n-Neşri ve't-Tevzi', ts.

Mahmud Süleyman Yâkût, *en-Nahivü't-Ta'lîmî ve't-Tatbîkî fi'l-Kur'âni'l-Kerîmî*, Mektebetü'l-Manar el-İslamiyye 1417-1996.

Mansûr Saîd Ahmed Ebû Ras, *İhtilafü'l-Bünyetis-Sarfîyye fi'l-Kurâti's-Seb' Min Tarikayi's-Şatibiyyeti Tevcihuhu ve Eseruhu ala'l-Ma'nâ*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Mustefâ Abdulhefiz Salim, Câmiatü Ummu'l-Kurâ, 1425.

Mehdi el-Mahzûmî, *Fi'n-Nahivî'l-Arabî Nekd ve Tevcih*, Dâru'r-Ra'dü'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 2010.

Meryân Ebû Necim, *Te'ârifü'l-Lüğa İnde Çuumskî*, <https://www.almrsl.com/post/954751>. (Erişim: 10. 11. 2019) .

Muberred ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö.286/900) *el-Muktedab*, Thk: Muhammed Abdülhâlik Uzimatu, en-Naşir. Almi'l-Kütüb, Beyrut, ts.

Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî (ö.1367/1948), *Menâhilü'l-İrfân fi-Ulûmi'l-Kur'an*, Matbaatü Issa el-Babî el-Halabî. 3. Bsk., ts.

Muhammed Ahmed Müflih el-Kudat, Ahmed Halid Şukrî, Muhammed Halid Mansur, Muḳaddime *Mukaddime Fi ilim'l-Kraât*, Dâru Ammâr, Ammân, 1 Bsk, 1422/2001.

Muhammed Âmin b. Hayrallah el-Hatîb el-Ömerî, *Tiçân el-Bayân fi-Müşkilât el-Kur'ân*, Thk.: Hassan Muzeffar er-Rezzo, 1. Bsk, Matbaatü İşbilya, Bağdât, 1314.

Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed Celâludîn el-Kazvînî (ö.739/1339), *el-Îzâh fi'Ulûmi'l-Belâğa*, Thk.: Abdulmunim el-Hafâcî, 3. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Ciyl, ts.

Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Şemsü'l-Eimme es-Serahsî (ö.483/1090) . **Uşûlü'l-fıkh (Uşûlü's-Serahsî)**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk., 1414 / 1993.

Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Akîle el-Mekkî (ö.1150/1737), **ez-Ziyadat ve'l-İhsân fî-Ulûmi'l-Kur'ân**, Neşr: Merkezi, eş-Şarkah, 1. Bsk., 1427.

Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhammed Saber el-Fârukî el-Henefî et-Tehânevî (ö.1158/1745) . **Mevsû'atu Keşşâfû Istulâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm**, Takdim ve İsrâf ve Mürâcât, Refîk el-Acâm, Thk.: Ali Dehrûcûc, Neşr: Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1. Bsk., 1996.

Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah eş-Şevkânî el-Yamani (ö.1250/1834), **İrşâdü'l-Fuhûl İlâ-Tahkîki'l-Hak Min'İlmi'l-Usûl**, Thk.: Ahmed Azzo İnaya, Dimeşk, Thk.: Halil el-Meys ve Veliddin Sâlih Ferfur, Neşr: Dâru'l-Kitabü'l-Arabî, 1. Bsk., 1419/ 1999.

Muhammed b. Cerir b. Yezîd b. Kesir b. Ğalib el-Âmilî, Ebû Ca'fer et-Tabarî (ö.310/923) . **Camîu'l-beyân fî-Ta'vîli'l-Kur'an**, Thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut, Müessetü'r-Risâle, 1. Bsk., 1420/2000.

Muhammed b. el-Hasan er-Radî el-Esterâbâdî, Necmü'l-Eimme Radiyyüddîn (ö.686/1287) . **Şerh eş-Şâfiye b. el-Hâcib. Me'â Şerh Şevahidih lilalam elcelil Abdülkâdir el-Bağdâdî Sahib. Hizanetü'l-Edeb**. Thk, Muhammed Nur el-Hasan, Muhammed ez-Zafzaf, Muhammed Mühyiddin Abdulhemîd. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye. Beyrut, Lübnan 1395 /1975.

Muhammed b. el-Hasan et-Tusî (ö.460/1050) . **et-Tibayân fî-Tefsîri'l-Kur'an**. Dâru'İhya et-Tras el-Arabî, Beyrut, ts.

Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Hasanî, el-Kahlanî es-Sanânî, (ö.1182/1768), **İrşâdü'n-Nükkâd ilâ Teysîsri'l-İctihadı**, Thk.: Salahüddin Mekbûl Ahmed, Neşr: ed-Dâru's-Selefiyye, Küveyt, 1. Bsk, 1405.

Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzak el-Hüseynî, ebü'l-Feyz, Murtazâ ez-Zebîdî (ö.1205/1790) . *Tâcü'l-Arûs min-Cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk.: Mecmua Mhkkîn. Neşr: Darü'l-Hidaya, ts.

Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymîn (ö.1421/2001), *el-Usûl Min-İlmi'l-Usûl*, Dâr b. el-Cevzî. 4. Bsk, 1430 / 2009.

Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed, Muhibbuddin el-Helebî el-Misrî, (Nazır el-Ceiyş) (ö.778/1376) . *Şarhü't-Tashil (Tamhidü'l-Kevâid bi-Şarh Tashili'l-Feuâyid)*, Thk.: Ali Muhammed Fâhir. Neşr: Dâru's-Selâm, Kâhire, 1. Bsk., 1428.

Muhammed Bekir İsmâ'îl (ö.1426/2005), *Dirâsât fî-Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Menâr, 2. Bsk., 1419/1999.

Muhammed el-Antâkî, *el-Veciz fî-Fıkhi'l-Luğa*, 2. Bsk., Dâru's-Şarki'l-Arabî, Beyrut, ts.

Muhammed el-Hebeş, *el-Kirâatü'l-Mütevâtir ve Esaruha Fi'l-Luğati'l-Arabiyye ve'l-Ahkâmi's-Şer'i ve'r-Resmi'l-Kur'ânî*, Camiatü'l-Kur'ânî'l-Karîm ve'l-Ulûmu'l-İslamiyye, Küliyatü'd-Dirâsât ü'l-Uliya ve'l-Behsi' l-ilmi, es-Sûdan Ûm Derman, 2010.

Muhammed el-Hüderî eş-Şâfî, *Hâşiyetü'l-Hudarî alâ Şerh b. Akîl*, Thk.: Yûsuf Muhammed el-Bikâeî. Dâru'l-Fiker, 1. Bsk., Beyrut, Lübnân, 1424/2003.

Muhammed el-Kasimî, *Belâgetü'l-İbdali fî'l-Hitâbi'l-Kur'anî*, Yüksek Lisans Tezi, İşrâf, Milûd Mensûrî, Câmi'atü Vehrân, Küliyetü'l-Lüğeti ve'l-Adâb, 1436/2015.

Muhammed el-Kasimî, *Uslubü'l-İbdal fî'l-Kur'an-i'l-Kerîm*, Âdâb, Mecelletü İlmiyye Nisf Seneviyat Mühekkemetun, tasduru an-Külliyeti'l-Adab Câmiatü'l-Hertumi, 2018,

Muhammed Emîn er-Revâbde, *et-Tasğîru fî'l-Luğati'l-Arabiyye, Nezeriyyetün fî'd-Delâle ve't-Tahlili's-Sevtî*, *Mecelletu Mecme'i'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Ürdüniyye*, aded. 79, 2010.

Muhammed es-Seyyid Hüseyin ez-Zehebî (ö.1398/1978) . *et-Tefsîr ve'l-Müfessirân*, Kâhire: Mektetebetu Vehbe, ts.

Muhammed et-Tâhir İbn Aşûr (ö.1973/1393), *Usûlü'l-İnşâ ve'l-Hitabet*. Thk.: Yaser b. Hamid el-Mütahirî. Mektebetü Dâru'l-Minhâc lilneşr ve'Tevzi'â, er-Riyad, el-Memlekatü'l-Arabiyye es-Suûdiyye. Bsk., 1, 1433.

Muhammed Fâdıl es-Sâmerrâ'î, *en-Nahivü'l-Arabî, Ehkâm ve Maân*, Dâru İbn Kesîr, 1. Bsk., 1435/2013.

Muhammed Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâi.Me'âni'n-Nahv. Ürdün: Dâru'l-Fikr, 1420/2000.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *Mu'cemü Ğarîbî'l-Kur'ân*, Dâru İhyâ el-Kütübü'l-Arabiyye, İsâ el-Babî el-Helabî, 1369 /1950.

Muhammed Hasan Abdulğeffâr, *Eserü'l-İhtilâfî fî'l-Kavâidi'l-Usûliyye fî-İhtilâfî'l-Fükehâ*.

Muhammed Hasan Avvâd. *Kirâat fî-Kitabi Nezariyyetü'n-Nahivî'l-Kur'ânî*, el-Mecelletü'l-Ürdüniyye li'd-Dirâsât i'l-İslamiyye-Mucelad es-Sâbie aded. 18. 1433/2011.

Muhammed Hasan eş-Şerif, *Mü'cem Hürufü'l-Me'a'anî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Muessesetü'r-Risalât, 1. Bsk, 1417 /1996.

Muhammed Hasan Osmân, *İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve Beiyân Maânîh*. Dâru'r-Resâle, Kâhire, 1. Bsk., 1423/2003.

Muhammed Hecvî, *fî-Rihabi'l-Kur'ânî Kerimî*, Dirâsât fî't-Terkib ve'l-Beyan, Menşuratü'l-Münezetetü'l-İslamiyye li't-Terbiyye ve'l-Ulûm ve's-Sekafeti, ISESCO, 1431/2010, 1431/2010.

Muhammed Hîr el-Helavanî, *el-Vazih fî'n-Nahivî ve's-Sarf*, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâsi, Beyrut, Dimaşk, 6. Bsk, 1421/ 2000.

Muhammed İd, *en-Nahivü'l-Musaffâ*, Kâhire, Mektebetü's-Şebâb, t. s.

Muhammed İsmîl Amâyre, *Kevâ'idü'l-Fâil Beyni'n-Nezeriet ve't-Tetbik*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf Muhammed Hasan Avâd, Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ-el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2010.

Muhammed Muhammed Muhammed Sâlim Mühîsen (ö.2001/1422), *el-Kirâat ve Eserühâ Fi-ULûmi'l-Arabiyye*, Mektebetü'l-külliyâtî'l-ezheriyye, Kâhire, 1. Bsk., 1404 /1984.

Muhammed Receb Muhammed el-Vezîdir, ed-Delâletü'z-Zamaniyye li-Sığati'l-Mazî fi'l-Arabiyye, , Dirâsât fi-Dav'i's-Siyaki'l-Lügavî, Şam, 2015,

Muhammed Rizâ el-Müzeffer, *el-Mantuk*, Beyrut, ts.

Muhammed Saîd b. Muhammed Cân b. Ahmed el-Efgânî ed-Dımaşkî (1909-1997), *Esvâku'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm*, 4. Bsk.

Muhammed Samir Necib el-Lebedi, *Mü'cemu'l-Müstalahâti'n-Nahiviyye ve'Sarfıyye*, Müassesatü'r-Rissalet, Dâru'l-Furkân, Beyrut, Amman, 3. Bsk., 1409/1988.

Muhammed Şehâzet Yûsuf Ûtvî. *Kedâyâ el-Fâil Fi'n-Nahiv el-Arabî*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Ca'fer Nayif Ababnat, Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye. 2010.

Muhammed Tahir b. Abdülkâdir el-Kürdî el-Makkî eş-Şafî, *Târîhü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatü'l-Feth, Cidde, 1365 / 1946.

Muhammed Vaked Ali ed-Deks. *el-Mef'ûl fih fi'l-Kur'ani'l-Karim*. Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Muhammed Hasan İvaz. Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye. 2013/1434.

Muhammed, Muhammed Ezîdân Abdülcebâr, Kusay Samîr el-'Azâvî. *el-Hemzetü'l-İstifhamiyye ve Hesâyisühâ'd-Dilâliyye Fi'l-Kur'âni'l-Karîmi'd-Zâd*, <https://ejurnal.um.edu.my/index.php/aldaad/article/view/20982/10683> (Erişim: 20. 10. 2020) .

Muharrem Çelebi, Nasuhi Ünal Karaslan. *Yabancı Dil (Arapça)*, Anadolu Üniversitesi Ankara Üniversitesi, 5. Bsk., 1999.

Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî (1885-1944), *Câmi 'u'd-Dürûsi'l- 'Arabiyye*, Beyrut, el-Mektebetü'l-asriyye, 1414.1993.

Mustafa Şaban. *Hel Yecuzu Teadi'l-Fiili'l-Vehid li'l-Mef'ûli Li-Eclihi?* <http://www.ma-arabia.com/vb/showthread.php?t=18878> (Erişim: 23. 9. 2021) .

Mutiullah b. Avâd es-Silmî. *el-Afe'âl elti la Hez lehâ Fi'l-Fâil İnd en-Nahiviyn*. Mecelletü'l-Ulum el-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, Adad (1) . c. (3) . Yanayir 2019. [www. Ajsrp. Com](http://www.Ajsrp.Com).

Muzeynî, Abdulaziz bin Süleyman bin İbrâhîm , *Mebahisu fî-ilmî'l-Kirâat*, Suudi Arabistan, Riyad, 2011.

Mübârek Mübârek, *Mu'cemu Mustalahati'l-Lisaniyyât*, Dâru'l-Fikri'l-Lübnanî, Beyrut, Lübnan, 1. Bsk,1995.

Münevvere, *el-Fâil ve Envâ'ûh fî-Süreti'n-Nisâ*. Resalat Lilh Usûl alâ Şehadat Sircana. Câmiatü Alâüddinü'l-İslamiyye el-Hukumiyye, Mekâsir. 2018.

Na'îma Kavacliyye. *Tennevvuu Siyeği'l-Cem'i li'l-Ferdi ve'l-Vahid fî'l-Kur'ân el-Kirim*. Yüksek Lisans, işraf: Raşid Genem, Câmiatü'l-Arabî b. Mehdî. el-Cazayir, 2012.

Nâdiyye Hüskurî, *el-Udul fî-Siğet İsm-i Fâil ve'l-Mef'ûl fî'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Mecelletü't-Turas el-Arabî, Dimaşk, aded 130, 131, 1434/2013.

Nâsır, Betül Nâsır, *Delâletü'l-İ'râb lede'n-Nuhâti'l-Kudemâ*, Bağdat, 1999.

Necmü'l-eimme Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasan el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâ'î) (ö.686/1287), *Şerhü'r-Radi ala'l-Kâfiye*, Thk.: Yûsuf Hasan Ömer, Camiet Kareunus 1398/1978.

Ni'met Hamza Muhammed Abdülmecid, *et-Temiyz fî'l-Kürâni'l-Kerîmi*, Dirase Nahiviyye Tetbikiyye İhsâiyye İşraf, Abdüllah Muhammed Âdem Ebû Nezife, Câmiatü Ūm Dermân, es-Sûdân, 2003.

Noor, kalemasawa, *Tenkitü'l-Müşâf*, https://noor.kalemasawaa.com/islamics4web/5_73.htm (Erişim: 5. 10. 2020) .

Nurma Bint Hüseyin, *Esâlibü'n-Nidâ fi'l-Kur'ani'l-Karimi*, el-Külliyeti'l-Cami-atü'l-İslamiyye'l-Alemiyye Bi-Slancuri's-Salith Li'd-Dirâsâtü'l-İslamiyye; <http://webcache.googleusercontent.com/>. (Erişim: 30. 5. 2020) .

Nücûd Cemil el-Müsâ'fa, *el-Mubtedâ ve'l-Haber beyni'n-Nezariyat ve't-Tetbiki*, Yüksek Lisans Tezi, Câmiatü Muvatet, 2015.

es-Seyyid Rizk et-Tavîl, *Medhal fi-Uluûm el-Kirâati*, el-Mektebetü'l -Feyseliyye, 1. Bsk., 1405/1985.

Sabah Muhammed Hüdür el-Hecûc, *el-Memmnû' Min-es-Sarf*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Ce'fer Nâ'îf Abâbne Külliyyetü'd-Dirâsât ü'l-Ulyâ, el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 2017.

Sabbân, ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî (ö.1206/1792) . *Hâşiyetu's-Sabbân Şerhu'l-Eşmûnî li-Elfiyyeti İbni Mâlik*. 1. Bsk., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Se'd Karim el-Fikî, 400 Suâl ve Cevab fi-Kevaidi'n-Nahvi'l-Arabî, ed-Dâru'l-A'lemiyye. ts.

Sadüddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî (ö.792/1390) ve ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö.816/1413), Alâ Şerhü'l-Kadî Adudü'l-Mile ve'd-Din (ö.756/1355), *Li-Mühteseri'el-Müntehâ'l-Usûlî, İbnü'l-Hâcib el-Malikî, Me'a Haşiyet Hasanü'l-Herevî alâ Haşiyeti'l-Cürcanî*, Teshih Şebân Muhammed İsmâ'il, el-Külliyâti'l-Ezheriyye,

Saîd Muhammed Meğazî İvaz Fûda, *et-Tehzir ve'l-İgrâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Câmiatü'l-Ezher, Külliyyetü'l-Luğati'l-Arabiyye, İytay barud, ts.

Sâlih Flah el-Mîhân, *Sarfü'l-Memmnû' Mini's-Sarf*, Yüksek Lisans Tezi, İşraf, Muhammed Semîr Necîb Abdülbâkî el-Libdî, Câmi'atü' ş-Şarki'l-Avsat Li'd-Dirâsât i'l-Ulyâ, 2011.

Süleymân el-Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer b. Mansûr el-Uceylî el-Ezherî (ö.1204/1790), *Hâşiyetü'l-Cemel alâ'l-Celâleyn el-Musemmâ Fütûhâtü'l-İlahiyye bi Tevdîhi Tefsiri'l-Celâliyn lid-Dekâikui'l-Hefiyye*, Beyrut, ts,

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Yahya, ebü'l-Abbâs et-Tilimsânî (ö.1041 /1631) . *Ezhârü'r-Riyâzi fî-Ehbâri'l-Kâdî İyaz*, Thk.: Mustafa es-Sekkâ, İbrâhîm el-İbiyârî Abdülazîm Şelebî, Matbaatü lecnati't-Te'âlif ve't-Tercemati ve'n-Naşr, Kâhire, 1358 / 1939.

Şihâbüddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö.626/1228) . *Mu'cemü'l-Üdebâ' (İrşâdü'l-erîb ilâ-Ma'rifeti'l-Edîb)* Thk.: İhsân Abbas. Dâr el-Ğerbü'l-İslamî, Beyrut, 1. Bsk, 1414/1993.

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî el-Bennâ (ö.1117/1705), *İthâfû fuzalâ'i'l-beşer fî (bi) 'l-Kirâ'âtü'l-erba'ate aşer*, Thk.: Ali Muhammed ed-Dabbağ, Mısır, 1359.

Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî (ö.1069/1659), *Şifâ'ü'l-ğalîl fîma fî-Kelami'l-Arab Min-ed-Dehil*, Thk.: Muhammed Kaşas, Trablûs, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Şiymâ Eşref Ferğel ez-Zenâtî, *Şerh Envâ'e Heber Kâne ve Ehvâtihâ*. <https://mkaall.com/explain-Types-News//> (Erişim: 21. 1. 2021) .

Takıyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdiddâim et-Teymî (İbn Nâzirü'l-Ceyş) (ö.786/1384) . *Şerhü't-Tashil (Tamhidü'l-Kavâid bi-Şerh Tashili'l-Fevâid)*, Thk.: Ali Muhammed Fâhir. Neşr: Dâru's-Selâm, Kâhire, 1. Bsk., 1428.

Talal Yahya İbrahim et-Tupcî, *el-Fâil Fi Devi'l-İsti'mâli'l-Kur'ânî*. Mecelatü' t-Tarbiye ve'l-İlmiyye, c. (16) . adad (4) . 2009.

Tarık Abdülkâdir Hüseyin, *el-Kirâatü'l-Kur'aniyye inde İbni Hişam* Kitabü Mebahisün fî-Ulumi'l-Kur'ân, edit: Kudat Aydın, Ankara 2022.

Tayyar Altıkulaç, “İbn Muhaysın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) .

Temmmâm Hassân, *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vaşfiyye*, Alemu'l kutub. Kâhire, 4. Bsk., 1994.

Temmmâm Hassân, *el-Luğatü'l-'Arabiyye: Ma'nâhâ ve mebnâhâ*, Fas, Dâru's-Sekâfe, 1994.

Tetik, İbrâhîm *vakf ve İbtidâ İlminin Âyetleri Anlamlandırmadaki Etkisi*, Erzurum, 2012.

Udeyme, Muhammed Abdülhâlık (ö.1404/1984), *Dirâsât li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîmi*, Thk.: Mahmûd Muhammed Şakir, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, ts.

Urabî Ahmed, *Esar hurufü'l-Maânî fi-Teaddi'l-Ma'nâ*. Meceretü'Turasü'l-Arabî, Adad (89), İtihâd el-Kütâb el-Arep. Dimeşk, Sene (23) 2003/1424.

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Genişletilmiş 3. Baskı, Erzurum, 2000.

Üşmûnî Ahmed b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Uşmûnî, *Menâru'l-Hüdâ fi-Beyâni'l-Vakf ve'l-İbtidâ*, Thk.: Muhammed b. İd eş-Şa'bân, Dâru's-Sahâbe, Tanta 2008.

Vesmiye Abdülmuhsin Muhammed el-Mensûr. *Sîyeğü'l-Cümü' Fi'l-Kürân el-Kerîmi*, Mektebetü'r-Rüşd, 1. Bsk., 1425/2004.

Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, çev vural Ülkü, Ankara, 1985.

Yavuz selim, *Arapça Sarf-Nahivi Ders Notları* vakfı Dâr'ü'l-Erkam İslami İlimler İman ve Takva Medresesi, 1979.

el-Yesû'î, Luvîs Ma'lûf el-Yesû, *Müncid, fi'l-Luğa ve'l-A'lâm*, Beyrut, ts.

Emîl Bedî' Ya'kûb, *Mevsûatü Ulûmi'l-Luğati'l-Arabiyyi*. Darü'l-Kütübü'l-İlmiati, 1. Bsk., 2006/ 1427.

Yıldırım, Bekir. "Kıyamet ve Âhirete Taalluk Eden Konuların Mâzi ve Muzâri Fiille İfadesi", Turkish Studies -Comparative Religious Studies ,15/4 (Aralık 2020), 601. DOI:http://dx.doi.org/10.47091/TurkishStudies.46669.

Yuhannâ İncili, el-Kitâbü'l-Mükeddsi'l-Mütthidet, Beyrut, ts.

Yûsuf el-Keradâvî, *Alamatü't-Tarkîm li'l-Mushaf*, [https. //www. Al-Karadawi.](https://www.al-karadawi.org) (Erişim: 14. 10. 2022) .

Zemahşerî, ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143) . *el-Keşşâf an-Hakâiki't-Tanzil ve Uyûnü'l-Akâvîl fî-Vücûhi't-Te'vîl*, Beyrut, Thk: Abdurrrzzâk el-Mhdi. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.

Zemahşerî, el-*Mufasssal fî-Sanâati'lî'rabü*, Thk.: Ali bu Milhil, 1. Bsk., Beyrut, Neşr: Mektebetü'l -Hilâl, 1993.

Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî-ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Mısır, 1957.

Zeynüddin Muhammed, Abdürraûf b. Tacü'l-Ârifîn b. Ali b. Zeynüddin el-Haddâdi, el-Manavî el-Kahirî (ö.1031/1622), *et-Tevkîf alâ-Mühimâti't-Teaârif*, Thk.: Abdülhâlik Servet-Kâhire, Neşr: Âlemü'l-Kütüb,1410/1990.